T.C.

İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

# SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ DİVÂNI'NDA MADDÎ KÜLTÜR UNSURLARI VE TOPLUMSAL HAYAT

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Meltem KARA**

**Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

**Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

**Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömür CEYLAN**

**HAZİRAN 2015**

**T.C.**

**İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

# SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ DİVÂNI'NDA MADDÎ KÜLTÜR UNSURLARI VE TOPLUMSAL HAYAT

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Meltem KARA**

**1010082007**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 15 Temmuz 2015**

**Tezin Savunulduğu Tarih: 15 Haziran 2015**

**Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömür CEYLAN**

**Diğer Jüri Üyeleri: Prof. Dr. İskender PALA**

**Doç. Dr. Ozan YILMAZ**

**Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

**Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

**Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömür CEYLAN**

**HAZİRAN 2015**

# ÖN SÖZ

Klasik Türk Edebiyatı, XIII. yüzyıl sonlarından Tanzimat Edebiyatı dönemine kadar altı asır gibi oldukça uzun bir süre varlığını sürdürmüş, teşekkül ettiği geniş coğrafyanın kültürel ve toplumsal değerleriyle yoğrularak zenginleşmiş büyük ve köklü bir edebiyattır. Başlangıçta her ne kadar kültürel coğrafya yönünden İran edebiyatının, İslâm dini dolayısıyla da Arap edebiyatının etkisinde başlamış olsa da yüzyıllar geçtikçe Türk anlayış, düşünüş, hissediş ve yaşayışıyla şekillenen bu edebiyat hiç şüphesiz çok geniş bir yelpazeden beslenmiştir.

Nesirden ziyade nazım eserleri önemseyen şairlerin zihinlerinde İslâm dininin temel kitabı olan Kur'an başta olmak üzere Peygamberler tarihi, mucizeler, hadis, fıkıh, kıssalar ve diğer dini ilimler birer ilham, iktibas yahut teşbih yoluyla edebiyatın içinde yer almış, Osmanlı toplumunu başından sonuna dek yoğuran tasavvuf düşüncesi ise temel ilgi alanlarından birini teşkil etmiştir. Yine İranlı Firdevsi'nin Şehnâme'si de özellikle mitolojik karakterleriyle Klasik Türk Edebiyatı dünyasının zenginliğine katkıda bulunmuştur. Bunlardan başka felsefe, mantık, tıp, eczacılık, kimya, simya, hey'et, astronomi, astroloji, mûsikî, riyaziye, ilm-i nücûm, ilm-i kıyafet ve ilm-i rüya gibi ilimler, çağlarındaki ağırlıkları ölçüsünde edebiyata malzeme olmuş; şairler, bilgileri nispetinde bu ilimlerle ilgili terimleri birer hayâl unsuru olarak şiirlerine katmaktan geri durmamışlardır.

Bütün bunlara ilâveten Divân şairlerini besleyen önemli kaynaklar arasında hayatın kendisi demek olan ve nefes alıp vermek kadar yakınlarında duran yerli kültür malzemesini de göz ardı etmemek gerekir. Gelenek, görenek, inançlar gibi toplumdaki bazı soyut pratikleri üreten bu somut malzemeye en yalın haliyle 'maddî kültür unsurları' diyebiliriz. Bu madd kültür unsurları bir bakıma yukarıda saydığımız kaynakların ışığında üretilmiş, kullanılmış, tüketilmiş malzeme gibi görünür ama hakikatte hayatın merkezinde durmak bakımından insanların en asli ihtiyaçları arasında bulunmakla hemen her şairin sanatına aksederler. Fert fert insanların inanç dünyasından başlayıp hükümdarın devleti idare etme şekline varıncaya kadar toplum hayatındaki her husus da mutlaka bu maddî kültürün bir parçasını oluşturuyordu. O maddî kültür ki şairin eserine bir yerlilik özelliği katıyor

ve gündelik hayat, bayramlar, düğün törenleri, eğlence meclisleri, mimari, çarşı pazar, tedavi yöntemleri, savaşlar, avlanma, yeme içme alışkanlıkları… gibi unsurları maddî hayatın çevresinde şiire yansıtıyordu.

Klasik Türk Edebiyatı, kendisini meydana getiren kaynaklara sıkıca bağlı bir geleneği terennüm eder. Bu kaynaklar yeterince bilinmediği ve anlaşılmadığı sürece Klasik Edebiyatı doğru şekilde anlamak ve yorumlamak neredeyse imkânsızdır. Edebi eserler ele alınırken mutlaka meydana geldikleri dönemin tarihi, toplumsal ve kültürel özellikleri iyice bilinmeli ve eser bu nazarla incelenmelidir. Nitekim sanatkârın, yaşadığı sosyal çevrelerin dışında düşünülmesi mümkün olamayacağı gibi bu çevrelerin etkisinde kalmadan bir sanat eserini meydana getirebileceği de tasavvur edilemez. Dolayısıyla edebi eserler meydana getirildikleri sosyal çevreden tecrit edilemezler.

Son yıllarda yapılan metin neşri ve metin tahlili çalışmaları ile yaşanılan toplumun dini yaşantısına, gelenek-göreneklerine, cemiyet hayatına, toplumsal yapısına ve kültürel hayatına ışık tutulmuştur. Bu çalışmalar bize tarihin geçmiş şifrelerini vermek bakımından önemlidir. Bu bakımdan bir şiirin tarih ile bütünleşmesi şiiri doğru anlamamıza yardımcı olduğu gibi tarihi de doğru anlamamıza yarar. Şairlerin bir vesileyle andıkları maddî unsurlardır ki tarihimizi bir kronoloji olmaktan çıkarıp yaşanılan bir hayat haline getirir. Atalarımızın toplumsal hayatını anladığımız ölçüde onları tanımaya, tarihte olup bitenleri kavramaya ve doğru hükümler vermeye başlarız. Bu bakımdan edebiyat malzemesi içindeki maddî unsurlar ve sosyal hayat, yorumlandıkları, incelendikleri ve analiz edildikleri ölçüde bugünümüze katkı sağlayacaktır.

Hazırladığımız bu tez, söylediğimiz ihtiyaca cevap verecek büyük çalışmalara bir katkı olmak üzere hazırlanmış olup XVIII. yüzyıl şairlerinden Sünbül-Zâde Vehbî'nin Divânı'nı konu alır. Çalışmamızda Ahmet Yenikale'nin yeni Türk harfleriyle yayımladığı "Sünbül-Zâde Vehbî Divânı (Kahramanmaraş:2011)" isimli eseri kaynak olarak kullanılmış, Nahid Aybet'in, sahasında ilk deneme sayılabilecek olan "Fûzûlî Divânı'nda Maddî Kültür (Ankara: 1989)" adlı eseri de örnek teşkil etmiş ve içerikte bu eserde kullanılan yöntemler esas alınmıştır.

Çalışmamızda öncelikle şairimizin manzumeleri baştan sona taranarak yaşadığı döneme ait maddî kültür unsurları ayrı ayrı tespit edilmiş, belli bir tasnif

sistemine uygun olarak irdelenmiş ve konuyla alâkalı yorumlarla zenginleştirilerek de sonuca gidilmeye çalışılmıştır. Buna göre tezimizi yazıya geçirirken Sünbül-Zâde Vehbî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, giriş kısmında çalışmanın yöntemi ve önemine değinilmiş, inceleme kısmı "İnşâî Unsurlar", "İmâlî Unsurlar" ve "Diğer Maddî Unsurlar" başlıklarına ayrılarak tasnife çalışılmış, bilahare ayrıntılı alt başlıklar ile konu tahlile çalışılmıştır.

Tezimizde maddî kültürle ilgili olan her kelimeye yer vermeye çalıştık. Öncelikle kelimelerin anlamları, daha sonra kelimelerin geçtiği beyitler ve bu kelimelerin kullanım amacını izaha çalıştık. Sonuç kısmında ise bu tespitler neticesinde kelimelerin kullanım sıklığına göre XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde maddi unsurlar eksenindeki sosyal hayat ve bu hayatın edebiyata tesiri hakkında genel bir değerlendirmeye gittik. Tezin son kısmında yer alan "Dizin" ise incelememizi yaparken kullandığımız kelimelerin çalışmamızdaki yerlerini göstermek üzere konulmuştur.

Bu çalışmanın her safhasında bana destek olan, görüş ve fikirleriyle yoluma ışık tutan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ömür CEYLAN'a, Lisans ve Yüksek Lisans eğitimimde üzerimde emeği olan değerli hocam Prof. Dr. İskender PALA'ya, çalışmam boyunca manevî desteklerini benden esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Hacer GÜLŞEN'e, çalışmalarım boyunca maddi ve manevi destekleri ile her zaman yanımda olan ailem ve sevgili eşim Yunus Emre KAZAN'a sonsuz teşekkür ve minnetlerimi sunarım.

Meltem KARA
15.06.2015

## İÇİNDEKİLER

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| c. | : Cilt |
| çev. | : Çeviren |
| ed. | : Editör |
| fak. | : Fakülte |
| G. | : Gazel |
| haz. | : Hazırlayan |
| İA. | : İslâm Ansiklopedisi |
| İst. | : İstanbul |
| Kas. | : Kaside |
| MEB. | : Milli Eğitim Bakanlığı |
| Mes. | : Mesnevi |
| Müf. | : Müfred |
| M.Ö. | : Milattan Önce |
| s. | : Sayfa |
| S. | : Sayı |
| Tar. | : Tarih, Tevârih |
| TDK. | : Türk Dil Kurumu |
| TDV. | : Türkiye Diyanet Vakfı |
| Ter. | : Tercüme |
| Vb. | : ve benzeri |
| Vd. | : ve diğerleri |
| Yay. | : Yayınevi |
| YKY. | : Yapı Kredi Yayınları |

| | |
|---|---|
| **Üniversitesi** | **: İstanbul Kültür Üniversitesi** |
| **Enstitüsü** | **: Sosyal Bilimler Enstitüsü** |
| **Dalı** | **: Türk Dili ve Edebiyatı** |
| **Programı** | **: Türk Dili ve Edebiyatı** |
| **Tez Danışmanı** | **: Prof. Dr. Ömür CEYLAN** |
| **Tez Türü ve Tarihi** | **: Yüksek Lisans – Haziran 2015** |

# ÖZET

## SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ DİVÂNI'NDA MADDÎ KÜLTÜR UNSURLARI VE TOPLUMSAL HAYAT

**Meltem KARA**

XVIII. yüzyıl şairlerinden Sünbülzâde Vehbî, devrinin "Sultanüşşuarâsı (şairler sultanı) unvanına sahip önemli bir şairdir. Bir asra yakın ömür süren şairimiz, yaşadığı süre zarfında yedi Osmanlı padişahının (III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim, IV. Mustafa) saltanatını idrak etmiştir. Devlet kademelerinde aldığı görevlerin yanında saraya yakınlığı ile bilinen Vehbî, devrinin bireysel ve toplumsal özelliklerini yansıtan zengin bir maddî kültür dünyasına sahiptir.

Vehbî, kendisinin de kullandığı, günlük hayata dair akla gelebilecek hemen her türlü maddî kültür unsurunu teşbihler, mecâzlar ile şiirine malzeme etmiş; pek çok Divân şairi gibi, ifade edeceği soyut kavramları zengin hayâl dünyasında bir yönüyle irtibatlandırdığı maddî kültür unsurlarından yararlanarak somutlaştırmıştır.

Vehbî'nin, Divânı'nda kullandığı Arapça ve Farsça kelimeler ile oldukça zengin bir dile sahip olduğu da görülmektedir. Bu kelimelerin anlamlarının yanısıra şiire malzeme edilen maddî kültür unsurlarının analiz edilmesi, şiirin daha doğru yorumlanmasını ve içinde geliştiği toplumun kültürel özelliklerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Çalışmamızda, Sünbülzâde Vehbî Divânı'nda maddî kültür unsurlarının kullanım sıklığı ve bu unsurların gündelik hayattaki fonksiyonlarından hareketle XVIII. yüzyılda Osmanlı saray kültürü, sosyal hayat ve bu hayatın Vehbî'nin şiirlerine yansımalarının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

**Anahtar Kelimeler: Sünbülzâde Vehbî, XVIII. yüzyıl, Divân, Maddî Kültür, Osmanlı Devleti**

| | |
|---|---|
| **University** | **: Istanbul Kültür University** |
| **Institute** | **: Institute of Social Sciences** |
| **Department** | **: Turkish Language and Literature** |
| **Programme** | **: Turkish Language and Literature** |
| **Supervisor** | **: Prof. Dr. Ömür CEYLAN** |
| **Degree Awarded and Date** | **: MA – June 2015** |

## ABSTRACT


**ELEMENTS OF MATERIAL CULTURE AND SOCIAL LIFE IN SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ'S DİVÂN**

**Meltem KARA**

Being among the 18th century's poets, Sünbülzâde Vehbî, who is also titled as Sultanüşşuarâ (the Sultan of the poets), is a prominent poet of his term. Living for almost a century, Sünbülzâde Vehbî witnessed the reigns of seven Ottoman Sultans (Ahmed III; Mahmud I; Osman II; Mustafa III; Abdülhamid I; Selim III; Mustafa IV). Being known to have close relations to the Palace, Vehbî has a rich background in relation to the material culture which reflects individual and societal characteristics of his era.

Like many other Divân poets, Vehbî reflected almost every kind of elements as to material culture on his poems by means of similes and metaphors and embodied abstract concepts in his imaginary world through the use of the elements of material culture.

Considering the Arabic and Persian words used in his works, Vehbî is thought to have a broad knowledge of languages. Analyzing the meanings of such words as well as the elements of material culture used in his poems would ensure a better interpretation of the poems and shed light on the cultural features of the society in which those poems emerged.

This study aims to identify the Palace culture and social life in the Ottomans and the reflections of the life onto the poems of Vehbî through an analysis of the frequency of the elements of material culture and the functions of those elements in daily life in Sünbülzâde Vehbî's Divân.



**Key Words: Sünbülzâde Vehbî, 18th century, Divân, Material Culture, Ottoman State**

# GİRİŞ

XIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında altı yüzyılı aşkın bir süre varlık gösteren Klasik Türk Edebiyatı, Türklerin bütün tarih boyunca biriktire geldikleri en zengin malzemeye sahip olup yaygın olarak Divân Edebiyatı diye anılmaktadır. Gerek akademik çalışmalar, gerekse kültürel çalışmalar son yıllarda Divân Edebiyatı'na olan dikkatleri arttırmış ve Divânlar üzerinde pek çok edisyon kritik, tahlil, metin şerhi, edebiyat tarihi gibi pek çok aydınlatıcı çalışmalar yapılmıştır. Edebiyatın kültürel ve estetik yönden izlediği gelişim sürecinin tespitinde bu çalışmaların önemi büyüktür. Burada özellikle şairinin elinde şekillenen, lûgat anlamının dışında çeşitli söz sanatları ile bambaşka anlamlar yüklenen kelimeler üzerinde durulmuş ve böylelikle şiirin dil ve ifade özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Muhammet Nur Doğan, bu çalışmaların önemine dikkat çekerek klasik edebiyatımızın meselelerine vâkıf olabilmek için Divân şiiri metinlerine anlam bilimin uyandırdığı bir dikkatle yaklaşmanın son derece önemli sonuçlar doğuracağını ve kelimelerin lûgatlarda karşımıza çıkan birbirinden değişik anlamlarının yanı sıra konteks içerisinde ve sözlüklere belki girmemiş anlamlarının, nüansların edebiyatta orijinalitenin kapılarını aralayacağını ifade etmiştir.[1]

Divân şiiri tahlillerinde, şairin edebi kişiliği, dönemin sosyal, kültürel özellikleri ve tarihi yapısıyla ilgili aydınlatıcı bilgiler verilmelidir. Bu bilgilerden yoksun olmak, şiirlerin eksik ve yanlış yorumlanmasına sebep olacaktır. Oysa "Her edebiyat kendi devrinin bir tefekkür, bir tahassüs ve tahayyül kâinatıdır. Kendi devrinin hususiyetlerini, zevklerini, sanat telakkilerini, hurafelerini, itikatlarını, hakiki ve batıl bütün bilgilerini taşır. Divân Edebiyatı da, hayatla alakası ne kadar az olursa olsun, cemiyet hayatının seyrini takip etmekle, onun akislerini taşımaktadır."[2]

Bir edebi eserde hayat ile hayal, mücerred (soyut) ile müşahhas (somut) birlikte bulunur. Şairin duygu, düşünce ve hayalleri kadar içinde yaşadığı mekân, zaman ve ortam da eserini etkiler, en azından yansımasını taşır. Divân şiiri mücerret konuların ağırlıklı olarak yer aldığı bir şiirdir, ancak şairlerin de mücerredi anlatmak için müşahhastan yola çıktıkları, örneklerini müşahhas üzerinden vererek mücerredi anlattıkları bir gerçektir. Bu durum, Klasik Türk Edebiyatı alanında müşahhas olanı

[1] Muhammed N. Doğan, *Eski Şiirin Bahçesinde*. (İstanbul: Alternatif Düşünce Yayınevi, 2005) 22.
[2] A. Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984) 2.

bilmek, incelemek, görmek ve anlamanın önemini arttırır. Buradan yola çıkarak biz de çalışmamıza Sünbülzâde Vehbî Divânı'nı baştan sona tarayıp maddî kültür unsurlarını fişleyerek başladık. Daha sonra bu fişlemeleri konularına göre tasnif ederek çalışmayı İnşâî Unsurlar, İmâlî Unsurlar ve Diğer Maddî Unsurlar olmak üzere üç ana başlık etrafında şekillendirdik.

Birinci bölüm, "Barınma İle İlgili İnşâî Unsurlar", "Korunma İle İlgili İnşâî Unsurlar", "Diğer İnşâî Unsurlar" ve "Topluluk Hayatını Oluşturan İnşâî Unsurlar" olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

"Barınma İle İlgili İnşâî Unsurlar"; Mesken Olarak Kullanılanlar, Cemiyet Hayatının Meydana Getirdiği, İçinde Barınılabilen İnşâî Unsurlar ve Barınma İle İlgili İnşâî Unsurların Parçası ve Tamamlayıcısı Olan Unsurlar olarak üç başlık altında ele alınmıştır.

Mesken Olarak Kullanılan İnşâî Unsurlar kısmında on üç kelime yer almış ve yüz doksan fişleme yapılmıştır. Bu bölümde en çok "Hâne" ve "Sarây" kelimeleri fişlenmiştir.

Cemiyet Hayatının Meydana Getirdiği, İçinde Barınılabilen İnşâî Unsurlar kısmı ise Dini Hayat İle İlgili Unsurlar, Sağlık ve Temizlik İle İlgili Unsurlar, Eğitim İle İlgili Unsurlar, Eğlence Hayatı İle İlgili Unsurlar ve Diğerleri başlıkları altında değerlendirilmiştir. Burada toplamda otuz üç unsur tespit edilmiş ve yüz yirmi yedi beyit fişlenmiştir. Bölümde en çok "Kâ'be" kelimesi geçmektedir.

Barınma İle İlgili İnşâî Unsurların Parçası ve Tamamlayıcısı Olan Unsurlar kısmı ise birinci bölümün en hacimli kısmıdır. Burada elli iki unsur tespit edilmiş ve altı yüz fişleme yapılmıştır. En çok kullanılan unsur ise elli dokuz beyit ile "sadr" kelimesi olmuştur.

"Korunma İle İlgili İnşâî Unsurlar" başlığı altında altı maddî kültür unsuru tespit edilmiş ve yirmi bir fişleme yapılmıştır. Burada en fazla "kal'a" kelimesi geçmektedir.

"Diğer İnşâî Unsurlar" bölümü, Ulaşım ile İlgili İnşâî Unsurlar, Su İle İlgili İnşâî Unsurlar, Yarı İnşâî Unsurlar ve Ölüyle İlgili İnşâî Unsurlar başlıkları altında incelenmiştir. Ulaşım İle İlgili Unsurlarda on bir kelime tespit edilmiş ve yüz on altı fişleme yapılmıştır. Bu bölümde atmış dört beyit ile en fazla "râh/reh" kelimesi kullanılmıştır. Su İle İlgili Unsurlar kısmında dokuz kelime belirlenmiş ve yüz on bir

beyit fişlenmiştir. Burada en fazla kullanılan unsur ise otuz dört beyitte geçen “çeşme” kelimesidir. Yarı İnşâî Unsurlarda ise on beş kelime tespit edilmiş ve toplamda üç yüz iki beyit fişlenmiştir. Bu bölümde en fazla kullanılan “bâğ” kelimesi doksan iki beyitte geçmektedir. Vehbî’nin, “Sünbülistân” olarak anılmasını istediği Divânı’nda Bâğ, Gülşen, Çemen, Sebz gibi tabiat unsurlarına bolca yer verdiği görülmektedir. Son olarak Ölüyle İlgili Unsurlar kısmında da beş kelime yer almış ve sekiz fişleme yapılmıştır. Doksan yılı aşkın ömür süren, ihtiyarlığında dahi delikanlı hayatı yaşayan ve zevk, sefaya düşkünlüğü ile bilinen Vehbî’nin Divânı’ında ölüm ve ölüyle alâkalı konular kendilerine pek fazla yer bulamamışlardır.

“Topluluk Hayatını Oluşturan İnşâî Unsurlar” birinci bölümün son kısmıdır. Bu bölüm, Coğrafi Mahiyetteki Unsurlar, Bir mahal İfade Eden Unsurlar, İnşâî Unsurların Durumunu Belirten Kelimeler ve Ülke, Yer ve Şehir İsimleri başlıkları altında ele alınmıştır. Coğrafi Mahiyetteki Unsurlar kısmında sekiz kelime yer almış ve yüz yirmi yedi fişleme yapılmıştır. Bu başlık altında, yetmiş sekiz beyit ile en çok “mülk” kelimesinin kullanıldığını görüyoruz. Bir Mahal İfade Eden Unsurlar kısmında yirmi yedi kelime tespit edilmiş ve iki yüz yirmi üç fişleme yapılmıştır. Bu kısımda en çok kullanılan kelime, elli altı beyitte geçen “yer” kelimesidir. İnşâî Unsurların Durumunu Belirten Kelimeler kısmında yedi kelime tespit edilmiş ve seksen dokuz fişleme yapılmıştır. Burada en fazla “âbâd” kelimesi kullanılmıştır. Son olarak Ülke, Yer ve Şehir İsimleri başlığı altında on dokuz ülke, yirmi iki şehir ismi tespit edilmiş ve üç yüz otuz fişleme yapılmıştır. Burada da en fazla “’Acem” kelimesine yer verilmiştir.

İkinci Bölüm; “Yenilen-İçilen Maddî Unsurlar”, “Giyeceklerle İlgili Maddî Unsurlar”, “Ev Eşyası ve Âlet, Edevât Olarak Kullanılan Maddî Unsurlar”, “Tıbbî Âlet ve Malzemeler”, “Kitap ve Yazı İle İlgili Maddî Unsurlar”, “Savaş Âlet ve Malzemeleri”, “Nakil Vasıtaları” ve “Diğer Çeşitli İmâlî Unsurlar” başlıkları altında değerlendirilmiştir.

“Yenilen-İçilen Maddî Unsurlar” başlığı Yiyecekler ve İçecekler olmak üzere iki bölümde incelenmiş; Yiyecekler kısmında on bir kelime tespit edilmiş ve yüz dokuz fişleme yapılmıştır. Burada en fazla “şeker” kelimesi kullanılmıştır. İçecekler kısmında ise on beş kelime tespit edilmiş ve iki yüz otuz sekiz beyit fişlenmiştir. Bu unsurlar içerisinde en fazla “mey” kelimesine yer verilmiştir.

“Giyeceklerle İlgili Maddî Unsurlar” kısmı Giyecek İmâlinde Kullanılan Unsurlar ve Giyecek Eşyaları başlıkları altında incelenmiştir. Giyecek İmâlinde Kullanılan Unsurlarda on üç kelime tespit edilmiş ve yüz kırk üç beyitte fişleme yapılmıştır. En çok “kâlâ” kelimesi kullanılmıştır. Giyecek Eşyaları başlığı altında ise yirmi altı unsur tespit edilmiş ve iki yüz yirmi iki fişleme yapılmıştır. Özellikle “perde” ve “dâmen” kelimeleri sıkça kullanılmıştır.

“Ev Eşyası ve Âlet, Edevât Olarak Kullanılan Maddî Unsurlar” ana başlığı, Ev Eşyaları, Aydınlatma Araçları, El Âlet ve Edevâtları, Ölçü Âletleri, Oyun ve Mûsikî Âletleri ve Süs ve Süslenme İle İlgili Âlet ve Malzemeler olmak üzere altı başlık altında incelenmiştir. “Ev Eşyaları” başlığı altında kırk bir kelime incelenmiş ve üç yüz atmış üç fişleme yapılmıştır. Kelimelerin arasında en fazla “câm” unsuru kullanılmıştır. “Aydınlatma Araçları” kısmında dokuz kelime belirlenmiş ve yüz fişleme yapılmıştır. Bu bölümde en çok “şem’” kelimesi kullanılmıştır. “El Âlet ve Edevâtları” başlığı altında on bir unsur tespit edilmiş ve seksen beyit fişlenmiştir. Burada en çok “halka” kelimesi geçmektedir. “Ölçü Âletleri” bölümünde üç kelime ele alınmış ve on iki fişleme yapılmıştır. En çok “mizân” unsuru kullanılmıştır. “Oyun ve Mûsikî Âletleri” bölümünde on kelime tespit edilmiş ve elli sekiz fişleme yapılmıştır. Bölümün en çok kullanılan unsuru “ney”dir. “Süs ve Süslenme İle İlgili Eşyalar” başlığı altında ise otuz beş kelime incelenerek dört yüz bir fişleme yapılarak en çok kullanılan süslenme unsurunun “âyîne” olduğu tespit edilmiştir.

“Tıbbî Âlet ve Malzemeler” başlığı altında on tane tıbbî unsur tespit edilmiş ve atmış bir fişleme yapılmıştır. Burada en çok “zehir” kelimesi kullanılmaktadır.

“Kitap ve Yazı İle İlgili Maddî Unsurlar” ana başlığı Yazılarak Meydana Getirilmiş Olanlar, Üzerine Yazı Yazılan Malzemeler, Yazı Âlet ve Malzemeleri olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir. “Yazılarak Meydana Getirilmiş Olanlar” kısmında on sekiz kelime tespit edilmiş ve yüz elli altı fişleme yapılmıştır. En çok “kitâb” kelimesi kullanılmıştır. “Üzerine Yazı Yazılan Malzemeler” kısmında sekiz kelime incelenerek seksen beş fişleme yapılmış ve en çok kullanılan kelimenin “kâğıd” olduğu görülmüştür. “Yazı Âlet ve Malzemeleri” başlığı altında da yedi kelime incelenmiş ve yüz yetmiş bir fişleme yapılmıştır. Burada en çok “kalem” kelimesi kullanılmıştır.

“Savaş Âlet ve Malzemeleri”, Savaş Âletleri ve Savaş İle İlgili Âlet ve Malzemeler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. “Savaş Âletleri” kısmında yirmi üç kelime tespit edilmiş ve dört yüz iki fişleme yapılmıştır. Burada en çok “çarh” kelimesi kullanılmıştır. “Savaş İle İlgili Âlet ve Malzemeler” kısmında ise dört kelime tespit edilmiş ve yirmi yedi fişleme yapılmıştır. Burada da en çok “livâ” kelimesi kullanılmıştır.

“Nakil Vasıtaları” başlığı altında sekiz kelime ele alınmış ve otuz sekiz fişleme yapılmıştır. En çok “İnân” kelimesi kullanılmıştır.

İkinci Bölümün son ana başlığı olan “Diğer Çeşitli İmâlî Unsurlar” kısmında ise on üç kelime incelenmiş ve yüz elli fişleme yapılmıştır. Bu bölümde en çok “bend” kelimesi kullanılmıştır.

Üçüncü Bölüm; “Madenler ve Mücevherler” ve “Servet ve Kıymet İfade Eden Maddî Unsurlar" olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir.

Madenler ve Mücevherler kısmında “Madenler” başlığı altında on kelime tespit edilmiş ve yüz otuz beş fişleme yapılmıştır. Bölümde en çok “zer” kelimesi kullanılmıştır. “Mücevherler” başlığı altında ise on sekiz kelime tespit edilmiş, üç yüz sekiz fişleme yapılmış ve en çok kullanılan kelimenin “la’l” olduğu görülmüştür.

“Servet ve Kıymet İfade Eden Maddî Unsurlar” bölümü ise Kıymet Ölçüsü Olan Maddî Unsurlar, Servet İfade Eden Maddî Unsurlar, Varlık ve Kıymet İfade Eden Diğer Maddî Unsurlar olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir. “Kıymet Ölçüsü Olan Maddî Unsurlar” kısmında altı kelime tespit edilerek otuz yedi fişleme yapılmıştır. Burada en çok “nakd” kelimesi kullanılmıştır. “Servet İfade Eden Maddî Unsurlar” kısmında ise üç kelime tespit edilmiş ve otuz fişleme yapılmıştır. Burada da en çok “mâl” kelimesi kullanılmıştır. Son olarak da “Varlık ve Kıymet İfade Eden Diğer Unsurlar” başlığı altında üç kelime incelenerek otuz fişleme yapılmış ve en çok “bâr” kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmada, Divân’da kullanılan kelimelere ve bu kelimelerin kullanım sıklığına göre devrin sosyal hayatı ile ilgili bilgilere ulaşılmaya ve bu bilgiler ışığında değerlendirmelerde bulunmaya gayret edilmiştir.

# 1. SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ'NİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

## 1.1 Hayatı

18. yüzyıl Divân şairlerinden Sünbülzâde Vehbî, 1718 yılında Maraş'ta doğmuştur. Asıl adı Mehmed bin Râşid bin Mehmed olan Sünbülzâde Vehbî, o zamanlar Osmanlı'nın bir sancağı olan Maraş'ta Sünbülzâdeler lâkabıyla tanınan, ulema niteliklerinin yanında şairlikleriyle de ünlenmiş köklü bir aileye mensuptur.[3]

Dedesi Mehmed Efendi Maraş'ın meşhur müftülerinden biridir ve tanınmış fıkıh kitaplarından "Eşbâh-ı Nezâir"in fenn-i evvelini "Tevkîu'l-âle fî-şerhü'l-Eşbâh" adıyla şerh etmiştir. Ayrıca yine fıkıh alanında yazdığı "Nûrü'l-ayn" ve "Kitâbü't-tenzîhât" adında iki eseri vardır.[4]

Babası Râşid Efendi, 1718 yılında, III. Ahmed'in yakın ilgisini gören ve Vehbî-i evvel diye tanınan dönemin nâibi (kadı vekili) Seyyid Vehbî'nin yanında görev yapmaktadır. Seyyid Vehbî'nin isteği üzerine şaire Vehbî adı verilmiş, bu ad ile meşhur olup Divân'ında da mahlas olarak bu adı kullanmıştır.[5]

Sünbülzâde Vehbî'nin çocukluk ve gençlik yıllarına dair bilgiler sınırlı olmakla birlikte, kendi hayatıyla ilgili tarih düştüğü şiirlerinin de yer aldığı Divân'ından bilgi edinmek mümkündür. Şair, Maraş'ta çocukluk yıllarını, gençliğinin büyük bir kısmını geçirmiş ve ilk tahsilini de yine burada babasından ve devrin büyük âlimlerinden ilim tahsil ederek tamamlamıştır. Daha sonra ise tahsilini ilerletmek ve devletin imkânlarından daha çok faydalanmak için asıl üne kavuştuğu İstanbul'a gelmiştir.

Şairin kaleme aldığı beyitlerinden İstanbul'a geldikten sonra öncelikle bir dönem müderrislik yaptığı anlaşılmaktadır.

*Alıp üstāddan iẕn ü duʿāyı*
*Oḳutdum niçe ders-i Müntehā'yı* 71/Mes.7-16

[3] Ahmet Yenikale, *Sünbülzâde Vehbî Divânı*. (Kahramanmaraş: Ukde Yayınevi, 2011) 19.
[4] Süreyya Beyzâdeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî*. (İstanbul: Şule Yayınları, 2000) 14.
[5] Süreyya Beyzâdeoğlu, "Kahramanmaraş'ın Sultanü'şşuarası Sünbülzâde Vehbî ve Lutfiyyesi", *Kahramanmaraş Sempozyumu.* (Kahramanmaraş: 2004) 99.

Vehbî, bu beyti takip eden diğer beytinde ise müderrisliği geçim sıkıntısından dolayı bıraktığını ifade etmektedir.

*Velī emr-i ma'āş oldu żarūrī*
*Sebeb terk etmege ders ü ḥużūrı* 71/Mes.7-17

Sünbülzâde Vehbî, devrin büyüklerine kasideler ve tarihler sunarak kendisini devlet ricaline tanıtmaya çalışmış ve bunu da başarmış, onlarla dostane ilişkiler kurmuştur. Bu sıcak ilişkilerin neticesinde de Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kadılıklarda bulunma imkânına sahip olmuştur (Yenikale 20). Onun mesleki hayatındaki serüveni Şemsettin Sâmî kısaca; "Târîk-i tedrise sülük ederek Rumeli ve Anadolu'da kadılık etmiş, hâcegânlık[6] silkine girerek İran'a sefîr olmuş, daha sonra tekrar kadılığa dönmüştür."[7] şeklinde özetlemiştir.

Vehbî, Rumeli kaleminde görev yaparken buradan kadılığa intisâb ettirilmiştir. Vehbî'nin arkadaşı şair Sürûrî, daha çok Vehbî'yi hicvettiği eseri "Hezeliyyât" adlı eserinde, onun Yaş ve Bükreş bölgelerinde on yedi yıl kadılık yaptığını, ayrıca Eflâk, Boğdan ve Siroz'da bulunduğunu ifade etmiştir.

*"Kocamış pîr-i mugâna dönmüş*
*Yaş'la Bükreş'de gezüp on yedi yıl"*

*"Ey liyâkatsiz usandın ise İstanbul'dan*
*İşte Eflâk ile Boğdân yine var yirine git"*

*"Ba'd ez-în karnı toyar bok yemesin tutsun oruç*
*İbtidâ'-i ramazandan yer imiş si rûzî / Siroz'ı"*[8]

Vehbî, işindeki başarısının da etkisiyle III. Mustafa'nın tahta geçmesiyle hâcegânlık görevine terfi ettirilmiştir[9]. Bu terfînin üzerine şair, III. Mustafa'ya "Be-Hazret-i Sultân Mustafâ Hân Pes Ez-Çerâğ Kerden Be-H'âcegânî Der-Zımn-ı Taleb-i Semen-i Rûbâh-ı Siyâh Ez-Receb Paşa" adında elli iki beyitlik bir kaside sunmuştur.

Hâcegânlık görevini yedi yıl boyunca lâyığıyla yerine getiren şair, I. Abdülhamit döneminde de büyük itibar görmüştür. Şair, Farsçaya olan vukufiyeti

[6] Hâcegânlık: mâlî işler.
[7] Şemsettin Sâmî, *Kamûsül-a'lâm. C.VI* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1316) 4707.
[8] Sürûrî, *Hezeliyyât.* (İstanbul: ty. S.70) 117.
[9] Faik Reşad, *Eslâf.* C.II (İstanbul: Matbaatü'l-Alem, 1312) 40.

sebebiyle bu dönemde İran hükümdarı Kerim Han ile Bağdat valisi Ömer Paşa arasında patlak veren anlaşmazlığın bizzat yerinde görülüp tetkik edilmesi için İran'a sefîr olarak Kerim Han'ın payi tahtı Şiraz'a gönderilmiştir.

Vehbî bu durumu kendi Divân'ında şu beyitle ifade etmiştir;

*Belki maʿmūr eder vālī-i Baġdād bizi*
*Dest-i iḥsānı ile baʿde ḫarābü'l-Baṣra* *540/Müf.3*

Ancak bu temaslardan bir netice elde edilememiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 166 nolu Mühimme Defterinin 427. sayfasındaki kayda göre Vehbî efendi, Kerim Hân'ın hükümdardan ziyâde bir aşiret reisi gibi davrandığını, pek yüksekten atıp tuttuğunu ve faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca olduğunu belirtmiştir[10]. Ancak daha sonra Ömer Paşa ile aralarının açılması üzerine her ikisi de farklı iddialarla birbirlerini saraya şikâyet etmişlerdir. Vehbî, Kerim Han'ın şikâyet ettiği konulardan Ömer Paşa'nın sorumlu olduğunu belirtirken, Ömer Paşa da Vehbî'yi "İran'da ayyaşlık, ve zinâ-kârlık gibi huddâm-ı devlete nâ-lâyık etvâr ile rüsvâ-yı A'cam oldı."[11] diyerek şikâyet etmiştir. Vehbî'nin İran elçiliği sırasında yazdığı bazı gazelleri Ömer Paşa'nın iddialarını desteklemektedir (Yenikale 22).

*Baḫş eyledim Īrān'ı ben ḥāl-i ruḫ-ı cānāneye*
*Şīrāz u Keşmīr ü Ḫoten olsun fedā bir daneye* *509/G.229-1*

Ömer Paşa'nın bu raporu Sultan I. Abdülhamit tarafından uygun görülmüş ve Vehbî'nin öldürülmesi için idam fermanı çıkarılmıştır. Bu haber Vehbî'nin yakın dostları tarafından bir ulak vasıtasıyla gizlice kendisine duyurulmuştur. Haberi alan Vehbî, posta tatarı kıyafetiyle maceralı bir yolculuktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Üsküdar'da bir dostunun evinde gizlenerek sefâret macerasını noktalamıştır.[12] Burada dostlarının tavsiyeleri ile son beyitinde;

*Dil-beste olan luṭf-ı Ḫudāvend-i kerīme*
*Rabṭ-ı emel etmez kerem-i Zend Kerīm'e* *113/Kas.7-114*

[10] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi.* C.IV. (Ankara: TTK Yayınları, 1988) 460.
[11] Beyzâdeoğlu, (2000): 18.
[12] Ö. Faruk Akün, *Sünbülzâde Vehbî.* TDV İslâm Ansiklopedisi. C. XI. 238.

diyerek, Sultan I. Abdülhamit'e olan bağlılığını dile getirdiği yüz on dört beyitlik "Tannâne" adlı bir kaside yazarak sultana ulaştırmıştır.[13] Bu kaside Vehbî'nin affedilmesine vesile olmuştur. Ancak bu hüsranla sonuçlanan elçilik macerası sonrasındaki yedi yıl boyunca saray çevresindeki itibarını yitirmiş biri olarak yokluk içinde yaşamıştır. Bu süre içerisinde eski mesleği kadılığa dönebilmek için devrin ileri gelen devlet büyüklerine kasideler sunmuş ancak bir karşılık görememiştir. Sadrazamlık görevine Halil Hamid Paşa'nın geçmesiyle, yalvarıp yakarmalarla dolu bir kaside yazarak;

*Ṭafralansın ḳalmasın dūn-rütbede bu çākeriñ*
*Cümleden a'lā degilse cümleden ednā mıdır* 190/Kas.31-55

"Herkesten yüce değilse de aşağı da olmayan bu kulun alt mevkilerde kalmasın" demiş ve haline acınmasını istemiştir. Nihayetinde onun ilgisini görmüş ve kadılık mesleğine geri dönebilmiştir.

Vehbî, Halil Hamid Paşa'ya olan teşekkürünü iletmek amacıyla kendisine dört adet kaside sunmuş ve uzun zaman medreselerde ders kitabı olarak okutulan Tuhfe-i Vehbî adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğünü Halil Hamid Paşa'nın iki çocuğunun adına kaleme almıştır (Yenikale 23).

Sünbülzâde Vehbî, sonrasında Rodos, Zağra, Manisa ve Manastır'da kadılık görevinde bulunmuş, Rodos'tayken Şahin Giray'ın yakalanıp idam edilmesine sağladığı destekten dolayı yeniden sarayda ayrıcalıklı bir mevki edinmiştir. Rodos'ta yaşadığı bu olayı I. Abdülhamit'e sunduğu;

*Rodos'da bāġı mesken eylemişdi bāġī-i ḫā'in*
*Getirdim ḳal'a-bend etdim o çaḳır gözlü mekkārı* 115/Kas.8-32

beytinin yer aldığı "Tayyâre Kasidesi"nde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Tekrar devrin gözde şahsiyetlerinden olan Vehbî, Rodos'ta gösterdiği dirâyet sebebiyle "merâtib-i sitte"den Silistre niyâbetine tayîn edilir. Daha sonra 1203/1788-

[13] Süreyya Beyzâdeoğlu, "Tannâne Kasidesi," *Dergâh* C.II. (1991):10-12.

89'da Eski Zağra kadılığına naspedilir. Yakın arkadaşı şair Sürûrî de yanında kethüdasıdır.[14]

Eski Zağra'da kadılık görevini yürütürken kendi ifadesiyle Şahin Giray'ın intikamını almak isteyen bir grup Tatar tarafından mahkemesi basılmış, malı mülkü yağma edilmiş, ailesi ve adamları ile birlikte kırk beş gün hapsedilmiştir.[15] Vehbî, bu yaşadığı talihsiz olayı bazı beyitlerinde şöyle anlatmıştır;

*Eşḳiyā başdı gelip maḥkememi ḥākim iken*
*Buña rāżī mi olur Ḳāḍī-i Ḥācāt-ı Ḥakīm* *141/Kas.16-37*

*Mülk-i sāmānıma Tātār verip çapulu*
*Gitdi yaġmāya bütün raḫt u bisāṭ-ı zer ü sīm* *141/Kas.16-40*

*Ṣayd-ı Şāhīngirāy'a nice ḳıydıñ diyerek*
*O çaḳır pençeliler gördü baña ḳayd-ı ʿaẓīm* *141/Kas.16-42*

Bu olayda Vehbî'nin kethüdası Sürûrî de tutuklanmış fakat suçsuzluğu anlaşılınca bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Sürûrî'nin şu muzip mısraları bu vakanın zarif bir hikâyesidir.

*"Kodular hapse, sizinle beni de ey Vehbî:*
*Ağlaşırdık, silerek çeşmimizi yağlık ile*
*Çünki yoktur günehim, işte vilâyetli beni,*
*Geldi kurtarmaya, siz burda kalın sağlık ile."*[16]

Bu olay üzerine kadılıktan azledilen Vehbî, III. Selim'e bir kaside yazarak yeni bir görev ister. Bu isteğine cevap alamayan Vehbî, III. Selim adına üç lisanda tertip ettiği kendi deyimiyle şâhâne Divân'ını 1791 yılında padişaha sunar.

III. Selim buna karşılık şaire birçok hediyeler ile şahsi elbiselerinden oluşan bir bohça hediye etmiştir. III. Selim'in saltanat yılları Vehbî'nin hayatının en parlak dönemi olmuştur. Sultanü'ş-şuarâ ünvanını da bu dönemde alan Vehbî, sırasıyla

---

[14] Necmettin Yurtseven, *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Lûgatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, 10.
[15] Süreyya Beyzâdeoğlu, "18. Yüzyılda Bir Mahkeme Baskını". *Milli Kültür,* Mart 1991: S.62, s.61-63.
[16] İskender Pala, *Güldeste.* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2006) 53.

Manisa ve Siroz'da kadılık yapmış, sonrasında Manastır kadılığına tayîn edilmiş ve son olarak da Bolu kadılığına tayin edilmiştir (Akün 240).

Bolu'daki kadılık görevinden sonra Vehbî İstanbul'a dönmüş ve ihtiyar yaşına rağmen zevk ve eğlenceden geri kalmamıştır. Döneminde yaşayan şairler onu, delikanlı hayatı yaşayan bir pîr olarak adlandırmışlardır. Kendisi de zaman zaman bu hususiyetini şiirlerinde dile getirmiştir:

*Şol köhne naḫla vaṣl olunan nev-fidān gibi*
*Bu pīre tāze şevḳi o nev-res civān verir* *313/Kas.70-8*

Vehbî, nikris (mafsal romatizması) hastalığına yakalanmış ve seneden fazla hasta yatıp 1224/1809'da vefât etmiştir. Edirnekapıda Topçulara defn edilmiştir (Yenikale 24).

Doksanı aşkın yaşında vefat eden Vehbî'nin ölümüne, yakın arkadaşı Sürûrî şu tarihleri düşmüştür;

*Gitdi şeyhü'ş-şu'arâ Vehbî-i sâhib-âsâr*
*Bü'l-heves pîr-i civân-tab' idi fevka'l-'âde,*

*Lâle vaktinde vefât etdi dedim târîhin*
*Gülşen-i cenneti me'vā ḳıla Sünbülzāde,*

*Şeyh ü şâb-ı bülegâ defn edip oldu mahzun*
*Ki civân-tab' idi pâkîze-edâ Vehbî-i pîr*

*Seri üzre dikilip serv dedim târîhin*
*Oldu nâbûd re'isü'ş-şu'arâ Vehbî-i pîr*[17]

## 1.2 Edebi Kişiliği

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti için askerî, siyasî, iktisadî vs. pek çok alanda gerilemenin kendini hissettirdiği bir dönem olmuştur. Buna karşılık kültür ve edebiyat hayatı bu gerilemeden etkilenmemiştir. Asrın başında III. Ahmed ve asrın sonunda III.Selim'in sanatkârlara hak ettikleri değeri vermeleri ve onları gözetmeleri

[17] Muallim Nâcî, *Osmanlı Şairleri.* Hazırlayan: Cemal Kurnaz, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986) 86-87.

sonucunda edebiyat tıpkı bir önceki asırda olduğu gibi yenilenerek gelişmeye ve olgunlaşmaya devam etmiştir. Vehbî'de bu ortamda yetişmiş en önemli Divân şairlerinden biridir.

Kaside; niyet etmek, yaklaşmak anlamlarında "kasada" kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Bir kişiyi övmek ve genellikle karşılığında yardım istemek için yazılan şiirlere denir.[18] XVIII. yüzyılın en önemli kaside yazarlarından biri olan Sünbülzâde Vehbî, bir beytinde;

*Ḳaṣīde gezdirip bāb-ı ricāle*
*Tenezzül etmedim cerr ü sü'āle* 73/Mes.7-30

her ne kadar devlet adamlarının kapılarında dilenci gibi kaside gezdirip karşılığında yardım istemeye tenezzül etmediğini söylese de, başta III. Selim olmak üzere pek çok padişah, sadrazam ve şeyhülislâm'a kasideler sunmuş ve devletten beklentilerini bu yolla ifade etmiştir.

Vehbî, Arapça'yı ve Farsça'yı çok iyi bilmektedir. Arapça'ya olan vukufîyetini "Nuhbe", Farsça'ya olan vukufîyetini ise "Tuhfe" adlı manzum sözlükleriyle göstermiştir.

Kaynaklarda Vehbî'nin şiirleri, teknik ve biçim bakımından sağlam olsa da lirizmden yoksun, dikkat ve özenden uzak, sathî ve kuru söyleyişlerden öteye geçemeyen şiirler olarak değerlendirilmiştir. Ziyâ Paşa, onun kaside ve gazellerini dağda yetişmiş kokusuz güle benzetmiştir.

*"Ammâ kaside vü gazelde*
*Benzer kokusuz güle cebelde"*

Muallim Naci de Nef'î ile karşılaştırarak "Nef'î'nin fahriyeleri lezzetle okunur. Tab'a heyecan verir. Vehbî'nin fahriyeleri okunacak olsa soğukluktan başka şey hissolunmaz" diyerek itici bulmuştur.[19]

Tüm bu olumsuz yorumlara karşılık A. Canip Yöntem ise Vehbî hakkındaki görüşlerini ifade ederken durumun böyle olmadığını belirtmiştir:

---

[18] Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri.* (Ankara: Birlik Yayınları, 1985) 42.
[19] A. Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi.* (Ankara: Dergâh Yayınları, 2005) 446.

> Çağdaşları ona "müntehab-ı mecmua-yı şuara", "sahib-i Divan-ı memleket-i bülega" vasıflarını verdikleri gibi Üçüncü Sultan Selim asrında da eserlerinin "cümle indinde muteber ve birer yadigâr-ı makbul ve ber-güzar-ı müftehar (herkes tarafından değer verilen birer makbul yadigâr ve iftihar edilen bir hatıra)" olduğunu haber veriyorlar. Zevk ve tenkit âleminde, gönül kimi severse, güzel odur diyebiliriz; fakat devrinde ve devrinden sonra uzun yıllar bütün edebî mahfillerde (toplantı yeri), hatta tedris (ders verme) sahasında, mühim mevki kazanmış bir adama, edebiyat tarihiyle uğraşanlar lakayt kalamazlar.[20]

Bunun yanında kolay söyleyebilen bir şairdir. Şiirlerinde dili genellikle sade ve akıcıdır.

Bu yüzyılda Nedim ile başlayan mahallileşme cereyanı, bir Nedim hayranı olan Vehbî'de de her haliyle görülür. Vehbî'de tıpkı Nedim gibi İstanbul'un güzelleri ve güzelliklerini şiirine sıkça konu etmiştir. Ancak bu şiirlerdeki coşku ve incelik Nedim'den oldukça uzaktır.

Tamamen beşeri aşkı terennüm ettiği âşıkane şiirlerinin yanında, Nâbî vadisinde yazılmış hikemî şiirleri de bulunmaktadır.

Sonuç olarak Sünbülzâde Vehbî, ilmi yönü kuvvetli, kolay yazabilen güçlü bir şair olmasına karşın, zevk sefaya düşkün, derbeder kişiliği sebebiyle yeteneğini şiirlerine tam mânâsıyla yansıtamamıştır.

### 1.3 Eserleri

Sünbülzâde Vehbî'nin elde olan altı adet hacimli eseri vardır. Bu eserleri Divân, Lutfiyye, Tuhfe-i Vehbî, Nuhbe-i Vehbî, Şevk-engîz ve Münşeât olarak sıralayabiliriz. Kaynaklarda bu eserlerin dışında "Ikdü'l-cümân" adında bir eserinin de olduğundan bahsedilmektedir.

Divân: Vehbî'nin III. Selim'e ithaf ettiği 5732 beyitlik eser, Türk edebiyatının en hacimli divânlarından sayılmaktadır. 1253 yılında Bulak/Mısır'da basılan eserin bilinen 21 adet nüshası bulunmaktadır (Yenikale 39). Şair, daha önce bir araya getirdiği Divân'ının 1890 yılında Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç

---

[20] A. Canip Yöntem, "Sünbülzade Vehbî," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 1 (1946):81.

dilde yeniden düzenlemesini yapmış ve bu dillerde şiir söyleme gücünü ortaya koymuştur.

Eserin birinci bölümünde mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan münâcât, na't, mi'raciyeden sonra Divân'ın takdim edildiği III. Selim'e medhiye yer almıştır. Sonra Arapça şiirler, Farsça Divânçe yer almış ve sırasıyla kasâ'id, tevârih, mukattaât, gazeliyyât, rubâiyyât, müfredât, muammeyât ve elgâz şeklinde sıralanmıştır.

Divân'da 9 adet mesnevi nazım biçimiyle yazılmış şiir, 52 adet kaside, 8 adet muhammes, 1 terkîb-i bend, 41 adet kıt'a, 2 adet nazım, 271 adet gazel, 1 adet müstezat ve 32 adet müfred bulunmaktadır.

Edebi sanatlar yönünden oldukça zengin olan eserde özellikle ihâm, cinas, tevriye ve telmih sanatları ön plandadır.

*Eger yazmış ise Sa'dī Gülistān*
*Bu ās̱āra desinler Sünbülistān* 81/Mes.7-132

Bu beyitten de anlaşılacağı üzere şair, eserine "Sünbülistân" denilmesini temenni etmiştir.

Eser üzerinde S. Beyzadeoğlu'na ait (1985) yayımlanmamış bir doktora tezi bulunmaktadır.

Lutfiyye: Vehbî'nin ikinci büyük eseri olan Lutfiyye, Vehbî'nin oğlu Lutfullah'a verdiği öğütleri içeren nasihat-nâme türünde 1181 beyitten oluşan bir mesnevidir. Vehbî'nin kendi ifadesiyle "birçok güzelliğe sahip; söylenecek her şey özet halinde muntazam bir şekilde söylenmiş faydalı bir eserdir."[21] Lutfullah'ın şahsında dönemin gençliğini Türk-İslâm düşüncesiyle eğitmek için yazılmış, yazıldığı dönemde medreselerde, rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulmuş, bugün de ihtiyaç duyduğumuz öğütlerle dolu bir eserdir. Kendisi kabul etmese de genel kanaat eserin Nâbî'nin Hayriyye'sine nazire olarak yazıldığıdır. Vehbî bu eseriyle yaşadığı devrin sosyal hayatı, halkın yaşayışı, görgü kaideleri hakkındaki düşüncelerini de ortaya koymuştur. Fakat eserinde yeni bir fikir ileri sürdüğü ve

[21] Süreyya Beyzadeoğlu, "Kahramanmaraş'ın Sultanü'şşuarası Sünbülzâde Vehbî ve Lutfiyyesi", *Kahramanmaraş Sempozyumu.* (Kahramanmaraş: 2004) 103.

Nâbî'yi taklitten ileri geçtiği de söylenemez.[22] Eser üzerinde (Beyzâdeoğlu,1996), (Alıcı, 2011) iki müstakil çalışma yapılmıştır.

Tuhfe-i Vehbî: 882 beyitten oluşan Farsça-Türkçe manzum sözlük edebiyatımızın en çok şerh edilen sözlüklerindendir. Eser uzun yıllar medreselerde okutulmuştur. Tuhfe üstüne Elbistanlı Hayâtî Efendi ile Lebîb Efendi şerh yapmıştır (Yenikale 26). Ayrıca Ahmet Yenikale tarafından 2012 yılında eser üzerinde müstakil bir çalışma yapılmıştır.

Nuhbe-i Vehbî: Eser, Arapça-Türkçe manzum bir sözlük çalışmasıdır. Vehbî, 1214/1799 yılında yazdığı eserini III. Selim'e sunmuştur. 1948 beyitten oluşan sözlük, uzun yıllar kadılık yapan şairin Arapça'ya olan vukufiyetinin yanı sıra kullandığı yerel kelimeler ile Türkçe'ye de hâkimiyetini göstermektedir. Vehbî, bu eseriyle Arapça'yı kelimeleri ezberleterek öğretmeyi hedeflemiştir. Eser üzerinde yapılan bir doktora çalışması bulunmaktadır (Yurtseven, 2003).

Şevk-engîz: Vehbî'nin kadılık yıllarında yazdığı 785 beyitlik mesnevisi ilk defa 1253/1837 yılında basılmıştır. Münazara tadındaki eserde biri kadın düşkünü, diğeri oğlancı iki düşkün erkeğin başından geçen olaylar mizahî bir şekilde hiçbir kısıtlama yapılmadan teklifsiz olarak dile getirilmiştir. Eserde, Divân edebiyatı kalıplarının dışına çıkılmıştır. Eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Şevk-engîz 2011 yılında da Ahmet Yenikale tarafından çalışılmıştır.

Münşeât: Vehbî'nin düz yazılarını içeren bu eser, kendi ifadesine göre bir yangında kül olmuştur. Bugün kimi parçaları yazma mecmualarda ve müntehabât kitaplarında bulunabilmektedir.

[22] İpekten, (1985) 88.

# 2. MADDÎ (SOMUT) KÜLTÜR

## 2.1 İNŞÂÎ UNSURLAR

### 2.1.1 Barınma İle İlgili İnşâî Unsurlar

#### 2.1.1.1 Mesken Olarak Kullanılanlar

##### 2.1.1.1.1 Beyt, Ebyât

B e y t; “İnsan korunağı, insanların hayatlarını sürdürdükleri mekân” olmak bakımından Türkçe’de “ev” anlamıyla karşılanır. Divân şiirinde beyt kelimesinin ıstılahi anlamı ön planda olup “ev, hâne, dar, menzil, konak, mesken, oda, oba mânâsındadır (Sâmî 328). Ayrıca mânâ cihetinden birbirine bağlı iki dizeden oluşmuş şiir parçası”na da denir (Devellioğlu 326). Kelimenin “mesken; ikâmetgâh, oturulan yer, hâne” anlamı yanında, istiare yoluyla “ev halkı”nı karşıladığı da olur.

Divân’da “beyt” kelimesi “ev, oda, oba” anlamıyla on sekiz defa kullanılmıştır. Şair kelimeyi salt ev anlamıyla altı tekil (beyt) bir defa da çoğul (ebyât) anlamda kullanmıştır. Ebyât kelimesi bunun dışında üç yerde de şiir terimi olarak kullanılmıştır. Bunların tamamında beyt kelimesinin iham-ı tenasüp veya tevriye yoluyla ikinci anlamlarına göndermeler yapılmış, sanatlı kullanım içinde kelimenin terim anlamı da kast edilmiştir.

*Nice te’sīs-i ebyāt eylesin mi‘mār-ı endīşem*
*Eder gerdūn-ı dūn her dem mücāzāt-ı sitemkārī* 118/Kas.8-63

Şair, kendi zihnindeki düşünce mimarının beyitler kurmaya başladığında alçak feleğin ona sitemlerle cevap verdiğini şikâyet eder.

*Ḫāne-i ṭab‘-ı ḫarābī gibidir yapdıġı beyt*
*Yıḳdı naẓmı temelinden niçe bennā-yı süḫan* 286/Kas.51-39

Nazım, sözlüklerde “dizmek, düzeltmek, ipliğe inci dizmek” anlamlarındadır. Edebiyat terimi olarak da kelimenin genel anlamında vezinli, kafiyeli söylenen sözlere Nazm, manzum, menzume adları verildiği gibi, özel anlamıyla bir nazım şekline de Nazm denir.[23] Beyitte, şair geçinenlerin kabiliyetten, meziyetten yoksun yaratılışlarına (tablarına) benzetme yapılmıştır.

[23] İpekten, (1985) 68.

Şair, sanat yapma çabası ile (tasannu') kendilerini zorlayarak şiir yazmaya çalışan zamanın acemi şairleri ve söz amelelerini tenkit ederken, onların bu kabiliyetsiz yaratılışlarını harap hânelere benzetmiştir.

Beyt, nazmın temelini teşkil eder ve Sünbülzâde bu şair geçinenlerin yazdıkları başarısız beyitlerle nazmı da temelinden yıktıklarını ifade etmiştir.

*Benim ol Ḫüsrev-i Şevket-nümā-yı mülk-i maʿnā kim*
*Deger bir naẓm-ı şeh-beytim niçe taḫt-ı Buḫārā'yı* 206/Kas.34-46

Hüsrev lûgat mânâsıyla; padişah, hükümdar, sultan anlamına gelir. Bunun dışında Hüsrev; XII. yüzyılın ünlü şairlerinden Nizâmî-yi Gencevî'nin, kaleme alarak ölümsüzleştirdiği mesnevi tarzındaki "Hüsrev ü Şîrîn" adlı hikâyenin erkek kahramanının da adıdır. "Hüsrev, çocuğu olmayan İran hükümdarı Hürmüz'ün, Tanrıya yakarışları ve adakları sonunda doğan oğludur." (Yıldırım 394).

Beyitte ise, Türk asıllı olan Emir Hüsrev-i Dihlevî'ye işaret edilmiştir. "Hindistan'ın Agra şehri yakınındaki Patyali köyünde doğmuştur. (d.1255-ö.1325) Emir Hüsrev özellikle Farsça şiirleriyle ün yapmıştır. Kendisine Hint Papağanı (Toti Hind) ünvanı verilmiştir."[24] "17. yüzyıl başlarında özgün yapısına kavuşan "Sebk-i Hindî" akımının ilk belirtileri 14. yüzyılın en büyük şairlerinden Emir Hüsrev

-i Dihlevî'nin şiirlerinde görülmeye başlanmıştır."[25]

Şevket kelimesi ise daha çok padişahlar için kullanılır ve büyüklük, heybet anlamına gelir. Kelime ile beyitte kastedilen ise, İran'da doğan, Hindistan'da gelişen ve daha çok Hindistan, Afganistan ve Anadolu'da kullanılan "Sebk-i Hindi" akımının 17. yüzyılda Fars şiirindeki en önemli temsilcilerinden Şevket-i Buharî'dir.

Şair, bu beytinde de yine, mânâ yüklü beyitlerinden yalnızca bir tanesinin, tüm Buhara hükümdarlığına bedel olduğunu ifade ederek sanatındaki ustalık iddiasını yinelemiştir. Nitekim beyitte bahsi geçen Buhara şehri, bir dönemin en önemli ilim merkezi olmuş ve bünyesinde dünyaca ünlü felsefe, edebiyat, matematik, astronomi ve daha pek çok bilim dalında âlim yetiştirmiş güçlü bir kültür merkezidir. Şairin, burada tek bir şah beytini tüm Buhara hükümdarlığına değer görmesi

---

[24] Selma Benli, "İlk Dönem Urdu Edebiyatı'na Genel Bir Bakış," *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* (2004):94.

[25] Cem Mum, "Sebk-i Hindî," *Türk Edebiyatı Tarihi.*4 Cilt (İstanbul: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2007) 375.

sanatındaki ustalığını ifade etmesinde oldukça manidardır. Keza Hüsrev, Şevket gibi isimler de Sebk-i Hindî akımının ünlü şairlerini işaret ederek kendisini kimlerle kıyasladığını gösterir.

*Mi'mārī-i endīşe ile Vehbī-i üstād*
*Yapmaḳda nev-īcād niçe beyt-i muṣanna'* 450/G.141-5

Bu beyitte de yine "Beyt" kelimesinin Divân'da, nazım birimi mânâsıyla; ev, yapı inşâ etmek mânâsının tevriyeli olarak kullanıldığını görüyoruz. Döneminin Sultân'üş-şuâra'sı olarak kabul edilen söz ustası Sünbülzâde Vehbî, teknik bakımdan oldukça sağlam olan şiirlerini âdeta bir mimari ustası gibi nasıl da titizlikle ve özgün bir tarzda inşâ ettiğini ifade etmiştir bu beytinde. Şair, kendi şiirini mimari bir beyt (ev) gibi düşünür ve her beytini sağlam yapılı ve yeni tarzda, daha evvelkilere benzemeyen bir mimari şaheser olarak takdim eder. Bu bakımdan bir düşünür-mimarın "Türk evi, kökeni itibariyle; hareketli varlığın her an yeniden oluşumunu metafiziğin temel meseli kabul eden İslâmî tasavvuf görüşünün yansıması olarak vücûd bulmuştur."[26] görüşünü şairimizin, sanat ve şiir alanında yorumladığını söylemek mümkündür.

*Ḥarīrī ferş-i beyt-i 'ankebūt eylerdi kālāsın*
*Eger bilseydi böyle nesc edersin naḳş-ı dībāyı* 205/Kas.34-42

Beyt-i 'ankebût derme çatma ev mânâsına gelmektedir. "İktibas irsâl-i mesel'e benzer. Söze, anlamı pekiştirmek amacıyla âyet, hadis ya da bunlardan parçalar almaktır."[27] Beyitte 'Ankebût Sûresi 41. âyet[28]ten iktibas yapılmıştır. Ayrıca "beyt-i ankebût (örümcek ağı)" şeklinde, dokumacılıkta bir tür kumaş desenini ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Beyt kelimesi son olarak, beyt-i hüzn (beytü'l-ahzan, külbe-i ahzan, hüzünler evi) tamlamasında görülür. Beyt-i hüzn ifadesi ile Hz. Yakûb'un evi telmih edilmiştir. Hz. Yakûb'un oğlu Hz. Yusuf'un, kardeşleri tarafından kuyuya atılarak babalarına Yusuf'un öldüğünü söylemeleri üzerine üzüntüsünden yıllarca ağlayıp, ıstırap çeken ve sonunda gözleri kör olan Hz. Yakûb'un evi, hüzünler evi olarak

---

[26] Turgut Cansever, "Türk Evinin Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*. (Ankara: Balkan Ciltevi, 2002) 200.
[27] Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi.* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 2005) 465.
[28] Allah'tan başka dost ve yardımcı edinenlerin örneği, kendine ev edinen örümcek örneğine benzer. Gerçek şu ki evlerin en dayanıksız olanı örümcek evidir; bir bilselerdi…

anılır. Ayrıca Hz. Muhammed (S.A.V.)'in vefatından sonra, kızı Hz. Fatıma (R.A.)'nın gidip ağladığı çardağa da bu ad verilmiştir.[29]

*O merḥūme belî dārü's-sürūra eyledi rıḥlet*
*Ne çāre beyt-i ḥüzn oldu mekānı ḳalb-i maġmūmuñ* 348/Tar.33-1

Beyitte şair, "dārü's-sürūr" ve "beyt-i hüzn" terkipleriyle oluşturduğu tezat üzerinden, ebedi âleme göçen eşi Gülsüm Hanım'ın ardından duyduğu üzüntüyü dile getirirken, merhume her ne kadar mutluluk, sevinç dolu bir eve, mânevi bir âleme göçse de; kendisinin gamlı, üzüntülü kalbinin, tıpkı oğlu Yusuf'u kaybettikten sonra sürekli ağlayıp acı çeken Hz. Yakûb'un kederli evine benzediğini ifade etmiştir.

Bunların dışında beyt kelimesi, Beytü'ş-şeref, Beyt-i mâ'mur, Beytü'l-Haram gibi çeşitli terkipler halinde kullanılmıştır. Bu terimlere Kutsal Mahaller kısmında ayrıntılı olarak değinilecektir. (bk.2.1.1.2.1.1.)

Sonuç olarak Sünbülzâde Vehbî, beyt kelimesini hem yerleşim mekânı, hem de şiir terimi olarak fevkalâde güzel, sanatlı ve hemen daima iki anlamda kullanmıştır.

2.1.1.1.2 Hâne, Hânumân

H â n e; ev, beyt, dâr, mesken; küçük parçalara ayrılmış bir şeyin bölümlerinin her biri; sayıların sağdan sola doğru sıra ve derecelerinin her biri; kendisinden önce gelen bir söz ile birleşerek yer adı yapar (Parlatır 576).

Kelime Divân'da hâne-zâd, hâne-harâb, hâne-i mes'ud, hâne-i iclâl, hâne-i ağyâr, hâne-i şahâne, hâne-i rif'at, hâne-i târîk gibi sıfat tamlaması; hâne-i ikbâl, hâne-i dil, hâne-i âyine gibi isim tamlaması; derûn-ı hâne, ferş-i hâne, divân hânesi, sahil-hâne, kuş-hânesi, devlet-hâne, gam-hânesi, hasret-hânesi, sa'adet-hâne gibi birleşik isim şeklindeki terkipleri ile birlikte toplam elli üç yerde geçer. Hâne kelimesi ile daha çok âşığın gönlü kastedilmiştir. Kelime Divân'da iki yerde âyine kelimesi ile terkip oluşturularak kullanılmıştır.

*Dilden çıḳamaz ṣūret-i zībā-yı ḫayāliñ*
*'Aks olmaz iken ḫāne-i āyīnede maḥfūẓ* 448/G.139-3

---

[29] Abdülbaki Gölpınarlı, *İlâhî-nâme Tercümesi*. 2 Cilt (İstanbul: 1971) 285.

Sevgilinin güzel sûretinin hayali, âşığın gönlünden çıkmaz ve sevgilinin hayalini gönül aynasında muhafaza eder.

Âyine (ayna) Divân edebiyatında, daha çok tenasüp yoluyla ve yüz, çehre, yanak vs. ayna ile ilgili kelimelerle zikredilir. Tasavvufî bir terim olarak ise âyine; "Hakk'ın tecelli ve nazar ettiği yerdir. İnsan-ı kâmilin kalbi, Allah'ın zat, sıfat, isim ve fiillerine mazhar olması itibariyle genel anlamda insana, özel anlamda kâmil insana denir" (Uludağ 56).

*Vehbiyā ḫāne-ḫārāb-i sitem olduñsa ne ġam*
*Kimseniñ yapmadığı işleri bir āh yapar* 397/G.63-5

"Âh; Arapça bir iç çekiş ve iştiyak nidası. Aşk ateşi ile kulun inleyişi. Allah kelimesinin ilk ve son harflerinin bitişmesiyle oluşan ah, eskiden minyatürlerde şu şekilde resmolunurdu: Dağlar, vadiler, ağaçlar, sular, çayırlar hepsi yanıyor, hepsi alevler içinde, ok girmiş bir kalp, kan damlıyor ve üzerinde "ah mine'l-aşk" şeklinde bir yazı" (Cebecioğlu 88).

Divân şiirinde "Âh" âşığa mahsus bir haldir ve çekilen ızdırabın ifadesidir. Âşığın gönlünü (hânesini) harap eden genellikle sevgilidir ve âşığın çekeceği bir "âh" her şeyden daha tesirlidir.

*Var ey zülf-i siyeh ḫāne-be-dūş u nābe-sāmān ol*
*Perī̇şān eylediñ ẓālim beni sen de perī̇şān ol* 471/G.173-1

Var ey sevgilinin zülüfleri, hercayi, berduş gönlüm gibi darmadağın olasın diyerek şair, sevgiliye sitem gibi görünen bir komplimanda bulunmuş; siyah zülüfleri ile kendisinin gönlünü perişan ettiğini dile getirmiş ve sevgilinin de zülüflerinin perîşân olmasını dilemiştir.

Aslında Divân şiirinde bir âşık, sevgilisine asla beddua edemez. Burada beddua edilen sevgili değil, onun zülüfleridir. Perîşân ise karışık, dağınık saç anlamına gelmektedir. Zülüflerin perîşân olması demek, sevgilinin saçlarının dağılması anlamına gelmektedir ki bu hal sevgiliyi daha da çekici kılacaktır.

Bunun dışında kelimenin salt gerçek anlamını ihtiva eden beyitler de mevcuttur.

*Menāzil-i ḳamerīden mi ḫāne-i Vehbī*
*Gehī gelirse de ṭurmaz o māh-pāre gider* 393/G.55-7

Kelime beyitte, şairin kendi evi için kullanılmıştır.

"Ay, hızlı hareketi ile on iki burcu yirmi sekiz günde dolanır. Bu bakımdan Ay için yirmi sekiz menzil vardır denir."[30] Şair beyitte, ay yüzlü sevgilinin âşığa gelip hemen gitmesini, yüzünü bir gösterip hemen kaybolmasını, Ay'ın bu hızlı hareketlerine benzetmiş ve kendi evini de tıpkı Ay'ın kısa bir süreliğine konakladığı duraklara, menzillere benzetmiştir.

Bir başka beyitte de hâne kelimesi doğrudan lûgat anlamıyla kullanılmıştır. Âşık, sevgiliye duyduğu hasret sebebiyle sürekli gözyaşı dökmektedir ve evini de hüzün kaplamıştır. Sevgilinin, evine teşrif edip safâ getireceğine dair haber alan âşığın gönlü de gam dolu evi de bu haber ile ferahlamıştır.

*Ġam-ḫānemi teşrīf-i ṣafā-baḫşına dā'ir*
*Bir nev-ḫaber aldım yine ammā ne müferriḥ* 381/G.36-4

Kelime bu örnekte de yine mekân ifade eden anlamıyla kullanılmıştır.

*Gezdirdi ḫāne ḫāne beni bī-ḳarār edip*
*Şaṭranc āleti gibi lu'b-ı zamāne āh* 508/G.226-5

Satranç; iki kişi arasında altmış dört haneli bir tahta üzerinde değerleri ve adları değişik olan taşlarla oynanan bir oyundur (TDK 1710). Şair, satranç oynayan kişi, satranç taşlarını hâneler üzerinde nasıl ki sürekli oynatıyorsa, zamanında kendisini kararsız kılıp kapı kapı, hâne hâne dolaştırmak sûretiyle adeta kendisiyle oynadığını söylemektedir.

H â n u m â n; kelimeyle yakın anlam ihtiva etmesi bakımından hânmân, "hâne halkı ve eşyası mânâsına gelir (Sâmî 571). Hânumân kelimesi Divân'da on bir beyitte kullanılmış ve çoğunlukla hânumân-ı rif'at-ı şâhî, hânumân-zâd-ı şeref gibi sıfat tamlamalarıyla yapılan terkipler ile Osmanlı sarayından, hükümdarlığından; 'adûnun hânumânı, hânumân-ı düşmen gibi isim tamlaması şeklindeki terkiplerle de düşman olan hükümdarlıklardan bahsedilmiştir.

---

[30] Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme,* haz. M.Faruk Meyan. (İstanbul: Bedir Yay. 1999) 104.

*Ḫarāb olsun ʿadūnuñ ḫānumānı ḍarb-ı destiñle*
*Bu gūne fetḥ u tesḫīr et hezārān mülk-i maʿmūrı* *131/Tar.14-40*

Kolunun kuvvetiyle harap olsun düşmanın hânesi, bülbüller gibi şen olan bu ülkeyi fethederek ele geçir.

Beytin geçtiği kasidenin yazılış tarihi ebced hesabıyla M.1788 tarihine tekabül etmektedir (Yenikale 131). Yani kasidede Osmanlı-Rus savaşı anlatılmaktadır. Kasidenin başka bir beytinde geçen "bozuldu Nemçe tâbûrı" ifadesinden savaşta Osmanlı Hükümdarlığı'nın, Avusturya cephesinde elde ettiği başarılardan bahsedildiğini anlıyoruz.

Bunun dışında bazı beyitlerde ise mecâz-ı mürsel sanatı kullanılarak hânumân kelimesi ile ev halkı, evde yaşayan kişiler kastedilmiştir.

*Ḫānumān-ı ʿırż u nāmūsu yaḳar bir hicv ile*
*El-ḥaẕer şiddetli āteşdir lisānı şāʿiriñ* *466/G.166-5*

Şairin dilinden sakın! (Zira) şairin dili şiddetli bir ateş gibidir, bir hicviyle tüm şan, şeref, namus ocaklarını ateş gibi yakar.

Hiciv; biriyle şiir yoluyla alay etme, yerme anlamına gelir. "Divân edebiyatında hicviyelerde abartılı bir üslûp kullanılır. Hicvedilen kişi, kişiliğinin gerçek yönleriyle ilgisi olmayan yergi ve sövgülerle yerin dibine batırılır" (Dilçin 264).

> Hiciv yazarının amacı ise; toplum veya kurumlardaki aksaklıkları, haksızlıkları, çarpıklıkları, insan yaşamının kötü, hoşa gitmeyen yönlerini, görüşlerini alaya alarak yermek, tenkit etmektir. Hicvi herhangi bir tenkit yazısından ayıran en belirgin özelliği onun ağır basan mizah, güldürücü yönüdür. Hiciv saldırdığı nesneyi, kişiyi tamamen mahvetmeyi, yerin dibine sokmayı amaçlar ve bunu yaparken de sahip olduğu amansız silahı "mizah" ile okuyucuyu kahkahaya boğar.[31]

Dolayısı ile dil ve üslûp, şairlerin en büyük silahıdır. Şair tarafından hicvedilen kişinin adeta evi başına yıkılır.

---

[31] Yüksel Baypınar, "Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *ankara.edu.tr/dergiler/26/1048/12644.pdf*, s.32.

2.1.1.1.3 Külbe, Mesken

K ü l b e; kulübe, hücre anlamına gelir (Tuğlacı 1746). Divân'da daha çok "külbe-i ahzân", "külbe-i berbâd-ı emel", "külbe-i Eyyûb" gibi terkiplerle, telmih sanatından istifade edilerek olumsuz, üzüntülü, kederli hallerin mekânı olarak Divân'da sekiz yerde kullanılmıştır.

*Ġam-ı hicrān beni hem-ḥālet-i Yaʿḳūb edeli*
*Girye vü nālişime külbe-i aḥzān ağlar* 201/ Kas.33-16

Şairin gam ve kederi onu tıpkı Hz. Yakûb'un haline çevirmiş ve sürekli gözyaşı döküp ağlaması sebebiyle evinin de hüzünle dolduğunu söylemiş ve evini teşhis ederek adeta onun da ağladığını ifade etmiştir.

*Ol ki derd-i hicr ile hem-ḥālet-i Yaʿḳūb olur*
*Ṣabr ile tenhā-nişīn-i külbe-i Eyyūb olur* 413/G.87-1

Beyitte, Hz. Yakûb'un sürekli gözyaşı dökülen, keder dolu evine karşılık, Hz. Eyyüb'ün kıssasına telmihte bulunulmuş; onun sabır dolu bekleyişine, teslimiyetine dikkat çekilmiştir. Hz. Eyyüb, malı, çocukları, sağlığı gibi pek çok nimet ile imtihan edilmiş; ancak hiçbir vakit isyan etmeyerek, sabırla yalnızca dua etmiştir. Burada da şair her ne kadar ayrılığın derdi ve üzüntüsü ile Hz. Yakûb'un haline bürünsede sabırla beklediği için evini Hz. Eyyûb'un evine benzetmiştir.

Bir beyitte de, külbe-i cân tamlaması ile âşığın gönül evi ifade edilmiştir.

*Düzd-i nigehi girdi meger külbe-i cāna*
*Vehbī yine bu semtde bir ḫāne açılmış* 439/G.124-5

Sevgilinin hırsız bakışı, âşığın can evine (gönlüne) girmiş ve orada gizlenmiştir. Dolayısıyla bu cân semtinde yeni bir ev kurulmuştur.

M e s k e n ifadesi, Divân'da dokuz beyitte ve hemen hepsinde mekân, ikâmet edilen, ait olunan yer, bir yerin sakini olmak anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu mekânlar ele alınırken bazı beyitlerde insanoğlunun ilk meskeni olan cennetten bahsedilmiştir.

*Ne müstaḥsen saʿādet-ḫānedir kim eylemiş mesken*
*Mekārim-pīşe bir ʿālī-himem ol cāy-ı vālāyı* 341/G.23-5

Cömertliği adet edinen, iyiliğe gayret gösteren yüce yaradılışlı kimseler, o saadet dolu güzel cenneti mekân tutacaktır.

*Ḳızılbaş olduğu ġāyetde rūşen*
*Ḫorāsān mülkünü etmişdi mesken* 557/Lügaz 2-9

Erdebîliyye-Safaviyye tarikatinin kurucusu Şeyh Safiyeddîn-i Erdebilî soyundan Şeyh Cüneyd, Şîî boylarını elde etmiş, hatta bir aralık Karaman'a da gelmiş; onun oğlu Şeyh Haydar, on iki dilimli kızıl tacı kabul etmiş, sonradan bu tacı giyen Safevî hükümdarlarıyla onlara uyanlara ve bu arada Safevî şahlarını dini reis tanıyan Anadolu Alevilerine "Kızılbaş" denmiştir (Gölpınarlı, 2004:190).

Şair, günümüzde de kullanılan Kızılbaş kelimesiyle, zamanında savaşlarda taktıkları kızıl renkli külahlar nedeniyle bu isimle anılan Alevileri kastederek, İran'ın doğusundaki Horasan şehrinde bulunduklarını, bu bölgeyi mesken tuttuklarını ifade etmiştir.

*Çāh-ı ẕeḳan üftādesi dil-beste-i zülfüz*
*Zincirliḳuyu anıñ içün meskenimizdir* 390/G.51-2

Biz sevgilinin çenesindeki kuyunun ve gönlümüzü bağlayan zincir zülfünün öylesine tutkunuyuz ki, bu yüzden Zincirlikuyu'yu kendimize mesken edindik.

2.1.1.1.4 Dâr, Sarây, Kasr, Kâşâne

D â r; çok odalı ve sair müştemilatı bulunan bir avlu ile çevrili bina ve arsadan müteşekkil yer, saray ve konak demektir (Âsım, 1304:332).

S a r a y; hükümdarların oturduğu büyük bina; şiir dilinde mitolojik, sembolik veya alegorik bir ilâhın oturduğu yerdir (Tuğlacı 2505).

K a s r; köşk, küçük saray, yüksek ve ferah bina; tomruk kütük mânâsına da gelir (Aybet 16).

K â ş â n e; küçük balıkçı kulübesi; büyük, süslü, fazlaca kullanılarak aydınlatılmış, güzel ev, saray, köşk anlamlarına gelir (Tuğlacı 1440).

Birbirlerini anlamca hemen hemen karşılayan bu kelimeler Divân'da seksen kez kullanılmakla birlikte; şair, çok daha gösterişli anlamlar ihtiva eden saray ve kasr kelimelerini diğer kelimelerden daha fazla tercih etmiştir. Bunun sebebi de

zannımızca bir asra yakın ömür süren Sünbülzâde Vehbî'nin XVIII. yüzyılda yedi Osmanlı padişahının (III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim, IV. Mustafa) devrini idrak etmesidir.

Dâr kelimesi, dâr-üs-sürûr, dârü's-sânem, dâr-ı dünya, dârü'l-'ulûm, dâr-ı murdâr, suffe-i dâr, dâr-ı hulûd, dâr-ı çâr gibi terkipler ile birlikte dokuz yerde ve dünya, ebedi âlem (ahiret yurdu), ilim yurdu yahut ibadethâne gibi anlamlarla beyitlerin hemen hepsinde mekân bildirme göreviyle geçmektedir.

*Dār-ı dünyāda müsāfir gibi ṭur ey Vehbī*
*Ṣanma kim cāy-ı iḳāmet ola bu köhne ribāṭ* 446/G.135-7

Ey Vehbî! Dünyada misafir gibi dur, bu eskimiş konakta (ebedi olarak) oturacağını sanma.

Sarây kelimesi, otuz bir yerde; sarây-ı sîne, sarây-ı Yûsuf, sarây-ı himem, sarây-ı çarh, sarây-ı sahn-ı çemen gibi isim tamlamaları, sarây-ı rîf'at, sarây-ı âsaf, sarây-ı behcet, sarây-ı ismet, sarây-ı hüsn gibi sıfat tamlamaları ile oluşturulan terkiplerle daha çok Allah'ın katı, devlet katı, cennet, kâinat, âşığın gönlü gibi yücelik, büyüklük ve mertebe mefhumlarını ifade etmek için kullanılmıştır.

Kelime, beyitlerin bir kısmında âşığın gönlünü ifade etmek için kullanılmıştır.

*Her küncüne eder niçe gencīneler nihan*
*Ol kim sarāy-ı sīnesin eyler ḫarāb-ı 'aşḳ* 457/G.152-4

Her kim ki gönül sarayını bir âşk harâbesine çevirmeyi başarırsa; (bu harâbenin) her köşesinde nice gizli hazineler ortaya çıkar.

Tasavvufî anlayışa göre, altınlar ve kıymetli maddeler, hazineler, kimsenin bir şey ummadığı harâbelerde, viran meskenlerde bulunmaktadır (Uludağ 381). Buna göre; âşık gönül sarayını viran bir aşk harabesine çevirmeyi başarırsa sonunda gönül sarayının her köşesi kıymetli hazinelerle dolacaktır.

Kelime, bazı beyitlerde cennet tasvirlerinde kullanılmıştır.

*Ṣadr-ı 'ālī-şān 'Alī Pāşā-yı cennet-meskeniñ*
*Eyledi bānū-sarāy-ı 'iṣmeti 'adni mekân* 347/Tar.31-1

Sadrazam Ali Paşa'nın vefat eden hanımının cenneti mesken tuttuğunda şüphe yoktur; O'nun mekânı yine günahsızların sarayı olan Adn cennetidir.

Burada adı geçen ve günahsızların sarayı olarak adlandırılan Adn cenneti, sekiz cennetin en yüksek mertebeli olanıdır.

> Allahû Teâlâ Arş ve Kürsi altında yedi kat göklerin üstünde Arşın nuru ile birbirinden yüksek sekiz cennet yaratmıştır. En yükseği Allahû Teâlâ'nın görüleceği Adn cennetidir. Adn cenneti etrafı surla çevrili bir şehrin ortasında olan bir dağın üzerindeki iç kale gibi, bütün cennetlerin dahilinde ve ortasında olduğu için hepsinden yüksek ve şereflidir, Allah'ın zatının tecelli ettiği mahaldir (Meyan 23/24).

Saray kelimesi bazı beyitlerde de dünya için kullanılmıştır.

*Sarāy-ı pādişāh-ı ʿāleme āvīze ḳaṣdıyla*
*Felek ḳandīl-i mihr ü māhı çoḳdan etmiş āmāde* 94/Kas.4-24

Âlemin padişahı (Allah), dünyaya (saray) lâmba, ışık olsun diye gökyüzünde güneş ve ay'ı yaratmış, hazır etmiştir.

*Bu āb u tāb u ṭarāvet ile şeh-i nevrūz*
*Sarāy-ı ṣaḥn-ı çemende gelip edince ḳarār* 275/Kas.50-5

Baharın tüm güzelliği, parlaklığı ve tazeliği ile gelmesiyle yeşeren yeryüzü adeta cennet bahçelerine dönmüştür.

Kelime son olarak, hükümet konağı, padişahların yaşadıkları mekân adı olarak salt gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

*Zihī devlet-sarāy-ı bī-ʿadīl-i bāhirü'l-esʿād*
*Ki elbette görenler bāreka'llāh lafẓın eyler yād* 339/Tar.22-1

Bir benzerinin daha olmadığı belli olan bu güzel, saadet dolu devlet sarayını görenler, sarayın ihtişamı karşısında duydukları hayranlıkla hayırlı, bereketli ve mübarek olsun derler.

Kasr kelimesi Divân'ın yirmi dört yerinde; Kasr-ı riya, kasr-ı felek, kasr-ı bağ, kasr-ı gerdûn ve kasr-ı sipihr, kasr-ı rif'at, kasr-ı vâlâ, gibi terkipler ile kullanılmıştır. Kelime soyut anlama gelebilecek şekilde gerçek anlamından

yararlanılarak, beyitlerin bir kısmında cennet kastedilerek ya da doğrudan cennet kelimesi ile kullanılmış, cennet köşkleri tasvir edilmiş; bir kısmında ise dönemin hükümdarı tarafından yaptırılan saraylar anlatılırken kullanılmış ve bu saraylarla cennet köşkleri kıyaslanmıştır.

*ʿUlüvv-i himmeti Sulṭān Selīm'iñ*
*Bu ḳaṣr-ı ser-bülendi etdi inşa* 328/Tar.10-1

Sultan Selim'in büyük gayreti ve çabası ile inşa edildi bu yüksek ve yüce saray.

*Ḳadriñi öyle refīʿ etdi cenāb-ı Mevlā*
*Ki sarāy-ı himemiñ ḳaṣr-ı felekden aʿlā*
*Faḫr eder şān-ı bülendiñ ile ṣadr-ı vālā*
*"Rifʿat-i ġurfe-i iclāliñe nisbet ḥālā*
*Evvelīn-pāyedir aʿlā-yı senām-ı devlet"* 193/Kas.32-VIII

beytinde, mübalâğa yoluyla devlet sarayının cennetteki köşklerden daha a'lâ, yüce olduğu ifade edilmiştir.

*Bu ḳaṣr-ı rifʿat-ārā ʿarş ile hem-pāyedir şimdi*
*O şāhıñ böyle aʿlādır felekden rütbe vü şanı* 324/Tar.6-3

Bu yüce devlet sarayının ihtişamı, derecesi arş seviyesindedir; O padişahın (Sultan Selim) rütbe ve şanı göklerden de yücedir.

*O ḳaṣr-ı cennet-āsāya sitāyişkār olan şāʿir*
*Sezādır etse feyż-i rūḥ-ı Firdevsī'den istimdād* 326/Tar.7-7

O cennet köşklerine benzeyen (sarayı) övmeye çalışan şairin, Firdevsî'nin ilim nefesinden medet umması, yardım istemesi uygundur.

İran edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük şairlerinden biri sayılan Firdevsî, yaklaşık otuz yılda tamamladığı ve bu sayede "yok olmakla yüz yüze olan Fars milletini yeniden diriltttiğini" ifade ettiği Şeh-nâme isimli eseriyle, İran edebiyatında önemli bir yere sahip olmuştur.[32] Şair, devlet sarayını övmeye çalışan şairlerin dahi,

[32] Ahmet Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar.* (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010) 119.

bu ihtişamlı mimari karşısında yetersiz kaldıklarını ve ancak Firdevsî kadar iyi bir şairin onu lâyıkıyla anlatabileceğini vurgulamıştır.

*Vā'iẓ ṣadaḳāt ile ṣatar ḳaṣr-ı cinānı*
*Fehm eyle ki cennet daḫi sīm ü zere muḥtāc* 378/G.32-5

beytinde ise, câmî vâizleri, hocalar hicvedilmiştir. Vaazlarında cennet köşklerini sadaka karşılığında sattıkları (vaat ettikleri), cennete girmenin bile altın, gümüş gibi maddi varlık gerektirdiği ifade edilmiştir.

Kâşâne kelimesi dokuz yerde; müstakil olarak ve şem'-i kâşâne, kâşâne-i gerdûn, kâşâne-i hûş terkipleri ile ev, oturulan yer gibi gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır.

*Kāşāne-i gerdūn yıḳılır āha ṭayanmaz*
*Cānlar yaḳanıñ ṣanma ki cān u dili yanmaz* 298/T.Bend 55-II-7

Âh öyle tesirlidir ki, edilen âh'ın etkisiyle feleğin evi, gökyüzü yıkılır, sanma ki canlar yakanın canı, gönlü yanmaz.

Kötülük yapanın, sonunda yaptığı kötülüğün cezasını muhakkak çekeceğini ve bunun İlâhî adaletin bir sonucu olduğunu bildiren şair, aynı zamanda zulmün sonunun hüsranlık şeklinde tecelli edeceğini bildirmiştir.

*Beşikṭaş semtidir kāşānemizde rāḥat eylersin*
*Berāber ṣarılıp yatsaḳ*
*Benim ey dāye-perver ṭıfl-ı nāz-ı dil-sitānım gel*
*Ḳuluñ olsun saña lala* 474/G.176-6

Şair bu beytinde de, sevgilisini evine davet ederken kâşâne kelimesini salt gerçek anlamıyla kendi evi için kullanmıştır.

2.1.1.1.5 Otağ, Hayme, Bâr-gâh

O t a ğ; hükümdarlara ve devlet büyüklerine özgü yüksek etekli, büyük ve süslü çadır demektir (Parlatır 1320). Kelime, Divân'da üç yerde gerçek anlamından yararlanılarak soyut anlamda kullanılmıştır. Otağ-ı heft-tâk terkibi ile yeryüzünü çevreleyen atmosferin yedi katmanı, dünya üzerine kurulmuş bir çadıra benzetilmiştir.

*Fikr-i Ḫayyām'ı ṭınāb etmem otaġ-ı naẓmıma*
*Eylesem ṣaḥn-ı rubāʿīde gehī ḍarb-ı ḫıyām* 264/Kas.45-37

Rubâî meydanına bir çadır kursam, bu şiir çadırıma Hayyâm'ın düşüncelerini, fikirlerini asla sokmam.

"Rubâî; dört dizelik ve kendine özgü ayrı ölçüsü olan, bağımsız bir nazım biçimidir. Rubâî, Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiştir. Şair, dünya görüşünü, felsefesini, tasavvufî düşüncelerini, maddi ve mânevi aşkını en özlü bir biçimde ancak bu tür içinde anlatabilir" (Dilçin 208). Az kullanılan bu nazım biçimi Türk Edebiyatında en çok Erzurumlu İbrahim Hakkı'da görülmüştür.[33]

Hayyâm kelimesi, çadırcı, çadır ustası anlamlarına gelmektedir. Ancak şair, kelimeyi beyitte tevriyeli olarak kullanmış ve rubaileri ile ünlü İran şairi Ömer Hayyâm'dan bahsetmiştir. İran'ın Nişabur kentinde doğan Ömer Hayyâm, matematik ve astronomi alanında eserler kaleme alsa da o, daha çok rubaileri ile tanınır.

> Ömer Hayyam'ın insanın yaratılışı ve evren hakkında kendine has bir düşünce ve felsefesi vardır. Kendisine mantıksız gelen hiçbir şeyi körü körüne kabul etmez. Olup biten her şeyin nedenini anlamak ister. Ölüm ve yaşam konusundaki meseleleri pozitif bir yaklaşımla, mantığa, gözlemlere ve yaşamın maddi akışına dayanarak çözmeye çalışır. Bu nedenle dünyadaki olaylar› tarafsızca izlemeyi tercih eder. Rubailerinde, insanın akıl ve mantık gözü ile kıskançlıktan uzak bir şekilde dünyaya baktığı takdirde kendisini her zaman sarhoş hissedebileceğini anlatır.[34]

Hayyâm'ın yaşadığı dönem boyunca İslâm dünyasında düşünceyi, aklı reddeden bir yapının oluşması, özellikle iktidarların dini kendi menfaatlerine göre kullanmaları, Ömer Hayyâm ve onun gibi insan aklına ışık tutmaya çalışmış birçok düşünürün "sapkın, şarap ve zevk düşkünü" olarak ilan edilmesine sebep olmuştur. Sünbülzâde Vehbî'de Hayyâm'ın fikirlerine katılmadığını, onun düşünce sistemini benimsemediğini böylece ifade eder.

[33] İpekten, (1985) 98.
[34] Ali Polat, *Ömer Hayyam ve Rubaileri.* (İstanbul: 2008) 26.

H a y m e kelimesi yine çadır, otağ anlamına gelmekle birlikte; Osmanlı Türklerinin ilk evi veya sarayı anlamına gelir (Parlatır 606). Kelime Divân'da bir yerde geçmektedir (bkz: 232/Kas.41-34).

B â r – g â h ise, girmek için izin istenilen yer, çadır, yüksek divân demektir (Sâmî 261). Divân'da üç yerde; Südde-i bārgeh, bārgeh-i rif'at gibi terkipler ile devlet, devlet divânı, devlet kapısı anlamlarıyla geçmektedir.

*Eylesin bārgeh-i rifʿatini Rabb-i Vedūd*
*Sāyebān-ı felek-āsā şeref-ārā-yı suʿūd*
*Sāyesin her dem ede ferş-i zemīne memdūd*
*"Ḥaşre dek tā ki ola beste-i evtād-ı ḫulūd*
*Sāye-i dehrde iṭnāb-ı ḫıyām-ı devlet"* *199/Kas.XLIII*

Vedûd Allah'ın sıfatlarındandır, çok merhametli anlamına gelir. Şair, Vedûd olan Rab, yüce makamını felek gibi uğurlu yıldızlarla doldursun, kıyamete dek devletini daim etsin diyerek övgülerde bulunduğu padişahın yüce makamını "bârgeh" kelimesi ile ifade etmiştir.

2.1.1.2 Cemiyet Hayatının Meydana Getirdiği, İçinde Barınılabilen İnşâî Unsurlar

2.1.1.2.1 Dini Hayat İle İlgili Unsurlar

2.1.1.2.1.1 Kutsal Mahaller

2.1.1.2.1.1.1 Kâ'be, Beytü'ş-şeref, Beyt-i Ma'mur, Beytü'l-Haram, Mescid-i Aksâ

K â ' b e; sözlükte dört köşeli veya küp şeklinde olmak anlamındaki ka'b kökünden gelir, küp şeklindeki nesne demektir. Arabistan'ın Hicaz bölgesinde, Mekke şehrinde Harem-i Şerif'in ortasında bulunan geometrik küp şeklinde, taştan yığma bir binadır. İlk olarak Hz. Adem tarafından inşâ edilmiştir ve İslâm inanışına göre ise, yeryüzünde yapılan ilk mâbed, Müslümanların kıblesidir.[35]

Ayrıca Kâ'be, Tasavvufi terminolojide "vuslat makamı" anlamına gelmektedir.[36]

"Şüphesiz ki, insanlar için kurulan ilk mabed, elbette Mekke'deki o çok mübarek ve bütün âlemlere hidâyet olan Beyt (Kâ'be) dir."[37]

---

[35] Mustafa Uzun, "Kâbe Maddesi," *TDV İslâm Ansiklopedisi.* C.XXIV, s: 14.
[36] Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfî.* (İstanbul: Kapı Yay. 2005) 47.

Bu kutsal mabed Divân'da, Kâ'be-i dil, Kâ'be-i 'ulyâ, Kâ'be-i dergâh, Kâ'be-i kalp, Kâ'be-i İslâm, Kâ'be-i nazm, Kâ'be-i 'âşk terkipleri ile yirmi yerde geçmektedir.

Tasavvufî düşünceye göre, iki Kâ'be vardır: Mekke'deki bina ve gönül (kalp, dil), yani Kâ'be-i halil ve Kâ'be-i celil. Sûfîlere göre gönül Kâ'be'si daha önemlidir (Uludağ 200). Bu sebeple Yunus Emre, kalp kırmayı Kâ'be'yi yıkmaya benzetmiştir.[38]

Ayrıca Kâ'be, Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerde Allah'ın evi olarak geçer; "O vakit biz Kâ'be'yi insanlar için bir toplanma ve güven yeri yaptık. "Ey mü'minler, siz de İbrahim'in makamından kendinize bir namazgâh edinin" dedik. İbrahim ve İsmail'e de "Evimi (Kâbe'mi) tavaf edenlere, ibadete kapananlara, rükû ve secdeye varanlara tertemiz tutun" diye emrettik" (Davudoğlu 20).

Bunların dışında, Allah'ın bir hâdis-i kutsi'de de "Ben yere ve göğe sığmam, mü'min kulumun kalbine sığarım" dediği nakledilmiştir. Bu sebeple de edebiyatımızda çok kez gönül (dil), Kâ'be kelimesi ile bir terkip oluşturarak, soyut anlamda kullanılmıştır.

*Māsivā naḳşını maḥv eyleyegör ḫāṭırdan*
*Olmasın Ka'be-i dil ṣūreti beytü'ṣ-ṣanemiñ* 467/G.167-2

Dünyalık olan her şeyi, putları hatırından sil, gönül Kâ'be'nde putların sûreti kalmasın.

> "Mâsivâ, Tanrı'dan başka her şey anlamında Arapça bir sözdür. Sûfîlerce, gönülde Tanrı'dan başka kimin ve neyin olursa olsun, sevgisi, dileği varsa o kişi, "Mâsivâ"ya gönül vermiştir. Aynı zamanda, varlık âlemini, Tanrı'dan ayrı bilen, onları Tanrı sıfatlarının, Tanrı hükümlerinin tecellisi olarak görmeyen kişi de "Mâsivâ ehli"dir."[39]

Bu beyitte Hz. İbrahim'in, Kâ'be'deki putları yıkmasına telmihte bulunulmuş ve dünyaya ait meyledilen şeyler putlara benzetilmiştir. Kulu, Allah'a vuslattan

---

[37] Ahmed Davudoğlu, Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali. (İstanbul: Çelik Yay. 1981) 63/96.
[38] Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri.* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2013) 389.
[39] Gölpınarlı, (2004), 210.

alıkoyan her şey puttur. En büyük put nefistir. Beyitle mâsivâ'nın gönülden süpürülmesi öğütlenmiştir.[40]

*Ḳıble-i ḥācet Ḫalīl Paşa-yı ʿālī-cāh kim*
*Dergehi ehl-i münāya Kaʿbe-i ʿulyā mıdır* 187/Kas.31-20

Halil Paşa'nın yüce makamı, istekleri olan, ihtiyaç sahibi olan insanların kıblesi gibidir, onun dergâhı, Kâ'be gibi yücedir.

Beyitte şair, Halil Paşa'yı methetmiş ve onun huzurunu mü'minlerin kıblesi olan Kâ'be'ye benzeterek övgüsüne malzeme yapmıştır. Nasıl ki mü'minler dua edip Allaha yakarırken Kâ'be'yi kıble edinir ve Allah'tan dilerlerse, ihtiyaç ve istekleri olan halk da Halil Paşa'nın kapısına gelmektedir.

*Siyeh kemḫā ile pūşīdelenmiş Kaʿbe'dir güya*
*Ruḫuñda ṭurra-i ʿanber-feşānıñ öpsem olmaz mı* 520/G.244-2

Siyah ipek kumaşla örtünen Kâ'be gibi, güzel kokular yayan siyah saçlarınla örtünen yanağını öpsem olmaz mı?

Şair, sevgilinin yanağını gizleyip örten siyah saçlarını Kâ'be'nin saf ipekten dokunan siyah renkli örtüsüne benzetmiştir.

B e y t ü ' ş – ş e r e f kelimesi; Divân'da iki kez Kâ'be anlamıyla geçmektedir. (bkz:169/G.25-12; 252/G.44-XV)

B e y t - i M a ' m u r ise, E.İ.Hakkı'nın ifadesine göre;

> Firdevs Cennetinde kırmızı yakuttan yüksek bir kubbe idi. Hakk Teâlâ Hz. Âdem'i cennetten yeryüzüne indirip sonra tevbesini kabul edince, ona bir ikram ve cennet yadigârı olması ve tavaf ve ziyaret etmesi için Beyt-i Ma'mûru cennetten bu dünyaya, Kâ'be'nin bulunduğu yere indirdi. Biri doğuya biri batıya açılan iki kapısı vardı. Beyt-i Ma'mûrun içinde nurdan üç kandil vardı. Bu kandillerin o zaman aydınlatabildiği yerler şimdi Harem-i Kâ'be'dir. Hakk Teâlâ'nın emri ile yedi kat göklerdeki melekler nöbetleşerek yere iner, Adem aleyhisselâm ile beraber Beyt-i Ma'mûru tavaf ederlerdi. Beyt-i Ma'mûr Âdem aleyhisselâmdan Nûh aleyhisselâma kadar yeryüzünde

[40] Benzer kullanımlar için bkz: 334/Tar.16-11; 142/Kas.16-51)

idi. Tufandan önce dünya semâsına kaldırılmıştır. Kıyamete kadar orada kalıp, sonra yine cennette olan yerine kaldırılsa gerektir (Meyan 27-28).

Kelime Kâ'be için kullanılmakla birlikte yüce makamları ifade etmek için yine istiare yoluyla Divân'da sekiz yerde geçmektedir. Bunlardan üçünde şair, sanatındaki ustalığı anlatmak için kelimeyi tevriyeli olarak kullanmıştır ve yazdığı beyitleri Beyt-i ma'mûr gibi yüceltmiştir.

*Mü'esses olduġuyçün naẓmımıñ her beyt-i maʿmūru*
*Felekden behrem olmuşdu mecāzāt-ı Sinimmārī* 184/Kas.30-48

Şiirimin her beyti felekteki beyt-i mamur gibi kıblegâh olduğu için Sinimmâr'a verilen ceza talihim tarafından bana da verildi.

"Sinimmâr; Numân İbn Münzîr tarafından yaptırılan eşsiz güzellikteki Havernâk sarayını yapan mimarın adıdır. Bir eşini daha yapmasın diye yaptığı sarayın damından atılarak öldürülmüştür. Böylece mükâfat yerine ceza görmüştür" (Pala 406). Şair kısaca, çok üstün bir şiir sanatı olduğunu fakat karşılık göremediğini, sanatına karşılık mükâfat ve itibar göreceği yerde tıpkı Sinimmâr gibi cezalandırıldığını belirtmiştir.

*Mis̱āl-i Beyt-i Maʿmūr-ı felek ābād ola dā'im*
*ʿUlüvv-i şān ile ol ḫānedān-ı āsumān-pāye* 334/Tar.16-13

Şanlı ve yüce hânedânlığın göklerdeki Beyt-i Ma'mûr gibi daima şen ve kutlu olsun. Kelime, yücelik ve makam mefhumlarını, ifade etmek ve kıyaslamak için kullanılmıştır.

B e y t ü ' l – H a r a m kelimesi yine Kâ'be'nin etrafının bir ismidir. Kâfirlerin yaklaşmaları men' edildiği, onlara haram olduğu için bu isimle anılmakta ve Divân'da iki yerde geçmektedir.

*Dergāhıdır bī-iştibāh cümle mülūke ḳıblegāh*
*Çün mülkünü ḳılmış İlāh Beytü'l-ḥaram'la muḥterem* 157/Kas.22-19

Allah, Beytü'l-Haram'la (Kâ'be) tüm mahlûkatı saygı değer ve kıymetli kılmıştır ve şüphesiz (Kâ'be) tüm mahlûkatın kıblesidir.

M e s c i d - i A k s â; Müslümanların ilk kıblesi, harem mescitlerin üçüncüsü ve yeryüzünün ilk ibadethanelerindendir.[41] Hz. Peygamberin Mîrâc'a yükseldiği kutsal mabettir. "Bir kısım ayetlerimizi kendisine göstermek için, kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren O (Allah) yücedir. Gerçekten O, işitendir, görendir." (İsra; 1)

Kelime, Divân'da bir yerde geçmektedir.

O sebḳat-kerde-i aḳṣā-yı ġāyāt
Erince Mescid-i Aḳṣā'ya biʾẕ-ẕāt 57/G.3-17

(O), Mescid-i Aksâ'ya varınca, tüm gayelerin son durağına (en son mertebeye kadar) doğru ilerledi.

> Bedenleriyle mîrâc dünyada üç kişiye müyesser olmuştur. Bunlar ikinci feleğe çıkartılan Hz. İsâ, dördüncü feleğe dek yükseltilen Hz. İdris ve hiçbir canlının ayak basması mümkün olmayan zirve-i arşa kadar ulaşan Hz. Muhammed'dir (sas). Bu güzel vasfı ile yalnız insanlardan değil meleklerden de üstün olduğu ortaya konmuştur. Mîrâc'ın sekizinci mertebesi Sidretü'l-müntehâ, dokuzuncusu Kalem-i A'lânın cızırtılarının duyulduğu Müstevâ, onuncu ve sonuncusu ise Kurb-ı ev-ednâ makamıdır." (Ceylan, 2007:123).

Hz. Peygamber, Miraç gecesinde bu en son mertebe olan ev-ednâ makamına yükselmiştir.

2.1.1.2.1.2 Müslümanlara Ait İbadet Yerleri

2.1.1.2.1.2.1 Câmî, Mescid, Secdegâh, Musallâ

C â m î sözcüğü; Arapça'da "toplanma, bir araya gelme" anlamına gelen "cem" kökünden türemiş, "toplayan, bir araya getiren yer, toplanma yeri" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca "Cami" ismi, Allah'ın doksan dokuz isminden biridir.

Camiler Müslümanların toplu bir şekilde yahut ayrı ayrı Allah'a ibadet ettikleri mekânlardır. Gün içerisinde beş vakit namaza davet anlamını içeren ezanların okunduğu camilerde günlük ibadetlerin yanı sıra Cuma günleri, cenaze, bayram, kandil gibi özel günlerde Müslümanlar bir araya toplanmaktadır.

[41] Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ Maddesi," *TDV İslâm Ansiklopedisi* C.XXIX, s:268.

Kelime Divân'da, daha çok ibadet edilen yer anlamıyla kullanılmakla birlikte; toplayan, içinde barındıran mânâlarını ihtiva edecek şekilde de toplamda on beş yerde geçmektedir. Beyitlerde, Câmî'lerde ibadet edildiği, ibadet vakitlerini bildirmek için ezan okunduğu, ezanı okuyan kişiye müezzin, namaz kıldıran kişiye ise İmam denildiği bilgileri verilmektedir.

*ʿİbādet oluna mādām bu cāmiʿde Allāh'a*
*Ola iḥyāsına saʿy eyleyenler ḫayr ile me'cūr* 345/Tar.29-6

Madem bu Câmî'de Allah'a ibadet ediliyor, hayır için çaba sarf edip çalışanlara ecirlerinin, işledikleri güzel amellerin mükâfatı Allah tarafından kat kat verilecektir.

*Geldi gül cāmiʿine şūḫ mü'eẕẕin-zāde*
*Nāz ile serv gibi ḳāmete çün etdi ḳıyām* 296/Kas.54-1

Güzel sesli müezzin gül câmî'ine nazlı bir edâ ile geldi ve kâmet getirmek için serviler gibi dik olarak ayakta durdu.

Şair, cami'yi ve içerideki tüm cemaati bir gül bahçesine ve ezan okuyan müezzini de gül bahçesindeki bir serviye benzetmiştir. Kâmet; boy, boybos, endam; cemaatle kılınan farz namazlara başlarken müezzinin câmi veya sâir namazgâh kabul edilen yerde "kad-kâmetissalât" ilâvesiyle ve fakat yavaş edâ ile tekrarlaması ve cemaati imamın arkasında namaza durmaya çağırmasıdır (Parlatır 832). Kâmet, namazda kıyâm halindeyken getirilir. Müezzin'in kıyâm halindeki duruşu serviye benzetilmiştir.

*Ḫaṭ-āver olsa da ebrūsudur perestişgāh*
*Yıḳılsa cāmiʿ-i ḥüsnü yerindedir miḥrāb* 370/G.20-3

Sevgilinin yüzünde ayva tüyleri olsa da asıl secde edilecek yeri kaşlarıdır. Nitekim güzellik yıkılsa da mihrabı (kaşı) yerinde kalır.

"Arapça, mescidlerde imamın durduğu kıble istikametini belirten makama mihrâb denir ki, imamın namaz kıldırmak üzere durduğu yer burasıdır. Savaşçı, harp aleti mânâlarına geldiği gibi, çardağa, yüksek eve, meclisin başköşesine de denir (Âsım, 1304:196). İhtiyarladığı halde, genç ve dinçliğini muhafaza eden kişiler için "cami yıkılsa bile, mihrâbı yerinde" denir. Camilerin mihrâb kısmı çok sağlam

yapılır, kolay yıkılmaz, herhangi bir şekilde harabeye dönüşme durumunda, mihrâbı ayakta kalan camiler için, "mihrâbı yerinde" tabiri kullanılır" (Cebecioğlu 510). Burada da bu deyim kullanılmıştır.

M e s c i d; Arapça'da baş eğmek, alnını yere koymak mânâlarına gelen secd kökünden mekân ismi olup, Müslümanların topluca namaz kıldıkları, ibadet mahallerine isim olmuştur (Aybet 21). Ayrıca tasavvufta, ermişlerin gönlü, velilerin kalbi olarak da kullanılır. Divân'da, iki beyitte ibadet edilen mekân anlamıyla kullanılmıştır.

*Aġzın ḳapamış pīr-i muġān var ise şeyḫiñ*
*Kim mescidi yanındaki meyḫāne açılmış* 439/G.124-3

Pîr-i mugan, yani meyhaneci bilge, mescidin yanı başında meyhane açılınca vaizi susturmuş.

S e c d e g â h kelimesi ise Divân'da, secde edilen yer anlamıyla bir beyitte geçmektedir.

*Beyt-i maʿmūr-ı felek mi Kaʿbe-i ʿulyā mıdır*
*Ḳıble-i ins ü melāʾik secdegāh-ı ḫāṣ u ʿām* 261/Kas.45-2

(Makamın) insanların ve meleklerin kıblesi, zengin yoksul herkesin secdegâhıdır. Felekteki Beyt-i Mamur mu, yoksa yerdeki senin Kâ'be'n mi daha yücedir?

M u s a l l â; namaz kılmaya yarayan açık yer; camilerde cenaze konulup, önünde namaz kılınacak yer demektir (Tuğlacı 2028). Kelime Divân'da iki yerde, birinde salt gerçek anlamıyla; diğerinde ise mekân adı içerisinde geçmektedir.

*Buldu Gül-Geşt-i Muṣallā"sında Şīrāz'ıñ beni*
*Naḫl-i ṭabʿımdan ḳopardı ʿÖrfī-i feḫḫār gül* 221/Kas.38-35

O şairliğiyle çok övünen Örfî, beni Şîrâz'ın güllerle bezenmiş olan gezinti yerinde buldu da, benim şair yaratılışımdan bir gül kopardı.

Türk şiiri üzerinde en fazla etkisi olan Acem şairlerinden Örfî-i Şirâzî, Sebk-i Hindî akımının en önemli temsilcilerindendir. Aşırı gururlu ve övünmeyi seven kişiliği nedeniyle Örfî-i fehhâr ifadesi kullanılmıştır beyitte. Burada musalla kelimesi

bir mekân adının içinde geçmektedir. Gül-geşt-i musallâ İran'ın Şirâz kentindeki bir mesire yerinin adıdır.

2.1.1.2.1.3 Diğer Dinlerle İlgili İbadet Yerleri

2.1.1.2.1.3.1 Kilise, Manastır, Deyr, Beytü's-sânem

K i l i s e; Hristiyanların ibadet etmek için toplandıkları yerdir.

M a n a s t ı r; bazı kesin kurallara bağlı rahip ve rahibelerin dünya ile ilgilerini keserek yaşadıkları yapıdır.

D e y r; insanlık âlemi, bu dünya ve meyhâne anlamlarına geldiği gibi; kilise, Hristiyanların ibadet ettikleri yer mânâsına Arapçadan alınarak Farsçada da kullanılır. Aynı zamanda kubbe mânâsına da gelmektedir (Şükün 971).

B e y t ü ' s – s â n e m ise, put-hâne anlamında kullanılmıştır.

Divân'da daha çok Hristiyan dinine ait ibadet yerlerinin kullanıldığını görüyoruz. Kilise kelimesi Divân'da gerçek anlamlarından yararlanılmak sûretiyle üç yerde geçmektedir.

*Dil fetīl aldı Fener'de o meh-i Rūm'u görüp*
*Yanmaġa ṣaḥn-ı kilīsāda daḫi mūm oldum* 478/G.182-4

Fener semtinde o ay gibi güzel Rûm kızını görünce gönlüme bir fitil ateşi düştü ve kilisede yakılan muma döndüm.

Beyitte mekân olarak Rûm Patrikhânesi'nin bulunduğu Fener semtinden bahsedilmiş ve kiliselerde ibadet ve ayinler esnasında mum yakıldığına değinilmiştir.

*Ṣulu Manastır'ı seylāba verdi çeşm-i giryānım*
*Pür etdim eşk-i ḫūnīnim ile Ḳanlı Kilīsā'yı* 531/G.261-5

Gözlerimden akan yaşlar Sulu Manastır'ı sele verdi ve kanlı gözyaşlarımla doldu Kanlı Kilise.

Beyitte "Sulu Manastır" olarak geçen yer; "Samatya'nın en önemli Ermeni kilisesi olan ve tarihsel süreç içinde Kastria, Peribleptos ya da Sulu Manastır gibi isimlerle de anılan yapı topluluğudur. Türkler arasında yapı uzun süre, altında bulunan ve Balıklı ile aynı kaynaktan beslenen ayazmasından dolayı "Sulu Manastır"

olarak anıla gelmiştir. Ermenilerin ilk patrikhane kilisesi olarak bilinen manastırın bir diğer adı da Surp Kevork Ermeni Kilisesi'dir.[42]

Kanlı Kilise ise; Bizans döneminden günümüze kadar ayakta kalan ve hala kilise olarak korunan tek kubbeli kilise olan Kanlı Kilise, Fatih ilçesinin Fener semtindedir. "Panayia Muhliotissa" adındaki kilise, Halk arasında "Moğolların Meryemi Kilisesi" adıyla da anılır.[43]

Sünbülzâde Vehbî bu beytinde, hüsn-i tâlil sanatını kullanmış ve mekân isimlerini döktüğü gözyaşlarına bağlamıştır. Gözlerinden akan yaşlar manastırı sele vermiş ve kanlı akan gözyaşları ise kiliseyi kanla doldurduğu için kilisenin adının kanlı kilise olduğu imâsında bulunmuştur.

Deyr kelimesi Divân'da, bir yerde yine gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

*Semt-i deyrinde döğüp sīnemi nāḳūs gibi*
*Erġanūn naġmeleri nāle vü efġānımdır* 416/G.91-4

Kilisenin bulunduğu yerden gelen çan sesi, benim sinemi döverek org namelerini andıran inleyiş ve feryâdımdır.

Burada şair, kiliselerde ibadet vakitlerini bildirmek amacıyla çalınan çan sesinin kendisinde uyandırdığı hissi ifade etmiştir.

2.1.1.2.1.4 İbadet Yerlerinin Parçası Olan Unsurlar

2.1.1.2.1.4.1 Mihrâb, Minber

M i h r â b; câmilerde, mescidlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oyuk, girintili yerdir (Parlatır 1091). Ayrıca sevgilinin kaşları da mihrâb olarak ifade edilmiştir. Kelime Divân'da sekiz yerde, şekil itibariyle sevgilinin kaşlarına benzemesi, kıbleye yönelinen yer olması, mihraba doğru namaz kılınması, halkın gönüllerinin yöneldiği yer olması gibi özellikleriyle geçmektedir.

*Gördü kim ḳaşları miḥrāb yüzü ḳıble-i nūr*
*Şaşırıp ḳıblesin oldu ḫalecān-gīr-i ḳıvām* 297/G.54-3

[42] Özge Öztekin, *Divânlardan Yansıyan Görüntüler.* (Ankara: Ürün Yayınları, 2006) 661.
[43] Öztekin 662.

Mihrâb gibi kaşlarını ve Kâ'be gibi nurlu yüzünü kim görse, (heyecandan) yüreği çarpar ve şaşkınlıktan kıblesini şaşırarak (sana doğru) yönelir.

Mihrâb'ın üst kısmı şekil itibari ile yarım daireye benzer şekilde inşâ edilir. Bu sebepten mihrâb, hilâl'e, kaş'a benzetilmiştir.

*Ḥasret-i miḥrāb-ı ebrūñ ile oldum pāy-māl*
*Maḥfil-i ʿaşḳa döşenmiş köhne bir seccadeyim* 485/G.193-3

Sevgilinin ebrû ile işlenmiş gibi güzel olan kaşlarının hasreti ile aşk meydanına döşenmiş, ayaklar altında çiğnenen eski bir seccadeye döndüm.

Şair, beyitte kelimenin terim anlamından da istifade ederek, asıl olarak sevgilinin kaşlarından bahsetmiştir. Sevgilinin karşısında kendisini mihraba doğru serilmiş bir seccâde gibi tasavvur etmiştir.

M i n b e r; bir şeyi yukarı kaldırmak; rif'at mânâsına olan nebr'den âlet ismi olarak türetilmiştir. Mescidlerde Cuma ve bayram günlerinde imamın hutbe okumak üzere çıktığı yüksekçe yere denir (Âsım, 1304:292).

Divân'da üç yerde geçmektedir. Bu beyitlerde, minberde özellikle savaştan dönen padişahlar adına hutbe okunduğunu anlıyoruz.

*Ḫaṭīb-i minber-i ʿarşa oḳutsun nāmını ġāzī*
*Bilinsin ol imām-ı müslimīniñ saʿy-i meşkūrı* 128 /Tar.14-5

Minberde hutbe okuyan hatip, hutbesinde o muzaffer kumandanın namını anlatsın ve böylece Müslümanların önderinin bu övülmeye değer gayretini herkes bilsin.

Bu beyit, Sünbülzâde'nin Abdülhâmid Hân için yazdığı kaside de geçmektedir ve Avusturya savaşındaki başarısını anlatmaktadır. Savaşlardan muzaffer olarak dönen padişahların başarıları hutbelerde okutulmaktadır.

*Minber-i ʿarş üzre şimdi ḫuṭbesin Cibrīl okur*
*Ol imāmü'l-müslimīne eyleyip basṭ-ı s̱ena* 379/Kas.1-5

O Müslümanların önderine övgüler edip, hutbesini gökyüzündeki minber üstünde Cebrail okur.

Cibril (Cebrâil), dört büyük melekten biridir.

Melekler içerisinde Rûhü'l-kuds de denilen Cebrâil (as)'ın müstesna bir yeri vardır. Zira O, insanların kalplerindeki kirleri temizleyen vahyi taşıması münasebetiyle, tertemiz kılınmıştır. Diğer melekler iki, üç, dört kanatlı olmasına rağmen O, altı yüz kanat sahibidir. Makamı akl-ı kül rütbesinde olduğu için Peygamber Efendimiz'e de bu altı yüz kanadı ile görünmüş ve bu sayede Mirâç gecesinde Sidretü'l-müntehâ'ya kadar ulaşmıştır (Ceylan, 2007:125).

Beyitte bahsi geçen minber soyut anlamda kullanılmıştır. Beyit, Sultan Mustafa Hân için yazılmış kaside de geçmektedir.

2.1.1.2.2 Sağlık ve Temizlik İle İlgili Unsurlar

2.1.1.2.2.1 Dârü'ş-şifâ, Şifâ-hâne, Hammâm

D â r ü ' ş – ş i f â, Ş i f â – h â n e; Osmanlı devrinde ve daha eskilerde hastaların ayakta veya yatırılarak tedavi edildiği yerlerdir (Tuğlacı 514). Kelimeler Divân'da iki yerde geçmektedir.

*Sensin ol nabż-āşinā dānā-yı ḥikmet-imtizāc*
*Ṭabʿ-ı devlet etdi tedbīriñle taṣḥīḥ-i mizāc*
*Ḥoḳḳa-i re'yiñde bür'ü's-sāʿadır her bir ʿilāc*
*"Ḫalḳ-ı ʿalem ser-te-ser bīmār-ı derd-i iḥtiyāc*
*Dehr bir dārü'ş-şifā luṭfuñ ṭabīb-i mihribān"* *257/Kas.XLIII*

Şair burada, dünyanın bir şifa yurdu olduğunu belirterek, övdüğü kişinin kereminin, lütfunun ise hastaları iyi eden merhametli bir doktor olduğunu vurgulamıştır.

*Reg-i düşmen kesilip ṣadme-i şemşīriñ ile*
*Ḫūn-çekāndır eṡer-i neşter-i tedmīriñ ile*
*Bu ḥakīmāne mürāʿāt-ı meḳādīriñ ile*
*"Nūş-dārū-yı şifāḫane-i tedbīriñ ile*
*Berṭaraf olmada esḳām-ı mesām-ı devlet"* *193/Kas.VII*

H a m m â m; Arapça bir sözcük olarak sıcaklık mânâsında olan hamm kökünden türemiş bir kelime olup, yıkanılan sıcak anlamına gelir (Âsım, 1304:250).

Anadolu’da hamamların, temizliğin yanı sıra, eğlence, doğum ve evlilikle ilgili pek çok sosyal olaya sahne olması açısından, Türk toplumsal yaşamında oldukça önemli bir yeri vardır; dilden edebiyata ve gündelik hayata kadar Osmanlı kültüründe ağırlıklı bir yer tutar.

“Hamam, eski devirde içtimai hayatın hususî bir köşesini teşkil eder. Eski hayatın zevkleri arasında mühim bir yer tutan hamam, hemen her şairin Divânı’nda -en ağır başlılar da dahil olduğu halde- hiç olmazsa birer mazmuna vesile olarak yer tutar.”[44]

Soyunmalık ya da câmegâh, soğukluk, ılıklık, sıcaklık, halvet, cehennemlik, külhan gibi bölümlerden oluşan hamam, yani günümüzde tüm dünyanın “Türk hamamı” olarak bilip bellediği bu yıkanıp temizlenme mekânı, Bizans gibi Roma hamamlarından esinlenerek oluşturulmuştur.

Soyunma Yerleri: Geniş bir sofa ve bunun çevresinde bölmeli sekiler bulunur. Yıkanan kimseler, bu sekilerde uzanıp dinlenirler. Yıkanma yerleri: Soğukluktan geçirilerek girilen hamam kısmına denir. Burası da bazı; bölümlere ayrılır. "Kurna başı denilen herkesin teker teker yıkandığı yer, "halvet" adi verilen kapalı ve yalnız başına yıkanma hücreleri. Bir de üzerine uzanıp ter dökülen "göbek taşı". Burası, hamamın mermer kaplı zemininden daha yüksek yapılmış ve çeşitli geometrik şekillerde olabilen yerdir. Isıtma yeri Külhan: Burası hamamın altındadır. Orada ateş yanar.[45]

Hammâm kelimesi Divân’da beş beyitte ve hepsinde gerçek anlamıyla geçmektedir. Beyitlerin hepsinde hamamın halvet bölümünden; sevgilinin yalnız başına ve çıplak olarak yıkandığı yer olması özelliğiyle bahsedilmiştir.

*Perī-rūyum işitsem girdigiñ ḥammāma ʿuryān-ten*
*Bulup ḫalvetde her ʿużv-ı nihānıñ öpsem olmaz mı* 520/G.244-4

*Olup bir pāk ṣoy dilberle germ-ülfet dem-ā-dem ṣoy*
*Ten-i sīmīnini ḫalvetgeh-i ḥammāmda ʿuryān sev* 498/G.211-6

---

[44] A. Sırrı Levend, *Divân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmûnlar ve Mefhumlar.* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984) 275.
[45] http://www.sultanhamami.com/tarihce.asp?islem=okutr&kayitno=2

#### 2.1.1.2.3 Eğitim İle İlgili Unsurlar

##### 2.1.1.2.3.1 Mekteb, Medrese, Debistân

M e k t e b, M e d r e s e; eskiden, içinde dini eğitim verilen, yazı yazılan yapıların adıdır. D e b i s t â n; mektep, okul, edep öğrenilecek yer yahut yazıcılık öğrenecek yer mânâsınadır (Şükün 858). Farsçada ilkokul anlamında kullanılmaktadır.

Medrese ve Debistân Divân'da birer defa geçmektedir. Mekteb kelimesine ise yedi beyitte rastlıyoruz. Bu beyitlerden, mekteblerde çocuklara hocalar tarafından eğitim verildiğini, eğitime ilk olarak elifbâ'dan başlanarak Kur'ân-ı Kerim öğretildiğini ve mekteblerde Hâfız yetiştirildiğini, bunların dışında okuma-yazma öğretilip; ebced, tıp, felsefe gibi zâhiri ilimlerin de öğretildiğini anlıyoruz.

*Ḫ̬āceye gitsin oḳunmaġa bu ebced-ḫ̬ānlar*
*Başlasın mektebe varsın da elifbā-yı süḫan* 291/Kas.51-96

Mektebe yeni başlayan çocuklar, hocaya gidip elifbâ'yı okumaya başlasınlar.

*İbn-i Sīnā vü Felāṭūn mekteb-i ʿirfānınıñ*
*Eẕkiyādan iki nev-āmūz-ı ṭıfl-ı ebcedi* 334/G.17-3

İbn-i Sînâ, dünyaca tanınan ve modern tıbbın atası sayılan Müslüman tıp âlimidir. O, her ne kadar bir hekim olarak şöhret yapmışsa da; matematik, astronomi, felsefe, fizik, kimya, şiir ve müzik O'nun dehasıyla zenginleşmiştir.[46]

Felâtûn (Eflâtûn) ise; Aristo'nun hocası, Sokrat'ın talebesi olan meşhur Yunan filozofudur. Beyitte, Vehbî övdüğü kişiye komplimanda bulunmuş ve İbni Sina ile Eflatun, senin irfan mektebinde ancak alfabeye yeni başlayan iki çocuk olabilir demiştir.

*Ṭıfl-ı nāzım yürü git mektebe tenhā yoldan*
*Ḥarf atar belki saña bir iki bed-lehce ḥarīf* 456/G.151-2

Beyitte, acemi şairlere hitaben, alaycı bir üslûpla seslenilmiş ve mektebe giderek belki iyi şiir yazmayı öğrenebilecekleri ifade edilmiştir.

---

46 A.Acıduman, "İbn-i Sinâ'nın Bilim Tarihindeki Yeri: Kuhn'ca Bir Yaklaşımla", Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası , 2002, C.55, S. 2, s:115.

*Ṣarfa ṣarf eylemeyip medreselerde ʿömrün*
*Geçinir baʿżı yobaz suḫte de monlā-yı süḫan* 287/G.51-54

Medrese kelimesinin geçtiği bu beyitte şair, medrese kaçkını bir kısım yobaz talebelerin kendilerini şair sandıklarını; eğitim alıp, ilim öğrenmek yerine boş lâkırdılarla medreselerde ömürlerini boşa geçirdiklerini söylemiştir.

*Dirīġā ṭıfl-ı ebced-ḫᵛāna döndüm mekteb-i ġamda*
*Ṭarīḳ-i ḫᵛācegānıñ olalı bend-i debistānı* 172/Kas.27-7

Şair beyitte, ilim yolunun büyük isimlerine talebe olmaya çalıştıkça gam mektebine yeni başlayan acemi tıfıllara döndüğünü söylüyor.

2.1.1.2.4 Eğlence Hayatı İle İlgili Unsurlar

2.1.1.2.4.1 Meyhâne, Meykede, Meclis-i İşret, Harâbât

M e y h â n e; M e y k e d e ve M e c l i s - i i ş r e t; şarap, içki içilen ve satılan yer anlamlarının yanında, tasavvuf terimi olarak dostların sohbet meclisi; tekke; kulun aşk ve şevkle Rabb'ine münâcât mahalli; kâmil mürşidin kalbi; Lâhûti âlem mânâlarına gelmektedir (Uludağ 248).

Meyhâne, meykede, ve meclis-i işret olarak anılan bu eğlence mekânları Divân'da yirmi bir beyitte; dergeh-i meyhâne, der-i meyhâne, gûşe-i meyhâne, pây-ı hum-ı meyhâne, kâse-i lîs-i sofra-i meyhâne, pîr-i meykede, meykede-pîrâ-yı Sühan gibi terkipler ile yer almaktadır. Kelimeler daha çok asli mânâlarıyla kullanılmış olmakla birlikte; tasavvufi mânâda İlahi aşkın dağıtıldığı yer, tekke, sığınılacak korunaklı yer, şer yuvası, dünya gibi mecâzî anlamlar yüklenerek de kullanılmıştır.

Beyitlerden meyhanelerin bazı özelliklerini öğrenmekteyiz. Meyhaneler, güzel sakilerin hizmet edip şarap dağıttığı;

*Kendiñi ey dil varıp meyḫānede bir yana çek*
*Sāḳī-i mestiñ elin ṭut sofra-i biryāna çek* 462/G.161-1

gelenlerin gam ve kederlerini unutup efkâr dağıttığı, sofraların kurulduğu keyifli, ferah meclisler olduğu;

*Keyfimce yapılmış hele meyḫāne müferriḥ*
*Ṣahbāsı neşāṭ-āver ü peymāne müferriḥ* 380/G.36-1

*Gūşe-i meyḫānede gerçi esīr-i badeyim*
*Zāhidā ancaḳ ġam-ı eyyāmdan āzādeyim* 485/G.193-1

şeyh ve dervişlerin fetvaları sebebiyle sürekli kapatılmakta olan mekânlar olduğu;

*Henūz tevbe ḳapısı ḳapanmadı amma*
*Ḳapatdı dergeh-i meyḫāneyi naṣīḥat-i şeyḫ* 383/G.40-2

*Der-i meyḫāne ḳapanmış düşelim tekyelere*
*Acabā bir ḳapı açmaz mı bize ehl-i fütūḥ* 381/G.38-2

meyhanelerin ortamlarının semtine göre değiştiği, bazı semtlerdeki meyhanelerin ortamlarının tehlikeli olduğu; Kumkapı meyhâneleri çirkef yatağı iken, Galata meyhânelerinin nezih olduğu

*Pek çamurdur bilirim Ḳumḳapı meyḫāneleri*
*Vehbiyā gel Ġalaṭa semtine git etme ġalaṭ* 446/G.134-5

beyitlerle ifade edilmiştir.

Bunların dışında meykede kelimesi tekke, dergâh mânâsıyla kullanılarak; dönemin geçer akçesinin para olduğu ve gazelin kıymetini yitirdiği vurgulanmıştır.

*Ne pīr-i meykede ne tāzeler alır ġazeli*
*Zamāneniñ hüneri şimdi dirhem ü dīnār* 279/Kas.50-56

Gazel, klasik şark şiirinin en önemli ve en çok kullanılmış olan nazım şeklidir. Osmanlı toplumunda yüzyıllarca itibar görmüş olan gazel, şairin döneminde artık önemini yitirmiş ve onun yerini para almıştır, güzeller de meykede pirleri de artık şiire değil paraya itibar etmektedir.

H a r â b â t ; Arapça, sıkıntı, harabelik yerler mânâsına gelen bir kelimedir. Sûfinin, maddi ve nefsî dediğimiz yönünü yıkmasından, kendisinde dünyalık bir şey kalmamasından hareketle bu tâbir kullanılır olmuştur. Tasavvuf edebiyatında; içki, dudak, yanak, şarap, kâse, sâkî gibi mecâzlı kullanımlar,

tamamen sûfinin geçirdiği, yaşadığı bir takım hâlleri veya bazı tâbirlerin sembol olarak ifâdelendirilişini belirler. Sâkî: Mürşid; Sevgili: Allah; Kâse: Kalb; vb. gibi örnekler, bu hususu daha iyi açıklar. Sûfilerin dünyalarını harap etmeleri, âhireti imâr içindir. Zira ayetlerde, dünyanın bir oyun yeri olduğu, âhiretin dünyadan daha hayırlı bulunduğu anlatılmaktadır. Çeşitli âyetlerin, bu şekilde bir yorum kazanması sonucu, rindler, ehl-i harabat denilen ve özgürce bir hayat yaşamaya temayüllü bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Harabelik, yıkık yer, kimseye mal olmayan, ne kadar onarılırsa onarılsın, bir türlü mamur hâle gelmeyen, bir çeşit sarhoş olup sonunda yıkılıp giden, yok olan şu dünyadır (Cebecioğlu 328).

Kelime Divân'da gerçek anlamı ve tasavvufi anlamıyla dört beyitte kullanılmıştır.

*Temelinden bozulup mülkü ḫarābāt oldu*
*Devletiñ ḍarbına uġratdı esāsın Nemçe* 126/Kas.13-8

Beytinde kelime gerçek anlamı olan dağılma, harap hale gelme anlamında, Avusturya ordusu için kullanılmıştır. Savaşta Osmanlı ordusunun Avusturya ordusunu bozguna uğratıp, mülkünü harabeye çevirdiği söylenmiştir.

*Ṣahbā ile seylāba verip ḳaṣr-ı riyayı*
*Ḳurduḳ yeñiden küy-ı ḫarābāta binayı* 298/Kas.55-7

Beytinde ise kelime mecâzî ve tasavvufi anlamıyla kullanılmış, şair; riyâ saraylarını şarap ile sele verip, kendi mekânlarını, barınaklarını bir harabe mahalleye kurduklarını ifade etmiştir. Burada riyakârlık eleştirilmiş ve gösterişli saraylar ile harabeler arasında şair, tercihini âşıkların barınağı olarak harabeden yana kullanmıştır.

2.1.1.2.5 Diğerleri

2.1.1.2.5.1 Mahzen, Genc, Kenz, Gencîne, Sanduk, Dürc

M a h z e n; binaların bodrum kısmında bulunan yer altı deposu; kamu vergilerinin saklandığı yerdir (Tuğlacı 1827). Türkçedeki mağaza bunun tahrif edilmiş şeklidir (Aybet 38). Kelime Divân'da; kilid-i mahzen terkibi içerisinde bir kez kullanılmıştır.

*Kilīd-i maḫzen-i ʿilm-i ledünnī*
*Nedīm-i bezm-i ḫāṣ-ı üdni minnī* *52/Kas.2-7*

Gerçek mânâsıyla gizli ve değerli eşyaların saklandığı mahzen kelimesi beyitte, gizli ilimlerin saklı olduğu yer mânâsıyla kullanılmıştır.

G e n c; yer altında saklanmış olan mal, hazine anlamına gelirken tasavvufi mânâda "Kulluk makamı" anlamına gelmektedir (Cebecioğlu 293).

K e n z; Farsça genc kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir; maddi ve manevi çok değerli şeylerin bulunduğu yer veya bunların bütünü, hazine demektir (Tuğlacı 1509).

Divân'da genc kelimesi, genc-i Kârûn, kilid-i genc-i hikmet, genc-i şâyegân, genc-i kanâat, genc-i bâd-âver, genc-i ümîd, genc-i hayâl, genc-i nihân, genc-i visâl gibi terkipler ile toplam on dört beyitte; kenz kelimesi ise, lügât mânâsıyla bir beyitte kullanılmıştır.

Kelime beyitlerin bir kısmında gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

*Deger bir mıṣraʿ-ı berceste mazmun*
*Benim ʿindimde yüz biñ genc-i Ḳārūn* *66/Kas.6-13*

Karûn; bir rivayete göre Fir'avn'ın nazırı, başka bir rivayete göre ise Hz.Musa'nın kavminden ve hatta akrabalarından olup çok zengin ama cimri ve zalim bir kişi imiş. Edebiyatta zenginlik ve cimrilik sembolü olarak kullanılır. Burada da şair kendi nazarında, bir berceste mısranın tüm Karûn hazinelerine değer olduğunu belirterek, şiire biçtiği kıymeti vurgulamıştır.

*Ey dil olagör genc-i ḳanāʿatle tüvānger*
*Dirhem emeli ḫāṭırıñı etmeye derhem* *300/Kas.55-5*

Bu beyitte kanâatin de büyük bir hazine olduğu vurgulanmıştır. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in "Kanâat tükenmez bir hazinedir" hâdis-i şerifine telmihte bulunulmuştur.

*Yıḳdıñsa da cevriñle maʿmūr edegör yap yap*
*Ey künc-i diliñ genci vīrāneligim gel gör* *405/G.74-3*

Şair bu beytinde de, gönlünün cevherlerin yeri olduğunu belirtmektedir. Değerli maden türünden olan mücevherlerin emniyeti ve kolayca bulunup çalınmaması için virâne, terk edilmiş harap bir mahalde hazine olarak saklanmasına temas edilmiştir.

Bunların dışında bazı beyitlerde hazinenin içine konulduğu eşyayı açmaya yarayan bir kilit olduğundan ve ayrıca hazineyi koruyan bir de bekçisinin olduğundan bahsedilmiştir.

*Süḫanverdir güher-senc-i ma'ānī*
*Kilīd-i genc-i ḥikmetdir lisanı* 66/Kas.6-19

*Dilim gencīne-i ma'nā ḳalem destimde ejderha*
*Nigehbānlıḳ eder her dem o genc-i şāyegān üzre* 136/Kas.15-59

Bu beyitte dikkate değer bir diğer husus ise o tılsımlı hazineye bekçilik yapıp nöbet tutanın ejderha olmasıdır. Hazine harap yerlere gömüldükten sonra emniyeti arttırmak için tılsım da yapılırmış. Öyle ki tılsımın tesiri ile yaklaşana yılan, ejderha görünür, el uzatanı öldürürlermiş. Efsanelere dayanan bu inanış ile genc, genellikle yılan-mâr, ejder ile birlikte anılır (Aybet 40). Halk arasında da yaygın olan bu inancın yansıtıldığı bir başka beyitte şöyledir;

*Düşer ejder gibi gūyā ki genc-i şāygān üzre*
*Ṭılısm-ı muḥkem olmuş 'uḳde-i şalvār pīç-ā-pīç* 379/G.33-3

G e n c î n e; değerli şeylerin saklandığı yer, çok mal demektir. Kelime, gencîne-i bâd-âver, gencîne-i ma'nâ, gencine-i mevrûş-ı 'ilm, gencîne-i esrâr, gencîne-veş, gencîne-i hüsn, gencîne-i kâm gibi terkipler ile gerek gerçek anlamı gerekse tasavvufi anlamları ile birlikte toplam on beş beyitte kullanılmıştır. Bu kelimenin geçtiği beyitlerde de daha çok hazinelere yapılan tılsıma, yılan ve ejderlerin hazinelerin bekçiliğini yaptığı inanışına telmihte bulunulmuştur.

*Künāmında yatar mānend-i ejder*
*Eder gencīnesinde ḥıfẓ-ı cevher* 57/G.2-5

*Küşāyiş bulmadı gencīne-i kāmım 'azīmetle*
*Ṭılısmın muḥkem etdim zaḫmī-i mār olduġum ḳaldı* 523/G.248-7

*Aceb gencīne-i bād-āver-i iʿcāzdır nuṭḳum*
*Ṭılısm ile anıñ ṣuʿbān-ı ḫāmem oldu derbānı* 98/G.5-4

Bir beyitte de gencine kelimesi eskilerin yazdığı sözler, şiirler ve edebi metinler için kullanılmıştır. Ve kendilerinden sonra gelenler onların izlerini takip edip, kullandıkları orijinal sözleri adeta haramiler gibi yağma etmişlerdir. Burada aynı zamanda harami motifi dikkat çekmektedir. Eskiden hazine taşıyan kervanların yolunun kesilip, kıymetli eşyaların haramiler tarafından yağma edilmesine telmihte bulunulmuştur.

*Ḳudemānıñ bulup āṣārını gencīne-miṣāl*
*Etdiler cümle ḥarāmī gibi yaġmā-yı süḫan* 289/G.51-72

Bazı beyitlerde de sine, gönül ile hazinelerin, kıymetli taşların muhafaza edildiği gencîne arasında bir benzerlik kurulmuştur. Nitekim Divân şiirinde sevgili ile ilgili birçok güzellik unsuru hazineye benzetilmiştir. Çünkü o hazinenin içinde la'l (dudak), pirûze (hat), inci (diş), yakût (ağız) vs. kıymetli mücevherler vardır (Pala 166). Kıymetli taşlar, mücevherler nasıl ki gencînelerde muhafaza ediliyorsa sevgilinin de la'l dudağının âşıkta meydana getirdiği gam da âşığın sinesinde mücevher gibi büyük bir sadakat ile muhafaza edilmektedir.

*Esrār-ı ġam-ı laʿl-i lebiñ sīnede maḥfūẓ*
*Mānend-i güher kim ola gencīnede maḥfūẓ* 448/G.139-1

*Her kelām-ı dil-pesendi ġıbṭa-i dürr ü Güher*
*Sīnesi gencīne midir kān mıdır deryā mıdır* 266/Kas.46-9

D ü r c; kutu, kutucuk, hokka, sandık, mücevher kutusu demektir (Parlatır 370). Divân edebiyatında sevgilinin ağzı bir kutucuktur. İçinde inci denen dişler saklı bir mücevher mahfazasıdır. Mercan dudaklar da bu arada zikredilir. Bazen felek de bir dürc olarak ele alınır ve içindeki yıldızlar vs. birer mücevher olarak telakki edilir (Pala 126).

S a n d u k; her türlü eşya koyup saklamaya ve taşımaya yarar, tahtadan, dört köşe, kapaklı koyacak; bir kurumda para alınıp verilen yer; eskiden mahalle tulumbacılarının omuzda taşıdıkları sandık biçimi emme-basma tulumba; banka,

hazine; yapılarda kum, çakıl gibi şeyleri ölçmek için kullanılan, üstü ve altı açık, dört köşeli tahtadan ölçü; ambalanj anlamlarına gelmektedir (Tuğlacı 2494).

Sanduk, sandûk-ı dil-i bende-i dîrîne terkibi ile bir kez; dürc kelimesi ise, gevher-i dürc-i şeref, dürc-i şevket, dürc-i dil, dürc-i zîbâ, dürc-i dür- nisâr gibi sıfat tamlamalarından oluşan terkipler ile toplam altı beyitte geçmektedir.

Dürc, mücevher kutusu anlamından yola çıkarak teşbih ve benzetme yoluyla farklı mânâlar çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Örneğin bu beyitte güzel (edebi) söz, mücevher kutusu gibidir; onu ehli olmayan kişiye sarf etmek ise son derece yersiz ve boşuna bir eylemdir.

*Süḫan kim gevher-i dürc-i şerefdir*
*Anı nā-ehle ṣarf etmek serefdir* *72/G.Kas-29*

Divân şiirinde ağız, içinde inciye benzetilen dişleri sakladığı için ve kapanınca içinin karanlık oluşu sebebi ile mücevher kutusuna benzetilmiştir. Beyitte de sevgilinin ağzı, konuştuğunda inciler saçan bir mücevher kutusuna benzetilmiştir. Burada sevgilinin sözleri de inci olarak düşünülebilir.

*Söz yoḳ dehān-ı yāra ne dersin sözüñ nedir*
*Ol dürc-i dür-nis̱āra ne dersin sözüñ nedir* *395/G.59-1*

Bu beyitte de dürc, gönül ile bir terkip oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Gönül, içerisinde inci ve cevherler saklayan bir kutudur.

*Ḳadr-dān şāh-ı cihānsın pāyıña ḳıldım nis̱ār*
*Ben de dürc-i dilde pinhān böyle dürr ü gevheri* *163/Kas.23-48*

Son olarak bu beyitte de şair, sadef ile dürc arasında içinde bir şeyler saklanması yönünden ilişki kurmuştur.

*Dürc-i zībā-yı ṣadefde istirāḥatden geçip*
*Telḫī-i deryāyı çekmez gevher-i şeh-vārımız* *294/G.52-10*

Sanduk kelimesi de yine gönül ile kullanılmış ve gönül sandığı sevgilinin aşkının meydana getirdiği gam ve ıstırabın vefa ve sadakat ile muhafaza edildiği yer olarak tasvir edilmiştir.

*Ey şāh-ı sitem-pīşe berāt-ı ġam-ı ʿaşḳıñ*
*Ṣandūḳ-ı dil-i bende-i dīrīnede maḥfūẓ* 448/G.139-2

2.1.1.2.5.2 Zindân, Habs

Z i n d â n; karanlık yer, hapishane; pek karanlık, sıkıntılı yer demektir. Tasavvufta dünya mü'min için zindan, kâfir için cennettir, ruh beden zindanında ve vücut kafesinde hapsolmuştur. Âşık için mâsivâ zindandır (Uludağ 394).

H a b s ise; hapis, alıkoyma, bir yere kapama, salıvermeme, bir yere kapayıp çıkarmama; tutma, koyuvermeyiş; suçluların kapatıldığı yer, hapishane, cezaevi anlamına gelmektedir (Tuğlacı 1002). Gerçek anlamıyla hisâr-ı habs-i dizdar, habs-i nefes gibi terkipler ile üç beyitte kullanılmıştır.

Divân edebiyatında zindân daha çok Hz. Yusuf'un kıssasını hatırlatmıştır. Bunun dışında sevgilinin çene çukuru (zenahdan) ile birlikte de anılmaktadır. Kelime, müstakil olarak dört; vâz'-ı zindân, bend-i zindân-ı elem terkipleri ile de iki kez olmak üzere toplam altı beyitte ve çoğunlukla Hz. Yusuf kıssasını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır.

Hz. Yusuf, kıskançlık sebebi ile kardeşleri tarafından kuyuya atılmış ve babaları Hz. Yakub'a da Yusuf'un öldüğü söylenmiştir. Daha sonra ise Mısır'a köle olarak satılmış ve kölesi olduğu Aziz'in karısı Züleyha'nın iftirası üzerine zindana atılmıştır. Yedi yıl kaldıktan sonra yaptığı bir rüya tabiri ile affedilerek tekrar zindandan çıkarılmıştır.[47]

*Yūsuf-āsā gāh çāh-ı ġamda geh zindandayım*
*Bilmedi şarṭ-ı uḫuvvet neydigin iḫvān dirīġ* 452/G.145-4

Şair, yaşadığı üzüntüleri anlatırken benzetme yolu ile Hz. Yusuf gibi kâh kuyuda kâh zindanda olduğunu vurgulayarak Hz. Yusuf'un hayatına telmihte bulunmuştur.

*Yaʿnī Yūsuf gibi evżāʿ-ı sipihr-i nā-sāz*
*Çāh-ı ġamdan çıḳarıp eyledi vażʿ-ı zindan* 248/G.43-83

[47] N.Onur, *Hamdi- Yusuf u Züleyhâ Mesnevisi.* (Ankara: Akçağ Yay. 1991) 86-88/331-333.

Kelimenin sürekli elem, cefa mefhumu çerçevesinde kullanıldığını görmekteyiz. Felek onu tıpkı Hz. Yusuf gibi kuyudan çıkarıp zindâna düşürmüştür, yani bir türlü talihi yüzüne gülmemiştir.

Yine zindânlar, yer altında kuyu gibi inşâ edilmeleri yönünden aşığın gönlü bu zindanlara benzetilmiş ve tıpkı yer altındaki zindânda mahsur kalan Yusuf gibi, yârin hayali de gönlün derinliklerinde öylece saklanmaktadır ve o hayali oradan çıkarmak son derece zordur.

*Ḫayālin gūşe-i dilden çıḳarmaḳ ḫayli müşkildir*
*Derūn-ı sīnede gūyā ki der-zindāndır Yūsuf* 452/G.146-3

Bunun dışında Mecûsî dininin kurucusu olan Zerdüşt'ün kitabı Zend'te, her suçlu suçu nispetinde hapis cezası ile cezalandırılmaktadır (Şükün 1086). Bir beyitte buna da telmihte bulunulduğunu görüyoruz.

*Zinā vu fitne vü bed-zindegānīsin edip iṭfā*
*Atarsın gūşe-i ḳahrıñda Zend'i zinde zindana* 106/Kas.7-34

2.1.1.3 Barınma İle İlgili İnşâî Unsurların Parçası ve Tamamlayıcısı Olan Unsurlar

2.1.1.3.1 Binâ, Bünyân

B i n â; b ü n y â n, bünye, yapılmış yapı demektir (Âsım, 1304:881). Eskiden okutulan Arapça gramer kitabının adıdır (Tuğlacı 301). Ayrıca iyilik yapmak, vücudu semirtip kuvvetlendirmek ve bağrı kirişe çok yakın yay mânâlarına da gelmektedir (Aybet 45). Bünyân da yine yapı mânâlarına gelmektedir.

Binâ kelimesi Divân'da müstakil olarak yedi beyitte geçerken; ka'l-ı binâ, binâ-yı şeş-cihât, binâ-yı saltanat, eser-i nev-binâ terkipleri ile beş kez kullanılmıştır.

Binâ, beyitlerin çoğunda gerçek mânâsıyla devlet saraylarından, köşklerinden bahsedilirken kullanılmıştır.

*Ser-engüşt-i edeble kilk-i Vehbī gösterir tārīḫ*
*Bu şāhāne binā ḳaṣr-ı Selīm-ābād-ı vālādır* 327/G.8-8

*Ḫoşā ʿulvī binā ḳıldı bu nev-ṭarḥ-ı hümayunu*
*Ḫovernaḳ revnaḳın verdi bülend-eyvān-ı bünyānı* 324/Tar.6-2

Devlet binâlarının, saray vb. yapıların mimar ve mühendisler tarafından tesis ve tamir edildiği de belirtilmiştir.

*Cihān-zāde Ḥasan Beg'dir binâsın eyleyen te'sīs*
*Nice taḥsīn olunmaz ol sarāy-ı behcet-ābāda* 342/Tar.24-5

Bu beyitte binâ kelimesi aynı zamanda bir fiil olarak, inşâ etmek anlamında kâinat için kullanılmıştır.

*Resm-i maṭbū'un ḳılıp mi'mārı böyle ḫoş-nümā*
*Aḥsen-i eşkāl-i te'sīs üzre vaż' etmiş bina*
*Hem-ser-i 'arş-ı mu'allā olduġuyçün ġālibā*
*"İrtifā'ın almaġa olmuş mühendis çarḫ aña*
*Mihri usṭurlāb edip ḳılmış şu'ā'ın rīsmān"* 252/Kas.44-XI

Benzer bir kullanımda da, felek mimarı olarak adlandırdığı Yaratan'ın insanın kaderini yazarken hem olumlu hem olumsuz şeyler yazdığını belirtmiştir. Burada resm-i binâ derken insanın kaderinin inşâsı kast edilmiştir.

*Gösterir resm-i binā ṣanki felek mi'mārı*
*Dil-i vīrānemizi gāh yıḳar gāh yapar* 397/G.63-2

Son olarak, bir işe başlamanın en önemli aşamasının, o işe niyet etmek olduğunu anlatmak için, mecaz ve teşbih yolu ile binâ kelimesi kullanılmış; bir binâ yapmaya karar verildiğinde o binanın temelinin atılmış olduğu misâli verilerek niyet etmenin önemi vurgulanmıştır.

*Bir ādem eylese niyyet binaya*
*Temel vaż' eyler evvelce ṣenāya* 74/Kas.7-43

Bünyân ise, 'âlî-bünyân, hem-revnak-ı bünyân-ı ma'mûrî, bülend-eyvân-ı bünyân, bünyân-ı 'ömr, bünyân-ı derd ü mihnet gibi terkipler ile toplam altı beyitte kullanılmıştır. Kelime beyitlerin hemen hepsinde gerçek anlamından faydalanılarak soyut anlamı kast edilecek şekilde kullanılmıştır.

Bir beyitte ömür binası ifadesi ile ihtiyarlayıp, nihayetinde toprak olmaya mahkûm olan insan bedeni, zelzele ile yıkılmaya yüz tutmuş bir yapı, binâ olarak ele alınmıştır.

*Düş olduñ āh ra'şe-i pīrīye Vehbiyā*
*Bünyān-ı 'ömrü yıḳmaḳ içündür bu zelzele* 509/G.227-5

Yine benzer bir kullanımda bünyân kelimesi soyut bir kavram olan mihnet derdine binâ edilmiştir. Âşık, sürekli dert ve keder içerisindedir; dolayısı ile bu durum içinde oturulan binaya benzetilmiştir.

*Eyleyip bünyān-ı derd ü miḥnete vaż'-ı esās*
*Ḫānumān-ı 'aşḳda oldum temelli yelleli* 527/G.254-4

Bünyân kelimesi bir de dünya semasından, gökyüzünden bahsedilirken kullanılmıştır. Güneş ve diğer tüm yıldızlar, gökyüzünün süsü mahiyetindedir; nitekim ışıklarıyla kandil gibi semaları süslerler. Ancak bu ışıltılar söndüğünde gökyüzünün parıltısı, hiçbir süsü olmayan bir yapı olduğu ifade edilmiştir.

*Āsumān hem-revnaḳ-ı bünyān-ı ma'mūrī değil*
*Mihr-i rūşen-dil 'adil-i cām-ı billūrī değil*
*'Aḳd-ı Pervīn hem-ser-i ḳandīl-i pür-nūrī değil*
*"Zīr-i ṭāḳında fürūzān şem'-i kāfūrī değil*
*Oldu zer peykān ile sehm-i sa'ādet der-kemān"* 252/Kas.44-XIV

#### 2.1.1.4 Barınma İle İlgili İnşâî Unsurların Bölümünü Teşkil Eden Unsurlar

##### 2.1.1.4.1 Halvet (Halvet-sarây, Halvet-gâh), Harem, Harîm, Sahn

H a l v e t; yalnızlık, tenha kalma, tenhaya çekilme, tenhâlık; tenha yer; hamamın sıcak bölmesidir.

H a l v e t s a r â y; halvet yeri, bir hükümdârın husûsî dâiresi demektir. Tasavvûfî mânâda da; ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile sırren konuşmak, ruhen sohbet etmek; Masivâdan ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelmek ve kendini ibadete vermektir (Uludağ 156).

Divân'da halvet; üç kez müstâkil olarak, yedi kez de halvet-serâ, künc-i halvet-hâne, halvet-i şeyh, halvet-i hammâm, vâsıta-i halvet-i hâs, hem-halvet terkipleri ile halvet-gâh; halvetgeh-i hammâm terkibi ile bir kez, halvet-sarây ise; bânû-yı halvet-sarây-ı fikr ve halvet-serây-ı vuslat terkipleri ile iki kez kullanılmıştır.

Kelime beş beyit ile en çok hamamların sıcak bölmeleri mânâsı ile kullanılmıştır. Kelimenin şairde yarattığı çağrışım daha çok, sevgilinin orada yalnız ve kıyafetsiz oluşudur.

*O perīye saña pek geçdi ṣıcağım diyerek*
*Ne yaparsañ yapagör ḫalvet-i ḥammāma düşür* 408/G.79-3

*Perī-rūyum işitsem girdigiñ ḥammāma ʿuryān-ten*
*Bulup ḫalvetde her ʿużv-ı nihānıñ öpsem olmaz mı* 520/G.244-4

*Olup bir pāk ṣoy dilberle germ-ülfet dem-ā-dem ṣoy*
*Ten-i sīmīnini ḫalvetgeh-i ḥammāmda ʿuryān sev* 498/G.211-6

Kelimenin kullanıldığı bir diğer mânâ da çile-hâne'dir. Tasavvuf ehlinin masivâdan el etek çekerek girdiği hücreye çile-hâne denir. Burada çilesini dolduranlar ilim ve irfân sahibi olurlar.

*Eylemiş ol ḫāne-i mesʿūdu feyż-i Mevlevī*
*Sīne-i ʿārif gibi leb-rīz-i sırr-ı maʿnevī*
*Mihr-veş rūşen derūnunda feżā'il pertevi*
*"Künc-i ḫalvet-ḫānesinde ʿilm ü ʿirfān münzevī*
*Gūşe-i bābında iḳbāl ü saʿādet pāsbān"* 251/Kas.44-VIII

Yine farklı bir kullanım olarak, sevgilinin bulunduğu yer, halvet-sarây olarak ifade edilmekte ve âşık bu saraya misafir olarak yâr ile vuslata ermek istemektedir.

*Vehbī ġarīb düşdü ser-i kūyuña yine*
*Ḫalvet-serāy-ı vuṣlata mihmān alır mısın* 497/G.209-5

Kelime, son olarak gönül için de kullanılmıştır. Şair, herkesin bilemediği orijinal mânâların gizli olduğu yerin, kendi gönlü olduğunu belirmiştir.

*Ḥüsn-i edā-yı ḫoş-nümā ʿarż-ı cemāl eyler bana*
*Sīnemdir ol ḫalvet-serā kim bikr-i maʿnāya ḥarem* 158/Kas.22-36

H a r e m; hudutlandırılmış belli bir yerin içine denir (Âsım, 1304:231). Mekke ve Medine şehirleri ile çevrelerindeki belirli bölgeler için kullanılan terim; Mekke ve Medine'nin, sınırları Hz. Peygamber tarafından çizilen çevresi için

kullanılır. Bu bölgelere harem adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır.[48] Hac zamanında ihrama girilen yerden itibaren Kâ'be'ye doğru olan kısım; eskiden büyük İslâm konaklarında bulunan kadınlar dâiresi; nikâhlı kadın, zevce demektir (Devellioğlu 329).

Kelime; hem-nâm-ı esâs-efgen-i mihrâb-ı Harem ve âhû-yı harem olmak üzere iki farklı terkip ile toplam üç beyitte kullanılmıştır. Bu beyitlerde harem; Kâ'be, Kâ'be dolaylarında avlanması yasak olan ceylan ve son olarak da avlanması yasak ceylan ifadesi ile güzel kadın manâsında kullanılmıştır.

Zemzem, suyu mübarek olduğu için İslam ülkelerinin her tarafına naklolunan, Kâbe yanında bulunan meşhur kuyunun suyu ve bu kuyu hakkında kullanılan isimdir. Zemzem Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer tarafından bulunmuş ve çevrelenmiştir.[49]

Beyitte Zemzem suyunun susamışlara bir lütuf olduğu, Kâ'be'nin tavaf edildiği, Kâ'be'nin yüzünün örtüyle kapatıldığı ve bir diğer adının da Beyt-i harâm olduğu ifade edilmektedir.

*Teşnegān-ı emele reşḥa-i luṭfu Zemzem*
*Āsitān-ı himemi oldu meṭāf-ı ʿālem*
*Feyż-i ḥulletle serā-perde-i rāza maḥrem*
*"Yaʿnī hem-nām-ı esās-efgen-i miḥrāb-ı Ḥarem*
*K'itdi dergāhını Ḥaḳ beyt-i ḥarām-ı devlet"* 194/Kas.32-XVI

Kâ'be dolaylarında belli bir sınırı olan ve bu sınır içerisinde avlanması yasaklanan ceylan, şiirde âhû-yı harem olarak karşılık bulmuştur. Beyitte tavşan yavrusundan av olmayacağı, çoğunlukla bulundukları kendi bölgelerine giderek ceylan avlanabileceği belirtilmiştir.

*Ṣayd olmaz o ṭavşān-beçeyi ṭaş yatar eyle*
*Var gizli yatağında bir āhū-yı ḥarem baş* 442/G.128-4

Âhû-yı harem, aynı zamanda elde edilmesi mümkün olmayan güzel anlamına da gelmektedir. Bu beyitte, elde edilemeyecek güzellikte de olsa bir kadın, günün

[48] S. Öğüt, "Harem maddesi," *TDV İslâm Ansiklopedisi.* C.XVI, s:127.
[49] Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü.* (İstanbul: İslâm Bilgi Merkezi Yayınları, 1991) 353.

birinde muhakkak bir hastalığa yakalanır; avcının pençesinden kurtulamaz derken, hayatın düzenine vurgu yapılmış ve her güzelliğin bir gün son bulacağına, her gencin bir gün yaşlanacağına ve saltanatının sona ereceğine işaret edilmiştir.

*Dilber āhū-yı ḥarem olsa da bir dāma düşer*
*Ālemiñ ḳurtulamaz pençe-i ṣayyādından* 487/G.196-4

H a r î m; biri için kutsal olan şeyler; harem dairesi, odası; evin içi gibi başkasına kapalı olan yer; bir evin civarı, çevresi; avlu; ortak, şerik; hacıların hac zamanında büründükleri örtü demektir (Devellioğlu 332).

Kelime; harîm-i râz-ı'aşk, cârûb-ı harîm-i 'ismet, harîm-i Kâ'be-i kûy, harîm-i cennet-i me'vā-yı kūy-ı yār, harîm-i gonçe, harîm-i vasl ve harîm-i çeşm gibi terkipler ile yedi beyitte kullanılmıştır.

*Ḥarīm-i Kaʿbe-i kūyuñda saʿy-i pür-tekāpūlar*
*Be-ḥaḳḳ-ı Merve ʿuşşāḳa ṣafā yā Aḥmed-i Mürsel* 91/Kas.3-8

Beyitte Hz.İbrahim'in eşi Hacer'in su bulabilmek için Kâ'be'nin bulunduğu kutsal yerden ayrılıp Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa koşarak gidiş geliş ve nihâyet Merve tepesinde su buluşuna telmihte bulunulmuştur.

*Çıḳarsa ḥasret ile cānı ʿāşıḳ-ı zārıñ*
*Ḥarīm-i cennet-i me'vā-yı kūy-ı yāra gider* 393/G.55-4

Bu beyitte de, sevgilinin cennette olduğu ve âşığın canı sevgiliye duyduğu hasret ile çıkarsa şayet, gideceği yerin sevgilinin yanı olduğu ifade edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte de, goncanın kapalı halde ve içinin gizli oluşu sebebiyle harîm-i gonçe terkibi kullanılmış ve yârin gül renkli dudağından incindiği için bülbülün goncada artık kendisini incitecek dikenler ve otlar istemediği belirtilmiştir.

*Āzürdeyim ḫaṭ-ı leb-i gül-gūn-ı yardan*
*Bülbül ḥarīm-i ġonçede ḫār u ḫas istemez* 424/G.101-3

Harîm kelimesi son olarak da âşığın sevgiliyi gizlice hayâl etmesi, gözünün önünde görmesi şeklinde kullanılmıştır. Âşığın gözyaşları mücevher gibidir ve sevgilinin hayâlini görmesi ile mücevher saçarcasına mutluluktan ağlamaktadır.

*Ḥarīm-i çeşmime gelse ḫayāl-i serv-ḳadiñ*
*Güher-feşānlıḳ eder çeşm-i ter ṣafāsından* 552/Kas.19

S a h n ise, hânenin orta yerine denir. Zil denen vurmalı sazn tekine sahn, ikisine birden sahnan adı verilir. Büyük kâseye de denir ki sahan denilen kaptır (Âsım, 1304: 946).

Kelime; sahn-ı gülsitân, sahn-ı çemenzâr, sahn-ı sünbülzâr, sahn-ı gülşen, sahn-ı bağ, sahn-ı dil-i bigâne-veş, sahn-ı dil-küşâ-yı sîne, sahn-ı rubâ'î, sarây-ı sahn-çemen, sahn-ı kilîsâ gibi terkipler ile toplam on altı beyitte, ekseriyetle doğa ve cennet tasvirleri yapılırken kullanılmıştır.

*Verd-i ter şermende-i reng-i ʿiẕārıñdır senin*
*Lāleler ṣaḥn-ı çemende dāġ-dārıñdır senin* 465/G.165-1

*Güllü dībālar giyip geldikçe ṣaḥn-ı gülşene*
*Pāyıña rīzān olur ey serv-i ḫoş-reftār gül* 222/Kas.38-42

Rıdvân, cennetin kapısında bekleyen görevli büyük melektir (Tuğlacı 2425). Beyitte, yeryüzünün nasıl yeşerip güzelleştiğini anlatmak için böyle bir mübalâğa yapılmış ve Rıdvân'ın yeryüzünü görse orayı cennet sanacağı belirtilmiştir.

*Yine ürd-i behişt erdi gelip seyr eylese Rıḍvān*
*Behişt-ender-behişt olmuş ṣanar ṣaḥn-ı çemenzārı* 181/Kas.30-3

Aşağıdaki beyitte diğerlerinden farklı olarak, mekân kilisedir. Fener'de bir Rum dilberinin güzelliği âşığın gönlünü öyle yakmıştır ki; kendisini adeta kilisenin ortasında yakılmaya hazır muma benzetmiştir.

*Dil fetīl aldı Fener'de o meh-i Rūm'u görüp*
*Yanmaġa ṣaḥn-ı kilīsāda daḫi mūm oldum* 478/G.182-4

2.1.1.4.2 Hâb-gâh, Hacle-gâh, Matbah, Şebistân

H â b – g â h; uyunacak yer, yatak odası demektir (Parlatır 543). Divân'da, müstâkil olarak iki, hâb-gâh-ı râhat, hâb-gâh-ı ahterân, hâb-geh-i gam terkipleri içerisinde üç kez olmak üzere toplam beş beyitte; mekân anlamından yola çıkılarak soyut kavramlar ile kullanılmıştır.

*Fikr edip sūzen-i elmās gibi müjgânın*
*Ṣubḥa dek ḫᵛābgeh-i ġamda ḥużūra batdıḳ* 458/G.154-5

Şair, gam ve huzur gibi birbirine tezat kavramları kullanarak, sevgilinin elmastan oklara benzeyen kirpiklerini hayal edince sabaha kadar gam dolu evinde uyuyup huzur bulduğunu ifade etmiştir.

*Fitneniñ ḫᵛābgehi gūşe-i çeşm-i nazı*
*Mūḳıẓ-i fitnedir ammā nigeh-i ġammāzı* 516/G.239-1

Bu beyitte fitnenin uyuduğu yer yani hâbgeh olarak, sevgilinin süzgün bakışları işaret edilmiş ve onun gammaz bakışlarının fitneyi yani sıkıntı ve belaları uyandırdığı belirtilmiştir.

*Velīkin teng ü tīre ḫᵛābgāhı*
*Girer ḥabse ki pek çoḳdur günahı* 557/Lügaz.2-6

Son olarak bu beyitte de sıkıntı ve fenalığın uyuduğu karanlık bir mekân olarak hapisten bahsedilerek; suçu ve günahı çok olanların bu yere girdikleri ifade edilmiştir.

H a c l e – g â h; gelin odası, gerdek odası demektir (Devellioğlu 306). Kelime, Enîs-i hacle-gâh-ı Ümmühânî terkibi içerisinde bir kez kullanılmıştır.

Ümmühânî, Hz. Ali (R.A.)'nin kız kardeşi ve Hz. Peygamber (S.A.V.)'in amcasının kızıdır. Peygamberimiz Miraç'a Ümmühânî'nin evinde davet edilmiştir. Bu hadiseyi Şeyh Galip'te Hüsn ü Aşk isimli eserinde "Ümmühânî'nin evi o gece o ayın göğü olmuştu" şeklinde ifade etmiştir.[50]

*O şeb olmuşdu bā-şevḳ-i nihānī*
*Enīs-i ḥaclegāh-ı Ümmühānī* 56/Kas.3-9

Bu beyitte de aynı şekilde Peygamberimiz'in buradan Miraç'a yükseltildiği ve o gece Ümmühânî'nin evini gizli bir nûrun sardığı ifade edilmiştir.

M a t b a h; yemek pişirilen yerin adıdır (Tuğlacı 1865). Divân'da matbah-ı kuş-hâne terkibi ile bir kez kullanılmıştır. Kuşhâne; matbah-ı amire ya da matbah-ı

---

[50]M.Necati Bursalı, *Âlemlere Rahmet Hz.Muhammed'in Hayatı.* (İstanbul: Çelik Yay. 1998) 231.

hümayun adı verilen saray mutfağında padişahlar için yemek pişirilen yere verilen addır.

Kelime beyitte gerçek mânâsıyla kullanılmıştır.

*Dilerse maṭbaḫ-ı ḳuş-ḫānesinden bez̲l-i niʿmetle*
*Eder dil-sīr-i envāʿ-ı niʿam şāhān-ı emṣārı* 114/Kas.8-21

Büyük memleketlerin gönlü tok, cömert şahları, dilerlerse kendilerine yemek hazırlanan mutfaktan, çeşitli nimetlerden bol bol dağıtırlar.

Ş e b i s t â n; geceleri oturulup konuşulacak, gecelenecek yer, padişahların harem dairesi, cami ve manastırlarda din yolundakilerin içinde bütün gece ibadet ettikleri oda mânâlarındadır (Âsım, 2000:714). Divân'da bir kez müstâkil olarak, üç kez de şem-i şebistân terkibi içerisinde kullanılmıştır.

Kelime beyitlerde gerçek mânâsının yanında soyut anlamlar çağrıştıracak şekilde de kullanılmıştır. Bu beyitte de şem'i şebistan terkibi tevriyeli olarak kullanılmış ve hem gerçek anlamı hem de gecenin karanlığını güzelliğiyle aydınlatan bir sevgili kastedilmiştir.

*Rüsūm-ı sūziş-i ʿaşḳı baḳıp pervāneden öğren*
*Yanarsañ da ne māniʿ bārī bir şemʿ-i şebistān sev* 498/G.211-3

Aşk yolunda yanarak bedel ödemeyi öğrenmek istersen kendini ateşe atarak feda eden pervaneye bak, bu yolda yanacaksan sen de geceyi aydınlatan mum gibi güzelliğiyle ışık saçan bir güzel sev ve onun aşkıyla yan.

#### 2.1.1.5 Yapıların Ayrılmaz Parçasını Teşkil Eden Unsurlar

##### 2.1.1.5.1 Esâs, Bünyâd, Dîvâr, Sütûn

E s â s; bir şeyin özünü meydana getiren ana unsur; gerçek, doğruluk; başlıca, ana, temel ve asıl demektir (Tuğlacı 740).

B ü n y â d ise asıl, temel, esas demektir (Şükün 367).

Divân'da esâs; esâs-ı kâ'inât, esâs-ı kasr-ı gerdûn, esâs-ı rif'at ü ikbâl, esâs-ı ʻizzet ü ikbâl, esâs-ı gam, esâs-ı ʻahd ü peymân ve vaz'-ı esâs terkipleri ile on beş, bünyad ise; za'f-ı bünyâd, bünyâd-ı vâlâ, felek-bünyâd, bālā-ḫāne-i gerdūn-bünyād

terkipleri ile toplam sekiz beyitte geçmektedir. Kelimeler çoğunlukla lûgat anlamlarıyla kullanılmıştır.

*Esāsın vaż' eden fikr-i mühendis ḥüsn-i ṣūretle*
*Anı eşkāl-i te'sīs üzre etmiş pek güzel bünyād* 339/Tar.22-2

Esâs kelimesi bu beyitte hakikat, öğütlenen gerçekler anlamında kullanılmıştır.

*Oldur 'imād-ı dīn-i ḳaviyyü'l-esās olan*
*Te'yīd edip mebānī-i şer'-i muṭahharı* 223/Kas.39-10

Yine bu beyitte de kelime, dinin direği olarak ifade edilen hükümler için kullanılmış ve şer'i hükümlerin sağlam esaslara dayandığı ifade edilmiştir.

Bünyâd kelimesi de beyitte temel anlamıyla kullanılmış ve halkı üzüntüye sokup, ağlatarak imâr için çalışanların tüm gayretlerinin temelleri sel sularındadır ve onlar bundan habersizdir diyen şair, halkı üzerek yapılan işlerin temelinin zayıf olduğunu vurgulamıştır.

*Ḫalḳı giryān ederek sa'y-i 'imāretde olan*
*Bī-ḫaberdir reh-i seylābda bünyādından* 487/G.196-10

D î v â r; gerek binanın bir tarafını teşkil etmek için gerekse bir yeri çevrelemek veya bölmek için taş, tuğla veya kerpiçten yapılan settir (Sâmî 646). Divân'da sûret-i dîvâr, hâr-ı dîvâr, zıll-i dîvâr, hâr-ı ser-i dîvâr ü dîvâr terkipleri ile on bir beyitte geçmektedir.

Kelime daha çok cansızlığı, donukluğu vurgulamak amacıyla istiare yoluna başvurularak kullanılmıştır.

*Temāşā ḳılsa heft-evreng naḳş-ı farṭ-ı ḥayretden*
*Ḳalırdı ṣūret-i dīvār-veş Mānī ile Bihzād* 339/Tar.22-3

Mânî, meşhur Çinli bir nakkaş ve ressamdır. Aynı zamanda en çok Çinde yayılmış olan Mânî dininin de kurucusudur. Resimleri çok güzel olduğu için bu özelliğini müridlerine gökten inen bir mûcize olarak göstermiştir (Pala 297).

Bihzâd ise, Divân şiirinde çizmiş olduğu resimlerle övülen bir ressam adıdır. Mani gibi sanatı efsanevi bir hal almış şahıslardandır. Şiirimizde sevgilinin vasfının

üstünlüğü, Bihzadın bile çizemeyeceği olağanüstülüktedir. Genellikle hep bir kıyas malzemesi olarak kullanılmıştır.[51]

Şair, bu iki sanatkârın adını kullanarak gökyüzündeki takımyıldızlarını izleseler, onların güzelliğinden ve göz alıcılığndan duydukları hayretle donup kalırdılar diyerek, duvar kelimesini hayret derecesini ifade etmek amacıyla kullanmıştır.

Kelime bazı beyitlerde eski evlerin duvarlarının sağlam olmamasından ve yıkılmaya yüz tutmuş olmalarından yararlanılarak kullanılmış ve şair hayret ve üzüntüden dolayı adeta yıkılmaya yüz tutan bir duvar gibi vücudunun mecalsiz, halsiz kaldığını ifade etmiştir.

*Bu ye's ü ḥayret ile bī-mecāl olup ḳaldım*
*Derūn-ı ḫānede mānend-i ṣūret-i dīvār* *278/Kas.50-39*

Eskiden duvarlara resimler yapıldığını ve duvarlara yazı yazma geleneğinin bulunduğunu aşağıdaki beyitten anlıyoruz:

*Yazanlar ṣūret-i Leylā'yı eyvān-ı maḥabbetde*
*Beni bir ṣūret-i dīvārda Mecnūn yazmışlar* *411/G.84-3*

S ü t û n; tek parça mermer veya taştan ibaret yahut harçla yapılmış olan direk; gazete, kitap gibi şeylerde sayfanın yukarıdan aşağı doğru bölünmüş olduğu kısımlardan her biridir (Sâmî 709). Divân'da sarây-ı çil-sütûn ve bî-sütûn şeklinde iki kez geçmektedir.

*Sarāy-ı çil-sütūnu çillegehdir aña nisbetle*
*Hele heşt-i behişt olmaz bedel ol bāġ-ı rıḍvāna* *109/Kas.7-67*

Sekiz cennet dahi Allah'ın hoşnutluğuna, rıza-i İlâhî'ye denk değilken, dünyadaki saraylar buna kıyasla çilehanedir. Beyitte saraylarda sütunların kullanıldığı ifade edilmiştir.

*Zene mā'il olanı ṭaşa ṭutarmış rindān*
*Bī-sütūn'da görülen ṣūret-i Ferhād gibi* *521/G.245-4*

[51] Dursun A. Tökel, *Divân Şiirinde Mitolojik Unsurlar.* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000) 121.

Bu beyitte de Bî-sütûn özel anlamıyla kullanılmıştır. Bî-sütûn Ferhad'ın, sevgilisi Şirin'in emri ile Kermanşah civarında deldiği dağın adıdır. Beyitte, Bî-sütûn dağını sevdiğine kavuşmak için delen Ferhâd gibi kadına meyli olanın dünya işlerinden el etek çekenler tarafından taşa tutulduğu belirtilmiştir. Burada Ferhâd ile Şirin'in hikâyesine telmihte bulunulmuştur.

2.1.1.5.2 Hacer, Seng, Taş, Kâşî

H a c e r; seng, taş yer kabuğunu meydana getiren kaya kitlelerinden kopmuş parçalardır. Hacer, Arapça "hacr" men' etmek kelimesinden türetilmiştir. Men' etme vasıtası olduğu için taşa isim olmuştur (Âsım, 1304:240).

S e n g kelimesi de aynı zamanda Arapçada hacer, Farsçada temkin, vekar, tartı, ağırlık mânâlarına gelir (Âsım, 2000:661).

K â ş î; sırlı çanak, tabak gibi şeylere çiniye denir. Bu gibi nesnelere kâşî denilmesi, bu sırlı tuğla ve kapların İran'da Kâşân şehrinde yapılmasındandır. Kâş, şişe cam manasında olduğundan üzeri cam gibi olan çiniye kâşî denilmiştir (Şükün 1486). Dört veya altı köşeli, koyu veya açık mavi, kırmızı sarı, yeşil renklerde, üzerinde çiçek motifleri bulunan kâşîler yapıların dış veya iç duvarlarının süslemesinde kullanılırdı, kabartma şekilli olanları daha değerli ve azdır.[52]

Hacer'ül- Esved (kara taş), Kâ'be'nin duvarında bulunan ve Cennetten geldiği rivâyet olunan meşhur taştır. İlk defa Hz. İbrahim tarafından Kâ'be duvarına konulmuş ve Peygamberimiz tarafından yerleştirilmiştir. Bu gün Müslümanlar Kâ'be'yi tavaf esnasında bu taşı öperler veya yaklaşamazlarsa uzaktan selamlarlar (Pala 181).

*Sensin ol ḳıble-i ʿālem ki mülūk-i eṭrāf*
*Ḥacer-i esʿad-i dergāhıñı eyler telṡīm* 138/Kas.16-3

Kelime bu beyitte de hacer-i es'ad-i dergâh terkibi ile dini terminolojideki anlamıyla kullanılmış, tüm âlemin kıblesi olduğu ve (Kâ'be'yi tavaf eden) herkesin elleriyle bu taşa dokunduğu ve öptüğü belirtilerek, ona duyulan hürmete vurgu yapılmıştır.

[52] "Kâşî Maddesi", Meydan Larousse, Meydan Yay., İstanbul, 1972, C.VII, s:65.

Seng, Divân'da otuz yedi beyiite; seng-i mezâr, seng-i hacâlet, seng ü hâk-i kemter, derûn-ı seng-i hârâ, seng-i nahvet, seng ü hâk, Rîze-seng-i mermer, seng-i fitne, rahne-i seng-i siyeh, seng-i melâmet, seng-i âzâr, seng-i felâhan, seng-i elem, seng-dil, seng-i cefâ terkipleri ile kullanılmıştır.

Seng, katılığı, dayanıklılığı ve sertliği gibi özellikleriyle ele alınarak daha çok mecâzî anlamda kullanılmıştır.

*Verdim yine bir seng-dile göñlümü Vehbī*
*Bilmezlik ile şīşemi ḫārāya düşürdüm* 484/G.191-5

Burada sevgilinin eziyet ve cefâlarını belirtmek amacıyla mecâzen seng-dil ifadesi kullanılmıştır. Divân şiirinde sevgilinin en belirgin özelliklerinden biri âşığa zulmetmesidir. Bu yönüyle kalbi taşa benzetilmiştir.

*Seng-i āzārıñla mīnā-yı dilim etdiñ şikest*
*Bilmiş ol ancaḳ a ẓālim inkisār etmem saña* 363/G.10-2

Yine bu beyitte de sevgilinin âşığa çektirdikleri seng-i âzâr terkibi ile zulüm taşları olarak ifade edilmiştir. Ancak zalim olan sevgili ne kadar zulmedip âşığın gönlünü zulüm taşlarıyla paramparça etse de âşık ondan incinip kırılmayacağını belirtmiştir.

Bazı beyitlerde seng, mecâzen bir şeyi gizleyen, saklayan, üzerini örten mânâlarında kullanılmıştır.

*Maʿārif kānıyım ben de bilinsin ḳıymetim şimdi*
*Revā mı gevherim ḳalmaḳ derūn-ı seng-i ḫārāda* 175/Kas.28-10

Burada da şair kendisi için, marifetlerin, ilmin kaynağı olduğunu ve bu sebeple kıymetinin bilinmesi gerektiğini belirtirken; bunca cevherlerinin bilinmemesinin kendisine revâ olmadığını söylemiştir.

Bazı beyitlerde de mezar taşlarına tarih düşülmesi geleneğine değinilmiştir.

*Kim vefāt etse ḳazıp seng-i mezāra tārīḫ*
*Cönk ü ṭūmārın eder maḥşere mevtā-yı süḫan* 288/Kas.51-65

Bu beyitte de seng kelimesinin, acımasızlık mânâsında kullanılan taş kalpli deyimi içerisinde kullanıldığını görüyoruz. Taş kalpli, gönül kırıcı zâhid ayıplayarak, kınayarak şarap şişemize taş atmaktadır.

*Ṭurmayıp ṭa'n ile mīnāmıza ṭaş atmaḳda*
*Zāhid-i dil-şiken-i seng-diliñ başına ṭaş* 440/G.126-4

Zâhid, dünyaya rağbet etmeyen, dünyadan yüz çeken, kendini bütünüyle ahirete ve Hakk'a veren; hâm sofu, hâm ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz, şekilci ve zahirci kişi demektir (Uludağ 389).

Mînâ kelimesi şarap şişesi anlamının dışında, Mekke'de şeytan taşlanan yerin de adıdır. Beyitte kelime tevriyeli olarak kullanılmış ve mînâ'da şeytan taşlama ibadetine telmihte bulunulmuştur.

Benzer bir kullanımda da taşları eline alan bu kez âşığın kendisidir. İçki meclisinde köpek yaradılışlı olduğunu ifade ettiği rakibi anınca, onu taşlamak için eline birkaç taş almıştır.

*Raḳīb-i seg-nihādı yād edince meclis-i meyde*
*Edip mīnā-şikenlik destime bir iki seng aldım* 476/G.180-4

Taş, Divân'da müstakil olarak on beş beyitte geçmektedir.

*Ḳaldırım ṭaşları altında birer şā'ir var*
*Deyü ṭaş urmuş idi S̱ābit-i dānā-yı süḫan* 291/Kas.51-94

Sünbülzâde Vehbî, Sâbit adlı şairin kendi döneminde şiirin düştüğü durumdan yakındığını yâd ederek, onun zamanında neredeyse her kaldırım taşının altından bir şair müsvettesi çıktığını belirtmiştir.

Taşla ilgili olarak, Osmanlı ordusuna yenik düşen Avusturya ordusu için pişmanlık ifadesi olan "başını taştan taşa vurmak" deyimi;

*Gülle-i kelle-şiken ḍarbı ile ser-gerdān*
*Şimdi ṭaşdan ṭaşa vurmaz mı ḳafāsın Nemçe* 126/Tar.13-4

acımasızlık, gaddarlık mânâsında da "taş yürekli " deyiminin kullanıldığını görüyoruz.

*Berḳ-i kühsārı daḫi nāle-i germim eridip*
*Yüregi ṭaşdan iken kūh-ı girān-cān ağlar*  *201/G.33-12*

Kâşî kelimesi Divân'da kâşî-i dîvâr terkibi ile bir beyitte kullanılmıştır. Beyitte kâşî'nin aynen tanımında olduğu gibi mavi renkte olduğu, çeşitli motif ve işlemelerle süslü olduğu ve bu çinilerin duvarları süslemede kullanıldığı dile getirilmiştir.

*Şemse-i zer-kārı çeşm-i mihri etmiş ḫīrever*
*Kāşī-i dīvārı reşk-i günbed-i fīrūze-fām*  *261/Kas.45-5*

2.1.1.5.3 Rükn

Bir şeyin en kuvvetli ve sağlam tarafı; temel direk, sütûn; bir topluluğun en önemli kişilerinden biri; İslâm hukukunda sözleşmenin kurulmuş sayılması için bulunması gerekli olan esaslı şartlar mânâlarına da gelir (Tuğlacı 2441). Bu kelime Divân'da iki, çoğul şekliyle de on beyitte kullanılmıştır.

Çâr-yâr, dört dost, dört büyük halifeye (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) verilen isimdir. Çâr-rükn terkibi ise dört unsur (toprak, hava, su, ateş) anlamında kullanılmıştır. Varlık âlemi bu dört ana öğeden ibarettir.

*Sarāy-ı şerʿiniñ ol çār-yārı*
*Muʿallā çār-rükn-i üstüvārı*  *55/Mes.2-34*

Beyitte, yaşam nasıl ki dört unsur ile oluşuyorsa, bu dört halife de din sarayını ayakta tutan, sağlamlaştıran dört unsurdur deniyor.

*Ḳaṣīde verdigim erkān-ı feḫḫām*
*Şehenşāh u vezīr ü şeyhü'l-islām*  *73/Mes.7-32*

Kelimenin çoğulu olan erkân bu beyitte erkân-ı fehhâm terkibi içerisinde, şâh, vezir ve şeyhü'l-islâmları övmek amacıyla kullanılmıştır. Şair beyitte, kasidelerini kimlere sunduğunu belirtmiş ve bu kişilerin ne kadar anlayışlı ve ince bir zekâya sahip olduklarını dile getirmiştir.

2.1.1.5.4 Tâk, Kubbe, Bâm, Eyvân, Revâk, Sath

Tâk, çardak, kemer ve kubbe demektir. Açık, pamuklu cübbe, kaftan ve libaçedir; taylesan ve ridâya da denir (Âsım, 2000:748). Divân'da, tâk-ı Kisrâ, tâk-ı

ebrû-yı mukavves, tâk-ı mînâ, tâk-ı ‘arş, firâz-ı tâk-ı nisyan, tâk-ı felek, tâk-ı iclâl, zîr-i tâk, tâk-ı sipihr, evc-i tâk, tâk-ı rif’at, tâk-ı ‘ulyâ, tâk-ı bülend-i ‘arş, tâk-ı dil gibi terkipler içerisinde otuz sekiz kez kullanılmıştır.

*Mükesser ḳaşlarından ṭāḳ-ı Kisrā*
*Yıḳıldı cünbişinden Lāt u ʿUzzā* 53/Mes.2-16

Kisrâ, İran hükümdarlarına verilen lâkaptır. Tâk-ı Kisrâ ise İran hükümdarlarından Nûşirevân’ın adaletle hükmettiği sarayıdır. Lât ve Uzzâ ise, cahiliyye devrinde müşrik Arapların ilâh saydıkları bazı büyük putları vardır. Bunların en meşhurları Hubel, Lât, Menât ve Uzzâ’dır. Lât, güneş ilâhı olarak bilinir (Pala 284).

Beyitte İran’daki Kisrâ sarayının ve Kâ’be’nin içindeki putların yıkılışına telmihte bulunulmuştur.

Tâk, kubbe anlamına geldiği için bu beyitte mecâzen gökyüzü yerine kullanılmıştır.

*O mehiñ ṣaʿṣaʿa-i sīne-i berrāḳından*
*Ḳamaşır dīde-i ḫurşīd-i felek ṭāḳından* 489/G.199-1

Ay gibi parlak ve güzel olan sevgilinin berrak sinesini gören gökyüzündeki güneşin dahi gözleri kamaşır derken şair, mübalâğa ve ayrıca teşhis sanatını kullanmıştır.

*Otaġ-ı heft-ṭāḳı çarḫ-ı gerdan*
*Ki zerrīn şemsesi mihr-i dıraḫşān* 63/Mes.5-3

Benzer bir kullanımda da yine otağ-ı heft-tâk terkibi ile yedi kat göklerden bahsedilmiş ve atmosferin yedi katmanı dünyayı çevreleyen bir çadıra benzetilmiştir.

*Vehbiyā ṭāḳ-ı dilimde ṣūreti āvīḫtedir*
*Bir siyeh pūşīdeli āyīnedāndır zülf ü ruḫ* 382/G.39-5

Bu beyitte tâk-ı dil terkibi mecâzi olarak gönlün kubbesi anlamında kullanılmıştır. Saçları, yanaklarını adeta siyah bir örtü gibi örten sevgilinin sûreti, âşığın gönlünün kubbesinde asılı durmaktadır. Eskiden aynalar içeride oturan kişinin

sokağı seyredebilmesi ve kimlerin gelip geçtiğini öğrenmesi için zincirle dükkân kapılarına asılırmış. Beyitte bu geleneğe de gönderme yapılmıştır.

K u b b e; tepesi yuvarlak binaya denir. Aslında çadır demektir (Âsım, 1304:419). Divân'da iki kez müstakil olarak, iki kez de kubbe-i 'arş-ı mu'allâ, ecrâm-ı heft-kubbe terkipleri ile kullanılmıştır.

*Sa'd-i ekber ḳılmış ol beyt-i şerīfi müsteḳar*
*Burc-ı es'addır Ŝüreyyā ṭāḳını eyler maḳar*
*Farḳ-ı gerdūn üzre vermiş Ferḳadāna zīb ü fer*
*"Ḳubbesinde levḥa-i sīmīn ile gül-mīḫ-i zer*
*Müşterīdir kim felekde māh ile etmiş ḳırān"* 252/Kas.44-XV

Osmanlı mimarisinde binaların kubbeleri çeşitli işlemelerle, motifli çiniler ile süslenir. Divân şairleri de bundan esinlenerek gökyüzünü bir kubbe ve ay, güneş yıldız gibi gök cisimlerini de kubbedeki süsler olarak tahayyül etmişlerdir. Burada mimarinin şiire yansıması görülmektedir.

B â m, çatı, dam; kubbe; göz kapağı; sabah vakti, sabah ışığı; telli sazların en kalın ses veren teli mânâsındadır (Tuğlacı 231). Divân'da on beş beyitte, bâm-ı semâ, bâm-ı felek, leb-i bâm-ı devlet, bâm-ı kadr, ser-i bâm, künc-i bâm terkipleri ile kullanılmıştır.

Kelime beyitlerin hemen hepsinde lûgat anlamında kullanılmıştır.

*O rütbe mürtefi'dir kim görenler ṭāḳ-ı çarḫ üzre*
*Ser-i bāmında bir ḳandīl ẓann eyler Ŝüreyyā'yı* 341/Tar.23-4

Gökyüzünde Süreyyâ yıldızının gittikçe yükseldiğini görenler, onu gök kubbeye asılmış bir avize, kandil zannederler.

E y v â n; büyük sofa, divanhane, salon; kemerli yüksek binâ, oturacak yüksek yer, kösk; çardak demektir (Tuğlacı 769). Divân'da kesr-efgen-i eyvān-ı Kisrā, kasr u eyvân, zîr-i eyvân, zîver-i eyvân, bülend-eyvân-ı bünyân, eyvân-ı müstesnâ ve eyvân-ı mahabbet gibi terkipler ile sekiz beyitte ve hemen hepsinde gerçek mânâsıyla geçmektedir.

*Zihī ma'mūre-i vālā ki maẓhar ḥüsn-i īcāda*
*Ḫoşā eyvān-ı müsteŝnā bulunmaz miŝli dünyada* 342/Tar.24-1

Kelime, Cihân-Zâde Hasan Bey'in tesis ettiği; dünyada mislinin bulunamayacağı müstesna bir yapı olduğu belirtilen Güzelhisâr'ın methinin yapıldığı bu beyitte kullanılmıştır.

*Yazanlar ṣūret-i Leylā'yı eyvān-ı maḥabbetde*
*Beni bir ṣūret-i dīvārda Mecnūn yazmışlar* 411/G.84-3

Muhabbet, sevgi köşkünde Leylâ'nın sûretini yazıp, çizenler, bir duvarın yüzüne beni de Mecnûn yazmışlar denilen bu beyitte; eskiden saray, köşk duvarlarına resimler yapıldığını, duvarlara yazı yazılması âdetinin bulunduğunu görüyoruz.

R e v â k, kıl obadan yahut Arap evine yahut önündeki saçağa, merdiven başlarında kapı önlerindeki papuçluk tabir olunan yerlere verilen addır (Âsım, 1304:870). Divân'da Turra-i tâk u revâk, revâk-ı âsitân terkipleri ile iki kez kullanılmıştır.

S a t h ise, bir şeyin dış yüzü; eni ve boyu olan fakat derinliği bulunmayan şekil; evin veya binanın çatısı, damı; alan, saha mânâlarındadır (Parlatır 1463). Sath-ı deryâ, sath-ı zemin, sath-ı işkeste-i gerdûn terkipleri ile birlikte Divân'da toplam üç kez ve üçünde de bir şeyin yüzeyi anlamında kullanılmıştır.

2.1.1.5.5 Günbed, Gûşe, Künc

G ü n b e d; kubbe tabir olunan binadır. Gül goncasına da denir. Bir nevi İran'da donanmalarda yapılan süslü kameriye gibi iğreti yapı manâlarına da gelir. İçki, su, şerbet içilmesi için kullanılan kadeh, piyâleye de denir (Âsım, 2000:298).

Kelime, reşk-i günbed-i fîrûze-fâm, günbed-i gerdûn, günbed-i hadrâ, pûşîde-i gerdûn terkipleri ile üç beyitte kullanılmıştır. Bu beyitlerde kelime mecâzî olarak gökyüzü, gök kubbe anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca aşağıdaki beyitte günbed-i hadrâ (kubbe-i hadrâ) terkibi ile ifade edilen yeşil kubbe'de Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in Medine'deki kabrine verilen addır. Mescid-i Nebevî olarak da anılır.

*Müsāvī olduġuyçün günbed-i ḫaḍrā-yı gerdūna*
*Olur pūşīde-i gerdūnesi bu güne ḫaḍrāyī* 204/Kas.34-32

G û ş e, k ü n c; köşe, bucak demektir. İnsan tenindeki veya kilim gibi şeylerdeki kırışıklık mânâları da vardır. Kambur kimseye de denir. Künc'ün aynı

zamanda bodrum, kiler gibi evin yer altında yapılmış bölümüne de denir (Âsım, 2000:465).

Gûşe kelimesine beşi müstakil olmak üzere, gûşe-i kahr, gûşe-i rindân, gûşe-i ebrû, gûşe-i Kâf, gûşe-i magrîb, gûşe-i destâr, zîver-i gûşe-i destâr, gûşe-i bâb, gûşe-i dâmân, gûşe-i ihrâm ve gûşe-i çeşm terkipleri ile toplam yirmi beyitte rastlıyoruz. Kelime beyitlerin hemen hepsinde lügat mânâsıyla herhangi bir şeyin kenarı, köşesi, ucu anlamıyla kullanılmıştır.

*O civān perçemini gūşe-i destarından*
*Gösterince ṭaḳınır başına teller sünbül* 239/Kas.42-44

O genç ve güzel sevgili başına örttüğü tülbentinin kenarından perçemini gösterince tıpkı onun gibi sünbüllerde başına teller takınır, çiçekler açar.

*Nola mürġ-i dil-i ʿuşşāḳ uçarsa bülbülān-āsā*
*Temāşā etmege her gūşede bir verd-i bī-ḫārı* 181/Kas.30-8

Âşık gönül kuşu bülbüller gibi uçsa ne olur, onu her köşede dikensiz bir gül izler.

Künc kelimesine ise, künc-i ʻuzlet, künc-i derûn, künc-i halvet-hâne, künc-i gam, künc-i gınâ, künc-i hasret, künc-i dil, künc-i gamze, künc-i fürkat, künc-i vîrâne-i hasret, künc-i bâm, künc-i sîne terkipleri ile toplam on dört beyitte rastlıyoruz.

Tasavvuf ehline göre daha çok ve daha ihlâslı ibadet etmek için toplumdan ayrılıp, ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek gerekir. Bu hale halvet,ʻuzlet denir. Bu beyitte de tam olarak uzletin tarifi yapılmıştır.

*Olur tenhā-nişīn-i künc-i ʿuzlet*
*Cihāndan eylemişken ḳaṭʿ-ı ülfet* 79/Mes.7-112

Dünyadan el etek çekip, onunla bağını koparanlar, uzlet köşesine çekilip yalnız yaşarlar.

*Būy-ı gülden ḳafes-i bülbülü ḳoymaz ḫālī*
*Künc-i ḥasretde unutmaz o giriftārı ṣabā* 361/G.7-2

Bu beyitte de kelime, hasret köşesi terkibi içerisinde kullanılmıştır. Rüzgâr, gülün aşkına tutulmuş olan ve onun hasretini çeken kafesteki bülbülü sahipsiz ve yalnız bırakmaz, ona gülün kokusunu getirerek hasretini dindirmeye çalışır.

*Künc-i dil genc-i ḫayāliñle olur ābādān*
*Ṣanma vīrānemizi külfet-i taʿmīr ister* 410/G.81-4

Beyitte mecâzen gönül köşesi ifadesi kullanılmıştır. Bu vîrân gönlümüze zahmetli bir tamir gerektiğini sanma; senin hazine değerindeki hayalinle gönül köşemiz ma'mûr olur, şenlenir.

2.1.1.5.6 Taht, Serîr, Evreng, Sadr, Pâye

T a h t; padişahın oturması için özel olarak yaptırılan süslü ve görkemli koltuk; saltanat mânâsındadır (Parlatır 1616).

Kelime Divân'da şeh-i bālā-nişîn-i taḫt-ı eflak, fürūġ-ı tāc u taḫt-ı kāmrānî, zîver-i taht, şâh-ı taht-ı dâverî, zîb-i taht-ı serverî, tâc u taht-ı mu'allâ-mekân, taht-ı felek-sâ; ayrıca yücelik ve hükümdarlık alâmeti olarak, taht-ı şevket-i 'Osmâniyân, taht-ı cihânbânî, pây-ı taht, taht-ı Buhârâ, taht-ı 'âlî-baht-ı 'Osmânî, taht-ı Süleymân, taht-ı sa'âdet terkipleri ile otuz dört beyitte kullanılmıştır.

*Risālet taḫtınıñ sulṭānıdır ol mefḫar-i ʿālem*
*Muḥammed nāmına çekmiş ḳalem levḥ üzre ṭuġrāyı* 92/Kas.3-14

Kelime makam, derece anlamıyla peygamberlik makamından bahsederken, Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.) için kullanılmış ve O'nun peygamberlik makamının sultanı olduğu ve kâinatın iftihar kaynağı olduğu ifade edilmiştir.

*Tā kim niẓām-ı ʿālemi te'yīd içün Ḫudā*
*Şāhāna tāc u taḫt-ı muʿallā-mekān verir* 318/Kas.70-69

Beyitlerde hükümdarlık alâmeti olarak taç ve taht bir arada kullanılmış, ayrıca padişahların tahta çıkarken cülüs bahşişi dağıtma geleneğine atıfta bulunulmuştur.

*Yaʿnī Sulṭān Muṣṭafā Ḫān eyledi taḫta cülus*
*Dehri dilşād eyledi ol müjde-i ʿālem-bahā* 320/Tar.2-2

Bir beyitte de taht-ı Süleymân terkibi ile hükümdar bir peygamber olan Hz. Süleyman'ın saltanatına telmihte bulunulmuştur. Hz. Süleyman'la ilgili Kur'an-ı

Kerim'de şöyle buyrulur: "Dedi ki: Ey Rabbim, beni bağışla ve bana öyle bir mülk ver ki, benden sonra hiç kimsede bulunmasın. Muhakkak bütün dilekleri veren sensin."[53]

Hz. Süleyman'ın bu duası üzerine kendisine Allah tarafından çok büyük bir saltanat bahşedilmiştir. Bu sebeple yüksek makam ve mevkilerden bahsedilirken kalıplaşmış bir ifade olarak Hz. Süleyman'ın saltanatına değinilir. Özellikle de makamların geçiciliği, hayatın fâni oluşu gibi konularda en sık verilen örnekler arasındadır.

*Düşme hevā-yı rif'ate bu rüzgârda*
*Etmez ḳarār taḫt-ı Süleymān gelir geçer* *390/G.50-6*

Bu beyitte de şair, rütbe, mevki hevesine kapılma diye öğütlediği kişiye Hz. Süleyman'ın saltanatını hatırlatarak, O'nun dahi hükümdarlığı gelip geçti demiştir.

Bunların dışında taht, başkent anlamında, mecâzen gönül anlamında kullanılmıştır. Gönül tahtının padişahı sevgilidir.

S e r i r; taht; Osmanlı padişahlarının makam koltuğu (oturan kişinin şerefi ve büyüklüğü dolayısıyla bu ad verilirdi) (Tuğlacı 2553). Mülk, saltanat ve refah anlamında da kullanılır. Kelime on beyitte, şâh-ı serîr-i lî-ma'a'llâh, serîr-i kâbe-kavseyn, serîr-i 'arş-ı 'a'lâ, serîr-i saltanat, serîr-i şevket ü iclâl, serîr-i rif'at, serîr-i Mısr-ı istignâ terkipleri ile kullanılmıştır.

*Serīr-i Mıṣr-ı istiġnāda bir sulṭāndır Yūsuf*
*Bu ḥüsn ü bu melāḥatle şeh-i ḫūbāndır Yūsuf* *452/G.146-1*

Beyitte Hz. Yusuf'un Mısır hükümdarlığına ve O'nun benzersiz güzelliğine telmihte bulunulmuştur.

Mısır hükümdarlığında tok gözlülüğün sultanıdır Yusuf, bu sûret ve güzellik ile güzellerin de şâhıdır Yusuf.

E v r e n g; taht; şeref, süs; akıl ve irfan; hâlin hoşluğu; ağaç kurdu; yakışıklılık ve hile demektir (Devellioğlu 242). Divân'da beş beyitte; evreng-i bag, heft-evreng, Vekîl-i muṭlaḳ-ı evreng-pîrā-yı cihān-dārî, ziyā-baḫşende-i evreng-i şāhî terkipleri ile kullanılmıştır.

---

[53] A.Davudoğlu, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali.* (İstanbul: Çelik Yay. 1981) 456/35.

S a d r; göğüs; yürek, kalp; her şeyin önü, ileri tarafı; en iyi en yüce yer; başkan, sadrazam; sadrazam sözünün kısa söylenişi mânâlarındadır (Tuğlacı 2455).

Sadr-câh, sadr-ı ‘âlî-kadr, sadr-ı mu’allâ-kadr, sadr-ı zî-şân, sadr-ı cihân, ṣadr-ı güzîn-i ḫātem-ārā-yı Süleymānî, hükm-i sadr-ı ‘âlem-ârâ, sadr-ı a’zam, sadr-ı vâlâ, sadr-ı âsumân-rif’at, sadr-ı devlet, sadr-ı ‘adâlet-fermâ, sadr-ı sa’âdet-pîrâ, sadr-ı bülend-ikbâl, sadr-ı ‘ilm, sadr-ı cân-fezâ-yı sîne, sadr-ı ‘izz ü câh, sadr-ı güzîn, sadr-nişîn, sadr-ı hamîdü’l-haslet, sadr-ı fetv, sadr-ı Rûm, Hazret-i sadr-ı Anatoli-i ‘âlî-şân gibi terkipler ile kelimeye Divân’da elli dokuz beyitte rastlıyoruz.

*Olduḳça mihr ü māh-ı sipihr üzre ber-ḳarār*
*Ṣadrında dā’im eylesin Allāh o serveri* 228/Kas.39-61

*Niyyet-i iḫlāṣ ile ṣadr-ı ḥamīdü’l-ḫaṣleti*
*Ol imāmü’l-müslimīne ḳıldıġıyçün iḳtidā* 331/Tar.12-3

P â y e; temel, direk, destek merdiven demektir (Şükün 441). Kadr, rütbe ve menzilet; binâyı imaret; üstad ve muallim mânâlarına da gelir (Âsım, 2000:580).

Kelime hurşîd-pâye, hem-pâye, pes-pâye, Süreyyâ-pâye, pây-ı süfehâ, şehenşâh-ı felek-pâye, hânedân-ı âsumân-pâye, pâye-i a’tâf, şâh-ı mu’allâ-pâye gibi terkipler ile yirmi üç beyitte kullanılmıştır.

*Şeref-baḫşāy taḫt-ı dāveri Sulṭān Selīm Ḫān'ıñ*
*Serīr-i rifʿati hem-pāye-i ʿarş-ı muʿallādır* 326/Kas.8-1

Kelime, beyitlerin hemen hepsinde rütbe, mertebe mânâsıyla kullanılmıştır. Yukarıdaki beyitte de Sultan Selim Hân’ın saltanatının yüceliği anlatılmıştır.

2.1.1.5.7 Gül-hân, Ocak

G ü l – h â n; ateşgâh-ı hammam yani hamam ocağı mânâsındadır. Türkçede Külhan denir (Âsım, 2000:297). Kelime Divân’da, müstakil olarak dört beyitte karşımıza çıkmaktadır.

O c a k; ateş yakılan yer; eski evlerde duvar içine yapılmış, dumanı içine çekmesi için bir bacası bulunan, içinde ateş yanan, ısınma, yemek yapma ve benzeri amaçlarla kullanılan yer; şömine; pişirmek eritmek vb. ısı elde etmek amacıyla kullanılan her türlü aygıtların genel adı; kahvehane, kuruluş ve benzeri yerlerde

içinde çay, kahve yapılan küçük bölme anlamlarındadır (Çağbayır 3581). Bunun dışında, aynı amaç ve düşünceyi paylaşanların kurdukları kuruluş veya toplandıkları, görev yaptıkları yere de ocak denir (TDK 1488).

Kelime Divân'da bir beyitte gönülde yanan ateş anlamında, bir beyitte de "ocaklı zümresi" ifadesi ile yeniçeri ocağı kast edilerek iki kez kullanılmıştır.

Ocaklı kelimesi "yeniçeri" anlamında kullanılmaktadır.[54] Yeniçeri, Osmanlı Devleti'nin piyâde asker (muharip) sınıfıdır. Beyitte, ocaktaki yeniçerilerin dayanışmasına ve birbirlerine olan bağlılıklarına vurgu yapılmış; birbirlerine yoldaş oldukları, gam ve kederlerine ortak oldukları ifade edilmiştir.

*Ocaḳlı zümresi yoldaş deyip çeker ġayret*
*Olursa birisi dil-sūz-ı miḥnet ü ekdār* *280/Kas.50-62*

2.1.1.5.8 Kapı, Bâb, Der, Dergâh, Âsitân, Makdem, Ebvâb

B â b, Kapı; bir yere girip çıkarken içinden geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan yer; imkân, gerçekleşmesi mümkün olan şey; bir kimsenin hizmet ettiği yer; iş, iş yeri; sıkıldıkça başvurulan yer; tavla oyununda pul dizilen yer; hükümet dairesi, konağı, resmi daire mânâlarındadır (Tuğlacı 1380).

Kapı kelimesi çoğunlukla müstakil olmak üzere; Paşa kapısı, tevbe kapısı, kibârın kapısı gibi tamlamalar ile on üç beyitte kullanılmıştır. Kelime gerçek mânâsıyla kullanıldığı gibi; saray, huzur, kat, makam, meyhâne, tekke, sevgilinin kapısı gibi mânâlarla da kullanılmıştır.

*Ḳapıñdan ġayrı bāba etme muḥtāc*
*Dilimden mā-sivāyı eyle iḫrāc* *51/Mes.1-53*

Beyitte kapı kelimesine tasavvufi anlam yüklenmiş, Hakk katı, Allah'ın huzuru mânâsında kullanılmıştır. Şair Allah'a; beni kapından başka kapıya muhtaç etme, dünyaya ait sevgi ve hevesleri gönlümden al, diye yakarmaktadır.

*Henūz tevbe ḳapısı ḳapanmadı amma*
*Ḳapatdı dergeh-i meyḫāneyi naṣīḥat-i şeyḫ* *383/G.40-2*

---

[54] Ö.Asım Aksoy, D. Dilçin, *Tarama Sözlüğü*. (Ankara: TDK. Yay. 2009) C.V., s.2909.

Bazı beyitlerde tekke baskısı ile meyhânelerin kapılarını müşterilerine kapatmasına değinilmiştir.

Bâb Divân'da, bâb-ı ricâl, sedd-i bâb-ı hayrât, zînet-i bâb-ı hümâyûn, bâb-ı sa'âdet, bâb-ı lutf, bâb-ı selâm-ı devlet, bâb-ı 'ulyâ, südde-i bâb, gûşe-i bâb, bâb-ı kabûl, bâb-ı kibâr, bâb-ı Hudâ, bâb-ı Halîl Pâşâ, bâb-ı Âsaf, bâb-ı vâlâ, sarîr-i bâb-ı ikbâl, bâb-ı Firdevs, feth-i bâb-ı matlab, fasl-ı bâb-ı 'aşk, bâb-ı meftûh-ı kerem, bâb-ı 'inâyet gibi terkipler ve müstakil kullanımları ile kırk üç kez geçmektedir.

Kapı anlamındaki bâb kelimesi daha çok soyut kelimelerle terkip oluşturacak şekilde ve hayır kapısı, iyilik kapısı, saadet kapısı vb. gibi mertebe, makam, padişah katı anlamlarıyla kullanılmıştır.

*Bāb-ı luṭfu ehl-i ḥācāta küşād olsun ebed*
*Reşk ile baḳsın ḳapansın çeşm-i ḥussād-ı li'ām* 265/Kas.45-50

Günümüz Türkçesiyle beyitte "Lütûf kapın ihtiyaç sahiplerine her daim açık olsun, kıskanarak baksın alçak hasetçilerin gözleri kör olsun" deniyor.

*Bāb-ı 'ināyetiñ ki cihāna küşadedir*
*Yüz sürdü ṣad niyāz ile geldi bu derbeder*
*Miftāḥ-ı dest-i himmetiñ eylerse fetḥ-i bāb*
*Ṭurmaz derūn-ı ḫāne-i dilden keder gider* 539/Rub.17

İyilik kapın tüm cihana açıktır, bu derbeder yüz niyâz ile (kapına) yüz sürdü, gayret anahtarı ile kapıları feth edip açarsan, gönül evimden tüm üzüntülerim gider. Kelime iki kez ve soyut anlamda kullanılmıştır.

*Bāb-ı firdevsi açıp Rıḍvān dedi tārīḫini*
*Cāy-ı a'lāsı Ḥanīfe Ḫanım'ıñ oldu cinān* 347/Tar.31-5

Şair, Sadrazam Ali Paşa'nın eşi Hanife Hanım'ın vefâtı için yazdığı tarihte; Hanife Hanım'ın yerinin cennet olduğunu ve Firdevs cennetinin kapısında kendisini Rıdvân adlı meleğin karşıladığını söylemektedir.

D e r; Farsça kelimelerden "içinde, -de" anlamları ile birleşik sıfatlar yapan ön ek; kapı; mağara; kes; defa; kere; cins, çeşit, tür, kısım, nevi mânâlarına gelir (Çağbayır 1167).

Kelime Divân’da yirmi dokuz beyitte; der ü revzen, der ü dîvâr, der-i ‘ilm-i ledün, der- i iclâl, der-i sultân-ı cihân, der-i lütûf, der-i ikbâl, der-i ‘iffet-me’âb, der-i devlet, der-i ‘utûfet, der-i rişvet, der-i meyhâne, der-i cahîm, der-i cânân gibi terkipler ile kullanılmıştır.

Beyitlerden, demir kapıların olduğu, padişahın huzurunda saygı göstergesi olarak önce yere eğilindiği, meyhanelerin zabıta memurları tarafından sıklıkla kapatılmaya çalışıldığı, meyhane kapılarının önünde yere hasır serili olduğu gibi bilgiler ediniyoruz.

*Süvār-ı Düldül-i ẕū-Ẕü’l-feḳār ol ṣıhr-ı mümtāzıñ*
*Der-i ‘ilm-i ledünnī Murtażā'dır yā Resūla’llāh* 90/Mes.2-9

Murtazâ, Hz. Ali’nin lâkabıdır. Düldül, Peygamberimiz (S.A.V.)’in Hz. Ali(r.a.)’ye hediye ettiği dişi beyaz katırın adıdır ve Fars edebiyatında son derece ünlü bir karakterdir (Yıldırım 262).

Zülfükâr ise; Hz. Peygamberin Uhud Harbi günü Hz. Ali’ye hediye ettiği ünlü kılıçtır. Ucu iki çatallı ve ortası da kanın akması için oluklu bulunduğundan zülfikâr-zülfekâr adı verilmiştir (Akay 358).

Beyit, “Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır” hâdisini hatırlatmaktadır. Nitekim beyitte birebir bu söz kullanılmıştır:

Düldül ve Zülfükâr’ın sahibi, seçkin akraban ve Hakk katından gelen tüm bilgilerin kapısı olan Hz. Ali’dir yâ Resûlallâh.

*Allāh ḳapasın oldu küşāde der-i rişvet*
*Hem rişvete hem mürteşi vü rāşiye la‘net* 300/Kas.55/IV-7

Açık olan rüşvet kapısını Allah kapatsın, hem rüşvete, hem rüşvet alana ve hem de rüşvet verene lanet olsun. Beyitte şair, ahlâki ve sosyal bir aksaklık olan rüşvete değinmiştir.

Kelimenin gerçek mânâsıyla kullanımına şu beyti örnek olarak gösterebiliriz:

*Der-i meyḫāneyi şaḫne ḳapamaḳ ister imiş*
*Ayağı deng alaraḳ gizli ḳapağı atdıḳ* 458/G.154-10

Beyitte, zabıta memurları tarafından meyhanelerin kapatılmaya çalışıldığı ve buna karşın insanların gizlice meyhaneye girdikleri belirtilmiştir. Ayrıca, dikkatli olmak anlamında "ayağı denk almak" deyimi kullanılmıştır.

D e r g â h; kapı, kapı mahalli, eşik demektir (Şükün 876). Tasavvufi mânâda tekke, âsitâne, zaviye demektir (Uludağ 102).

Kelime, dergâh-ı Hakk, takdim-i dergâh, Ka'be-i dergâh, dergâh-ı Süleymân, bende-i naçiz-ı dergâh, 'abd-i dergâh, hacer-i es'ad-i dergâh, hâk-i dergâh, dergâh-ı felek-câh, dergâh-ı insâf, şemse-i dergâh, pîş-i dergâh, derbân-ı dergâh, tavf-ı dergâh, dergâh-ı eltâf, dergâh-ı ikbâl terkipleri ve müstakil kullanımları ile toplam otuz yedi beyitte geçmektedir.

Kelime pek çok beyitte huzur, Hakk katı, padişah makamı anlamıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de dergâh kelimesi bu anlamda kullanılmış ve Varadin Meydan Savaşı'na telmihte bulunularak, İslâm askerlerinin din gayretiyle cihat ederek Varadin'e vardığı haberinin Hünkâr'ın huzuruna ulaştığı ifade edilmiştir.

*Varadin'e varır din ġayretiyle 'asker-i İslām*
*Gelir dergāhıña böyle ḫaber şevketlü ḫünkārım* 125/Kas.12-24

Dergâh, Kâ'be için de kullanılmış ve hâc farizalarından biri olan ihrâma bürünme ifade edilmiştir. İhrâm, hacıların Kâ'be'yi tavaf için örtünmeye mecbur oldukları dikişsiz çarşaftır.

*İḫrāma girip zümre-i ḥuccāc-ı kirāmıñ*
*Ta'ẓīm ile yüz sürdügü dergāh içün olsun* 102/Kas.2-2

İhrâma girme şerefine nail olan hacı zümresinin, saygı ile eğilmesi, yüz sürmeye çalışması Kâ'be içindir.

Â s i t â n; eşik; ayakkabılık; tekke, dergâh; girecek, barınılacak, dinlenilecek, yatılacak yer; başlangıç anlamlarına gelir (Çağbayır 317). Daha ziyade, âsitâne şekliyle, devlet kapısı; başkent; dergâh; mecâzen İstanbul anlamlarına gelmektedir (Parlatır 107).

Kelime, gubâr-ı âsitân, âsitân-ı himem, cârûb-ı âsitân, devlet-hâne-i çarh-âsitân, hâk-i pâk-i âsitân, âsitân-ı âsumân-bünyân, revâk-ı âsitân, pâsbân-ı âsitân,

mu'allâ-âsitân-ı rif'at terkipleri ve müstakil kullanımları ile yirmi dört beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Dü-ʿālemden ġınā verdi baña sermāye-i ʿaşḳıñ*
*Ġubār-ı āsitānıñ kīmyādır yā Resūla'llāh* 90/Kas.2-11

Beyitte günümüz Türkçesiyle, "âşkının sermâyesi dünya ve ahirette manevî olarak beni zenginleştirdi, eşiğinin tozu dahi kimyadır yâ Resûlallâh" denilerek; âsitân ayak basılan yer, eşik mânâsında kullanılmıştır.

*Pādişāhım devletiñde çarḫa etmem ser-fürū*
*Āsitānıñda ḳuluñ her müşkilin āsān eder* 147/G.18-31

Bu beyitte de; "padişahımın devletinde feleğin sıkıntılarına baş eğmem, O padişah ki eşiğinde kulunun her türlü güç işini kolaylaştırır" denilerek, kelime padişahın huzuru anlamıyla kullanılmıştır.

M a k d e m: gelme, geliş; Osmanlılarda kalyoncuların giydiği başlık (üzerine ucu saçaklı bir pûşi/sargı sarılırdı) (Tuğlacı 1832).

Kelime Divân'da, makdem-i şâh-ı kerîm ü kâmrân, makdem-i hurşîd, makdem-i sadr-ı meşihat, makdem-i hayr ve şeref-i makdem-i mahdum terkipleri ile on bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

E b v â b da Arapça bâb kelimesinin çoğulu olarak kapılar, kısımlar; kitap bölümleri anlamına gelmektedir (Çağbayır 1356). Divân'da dört beyitte ebvâb-ı esâfîl, devr-i ebvâb, bâbü'l-ebvâb, ebvâb-ı dîger terkipleri ile gerçek anlamında kullanılmıştır.

*Ġınā erbābı gezsin derbeder ebvāb-ı dīgerde*
*Der-i ʿiffet-me'ābıñda gedālar pek muvaḳḳardır* 232/Kar.41-40

#### 2.1.1.5.9 Kufl, Kilid, Anahtar, Miftâh

K u f l; kapı sürgüsü, kilit, demektir (Çağbayır 2822).

K i l i t ile m i f t â h ise anahtar mânâsındadır. Kufl, iki beyitte; kilid, kilîd-i genc-i hikmet, kilîd-i dest-i kudret, kilîd-i mahzen-i 'ilm-i ledünnî terkipleri ile üç beyitte; anahtar bir beyitte; miftâh ise, miftâh-ı bâb-ı lutf, miftâh-ı ihsân-ı kibâr, miftâh-ı dest-i himmet terkipleri ile üç beyitte kullanılmıştır.

Söyleyeceği sözleri ölçüp tartıp, yani düşünerek söyleyenlerin sözleri mücevher gibidir ve bu düzgün konuşan insanların lisanı hikmet hazinesinin kilidi gibidir.

*Süḫanverdir güher-senc-i maʿānī*
*Kilīd-i genc-i ḥikmetdir lisanı*                66/G.6-19

Beyitte kilid kelimesi, lisan, güzel üslûb için kullanılmıştır. Burada mahzen, hazine gibi yerlere kilit vurulduğu dile getirilmiştir.

2.1.1.5.10 Manzar, Rahne, Revzen

M a n z a r; nazar kelimesinden Arapça'da yer ismi olarak, bakılan, görülen, seyredilen yer; görünüş, suret; göz bebeği; çehre, yüz mânâlarına gelir (Çağbayır 3058). Pencere anlamında da kullanılır (Aybet 76). Kelime, şehenşâh-ı melek-manzar, zât-ı hümâyûn-manzar, ber-i sîmîn ü celî-manzar, meh-i hurşîd-manzar, necm-i Süreyyâ-yı sa'âdet-manzar terkipleri ile beş beyitte kullanılmıştır.

*Ber-i sīmīn ü celī-manẓarı var*
*Sīnesinde görünür cevheri var*                558/Lügaz.3-7

Gümüş gibi beyaz sinesi üzerinde aşikâr olan, görünen mücevheri var. Beyitte manzar kelimesi ile bakılan yer mânâsında kullanılmıştır.

R a h n e; yıkılarak veya oyularak açılmış gedik, deşik, yarık; mecâzen zarar, kayıp anlamlarında kullanılır (Tuğlacı 2399).

Kelimeye Divân'da, rahne-i dil, rahne-i seng-i siyeh, havz-ı sad-rahne-i masraf terkipleri ile dört beyitte rastlıyoruz.

Rahne kelimesi lûgat mânâsının dışında mecâzen sevgilinin gamze oklarının gönülde açtığı yaralar ve sevgilinin gözleri yerine kullanılmıştır.

*Cāna kār etdirdi tīr-i ḫūn-feşān-ı ġamzesin*
*Ḫalḳa göstermem yine zaḫm-ı nihān-ı ġamzesin*
*Bulmaġ içün raḫne-i dilde nişān-ı ġamzesin*
*"Dikdi naʿl-i sīneme çeşmiñ sinān-ı ġamzesin*
*Nīzesini ḥalḳadan gūyā geçirdi Ḳahramān"*                258/Kas.44-XLIX

R e v z e n; binaların içine aydınlık vermek için açılan pencerelere eskiden verilen addır (Tuğlacı 2423). Kelime on beyitte, revzen-i hurşîd, revzen-i hâne, der ü revzen terkipleri ile kullanılmıştır.

Açıldıkça kapı ve pencereler, gönül kapıları da açılsın dost ve tanıdıklara. Çekilsin perdeler fena düşünen ve hasedle bakan gözlere.

*Açıldıḳça der ü revzen küşād olsun dil-i aḥbāb*
*Çekilsin perdeler çeşm-i bed-endīşān u ḥussāda* *342/Tar.24-10*

Beyitte kelime soyutlaştırılmış, pencere ile göz arasında dışarıya bakılması yönünden ilgi kurulmuştur. Göz, vücûdun penceresidir ve perde çekmek tabiri ile kötü düşüncelere sahip kişilerle alâkanın kesilmesi anlamının yanında, gözlerin kör olması anlamı da mevcûttur.

### 2.1.2 Korunma İle İlgili İnşâî Unsurlar

#### 2.1.2.1 Kal'a, Hisâr, Hısn, Hırz

K a l ' a; kale; eski zamanlarda, düşmanın gelmesi beklenen stratejik yollar üzerinde, askeri önemi olan şehirlerde, geçir ve dar boğazlarda, savunma ve güvenliği sağlamak için yapılan yüksek ve kalın duvarlı, burçlu ve mazgallı geniş yapı, kermen; kolay kolay girilemeyen yer; mecâzen de bir şeyin savunulduğu, devam ettirildiği yer (Tuğlacı 1337).

Kelime Divân'da, kal'a-bend, derûn-ı kal'a, kal'a-i maksûd terkipleri ve müstakil kullanımları ile birlikte dokuz beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitlerin tamamında gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

*İskender-āsā Mıṣr hem evvelce ḳahr ile alıp*
*İskenderiyye Ḳalʿasın aldı bu demde Şeh Selīm*[55] *350/Tar.34-21*

İskender, Makedonya kralı Philippos'in oğludur; Yunanistan'ı, İran'ı, Anadolu'yu, Suriye'yi ve Mısır'ı istila eden meşhur kumandandır (Yıldırım 428). Sultan III. Selim'in Mısır ve Kahire fetihlerini anlatan kıtalarda Sultan Selim, İskender'e benzetilmiş ve 1801 yılında Mısır'da elde ettiği başarılara telmihte bulunulmuştur.

[55] Ebced hesabıyla H.1215/M.1801 tarihine tekabül etmektedir.

H i s a r; bir şehrin veya mevkinin düşman saldırısından korunmasını sağlamak için yüksek taş duvarla çevrili, kuleli, etrafında hendekler bulunan küçük kale; kuşatma, etrafını çevirme ve muhasara etme mânâlarındadır (Çağbayır 1972).

Divân'da üç beyitte kullanılmıştır. Beyitlerde hisarlarda gözcülerin bulunduğu, bu yapıların şehirleri ve insanları korumak amacıyla inşâ edildiği ve ayrıca sağlam yapılar oldukları bilgileri yer almaktadır.

*Gözcüsüdür ḫayāli ḥiṣār-ı derūnda kim*
*Merdüm-nişīn-i çeşm-i ümīdim Bebeklidir* 391/G.53-2

H ı s n; korunmuş yer, kale; girilmesi güç veya imkânsız yer, sarp yer demektir (Çağbayır 1954). Yeni ay, silah mânâlarına da gelir (Aybet 78).

H ı r z ise; sığınak; nazar değmemesi için kullanılan muska; nazar boncuğu ve tılsım demektir (Devellioğlu 363).

Hısn Divân'da sekiz beyitte, hırz ise bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Hücūm etdi derūnum ḥıṣnına ceyş-i ġam-ı devran*
*Mey-i pür-zūr ile sāḳī pey-ā-pey ṭurma imdād et* 374/G.26-5

Beyitte gönül, kale olarak ifade edilmiş ve üzüntü veren, keder yüklü olaylar da askerlere benzetilerek, temsili bir kale kuşatması tasvir edilmiştir. Gönül, vücudun kalesi olarak telâkki edilmiş ve gam askerlerinin kaleye hücûm ettikleri ifade edilmiştir.

#### 2.1.2.2 Burc, Bârû

B u r c; kale duvarlarının en stratejik noktasında yapılan yüksek, yuvarlak veya dört köşe kule; güneşin gökküre üzerinde yıl boyunca izlediği yörüngede yaklaşık otuz derecelik yay veya önünden geçmiş gibi göründüğü, güneş sistemine ait on iki takımyıldızdan her biri; kayalık, sarp yamaç demektir (Çağbayır 700).

B â r û de sur yani kale duvarı, hisar ve burç anlamındadır.

Burc Divân'da yirmi iki kez; kavs burcu, meh-i burc-ı şeref, mihr-i burc-ı ıstıfâ, burc-ı evliyâ, burc-ı Esed, burc-ı rif'at, burc-ı sünbül, burc-ı lutf, burc-ı bârû, burc-ı sa'âdet, hurşîd-i burc-ı 'izz ü şân, burc-ı 'akreb, burc-ı Hût, burc-ı ruh, burc-ı teng ü târ; bârü ise burc-ı bârû terkibi bir kez kullanılmıştır.

Burc kelimesi ekseriyetle yıldız isimlerini ifade ederken astronomik bir terim olarak ve bu yıldızların kabul gören özelliklerinden faydalanılarak birer remiz olarak kullanılmıştır.

Yerleri belli ve sabit olduğu için burçlar felekte şehirleri de temsil ederler. Mesela "burc-ı evliyâ" terkibi Bağdat şehrini anlatır.[56] Aşağıdaki beyitte de burc-ı evliyâ terkibi ile Bağdat şehri için kullanılmıştır.

*Devām-ı pādişāh-ı dīn içün Ḥaḳḳ'a münācāt et*
*Yüzüñ sürdükçe burc-ı evliyāda ḫāk-i Nuʿmān'a* 112/Kas.7-111

İsmi Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh olan Hanefi mezhebinin imamı, büyük müctehid; İslâm'da hukukî düşüncenin ve içtihad anlayışının gelişmesinde önemli payı olup daha çok Ebû Hanîfe veya İmâm-ı Âzam diye şöhret bulmuştur.[57] Beyitte İmâm-ı Âzam'ın kabrinin Bağdat'ta olduğu dile getirilmiştir.

*Ṣaḳlanır burc-ı Esed'de düş olup teb-lerzeye*
*Ḫışm ile ḫurşīde göstereñ hilāl-i ḫanceri* 159/Kas.23-3

Sultan Selim Han için yazılan kasideden olan yukarıdaki beyitte de burc kelimesi astronomik bir terim olarak karşımıza çıkar. Şair, Sultan Selim için sıralayacağı methiyelerde yıldızların özelliklerini malzeme olarak kullanmıştır.

Günümüz Türkçesi ile; Hançerinin hilâlini öfke ile güneşe göstersen, korkudan adeta sıtma nöbetine tutulmuş gibi titreyerek aslan burcuna saklanır. Burada hilâl-i hançer, hilâlin İslâm'ın sembolü olması sebebiyle İslâm'ın hançeri olarak da düşünülebilir.

Ayrıca beyitte dikkate değer bir diğer hususta, astronomik olarak aslan burcunun güneş gezegeninin yönetiminde olmasıdır. Güneşin en tesirli olduğu zaman, burc-ı Esed, burc-ı şîr olarak ifade edilen aslan burcunda bulunduğu zamandır[58]. Şair, aslan burcunun güneşte konaklamasını bir sebebe bağlayarak, övgüsünü pekiştirmiştir.

---

[56] M. Uzun, "Burc maddesi", TDV İslâm Ansikloprdisi. İstanbul, 1992, C.VI, s: 426.
[57] M. Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe Maddesi", TDV İslâm Ansk., İstanbul, 1994, C.X, s:131.
[58] M. Uzun, "Burc Maddesi", TDV İslâm Ansk., İstanbul, 1992, C.VI, s:425.

#### 2.1.3 Diğer İnşâî Unsurlar

##### 2.1.3.1 Ulaşım İle İlgili İnşâî Unsurlar

###### 2.1.3.1.1 Yol, Rah/Reh, Tarîk, Güzâr, Güzergâh, Rehgüzâr, Şâh-râh, Kûçe

Y o l; karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmeyi sağlayan hat, tarik; karada insan veya hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş, yürümeye uygun yer, cadde; genellikle yerleşim alanlarını bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım şeridi; içinden veye üstünden bir sıvının aktığı, geçtiği oluk, kanal; mecâzen bir amaca ulaşmak için başvurulması gereken çare; bir işte uyulan uygulanan ilke, sistem, usûl, yöntem, metot, tarz, adap, erkân, meslek, kaide mânâlarında da kullanılır (Çağbayır 5350).

Tasavvufi mânâda ise, Hakk'a giden ve sâliki İlâhi huzura ulaştıran vasıtadır (Uludağ 388). Divân'da on iki beyitte ve çoğunlukla uğur mânâsında kullanılmıştır.

*Güzīde leşkeriñde öyle serdengeçdiler var kim*
*Fedā eyler yoluñda cān u ser şevketlü ḫünkārım* 123/Kas.12-7

Kelime bir beyitte de beklenen kişinin gelişine duyulan hasret, heyecan, sabırsızlık gibi pek çok duyguyu mânâca barındıran "gözü yolda kalmak" deyimi içerisinde kullanılmıştır.

*Ḫırāmān ol çemenlerde gel ey serv-i revānım gel*
*Nedir bu nāz u istiğna*
*Gözüm yollarda ḳaldı gel açıl ġonçe-dehānım gel*
*Gören ṣansın gül-i zībā* 473/Kas.176-1

Yol, son olarak bir beyitte de yön anlamıyla kullanılmış, şair yönünü çizip ibadet yolundan gitmeye çalıştığını; ancak şeytanın da gizlice yollarında gezindiğini ifade etmiştir.

*Ṭāʿat yoluna gitmege ʿazm eyledik amma*
*Şeyṭān-ı laʿīn gizli gezer reh-zenimizdir* 390/G.51-6

R â h veya r e h; yol ve tarik mânâsındadır. Kerre, defa, nöbet; mecâzen kaide, nağme, perde ve usûl, şuur, âhenk, söz, bâtın, iç mânâlarındadır (Âsım,

2000:615). Divân'da atmış dört beyitte kullanılmıştır. Kelime ile râh-ı Hakk, hâk-i râh, sedd-ı râh-ı a'dâ, hem-râh-ı sabâ, râh-nümâ, râh-ı imkân, râh-ı sarsar, gerd-i râh-ı kadem, râh-ı takvâ, râh-ı hac, râh-ı taleb, râh-ı dil-rübâ, râh-ı temâşâ, 'azm-i râh, reh-i deryâ, reh-i ecdâd, reh-i yek-sâle, reh-nümâ, reh-i gam, reh-i ikbâl, reh-i âsân, reh-i şekve, misâl-i reh-zenân, reh-i nîhân, seferber-i reh-i 'aşk, reh-i 'ukbâ, reh-i seylâb ve benzeri terkipler kurulmuştur.

T a r î k; yol; sokak, cadde; mecâzen izlenen yöntem, tutulan yol; meslek, sebep, vasıta, araç mânâlarındadır. Tasavvufi mânâda ise, bir velinin Allah'a erişmek için tuttuğu yoldur (Çağbayır 4612).

Divân'da, tarik-i hak, tarik-i h'âcegân, tebdil-i tarik, kat'-ı tarik, îrâd-ı tarik gibi terkipler ve müstakil kullanımları ile on yedi beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Kelimeler kimi beyitlerde âdet, alışkanlık, yörünge ve bir tarikata intisâb etmek manâsında kullanılmıştır. Beyitlerin bir kısmında da özellikle hac kafilelerinin yollarında yol kesen eşkiyaların bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca râh-nümâ terkibi kılavuz, yol gösteren mânâsında vahiy meleği olan Hz.Cebrâil için kullanılmıştır.

*Ol mefḫar-i kevneyne edip rāh-nümālıḳ*
*Cibrīl idi bir peyk-i şitābān-ı Muḥammed* *92/Kıt'a-i Mi'râciyye*

Beyitte, Hz. Cebrâil'in Mirâc gecesi Peygamberimiz (S.A.V.)'e kılavuzluk edişine telmihte bulunulmuştur.

Aynı terkip, İskender-i Zülkarneyn ve efsaneye göre ona kılavuzluk eden Hızır için de kullanılmıştır.

Tarîk kelimesinin geçtiği beyitlerden birinde, oruç tutulan zamanlarda iftar sofralarında hurma bulundurma geleneğine değinilmiştir.

*Bu ṭarīḳ ile çöker sofra-i ḥulviyyāta*
*Nuḳl-i ifṭāra getirmiş gibi ḫurmā-yı süḫan* *289/Kas.51-70*

G ü z â r, G ü z e r g â h, R e h – g ü z â r; geçilecek yere, yola denir (Şükün 1642). Güzâr, tâkat-güzâr, geşt ü güzâr terkipleri ve müstakil kullanımları ile dört beyitte; güzergâh bir beyitte ve reh-güzâr ise sekiz beyitte kullanılmıştır.

*Va'llāh bir naẓīriñi 'ālemde görmedim*
*Geşt ü güẕār edip niçe iḳlīm-i āḫarı* *225/Kas.39-31*

Kelime beyitte gezip tozma mânâsıyla kullanılmıştır.

*Döşendi ʿabḳarī-i çarḫ-ı Aṭlās reh-güẕārında*
*Ki naḳş-ı pāyı revnaḳ-baḫş-ı ferş-i ʿarş-ı aʿlādır* *86/Mes.1-21*

Bu beyitte de, saygı değer kişilerin gelişlerinde yollara halı serilmesi geleneğine telmihte bulunulmuştur.

Ş â h – r â h; büyük, işlek yol, ana yol, cadde; şaşırılması mümkün olmayan doğru ve açık yol demektir (Tuğlacı 2707).

K û ç e; dar sokak, ince yol, mahalle anlamındadır (Şükün 1601). Şâh-râh, şâh-râh-ı bender-i ma'nâ, şeh-râh-ı istikâmet ve şeh-râh-ı mahabbet terkipleri ile üç; kûçe ise bir beyitte kullanılmıştır.

*Şeh-rāh-ı istiḳāmete var sālik ol yürü*
*Güçdür vuṣūl menzile olduḳda rāh kec* *379/G.34-4*

Kelime tasavvufi anlamıyla kullanılmış ve doğru yol ifadesi ile tarikat kast edilmiştir. Sâlik ise mürîd anlamında kullanılmıştır. Şair nasihat niteliğindeki beytinde, doğru yolda yürümeyi öğütlemiş ve eğri, yanlış yolda yüründüğünde ulaşılmak istenen durağa varmanın güç olacağını söylemiştir.

*Geçerseñ ey ḫayāl-i yār şeh-rāh-ı maḥabbetden*
*Göñül derler bizim bir tekyemiz var anda mihmān ol* 471/G.173-2

Ey yârin hayâli, muhabbet, sevgi yolundan geçersen, gönül adında bir dergâhımız vardır, orada misafir ol. Şeh-râh-ı mahabbet terkibi ile gönüle giden yol kast edilerek kelime soyut mânâda kullanılmıştır.

2.1.3.1.2 Cisr, Pül

C i s r; köprü demektir. Aynı zamanda iri görünüşlü deveye, iri yarı cesur insana da denir (Aybet 85). Kelime; cisr-i hacâlet, cisr-i mecâz, cisr-i istiğfar, cisr-i Sırât, cisr-i mecâzî terkipleri ile beş beyitte kullanılmıştır.

P ü l de köprü ve cisr mânâsındadır. Arapçada kantara denir (Âsım, 2000:610). Divân'da bir beyitte kullanılmıştır. Kelime beyitlerin hepsinde soyut mânâda kullanılmıştır.

*Ḳıl yürü diḳḳat ile bār-ı günāhı taḫfīf*
*Ḳıldan ince bilesin kim geçecek cisr-i Ṣırāṭ*     *446/G.135-6*

Sırât, âhirette cehennem üzerinde gerili olan dosdoğru bir köprüdür ki insan onda kendi ameline göre iniş, yokuş ve dönüşler bulur (Ceylan, 2007:128). Buna göre şair, günah yükünün azaltılıp dikkat ederek yürünmesi gerektiğini, zirâ sırât köprüsünün kıldan ince olduğunu belirtmiştir.

*Ṣırāṭ-ı müstaḳīmi ṭoġrusu dünyāda bulmuşdur*
*O kim cūy-ı kenārı cisr-i istiġfārdan geçmiş*     *434/G.117-4*

Bu beyitte de istiğfar, tevbe köprüsünden geçen, yani günahlarından dolayı pişmanlık duyup, af dileyen kişinin dünyada doğru yolu bulduğu belirtilmiştir.

2.1.3.2 Su İle İlgili İnşâî Unsurlar

2.1.3.2.1 Çeşme, Çâh, Havz, Selsebil, Fevvâre

Ç e ş m e; herkesin yararlanması için düzen altına alınarak, bir oluktan akıtılan suyun yeri; köyde kentte veya şehirde herkesin suyunu aldığı yer; pınar, su kaynağı; göz (Tuğlacı 452).

Divân'da çeşme-i hayvân, sîr-çeşme, ser-çeşme-i Hızr, çeşme-i hurşîd, çeşme-i âb-ı hayât-ı feyz, çeşmesâr-ı cân, ser-çeşme-i ümîd gibi terkipler ile yirmi beş beyitte kullanılmıştır. Daha çok Hızır ile anılmıştır.

*Dil-i ṣāfī-nihādım ʿaynıdır ser-çeşme-i Ḫıżr'ıñ*
*Dem-i ʿĪsā gibi muʿciz kelāmım rūḥ-perverdir*     *233/Kas.41-51*

Hızır ile ilgili farklı rivâyetler vardır. En meşhuru, zulumât âleminde âb-ı hayâtı araması sırasında Zülkarneyn'in askerlerine kumanda ettiği ve herkesten önce ulaşıp içtiği ölümsüzlük suyu sayesinde her daim diri olduğudur. Çorak bir toprağa bassa o an yeşillenir (Ceylan, 2007:381).

Hz. İsâ ise, Cebrâil (as)'ın, Hz. Meryem'e nefhettiği rûh neticesinde dünyaya geldiği için rûh kendisinin parçasıdır yani rûhânidir. Altmışın üzerinde olmasına rağmen otuz üç görünmesi, ölüleri diriltmesi, nefesiyle hastalara şifa vermesi hep rûhâniyetinin mahsûlüdür (Ceylan, 2007:383).

Beyitte günümüz Türkçesi ile; temiz, sâfiyâne yaratılışlı gönlüm Hızır'ın çeşmesi gibidir; herkesinkine benzemeyen, mucize gibi olan kelâmım ise İsâ'nın nefesi gibi ruha ferahlık vermektedir. Şair, Hz.Hızır ve Hz. İsâ'nın mucize niteliğindeki özelliklerini övgüsüne malzeme yapmıştır.

*Ḫıżr'a ṣoralım çeşme-i cān-baḫşına āyā*
*Bir ḳaṭremi düşmüş dökülen sāġarımızdan* 298/Kas.55-II-2

Yine bu beyitte de Hızır'ın can bahşeden, ölümsüzlük suyunun aktığı inanılan çeşmeden bahsedilerek; Hızır'a soralım, içki kadehimizden dökülen bir damla mı düşmüş can bahşeden çeşmesine, denilmiştir. Böylece, âb-ı hayât dağıtan Hızır çeşmesinin bu özelliği bir sebebe bağlanmıştır.

*Bulup ser-çeşme-i feyż-i fünūnu*
*Ṣu gibi ezber etdim çoḳ mütūnu* 71/Mes.7-14

Kelime, içinde su dolu olması ve dışarıya akıtması fonksiyonundan yararlanarak; eğitim, bilgi çeşmesi ifadesi ile kullanılmıştır. Ayrıca bir şeyi en ince ayrıntısına kadar öğrenmek, ezberlemek anlamında kullanılan "sular seller gibi ezberlemek" deyimi kullanılmıştır.

Ç â h; kuyu, çukur, yeraltı zindanı anlamlarına gelmektedir (Sâmî 505). Kelime çâh-ı zekan, bün-i çâh, çâh-ı zenahdân, çâh-ı devât, çâh-ı Bâbil, çâh-ı Nahşeb, çâh-ı gam, çâh-ı teng, çâh-ı ümîd, çâh-ı mihnet terkipleri ile yirmi iki beyitte kullanılmıştır.

Kuyu, Divân şiirinin genelinde olduğu gibi bu Divân'da da yaşadıkları dönemde kuyuya atılmalarından dolayı daha çok Hz. Yusuf, Hârût ve Mârût; mekân olarak da yine bu kuyuların bulunduğu Ken'ân, Bâbil, Nahşeb isimleri ile birlikte anılmıştır.

Şair, ne denli üzüntü ve keder içerisinde olduğunu anlatmak için genellikle Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılışına telmihte bulunmuştur.

*Yūsuf-āsā gāh çāh-ı ġamda geh zindandayım*
*Bilmedi şarṭ-ı uḫuvvet neydigin iḫvān diriġ* 452/G.145-4

Yusuf (as) gibi kâh gam çukurunda, kâh zindanda olduğunu belirten şair, bu benzetme ile içinde bulunduğu ruh halini, kederinin büyüklüğünü çok daha iyi bir şekilde aksettirmiş olur.

*Ubūr etdikde Bābil'den bulup Hārūt u Mārūt'u*
*Füsūnumla bün-i çāha ḳaçırdım şermsārāne* 111/Kas.7-92

Hârût ve Mârût, Babil'de büyü ve büyücülüğün simgeleri olan ve büyücülerin her zaman başvurduğu iki melektir. Bu yüzden Babil büyücülüğün merkezi, Hârût ve Mârût da iki büyücü olarak bilinir. Bu melekler insanlara büyü ve büyünün zararlarını öğretmek göreviyle Babil topraklarına gönderilmişler, orada asıl görevlerini yaparken günah işledikleri için cezaya çarptırılmışlardır. Cezalandırılma biçimlerine ilişkin en yaygın inanış, Babil kuyusu'nda baş aşağı asılmış olarak kıyamete dek bekleyecekleri şeklindedir (Yıldırım 356).

Beyitte Günümüz Türkçesi ile Babil'den geçerken Hârût ile Mârût'u bulup, sihirim ile kuyunun dibine kaçırdım, diyen şair; bu iki meleğin kuyuya atılış hikâyesine telmihte bulunmuş ve aynı zamanda bunu bir sebebe bağlamıştır.

Şair, edebi kişiliğini ve kalemini övdüğü bir beytinde de yine bu hikâyeyi malzeme olarak kullanmıştır.

*Mārūt gibi çāha girer şerm ile yārān*
*Vehbī'de olan ḫāme-i seḥḥārı görünce* 506/G.223-5

Vehbî'de olan büyüleyici kalemi (belâgatı) görünce, diğer şair dostlar utanarak Mârût gibi kuyuya girerler.

Kelime, çâh-ı zekan, çâh-ı zenahdân gibi çene çukuru anlamına gelen terkipler ile sevgiliden bahsederken de kullanılmıştır.

*Olmuş üftāde-i çāh-ı ẕeḳanıñ bī-çāre*
*Uzadıp zülfüñe destin resen ister ʿāşıḳ* 460/G.157-3

Sevgilinin çenesinde bulunan çukura düşen çaresiz âşık, elini sevgilinin zülüflerine uzatıp ona tutunmak ister.

H a v z; Havuz, süs için ve su biriktirmek için bahçe veya avluda yapılmış farklı genişlikte su çukuru mânâlarındadır (Parlatır 602). Divân'da, havz-ı sâf, katre-

âb-ı havz, sû-be-sû havz-ı emel, havz-ı sad-rahne-i masraf, tâleb-i havz, kenâr-ı havz terkipleri ile sekiz beyitte geçmektedir. Daha çok, cennette olduğuna inanılan Kevser ile birlikte cennet, bahçe tasvirlerinde ve içine dökülen suyun birikmesi yönüyle kullanılmıştır.

*Muṭribā bir naġme-i ser-şār ister kim gönül*
*Tā leb-i ḥavża dökülse kāse-i ṭanbūrdan* 496/G.208-2

Çalgı çalan mutribin tanburundan, gönülden taşan nağmeler dökülsün istek havuzumuza.

S e l s e b î l; cennette bulunduğuna inanılan bir pınar veya çeşmenin adı; Türk mimarisinde süsleme öğesi olarak kullanılan bir tür çeşme aynası mânâlarındadır (Tuğlacı 2536).

Divân'da sebîl şekli ile sebîl-i Kevser, sebîl-i nâz, sebîl-i nev-binâ terkipleri; selsebîl-i kerem, reşk-i cûybâr-ı selsebîl terkipleri ve bir de müstakil kullanımı ile toplamda altı beyitte kullanılmıştır.

Gerçek mânâsı ile Kevser havuzu, çeşme olarak ve cömertlik mânâlarında geçmektedir.

*Sirişk-i tevbe-i ʿāṣī ile söner dūzaḫ*
*Sebīl-i Kevs̱er ise cūşiş-i ʿibādet-i şeyḫ* 383/G.40-6

Cehennemin ateşi tevbe eden kişinin (pişmanlık) gözyaşları ile söner; (Cennetteki) Kevser suyu ise yapılan ibâdetler ile coşar.

F e v v â r e; suyu çeşitli şekillerde yukarı doğru fışkırtan boru, fıskiye anlamına gelmektedir (Çağbayır 1572). Divân'da fevvâre-i hûn, reşha-i fevvâre, fevvâre-i îrâd terkipleri ile üç kez geçmektedir ve bu beyitlerin hepsinde kelimenin fışkırtma anlamından yararlanılmıştır.

*Nīze-i ṣavletini dikdigi demde ḫāke*
*Ola fevvāre-i ḫūn anda niçe ʿaẓm-i remīm* 140/Kas.16-22

Sultan Selim Hân'ın övüldüğü, kahramanlığının anlatıldığı kasidede geçen bu beyitte; mısrağını şiddetle toprağa vurduğu an (toprağın altından) çürük kemikler kan ile fışkırır, deniyor.

2.1.3.2.2 Cedvel, Mecra, Sedd, Bend

C e d v e l; düz çizgi çizmeye yarayan tahta, cam veya madenden yapılmış araç; ark, kanal, suyolu; liste, çizelge; eski el yazmalarında sayfaların kenarlarına çerçeve gibi çizilen çeşitli kalınlıkta çizgiler mânâlarına gelmektedir (Tuğlacı 399). Cedvel-i zerrîn terkibi ile bir kez kullanılmıştır.

*Nüsḫa-i Şemsü'l-ma'ārifdir vücūd-ı devleti*
*Cedvel-i zerrīnidir anıñ ṭılā-yı āfitāb* *209/Kas.35-13*

Kelime bu beyitte, cilt sanatındaki cedvel anlamında kullanılmıştır. Burada cedvellerin altın yaldızlı süslemelerle çizildiği ifade edilmiştir.

Şemsü'l-ma'ârif, Ahmed Bin Ali El-Bûnî'ye ait, içinde havas ilimlerine dair bilgilerin olduğu müspet konuları kapsayan bir eserdir. O (Memduh)'a ait olan bu kitabın bir nüshasının deri cilt kapağında güneş şeklinde altın yaldızlı bu süs ile cetvelini çiziyor.

M e c r a; suyolu, suyun aktığı yatak; mecâzen bir işin gidişi, bir olayın doğrultusu; bir haber veya bilginin yayılma yolu mânâsındadır (Çağbayır 3102). Divân'da cârî-i mecrâ-yı sühan, mecrâ-yı külli şey'in hayy, ser-i mecrâ-yı kilk terkipleri ile daha çok gidişat ve suyolu mânâlarında beş beyitte geçmektedir.

S e d d; engel olma; kapama, tıkama; perde, mânia; rıhtım; tümsek anlamlarına gelmektedir (Çağbayır 4115). Kelime Divân'da, sedd-i bâb-ı hayrât, sedd-i râh-ı a'dâ, sedd-i ramak, sedd-i sedîd, sedd-i muhkem-i İskender gibi terkipler ile yedi beyitte ve lûgat mânâsıyla kullanılmıştır.

*Ḳaṭre-i iḥsānıdır İskender'e 'ayn-ı ḥayāt*
*Adlidir Ye'cūc-ı ẓulmüñ men'ine sedd-i sedīd* *322/Tar.4-6*

Ye'cüc ve Me'cüc, Kur'ân'da da adları geçen, bozgunculuk çıkarıp çevre kavimlere eziyet edenve kıyamet alâmetlerinden sayılan, fakat gerçek mahiyetleri hakkında bilgi verilmeyen iki kabilenin adıdır. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarttığı için Zülkarneyn onların yaşadıkları topraklara vardığında çevre halk bu kavimler hakkında şikâyetlerde bulunup, korunmak için bir duvar (set) yapmasını istemişler. Bunun üzerine Zülkarneyn de Allah'ın izni ve emriyle iki dağ arasını güçlü bir duvarla kapatmış, Ye'cüc ve Me'cüc kavimleri de artık o duvarı aşıp diğerlerini

rahatsız etme imkânını kaybetmişlerdir (Yıldırım 720). İskender, çoğu zaman edebiyatımızda Zülkarneyn yerine zikredilmiştir. Beyitte de İskender'in adaletine ve zulmü men etmek için Ye'cüc kavmine karşı yaptırdığı sedd'e telmihte bulunulmuştur.

*Ṣanma kim rām olmaya ol serv-ḳad sīmīn-beri*
*Fetḥ eder altūn sedd-i muḥkem-i İskender'i* 553/Kas.23

Bu beyitte de İskender'in Ye'cüc ve Me'cüc'e karşı yaptırdığı sedd'de telmihte bulunulmuştur. Servi boylu, gümüş tenli sevgilinin güzelliğinin kudreti İskender'in sağlam seddini feth etmeye yeter, denilen beyitte sevgilinin güzelliğinin boyutunu ifadede sedd kelimesi malzeme edilmiştir.

B e n d, bağ, kuşak; iki dağ yamacı arasında yapılıp o yamaçların ve daha geriden gelen suların toplanmasını sağlayan yüksek ve kalın duvarlardan ibaret set; fıkra, makale, madde; bir manzumeyi meydana getiren ikişer üçer dörder beşer vb. mısralık parçalardan her biri mânâlarına gelmektedir (Tuğlacı 274).

Divân'da, kafes-bend, şîrâze-bend, kal'a-bend, kayd u bend, bend-i debistân, bend-i nâz u reftâr, kâr- bend-i nasafet, fitne-bend-i dehr-i dûn, bend-i zindân-ı elem, bend-i istiğna, rişte-bend-i şevk, pây-bend, bend-i kemer, bend-i nâbe-mahal, dül-bend-i al, bend-i şalvâr, bend-i miyân terkipleri ile otuz dört beyitte geçen kelime daha çok bağ, yular, kemer, etki altına alma mânâlarında kullanılmıştır.

*Dil-i ʿuşşāḳı bend etmekde tār-ı zülfü çenberdir*
*O zencīriñ görüp pā-bestesin ṣanma muḫayyerdir* 234/Kas.41-60

*Boynuma olsun vebāli tār-ı zülfe bend edip*
*Bu dil-i āvāreyi var gerden-i ḫūbāna aṣ* 443/G.130-5

Sevgilinin zülüfleri uzun olması nedeniyle bağ, örgülü hali zincir ve âşıkların gönüllerini avlaması nedeniyle de kimi beyitlerde bent olarak düşünülmüştür. Zülüf gönlün asılı olduğu yerdir.

#### 2.1.3.3 Yarı İnşâî Unsurlar

##### 2.1.3.3.1 Bâğ, Bûstân, Gülsitân, Gülistân, Gül-‘izâr, Gülşen

B a ğ; meyve bahçesi; üzüm yetiştirilen bahçe, asma bahçesi; asma, üzüm kütüğü; bostan, büyük bahçe; gezinti yeri; mecâzen cennet mânâlarındadır (Çağbayır 425).

Kelime Divân'da müstakil kullanımlarının yanında, bâğ-ı hayâl, bâğ-ı cihân, bâğ-ı letâfet, bâğ-ı rıdvân, bâğ-ı dil-küşâ, bâğ u râğ-ı şevket, bâğ-ı ‘ayş, bâğ-ı cennet, bâğ-ı ‘âlem, bâğ-ı temenna, bâğ-ı kerem, bâğ-ı kadr, bâğ-ı ‘ömr, bâğ-ı gam, safha-i bâğ, bâğ-ı hüner, bâğ-ı ikbâl, sahn-ı bâğ, sünbül-i bâğ, bâğ-ı dehr, evreng-i bâğ, bâğ-ı ni'met, bâğ-ı ‘adâlet, sâha-i bâğ-ı cinân, bâğ-ı dil-i zâr, bâğ-ı hüsn, bâğ-ı dâd, gûşe-i bâğ, bâğ-ı vuslat gibi terkipler oluşturularak doksan iki betitte kullanılmıştır.

Bağ, lûgat mânâlarında olduğu gibi daha çok bahçe, sevgilinin gezip dolaştığı yer, cennet için kullanılmıştır. Beyitlerde, bahar gelince bağlarda gezintiye ve çiçeklerin seyrine çıkıldığını, içki, eğlence meclislerinin kurulduğunu, âşıkların bu bağlarda buluştuğunu, bağlarda güzel sesleriyle öten çeşit çeşit kuşların olduğunu, yine çeşitli meyve ağaçlarının yanısıra bağların başta gül olmak üzere, lâle, sünbül, yasemin, nergis, şebboy gibi türlü çiçeklerle bezeli olduğunu görüyoruz.

*Dem-i ürd-i behişt erdi çıḳar mı bāġdan ādem*
*Bu revnaḳla cihān tercīḥ olunmaz mı cinān üzre* 132/Kas.15-6

Beyitte, Hz. Âdem'in cennetten dünyaya gönderilişine telmihte bulunulmuştur. Burada bağ, dünya yerine kullanılmıştır. Dünyanın güzelliğini anlatırken mübalâğa edilerek dünyanın bu güzellik ve parlaklığıyla cennete tercih edileceğini Hz. Âdem'in cennetten çıkıp dünyaya geliş hikâyesi üzerinden anlatılmıştır.

*Görüp bir böyle zībā ġonçayı bāġ-ı leṭāfetde*
*Nola her bir müje bir ḫār olursa çeşm-i a‘dāda* 97/Tar.4-50

Beyitte gonca olarak nitelendirilen güzel sevgilinin gezdiği yerler letâfet yani zarafet, hoşluk bağı olarak tahayyül edilmiştir. Bu bağda yürürken o güzel sevgilinin zâlim gözlerindeki kirpiklerinin her biri bir diken olsa ne olur.

*Gerçi Sünbülzāde'yiz bu bāġda bī-reng ü bū*
*Gül gibi āzürde etmez ḫalḳı ancaḳ ḫārımız* 295/Kas.52-14

Şair, bazı beyitlerde belli zümreleri de bağ kelimesi ile ifade etmiştir. Bu beyitte de şairler meclisini, şair takımını kast edip, kendi mahlasını da tevriyeli olarak kullanarak bu rengi, kokusu gitmiş bağın sünbülüyüz bizde ancak, bizim dikenlerimiz kimseyi incitmez gül gibi, demiştir. Şair, yine benzer bir kullanımda da kendi şairliğini methederken bu bağın tatlı dilli bülbülü olduğunu, yani şairlik kabiliyetinin yüksek olduğunu ifade etmiştir.

*Ḳafes-bend-i ġam-ı eyyāmdır ḥayretle lāl olmuş*
*Bu bāġıñ gerçi Vehbī bülbül-i ḫoş-gūlarındandır* 393/G.56-5

B û s t â n; bostân; sebze bahçesi; gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer, bahçe; Şirazlı Sâdî'nin ünlü eserinin ismidir (Sâmî 314).

Zîver-i bostân-ı himem, bostân-ı ikbâl, evrâk-ı bostân gibi terkipler ile Divân'da beş yerde geçmektedir. Bu beyitlerin biri hariç hepsinde bahar, nevruz tasvirlerinde bahçe mânâlarında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte ise bostan kelimesi ile şairlerin eserleri, şiirleri kast edilmiştir. Şiir bahçesi olarak da düşünülebilir bostan.

*Bizim İstanbul'uñ bostānlarından bir eñ ednasın*
*Degişmem merḳad-i Sa'dī'deki a'lā gülistana* 109/Kas.7-73

Bizim İstanbul'un en aşağı bostanını dahi Sa'dî'nin mezarındaki büyük gülistana değişmem, denilen beyitte gülistan ile Şirâzlı Sadi'nin meşhûr eseri "Gülistan" kast edilmiştir. Sünbül- Zâde, İstanbul'da yazılan en basit şiiri dahi Sa'd'i'nin Gülistan adlı eserine değişmeyeceğini büyük bir mağruriyet ile ifade etmiştir. Ayrıca İstanbul Şirâz'dan da güzeldir.

G ü l s i t â n, G ü l i s t â n, G ü l - 'i z â r, G ü l ş e n; birbirlerini anlamca karşılayan bu kelimeler güllük, gül bahçesi mânâlarına gelmektedir (Tuğlacı 959-961).

Divân'da Gülsitân, gülsitân-ı saltanat, sahn-ı gülsitân, kitâb-ı Gülsitân u Bôstân, nesîm-i gülsitân-pîrâ, gülsitân-ı 'âlem, gülsitân-ı 'aşk, gülsitân-ı dehr, nev-gülsitân terkipleri ile on beş beyitte; gülistân, gülistân-ı cihân, sahn-ı gülistân, dôlâb-ı

gülistân, gülistân-ı gam, gülistân-ı ma'ânî, gülistân-ı kemâl, gülistân-ı 'inâyet, gülistân-ı kerem, ders-i gülistân, sû-yı gülistân, gülistân-ı bahâr-ı 'ömr, seyr-i gülistân, şerh-i Gülistân, ma'nâ-yı gülistân gibi terkipler ile yirmi altı beyitte; gül-'izâr, şûh-ı gül-'izâr terkibi ve müstakil kullanımları ile birlikte altı beyitte; gülşen kelimesi ise, gülşen-i cennet, gülşen-i ihsân, dârâ-yı gülşen, ezhâr-ı gülşen, gülşen-i ikbâl-i şâhîde, gülşen-i ümmîd, gülşen-i 'ömr, gülşen-i himem, gülşen-i eflâk, gülşen-i zihn, gülşen-i 'âfiyet, gonçe-i gülşen-i tasvîr, dıraht-ı gülşen-i ye's, gülşen-i mülk, gülşen-i 'ilm, gülşen-i hüsn, gülşen-i hâtr, gülşen-i mevhum, pîrâmen-i gülşen, gülşen-i sîne gibi terkipler ile elli beş beyitte geçmektedir.

Kullanımları ile Divân'ı âdeta çiçek bahçesine çeviren bu kelimelerden daha çok bahar, nevruz tasvirlerinde ve sevgilinin, âşığın ya da övülen kişinin vasıf ve özelliklerinin anlatılmasında yararlanılmıştır. Gülistân, gülşen, gül bahçesi kokusu, rengi ve barındırdığı pek çok güzellikleri ile edebi benzetmelerde yer almışlardır.

*Sīne vü gerden semenzār-ı bahār-ı ḥüsn ise*
*Sünbül ü gülden ʿibāret gülsitāndır zülf ü ruḫ* 382/G.39-3

Nasıl ki sevgilinin göğsü ve gerdanı baharın güzel yaseminliği gibi ise, saçları ve yanakları da sünbül ve gül gibidir. Beyitte çiçekler renkleri ve güzellikleri ile sevgiliyi hatırlatmaktadır. Gülsitân, tüm güzellikleri kendinde toplaması yönüyle sevgilinin yüzüdür. Bu bahçelerde bulunan gül, gonca, sünbül gibi birbirinden güzel çiçekler sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarına benzetilmiştir. Bu bahçeler sevgilinin güzel yüzünü âşığın hatırına getirmektedir.

*Eger yazmış ise Saʿdī Gülistān*
*Bu āṣāra desinler Sünbülistān* 81/Mes.7-132

Beyitte Sünbülzâde, eserine Sünbülistân denimesini temenni ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Gülistân kelimesi ile Sa'dî'nin meşhur eseri Gülistân'a da değinilmiştir.

*Bir iki tāze Saʿdī'niñ Gülistān'ın oḳur gördüm*
*Çıḳardım maʿnī-i ẕevḳin bugün seyr-i gülistānıñ* 464/G.162-8

Yine benzer bir kullanımda da; bir iki genç kızı Sa'dî'nin Gülistân'ını okurken gördüm, bende bu gülistânın seyrinin zevkini çıkardım, diyen şair gülistan kelimesi ile Sa'dî'nin eserinin dışında onu okuyan güzelleri kast etmiştir.

*Dem-i Mesīḥ'e bedeldir bu demde bād-ı bahar*
*Ḥayāt gülşenine bādı iṡr eder iẓhār* 274/Kas.50-1

Bu bahar rüzgârı Mesîh İsâ'nın hayat bahşeden nefesine bedeldir, hayat gülşenine (bahar zamanlarında) izler bırakır.

*Ḫayāl-i zülf ü rūyuñ gülşen-i sīnemde sünbül gül*
*Serimde tāze zaḫm-ı seng-i āzārıñ ḳaranfül gül* 468/G.169-1

Beyitte çiçeklerin özelliklerinden yararlanılarak sevgiliye yönelik benzetmeler yapılmıştır. Sevgilinin saçları kokusu ile sünbülü, yüzü de güzelliği ve allığıyla gülü hatırlatmaktadır. Gülşen ifadesi de âşığın sinesi için kullanılmıştır. Sevgilinin sünbüle, güle benzeyen hayâli ile sine gülşene dönmektedir, Sevgilinin incitici taşlarının kendisinde açtığı yaralar da karanfil ve gülü andırmaktadır.

2.1.3.3.2 Sünbülistân, Sünbülzâr, Lâlesitân

S ü n b ü l i s t â n; S ü n b ü l z â r; sünbül bahçesi demektir (Çağbayır 4376). Sünbülistân Divân'da, sünbülistân-ı gam terkibi ile üç beyitte; sünbülzâr ise, sahn-ı sünbülzâr terkibi ve müstakil kullanımları ile üç beyitte geçmektedir. Kelimeler tüm beyitlerde lûgât mânâlarıyla kullanılmışlardır.

*Sünbülistān-ı ġamıñ bir sebze-i pā-mālini*
*Ḫākden ref' eylemek iḥsān-ı nā-ber-cā mıdır* 267/Kas.46-20

Gam sünbülistânının ayaklar altında çiğnenen bir çiçeğini ayaklar altından almak için topraktan koparmak yerinde bir iyilik midir?

*Dūd-ı āhıyla dilin etmez idi sünbülzār*
*Bu çemenden aña olsaydı müyesser sünbül* 240/Kas.42-56

L â l e z a r; lale bahçesi demektir (Tuğlacı 1765). "Lâle, bahar mevsiminin müjdecisi olup açılmasıyla güzeller seyrana çıkmaya başlar ve işret günlerinin başlamasına zemin hazırlar. Bundan dolayı bahar mevsimine devr-i lâle, lâle

mevsimi, lâle faslı, lâle zamanı lâle vakti, çağ-ı lâle ve lâle hengâmı da denmiştir. Baharın gelmesiyle gönül lâle bahçesinde gezmeyi ve sevgiliyi seyretmeyi ister."[59]

Kelime Divân'da bir beyitte kullanılmıştır.

Şair, Manisa şehrini anlattığı şiirinde bahçelerinde yetişen meyvelerin çok lezzetli olduğunu, lâle bahçelerinde gündüzleri içki meclislerinin kurulduğunu ve bu sohbetlerin gecelere kadar devam ettiğini, böylesi nimetlerle dolu olan Manisa'nın güzelliklerine doyum olmadığını ifade etmiştir.

*Ḫāk-i pākinde nihāndır niçe ḫāṣiyyet-i ḫāṣ*
*Meyvesi ẕā'iḳa-i cāna verir leẕẕet-i ḫāṣ*
*Gündüzüñ lālesitānında görüp 'işret-i ḫāṣ*
*"Bu ne ni'metdir olur her gece bir ṣoḥbet-i ḫāṣ*
*Hīç ṭoyulmaz hele burasına Maġnisa'nıñ"* *302/G.56-II*

### 2.1.3.3.3 Çemen, Çemenzâr, Sebz

Ç e m e n; Ç e m e n z â r; çimen; yeşillik demektir (Çağbayır 926).

S e b z e ise, türlerine göre kök, gövde, yaprak, yumru meyve ve tohumları çoğunlukla çiğ ya da pişirilerek yenen yeşil yapraklı, yeşil ve taze bitkiler veya bunların taneleri, meyveleri, zerzevat; yeşillik, çimen, çayır mânâlarına gelmektedir (Çağbayır 4111).

Divân'da Çemen; nekhet-i ezhâr-ı çemen, bezm-i çemen, çemen-i ma'rifet, çemen-i 'ömr ü devlet, nev-resân-ı çemen, berg-i sebz-i çemen, çemen-i gerdûn, hâk-i çemen, sarây-ı sahn-ı çemen, nüh-çemen, çemen-i 'aşk, seyr-i çemen, serv-i çemen, gül-i çemen, temâşâ-yı çemen, sûy-ı çemen gibi terkipler ile elli, Çemenzâr; üç beyitte, Sebz; sebze-i hatt, kabâ-yı sebz-i 'îdiyye, kâle-i sebz, misâl-i sebze-i bigâne, berg-i sebz, ser-sebz-i devâm, cuşiş-i sebze, sebze-i kemter, sebze-i pâ-mâl gibi terkipler ile yirmi altı beyitte kullanılmıştır.

*Yine şevḳ ile bir mevzūn u müsteṣnā ġazel yazdım*
*Çemende dünki gün seyr etdigim serv-i revān üzre* *137/Kas.15-62*

Dün çimenlerde gezinirken servi boylu bir güzel görüp, o şevk ile bu güzel için benzeri olmayan vezinli bir gazel yazdım yine.

[59] Ahmet Kartal, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle.* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998) 39.

Beyitten, eskiden bekâr gençlerin çimenliklere, gezinti yerlerine çıkıp birbirlerini görüp beğendiklerini anlıyoruz.

*Ne temāşā-yı gül ü ne çemen ister ʿāşıḳ*
*Sīnede bir meh-i gül-pīrehen ister ʿāşıḳ* 460/G.157-1

Bu beyitte ise âşık asıl niyetini aşikâr etmiş ve isteğinin ne çimende gezmek, ne de gül seyretmek olmadığını; arzusunun gönlüne alacağı bir gül yanaklı, ay yüzlü sevgili olduğunu belirtmiştir.

*Küşād olmaz dilim seyr-i çemenden lāle vü gülden*
*Beni gül gibi dilberler açar yoḫsa bahār açmaz* 426/G.104-5

Benzer mânâ içeren bir beyitte de yine şair gönlünü ne lâle, gül, ne de sayfiyye yerlerinde gezmenin mutlu etmediğini; ancak kendisinin havasını güle benzer güzellerin açtığını, baharınsa bir bahane olduğunu söylemiştir.

*Yine ürd-i behişt erdi gelip seyr eylese Rıḍvān*
*Behişt-ender-behişt olmuş ṣanar ṣaḥn-ı çemenzārı* 181/Kas.30-3

Allah, Kur'ân'da insanlara, çeşitli nimetlerle dolu bahçelerin olduğu cenneti müjdelemektedir. Şair de baharın gelip her yerin yeşermesi ile içinde bulunduğu yeri cennete benzetmiş ve cennetin kapısında görevli olan Rıdvân adlı meleğin orayı gelip görse öyleki cennet sanacağını söylemiştir.

2.1.3.3.4 Hadîka, Ravza, Riyâz

H a d i k a; etrafı çit ve duvarla çevrilmiş suyu bol bahçe, bostan; meyve bahçesi demektir (Çağbayır 1832). Divân'da, hadîka-i himem terkibi ile bir beyitte kullanılmıştır.

*Miṣāl-i mürġ-i seḥer ol ḥadīḳa-i himemiñ*
*Duʿā-yı ḫayrını ṣubḥ u mesāda ḳıl teẕkār* 282/Kas.50-93

Hayır bahçelerinin seher vakitlerinde öten kuşları gibi, sende sabah akşam hayır dualarda bulun.

R a v z a; bol ağaçlı ve çiçekli bahçe; cennet; azizlerin, ulularin mezarı anlamına gelirken, riyaz; güzel bahçeler anlamındadır (Çağbayır 3973).

Divân'da, fezâ-yı ravza, ravza-i cennet-misâl, ravza-i behcet-fezâ, ravza-i ümîd, ravza-i kadr, behce-i ravza-i takvâ terkipleri ile sekiz kez, riyâz kelimesi de riyâz-ı nazm, riyâz-ı devlet, riyâz-ı 'âtıfet, riyâz-ı lutf, riyâz-ı ma'delet, riyâz-ı midhat terkipleri ile sekiz kez kullanılmıştır.

Kelime beyitlerin üçünde Hz. Peygamber (S.A.V.)'in kabri ve birinde de Nu'mân ismiyle Ebu Hânife'nin kabri için kullanılmıştır.

*Ṣalāt ile selāmım ravża-i cennet-miŝāliñde*
*Vezān olmaḳda hem-rāh-ı ṣabādır yā Resūla'llāh* 90/Kas.2-15

Esen rüzgârlar sana gönderdiğim salât ve selâmları cennet gibi olan ravzana (kabrine) ulaştırıyor yâ Resûlallâh.

Hz. Peygamber (S.A.V.) için okunan, Allah'ın rahmet ve selâmının onun üzerine olması dileğini dile getiren, ekseriya "Allahümme salli…" diye başlayan, bir kısmı bestelenmiş, ferden yahut toplu olarak okunan dualara salât ya da salâvât denir (Uludağ 306). Ravza kelimesi ise bu beyitte özel mânâsıyla, Mescid-i Nebî'nin içinde Hz. Peygamber'in kabr-i sa'âdetleriyle minber-i şerif arasında kalan kısım için kullanılmıştır. Peygamber'imizin bu alan için bir hâdisinde "Evimle minberim arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir" dediği rivâyet olunmuştur. Beyitte de bu anlamıyla kullanılmıştır.

Riyâz kelimesi ise devlet makamı, saltanat, insan ömrü, iyilik, cömertlik, adalet gibi anlamlar oluşturan terkipler içerisinde ve tamamında mücessemleştirilerek kullanılmıştır.

*Yazıp Şehnāme Firdevsī-i üstād*
*Riyāż-ı naẓmı ḳıldı cennet-ābād* 69/Mes.6-47

Beyitte İrân'ın milli destânı Şehnâme'nin nâzımı Firdevsî'ye övgüde bulunulmuş, nâzımda üstâd olan Firdevsî'nin Şehnâme'yi yazarak nâzım bahçesini cennete çevirdiği dile getirilmiştir.

#### 2.1.3.4 Ölüyle İlgili İnşâî Unsurlar

##### 2.1.3.4.1 Lahid, Merkad, Mîl, Seng-i mezar, Türbe

L a h i d; çukur, mezar mânâsına gelmektedir (Çağbayır 2928). Divân'da bir beyitte lûgat anlamıyla kullanılmıştır.

*Eliñ öpdürmek içün bezmimize başma ayaḳ*
*Laḥde girsin yürü zāhid o mübārek ḳademiñ* 467/G.167-7

Zâhid, elini öpdürmek için meclisimize ayak basma, yürü de o mübârek ayağın çukura, mezara girsin. Beyitte kelime mezar anlamıyla düşünüldüğünde beddua olarak nitelendirilebilir.

M e r k a d; uyunacak yer, yatak; bundan kinâye ile de mezar anlamında kullanılmaktadır (Çağbayır 3153).

M i l; Osmanlıca göze sürme çekmeye yarayan kemik veya fildişinden yapılmış, ince ve uzun alet; sivri uçlu, çelik kalem; sivri dağ tepesi; bir küre veya yuvarlağın üstünde döndüğü eksen; yollarda mesafeyi belirtmek için dikilen taş veya tahtadan işarete verilen addır (Tuğlacı 1953).

S e n g - i m e z a r; kabir taşı, mezar taşı; Türbe ise; içinde en çoğu ünlü kimselerin mezarı bulunan yapı anlamındadır (Tuğlacı 2919).

Divân'da merkad bir kez merkad-i Sa'dî terkibi ile kullanılmıştır.

*Bizim İstanbul'uñ bostānlarından bir eñ ednasın*
*Degişmem merḳad-i Saʿdī'deki aʿlā gülistana* 109/Kas.7-73

Beyitte şair, İstanbul'un en alçak, sıradan bir bostanını dahi, Sa'dî'nin kabrinin bulunduğu yüce gülistana değişmeyeceğini belirterek, bostan ve gülistan benzetmeleri ile aslında şairlik kabiliyetlerini kast etmiştir. Ayrıca İstanbul ile Şirâz mukayese edilmiş ve İstanbul'un daha güzel olduğu da kastedilmiştir.

Mîl, Divân'da üç kez ve üçünde de göze çekilen sürme anlamında kullanılmıştır. Seng-i mezar iki, türbe ise yine bir beyitte kullanılmıştır.

Divân'da ölüyle alâkalı beyitlerin çok az sayıda ve hemen hepsinde lügât mânâlarıyla kullanıldığını görmekteyiz.

*Mīl-i şuʿāʿ ile gözüne çeksin āfitāb*
*Bir sürmedir ki ḫāk-i rehi Iṣfahān değer* 400/G.67-3

O güzel yüzlü gözüne sürmesini çeksin, o sürme öyle güzeldir ki Isfahân topraklarına değerdir.

*Kim vefāt etse ḳazıp seng-i mezāra tārīḫ*
*Cönk ü ṭūmārın eder maḥşere mevtā-yı süḫan* 288/Kas.51-65

Beyitte, mezarın belli olması ve gelen geçen tarafından bilinmesi için mezarlara taş dikildiği ve bu mezar taşlarına yazı yazıldığı, tarih düşüldüğü ifade edilmiştir.

*Gösterir şemʿ-i ʿasel envār-ı ġayret neydigin*
*Her gece rūşen-çerāġ-ı türbe-i yaʿsūb olur* 413/G.87-2

Bu beyitte de son olarak eski bir âdet olan mezar ve türbelerde mum, kandil yakılma geleneğini görüyoruz.

2.1.4 Topluluk Hayatını Oluşturan İnşâî Unsurlar

2.1.4.1 Coğrafi Mahiyetteki Unsurlar

2.1.4.1.1 Rûb'-ı meskûn, İklîm, Kişver, Diyâr, Memleket, Hıtta, Mülk, Ser-hadd

R û b - ı m e s k ü n; dünyanın dörtte biri, karaların tümüne denir (Çağbayır 3978). Kelime Divân'da doğrudan doğruya ülke üzerinde insanların yaşadığı toprak parçası anlamında üç beyitte kullanılmıştır.

*Vehbiyā yazdım yegāne ẕātı-veş tārīḫini*
*Rubʿ-ı meskūn Rābiʿa Sulṭān'la buldu zīveri* 324/Tar.5-11

Beyit, Abdülhâmîd Hân'ın kızı Râbia sultanın doğumuna düşülen bir tarihten alınmıştır. Buna göre Râbia sultanın doğumuyla birlikte dünya gerçek süsüne kavuşmuştur.

İ k l i m; belli bir yerde insan ve diğer canlılar üzerinde etkili olan hava yuvarlağı olaylarının ortalama olarak gösterdiği çeşitli sıcaklık, yağış, rüzgâr, basınç vb. durumların tümü; ülke, diyar, memleket; mecâzen manevi ortam mânâlarına gelmektedir (Çağbayır 2127).

Divân'da, iklim-i serbest-i Horâsân, meydân-ı iklim-i 'adem, iklim-i âhar, iklim-i nazm, iklim-i hüsn, iklim-i 'azîm, iklim-i Afrîkâ, şâh-ı iklim-i cemâl gibi terkipler ve müstakil kullanımları ile on dört beyitte geçmektedir.

*Ey şāh-ı iḳlīm-i cemāl çün elçiye yoḳdur zeval*
*Vehbī eder fikr-i viṣāl emriñ ne ol ferzāneye* 510/Kas.229-9

Ey güzellik ikliminin padişahı, elçiye zevâl yoktur; Vehbî kavuşmayı, vuslâtı düşünür, bu düşünceler içindeki kimseye emrin nedir? Elçiye zevâl olmaz deyiminin de kullanıldığı beyitte güzellik bir ülke olarak tasavvur edilmiş ve sevgili de o ülkenin padişahı olarak nitelendirilmiştir.

*Ey şehenşāh-ı felek-mertebe-i heft iḳlīm*
*Mihr-i tābende-ruḫ-ı maṭlaʿ-ı elṭāf-ı ʿamīm* 138/Kas.16-1

Coğrafi bir veri olarak dünyanın yedi iklime sahip olduğu bilgisine de bu beyitte yer verilmiştir.

K i ş v e r; ülke, memleket, il demektir (Çağbayır 2691). Divân'da, nizâm-ârâ-yı kişver, kişver-i magrib, heft-kişver, kişver-i neşât, kişver-i ma'nâ gibi terkipler ile dokuz beyitte ve hepsinde ülke anlamıyla geçmektedir.

*Ġam geldi başdı bozdu ṭaġıtdı ṣafāmızı*
*Kāfir elinde ḳaldı meded kişver-i neşāṭ* 447/G.137-2

Gam, keder gelip neşemizi dağıttı, meded ki kâfir neşe ülkemizi eline geçirdi, denilen beyitte kelime sevinç duygusuyla dolu olan gönül kast edilerek kullanılmıştır.

D i y â r: ülke, memleket, il, vatan,, belde; yabancı evler demektir (Çağbayır 1249). Divân'da, diyâr-ı 'ömr, terk-i diyâr, diyâr-ı Sûdân, diyâr-ı Cürcân, şehr ü diyâr, diyâr-ı Rûm, diyâr-ı hüsn, diyâr-ı sabr terkipleri ile lûgât mânâsıyla on üç beyitte kullanılmıştır.

*Süzüp çeşm-i kebūd-ı fitne-engīz-i siyeh-mestin*
*Aḳın ṣaldı diyār-ı ṣabrıma bir āfet-i Çerkes* 431/G.112-2

Mavi gözlerini süzerek, baştan çıkarıcı, sarhoş edici bakışları ile sabır diyarıma akın etti bir çerkes güzeli.

Beyitte bahsedilen çerkes güzel bir savaşçı, akıncı; sevgilinin bu hücumlarına karşı dayanmaya çalışan gönül ise sabır ülkesi olarak dillendirilmiştir.

M e m l e k e t; mülkiyet üzre elde tutulan ve tasarruf edilen nesne demektir. Kasabadan büyük şehir, belde mânâlarına da gelir (Aybet 107). Divân'da lûgat anlamıyla iki kez kullanılmıştır.

Hıtta kelimesi de yine ülke mânâsıyla, hıtta-i Çîn, hıtta-i Îrân u Tûrân, hıtta-i mülk-i hümâyûn, hıtta-i ma'nâ terkipleri ile yedi beyitte geçmektedir.

*Ḫaṭṭ-ı kāfir-kīşi ḥüsnüñ ḫıṭṭasından ḳıl tıraş*
*Mülketinde ceyş-i küfrü şāh-ı İslām istemez* 428/G.107-3

M ü l k; ev, dükkân, arazi gibi taşınmaz mal; bir devletin ülkesi; vakıf olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan bir yer veya yapı anlamına gelmektedir (Tuğlacı 2051). Divân'da, yetmiş sekiz beyitte; mülk-i rif'at, nizâm-ı mülk ü kânûn, mülk-i Sıfâhân, mülk-i saltanat, mülk-i Kandehâr, mülk-i cennet-âsâr, sâha-i mülk, hıtta-i mülk-i hümâyûn, mülk-i ma'mûr, hâtem-i mülk, mülk-i 'adem, mülk-i sâmân, mülk-i ma'nâ, mülk-i sühan, mülk-i Sikender, mülk-i Süleymân, mülk-i 'Osmânî, mülk-i Horâsân, i'timâd-ı mülk ü millet, mülk-i ârâm, mülk-i 'irfân, mülk-i 'Acem, âsumân-ı mülk, mukîm-i mülk-i Şâm, mülk-i bekâ, mülk-i fenâ, mülk-i cân, gülşen-i mülk, mâlik-i mülk-i kerem, mülk-i cihân, nebe'-i mülk-i Sabâ, mülk-i dil, Hüsrev-i mülk-i vakâr, şâh-ı mülk-i 'işve, mülk-i hüsn gibi terkipler ile kullanılmıştır.

Mülk, beyitlerin çoğunda hem ülke hem de mal mânâsında tevriyeli olarak kullanılmıştır.

*Ocaġın söndürüp aʿdā-yı dīniñ āb-ı şemşīriñ*
*Verir seylāba mülkün ser-be-ser şevketlü ḫünkārım* 123/Kas.12-10

Kılıcının şiddeti ile düşmanın ocağını söndürüp tüm varlığını, topraklarını sel suyuna verdi şevketli hünkârım.

*İşidip şöhretimi mülk-i beḳāda Bāḳī*
*Añlamış ḳalmadıġın aña beḳāyā-yı süḫan* 291/Kas.51-100

XVI. yy. şairlerinden Bâkî, Türk Edebiyatının yetiştirdiği en büyük şairlerden biri olup, kendisine verilen "Sultânu'ş-şuarâ" ünvanını asırlar boyu korumuştur.

Bâkî'nin şöhreti ve eserleri Anadolu ve Rumeli'yi aşıp Azerbaycan, İran ve Irak'tan Hicaz'a, nihayet Hint saraylarına kadar yayılmıştır.[60]

Şair burada kendi şairliğini övmek için malzeme olarak bu şiir üstadının adını kullanmış ve kendisiyle kıyas ederek, Bâkî'nin mânâ âleminde, ebedi yurdunda kendisinin şöhretini duyduğunu ve kendi adının bâkî olarak kalmadığını anladığını vurgulamıştır. Mülk kelimesi ise beyitte yurt, vatan anlamında kullanılmıştır.

Bazı beyitlerde de âşk, üzüntü, keder, ümit gibi pek çok insani duyguyu içinde barındırması sebebiyle gönül de bir ülke olarak tasavvur edilmiştir. Mülk, sevgilinin eziyetleri, sitemleri ile harâb olmakta olan âşığın gönlüdür.

*Meyl-i ʿimāret eylemez ol şāh-ı pür-sitem*
*Mülk-i dilim ḫarāb u yebāb olmuş olmamış* 437/G.122-4

Son olarak Ser-hâd; sınır, hudut anlamına gelmektedir ve Divân'da gerçek anlamıyla bir beyitte kullanılmıştır.

2.1.4.2 Bir Mahal İfade Eden Unsurlar

2.1.4.2.1 Vatan, Gurbet, Sıla, Belde, Şehr, Kûy, Bâzâr, Mekân

V a t a n; bir kimsenin doğup büyüdüğü ya da yurttaşlık bağı ile kendisini bağlı saydığı ülke; bir bitki ya da hayvan topluluğunun bol miktarda yetiştiği ya da ilk defa ortaya çıktığı yer demektir (Çağbayır 5096).

Divân'da, vatana duyulan sevgi, özlem teması ile iki beyitte kullanılmıştır. Bazı beyitlerde vatan, ruhlar âlemi, ahiret yurdu için kullanılmıştır, ayrıca vatanından ayrılanların hasretle ağladığı, kişi için en güzel, en rahat yerin kendi vatanı olduğu dile getirilmiştir.

*Lāle-i ḥasret açar gülşen-i ḫāṭırda ʿaceb*
*Vehbiyā peyk-i ṣabā semt-i vaṭandan mı gelir* 412/G.85-5

Hatıraların bulunduğu gülşende hasret laleleri açar, haber getiren rüzgâr vatan semtinden mi gelir? Beyitte şair, vatandan gelen haberler ile eski hatıraların canlandığını ve memleketine duyduğu hasretin böylece daha da arttığını ifade etmiştir.

[60] A. A. Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi.* (İstanbul: Dergâh Yay. 2005) 283.

G u r b e t; kendi memleketinden uzakta yaşama, yabancılık, gariplik; doğup yaşanılan yerden uzakta olan yer, yabancı memleket mânâsına gelir (Çağbayır 1782). Divân'da bir beyitte geçmektedir.

*Żarūret mess edip nāçār ġurbet iḫtiyār etdi*
*Bu pīr-i bī-mecāl ü nā-tüvān şevketlü ḫünkārım* 355/Tar.35-52

Mecburiyet yüzünden çektiği gurbet hayatı yüce hünkârımızı mecalsiz, zayıf bırakarak ihtiyar etti. Beyitte gurbet çekmenin zorluğu, gurbette kalanların bakımsızlıktan hasta ve perişân hale geldiği ifade edilmiştir.

S ı l a; doğup büyüdüğü yere gidip, ayrı kaldığı yakınlarına kavuşma demektir (Tuğlacı 2576). Divân'da bir beyitte, lûgat anlamında olduğu gibi kavuşma erişme anlamında kullanılmıştır.

B e l d e; ülke,; şehir; kasaba; oturulan, yaşanılan yer, memleket anlamına gelmektedir (Çağbayır 535). Divân'da gerçek anlamıyla iki beyitte geçmektedir.

Ş e h i r; halkının çoğunluğu ticaret, sanayi ve yönetim işleriyle uğraşan tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent; bu yerleşim alanında oturanların tümü, kent halkı gibi mânâları karşılar (Çağbayır 4448). Divân'da, şehr-âyîn, şehr ü diyâr, şehr-i Tebrîz, şehr-i Sitanbul, şehr-i Receb, şehr-i dil-ârâ, şehr-i behişt-âsâ terkipleri ve müstakil kullanımları ile on yedi beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Ḫoş geldi baña şehr-i dil-ārā-yı Edirne*
*İstanbul'u añdırdı temāşā-yı Edirne* 311/Kas.68-1

Gönül alan güzelliklerle dolu Edirne şehri şaire İstanbul'u anımsatmıştır. Beyitlerden her şehrin kendine has güzelliklerinin olduğunu, nevruzun gelişiyle şehirlerin yeşillikle, çiçeklerle donandığını, İstanbul şehrinin cennet kadar güzel olduğunu, her şehrin göz alan güzellerinin olduğunu anlıyoruz.

*Yeñi ṭoġmuş aya beñzer deyü şehr-i Receb'iñ*
*Nereye gitse geçer ardına ʿālem Şaʿbān* 295/Kas.53-4

Recep ayı yeni doğmuş bir aya benzer, onun ardından her zaman Şaban ayı gelir. "Şehr" kelimesi Arapça'da ay demektir. Beyitte, daha çok XIX. Yüzyıla kadar kullanılan Hicri takvimdeki Arabî ayların sıralamasına göre Recep ayından sonra Şaban ayının gelişi ifade edilmiştir.

K û y; köy; mahalle; ana cadde, işlek yol; edebi olarak sevgilinin bulunduğu yer, sevgilinin yanı anlamına gelmektedir (Çağbayır 2873). Divân'da, harîm-i Ka'be-i kûy, kûy-ı dildâr, kûy-ı harâbât, kûy-ı merâm, cennet-i kûy, kûy-ı yâr, kûy-ı dilber, kûy-ı murâd, kûy-ı cânâne, kûy-ı İrem, ser-i kûy, gülzâr-ı kûy gibi terkipler ile on dokuz beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Kelime geçtiği beyitlerin tamamında muhakkak sevgiliyle ilişkilendirilerek edebi anlamıyla kullanılmıştır. Beyitlerden anladığımız kadarıyla kûy sevgilinin yaşadığı mahalledir ve daha çok âşık sevgilisini burada gözler, onu görebilmek için sürekli sokağında nöbet tutar, sevgilinin yaşadığı yer olması sebebiyle âşık için kutsal bir mekândır, sevgilinin bir huri kadar güzel olması sebebiyle sokağı cenneti anımsatmaktadır,

*Hevā-yı vaṣl ile kāġıd uçurdum kūy-ı dildāra*
*Yine āvāre-dil hem-bāl-i pervāz-ı kebūterdir* 234/Kas.41-62

Gönlümü alan sevgiliye, kavuşma hevesi ile kâğıt (haber) uçurdum, yine avare gönlüm güvercine dönmüştür.

Babil ve Asur medeniyetlerinde güvercinlerin haberleşme aracı olarak kullanıldığı, hatta Roma Krallığı'nın ünlü generallerinden Mariyus'un bir kuşatmadan güvercinlerin haber taşıması sayesinde kurtulduğu bilinmektedir. Çok uzak mesafelerden tekrar yuvasına dönebilen güvercinler Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde düzenli posta birlikleri olarak kullanılmışlardır.[61]

Beyitte, teknolojinin gelişmediği haberleşme olanaklarının en kısıtlı olduğu dönemlerde insanların güvercinlerle haberleştiğine, yazılan mektupların posta güvercinleri ile sahiplerine ulaştırıldığına telmihte bulunulmuştur.

*Aġyārı ser-i cennet-i kūyunda görünce*
*Āşıḳlarınıñ başına ḳopmaz mı ḳıyāmet* 372/G.22-3

Yabancı insanları, rakipleri senin cennet gibi olan sokağında görünce âşıklarının başına kıyamet kopmaz mı? Beyitte sevgilinin yaşadığı yer cennete benzetilmiştir ve âşıklar sevgilinin çevresinde bir yabancı gördüklerinde kıskançlık ve üzüntüden dünyaları başlarına yıkılır.

---

[61] Ömür Ceylan, *Kuşlar Divânı Osmanlı Şiir Kuşları.* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007) 100.

B â z â r; çarşı, alış-veriş edenlerin toplandığı yer olup, yemek mânâsına gelen “bâ” ile bir şeyin çok bulunduğu yeri belli eden “zâr” ekinden meydana gelmiş bir sözdür. Evvelce yemeğe dair şeylerin satıldığı yerlere denilirken sonra her türlü nesnenin satıldığı yerlere isim olmuştur. Ayrıca parlaklık, sürüm, kazanç mânâlarına da gelir (Şükün 242). Divân’da, bâzâr-ı ma’ârif, rûz-ı bâzâr, revnak-ı bâzâr, zîver-i bâzâr, bâzâr-ı belâ, şâhid-i bâzâr gibi terkipler ile on beyitte geçmektedir.

Bazı beyitlerde şehirlerde pazarlar kurulduğu, satılan malların kervanlarla taşındığı, satışlar neticesinde kâr ya da zarar edildiği dile getirilmiştir.

*Eden her kārını mīzān-ı inṣāf ile sencīde*
*Bu bāzār-ı belāda sūd görmezse ziyān çekmez* 425/G.102-8

Elde ettiği her kârını ölçülü sözler ile insaf, vicdan terazisinde tartanlar gam pazarında zarara uğramazlar. Beyitte ölçülü ve hakkaniyetli olmanın önemine değinilmiş ve pazar benzetmesi üzerinden kâr-zarar ifadeleri ile maddileştirilerek ölçülü davrananların bu pazarda zarara uğramayacağı vurgulanmıştır.

M e k â n; yer, bulunulan yer; oturulan yer, ev, yurt; tasavvufta oluş eyleminin gerçekleştiği yer, varlıkların görünüş alanı mânâsına gelir (Tuğlacı 1886). Divân’da, bezm-i lâ-mekân, kevn ü mekân, mu’allâ-mekân gibi terkipler ile on beyitte geçmektedir. Kelime daha çok başına “lâ” olumsuzluk eki getirilerek mücerred ifadeler için kullanılmıştır.

*Bi-ḥamdi’llāh ‘adūdan intiḳām aldıñ meserretle*
*Pür oldu sāḥa-i kevn ü mekān şevketlü ḫünkārım* 453/Tar.35-33

Allah’a şükürler olsun ki yüce hünkârım düşmandan intikamını aldı, tüm kâinat sevinç ile doldu.

#### 2.1.4.2.2 Menzil, Merhale, Mahfîl, Mecma’, Dîvân, Makâm, Melce’, Melâz

M e n z i l; konak, yolculukta inilen yer; erim; iki konak arası; mesken, konak, ev; tasavvufta tarikata giren kimsenin hakikate ulaşmak için geçmesi gereken mânevi duraklar mânâlarına gelmektedir (Tuğlacı 1904). Divân’da, nişân-ı menzil, menzil-i kâm, ser-menzil-i cânân, menzil-i maksûd, menzil-i ilhâm, menzil-i hâlî, menzilgeh-i peykân gibi terkipler ile on beş beyitte geçmektedir.

Menzil kelimesi bazı beyitlerde sevgilinin sinesi, yaşadığı yer olarak belirtilmiş, beyitlerin çoğunda ulaşılmak istenen bir hedef, amaç, maksat mânâsında kullanılmış ve menzile ulaşmanın ancak çalışma, gayret ve sabır ile olacağı belirtilmiştir.

*Eremez menzile her bādiye-peymā-yı heves*
*Gāhice ḫār-ı muġaylāna başar pāy-ı heves* 432/G.114-1

Başıboş, geçici heveslerle dolu insan ulaşmak istediği menzile varamaz, o hevesler yolunda giderken ayağı dikenlere basar, engellerle karşılaşır.

M e r h a l e; evre, derece, basamak, aşama; varılmak istenen son hedefe kadar aşılmak zorunda olunan kısımlardan yerlerden güçlüklerden her biri, konak, menzil; iki konak arası mesafe anlamlarına gelmektedir (Çağbayır 3151). Divân'da, sad-merhale terkibi ile derece mânâsında bir kez kullanılmıştır.

M a h f i l; toplanılacak yer, toplantı yeri; bir yerde toplanmış kimseler, meclis; camilerde etrafı parmaklıkla çevrili yerden yüksekçe yapılmış yer demektir (Çağbayır 3015). Divân'da, ser-mahfîl-i hûbân ve mahfil-i 'aşk terkipleri ile iki kez lûgat mânâsıyla kullanılmıştır.

*Ḥasret-i miḥrāb-ı ebrūñ ile oldum pāy-māl*
*Maḥfil-i ʿaşḳa döşenmiş köhne bir seccadeyim* 401/G.69-2

Mihraba benzeyen hilâl kaşının hasreti ile ayaklar altına düşüp, âşk mahfiline döşenmiş eski bir seccade gibiyim. Kelime beyitte gerçek anlamından yararlanılarak soyut mânâda kullanılmıştır.

M e c m a'; toplantı yeri, toplanılacak yer; birleşilen, kavuşulan nokta demektir (Çağbayır 3101). Divân'da, iki beyitte eğlence meclisi ve dostlarla kurulan sohbet meclisi anlatılırken kullanılmıştır.

*Meclis-i ʿālemi bir bir arasam ey Vehbī*
*Hele cemʿiyyet-i ḫāṭır gibi mecmaʿ bulamam* 481/G.187-5

Ey Vehbi, âlemdeki tüm meclisleri bir bir arasam, dostlarla kavuşulan sohbet meclisi gibi bir yer bulamam.

D i v â n; Osmanlılarda devlet adamlarının kurduğu büyük meclis, padişahla vezirlerin bir araya gelerek devlet işlerini görüşmek üzere yaptıkları toplantı; Divân edebiyatında şairlerin şiirlerini bir sistem dâhilinde topladıkları kitap; oturacak sedir mânâlarındadır (Tuğlacı 602).

Divân'da, dîvân-ı nev-müretteb, tertîb-i dîvân, dîvân-ı eş'âr, dîvân-ı mergûb, dîvân-ı Bârî, küttâb-ı dîvân, vasf-ı dîvân, ehl-i dîvân, dîvân-ı Hâfız, dîvân u tûmâr, şîrâze-i dîvân, cild-i dîvân gibi terkipler ile otuz iki beyitte geçen kelime daha çok edebi anlamıyla şairlerin şiirlerini topladıkları eser adı olarak; ayrıca Hakk katı, padişahın huzuru anlamlarında kullanılmıştır.

*Meded ey ġāfir-i ẕenb ü ḫaṭāyā*
*Kerem ḳıl etme dīvānıñda rüsva 50/Mes.1-41*

Suçları bağışlayıp affeden (Allah) medet eyle, lütfet huzurunda rüsva etme.

*Muraṣṣaʿ olduġundan gevher-i medḥiñle dīvānım*
*Ser-i taḥsīn-ı ḫāḳānīde iklīl-i mücevherdir 233/G.41-46*

Divân'ım hakanı övdüğü için kıymetlidir ve O(nun) başındaki mücevher tacı gibidir. Beyitte Divân edebi terim anlamıyla kullanılmıştır ve Divânlarda methiye bölümlerinin olduğu, bu bölümlerde hükümdarlara da övgülerde bulunulduğu dile getirilmiştir.

*Şekve-āmīz ġazellerle nola Vehbī-i zār*
*Ḥālin ol şāha beyān eylese dīvānında 504/G.200-7*

Vehbî, şikâyet eden gazellerle ağlasa, halini Divân'ında o şâha (sevgiliye) beyân etse ne olur?

M a k a m; ön, yan, huzur; durulan, bulunulan yer, durak; yüksek memurluk mevki, büyük ve önemli memuriyet, memurluk yeri; bir ermiş için yaptırılan türbe; tasavvuf anlamı insanın mânâ âleminde ulaştığı basamak, kendilerini hakka verenlerin bulunduğu mertebe, mânevi rütbe anlamına gelir (Tuğlacı 1828).

Divân'da, makâm-ı rahmet, makâm-ı rif'at, makâm-ı devlet, tebdil-i makâm, 'ulvî-makâm, makâm-ı râhat-ı ervâh, makâm-ı sabâ, makâm-ı Mahmûd, makâm-ı mâh-ı Ken'ân, makâm-ı nigâh, makâm-ı 'âşıkân gibi terkiplerle yirmi bir beyitte

kullanılmıştır. Kelime beyitlerin çoğunda bulunulan, oturulan yer, derece anlamındadır.

*Ḳalemden ḳaṭre-i ḫūn aḳdı yazdıḳda bu tārīḫi*
*Maḳāmın eyle yā Rab cennet-i firdevs Gülṣūm'uñ* 348/Tar.33-2

Bu tarihi yazarken (âdeta) kalemimden kan damladı. Yâ Rab! Sen Gülsüm Hanım'ın makamını Firdevs cenneti eyle.

Şair, eşi Gülsüm Hanım'ın vefatı üzerine tarih yazarken duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve mekânının cennet olmasını dilemiştir. Makam kelimesi burada bulunulan yer, mekân, derece anlamıyla kullanılmıştır.

*Nühüfte seyr ederiz künc-i ġamzesin gāhī*
*O gūşe gizli maḳām-ı nigāhım olmuşdur* 417/G.92-8

(Sevgilinin) hazine gibi olan gamzesini gizlice seyrederiz, o köşe (benim) sevgiliyi izlediğim gizli makamımdır.

*Yazıp hem na't u mi'rāc-ı Resūlü*
*Maḳām-ı raḥmete bulduḳ vuṣūlü* 61/Mes.4-2

Resûl'ün mi'râc'a yükselişini anlatan na't'ı yazıp, O'nun rahmet makamında huzur bulduk. Beyitte makam kelimesi mânevî bir anlam yüklenerek derece ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

M e l c e'; M e l â z; sığınak, barınak, sığınılacak yer demektir (Tuğlacı 1890-1891). Melce' Divân'da, melce'-i bî-çâregân, melce'-i 'Ankâ, melce'-i âsâr-ı zalâm, melce'-i erbâb-ı hâcât, melce'-i cümle terkipleri ile beş kez, melâz ise, melâz-ı ümem, melâz-ı rüzgâr, melâz-ı pâdişâhân terkipleri ile üç kez ve sığınılacak, korunacak yer, yüce makam anlamında daha çok padişah makamı için kullanılmıştır.

*Ey dergeh-i 'ināyeti kehfü'l-emān olan*
*V'ey bāb-ı luṭfu melce'-i bī-çāregān olan* 170/Kas.23-1

Ey iyilik, ihsan kapısı korkusuzca sığınılan yer olan, Ey lütuf kapısı çaresizlerin sığınağı olan. Allah'a yakarış içeren beyitte melce' kelimesi Hak katı, Allah'ın huzuru anlamında kullanılmıştır.

2.1.4.2.3 Bucak, Yer, Mahal, Câygâh, Cilvegâh, Cevlângeh, Nüzhetgâh

B u c a k; köşe; kenar yer, yakın yer, taraf, öte; ilçeden küçük köyden büyük merkezi yönetim birimi, nahiye mânâlarına gelmektedir (Çağbayır 682). Divân'da bir beyitte yer anlamıyla geçmektedir.

Y i r/Y e r; toprak, bir şeyin bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân, alan; gezinilen, ayakla basılan tavan mânâsına gelmektedir (Çağbayır 5294). Divân'da elli altı beyitte, çoğunlukla ayak basılan, gezilen mekân anlamıyla, bazı beyitlerde yer yer ikilemesi ile mahal anlamında, bazı beyitlerde zaman anlamıyla kullanılmıştır.

*Geh temeddüḥ geh teġazzül nābe-cādır baʿd-ez-īn*
*Yüz sürüp ḫāke duʿālar eyle kim geldi yeri* 265/Kas.45-48

Gâh övünmek gâh gazeller söylemek yersizdir bundan sonra, toprağa yüz sürüp dualar etmenin zamanı gelmiştir.

M a h a l; yer, yöre demektir (Tuğlacı 1822). Divân'da lûgat anlamıyla beş beyitte kullanılmıştır.

*Āb-ı rūyum dökeyim nābe-maḥal yerlerde*
*Beni eylerse yine şefḳatiñ eyler reyyān* 249/Kas.43-89

Yerli yersiz her yerde yüzsuyumu dökeyim, beni ancak Senin şefkatin suya kandırır. Beyitte ağlamak, yalvararak yakınmak anlamına gelen yüzsuyu dökme deyimi kullanılmıştır.

C â y – g â h; iyi bir memuriyet makamı anlamına gelmektedir (Çağbayır 762). Divân'da iki kez kullanılmıştır.

C i l v e – g â h; cilve edilen yer; görünme ve gözükme yeri; gelin odası demektir (Çağbayır 818). Divân'da iki beyitte kullanılmıştır.

*Çeşm-i terim ḫayāl-i ruḫ-ı yāra cilvegāh*
*Āġiştedir o şīşede āb-ı zülāle gül* 470/G.171-4

Islak gözlerim yârin yüzünün hayâlinin göründüğü yerdir, o şişede cam gibi berrak suya sıkıca bağlanmıştır gül. Beyitte cilvegâh olan yer âşığın gözüdür.

C e v l â n – g â h; dolaşılan yer, dönüp dolaşma yeri; koşu yeri; savaş yeri anlamlarına gelmektedir (Çağbayır 786). Divân'da iki beyitte kullanılmıştır.

N ü z h e t – g â h; eğlence yeri, gezinti yeri, mesire yeri demektir (Çağbayır 3577). Divân'da iki beyitte yine gerçek mânâsıyla kullanılmıştır.

*Muvāfıḳ resmi de ṭab'-ı Selīm'e*
*Aceb şāhāne nüzhetgāh-ı vālā* 328/Kas.10-3

2.1.4.2.4 Mesâf, Meydân, Rezmgâh, Teng-nâ

M e s â f; sıra halinde dizilme yeri; Meydân ise, geniş, düz ve açıklık yer, alan, saha; bir olayın geçtiği yer; mecâzen fırsat, imkân, zaman; tasavvufta Bektaşî ve Mevlevî tekkelerinde ayin yapılan yer demektir (Çağbayır 3159-3184). Mesâf, Divân'da bir kez, meydân ise altı kez kullanılmıştır.

*İşte biz şāh-süvārān-ı feżā-yı 'aşḳız*
*Merd olan var ise gelsin buña meydān derler* 403/G.71-7

İşte biz âşk sahasının süvârileriyiz, mert olan varsa bu meydana gelsin.

R e z m – g â h; savaş alanı, kavga yeri demektir (Çağbayır 3965). Divân'da bir beyitte alan, meydan mânâsıyla geçmektedir.

*Rezmgāh-ı süḫana tīġ-i zebānın eyler*
*Tīzī-i ṭab' ile şemşīr-i mücellā-yı süḫan* 284/K.51-18

T e n g – n â; darlık, sıkıntı; dar, sıkıntılı yer; mezar demektir (Çağbayır 4733). Divân'da iki beyitte kullanılmıştır.

2.1.4.3 İnşâî Unsurların Durumunu Belirten Kelimeler

2.1.4.3.1 Müsbet Olanlar

2.1.4.3.1.1 Ma'mûr, 'İmâret, Âbâd

M a ' m u r; bayındır, abâdan, harap bir halde olmayan; işlenmiş, ekilmiş; ahalisi olan, meskûn anlamlarına gelmektedir (Tuğlacı 1841). Divân'da, beyt-i ma'mûr, mülk-i ma'mûr, bünyân-ı ma'mûr, ma'mûr u mu'ammer terkipleri ve müstakil kullanımları ile yirmi bir beyitte geçmektedir. Kelime mecâzen dünya,

hoşnut edilen gönül, devlet, hânedân, yazılan güzel mısra ve beyitler; çoğunlukla da gerçek mânâsıyla bakımlı binalar için kullanılmıştır.

*Belki maʿmūr eder vālī-i Baġdād bizi*
*Dest-i iḥsānı ile baʿde ḫarābü'l-Baṣra* 540/Kas.3

Beyitte mecâzen mesut, mutlu, şen olma anlamında ma'mûr olma ifadesi kullanılmıştır. Bağdat valisi Ömer Paşa için yazılan beyitte, onun cömertliği, lütûf ve ikrâmları ile ma'mûr olacakları ifade edilmiştir.

'İ m â r e t; Selçuklular ve Osmanlılar zamanında yoksullar için kurulan yeme içme bazen de barındırma ocaklarına verilen ad; mamurluk, şenlik, bayındırlık anlamına gelmektedir (Tuğlacı 1204) Divân'da, kas'a-i şeyh-i 'imâret, meyl-i 'imâret, sa'y-i 'imâret terkipleri ile üç beyitte, lûgat mânâsı ile geçmektedir.

*Meyl-i ʿimāret eylemez ol şāh-ı pür-sitem*
*Mülk-i dilim ḫarāb u yebāb olmuş olmamış* 437/G.122-4

O sitem dolu şâh için gönül mülkümün yıkılıp dökülmüş olmasının hiçbir önemi yok, harâb olan gönlümü şenlendirmeye hiç meyletmez. Burada 'imâret şenlendirme, mutlu etme anlamında kullanılmıştır.

Â b â d; bayındır, mamur; şen, neşeli, bahtiyar, mutlu, müreffeh mânâlarına gelmektedir (Tuğlacı 2). Divân'da, cennet-âbâd, cihân-âbâd, neşât-âbâd, nüzhet-âbâd gibi terkipler ve müstakil kullanımları ile kırk bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Düşmeni berbād eder ʿālemi dilşād eder*
*Mülkünü ābād eder ol şeh-i Cem-iḳtidār* 327/Kas.9-2

O hükümdarın iktidarı düşmanı berbat, âlemi mutlu ve kendi mülkünü müferreh, mamur eder.

*Yeñiden etdiler eski ʿibādetgāhı ābādān*
*Yeñişehr ehliniñ bu saʿy-i bī-hemtāsıdır meşkûr* 345/G.29-4

Eski ibadet yerini yeniden kullanılır hale getirdiler, Yenişehir halkının bu benzersiz çalışma ve gayreti teşekküre değerdir.

### 2.1.4.3.2 Menfî Olanlar

#### 2.1.4.3.2.1 Harâb, Harâbezâr, Vîrân, Vîrâne

H a r â b; viran, bozulmuş, yıkılmış, yıkık, bayındırlığı kalmamış, yıkkın, bitkin, perişan, sarhoşluktan bitkin; mecâz anlamı da kimsesiz, sahipsiz, çok kötü durumda olan demektir (Tuğlacı 1004). Divân'da, on iki beyitte, düşmanın bozguna uğratılan orduları için, sevgilinin zulmüne uğrayan âşığın yıkık gönlü için, feleğin berbat ettiği ömür için kullanılmıştır. Bazı beyitlerde hazinelerin bu harap yerlerde saklandığı ve buralarda eşkıyaların çok bulunduğu ifade edilmiştir.

*Āh o kāfir duḫteri pek ṣıḳdırır fistanını*
*Nāz eder ʿuşşāḳa açmaz gül gibi pistānını*
*Çeşm-i mesti bir nigāh-ı şūḫ ile eyler ḫarāb*
*Bu cihānıñ mülket-i Rūm u Firengistānını* 537/G.10

Beyitte, sevgilinin şûh bir şekilde naz edişi ve sarhoş edici bakışları ile âşığın gönlünü ve hatta tüm Rûm illerini harâb ettiği vurgulanmıştır.

V i r a n; yıkık, virane; yıkılmış veya pek harap olmuş yapı; eski yapı veya şehir kalıntısı demektir (Tuğlacı 2984). Harâb kelimesinin Farsçadaki karşılığıdır. Divân'da, dil-i vîrân, hâtır-ı vîrân terkipleri ve müstakil kullanımları ile on iki beyitte, daha çok âşığın gönlünü ifade etmek için, bunun dışında eski binalar, köhne mekânlar için kullanılmıştır.

*Eder re'fetle ḫalḳıñ ḫāṭır-ı vīrānını taʿmīr*
*Ḫudā etsin hemīşe ḫānedān-ı ʿizzetin ābād* 340/Tar.22-13

(O Hükümdar) Merhamet ile halkın virân olmuş hatırını (gönlünü) tamir eder, Allah şerefli hânedânını her daim mamur etsin, mesut kılsın.

*Yeter yıḳdıñ dil-i vīrānımı şimden geri yap yap*
*Gel ey genc-i ümīdim gel meded luṭfuñla ābād et* 374/G.26-3

Yeter virân olan gönlümü yıktığın, bundan sonra tamir et hiç olmazsa, gel ey ümit hazinem gel de medet lütfunla mamur et, gönlümü hoş et.

#### 2.1.4.4 Ülke, Yer ve Şehir İsimleri

##### 2.1.4.4.1 Ülke İsimleri

###### 2.1.4.4.1.1 Acem, Arab, Azerbaycan, Bedahşan, Çin, Freng, Habeş, Hindistan

Osmanlı Devleti'nin geniş topraklara sahip olmasının yanında diğer ülkelerle siyasî, ticarî ve kültürel ilişkileri nedeniyle şairler şiirlerinde birçok ülke ve şelke ve şehirler şiirde genellikle meşhur özellikleriyle ve bu özelliklerinden istifade edilerek çeşitli hayallerin ifadesinde kullanılırlar. Örneğin; Çin âhû, porselen, put, nakş, nakkâş; Hindistan baharat, tavus, papağan, fil, kılıç, hançer, inci ve yakut; Diyâr-ı Rûm, Ferhâr güzelleriyle; Bağdat halifelik makamı oluşu ve hırsızların çokluğu; Bedahşan la'l, Nişabur fîrûze, Yemen akîk; Isfahan sürme; Mısır şeker, papağan ve kılıç; Şam kılıç, zırh gibi harp eşyaları, şeker, çörek, gülsuyu ve cam işleri ile birlikte anılır (Yeniterzi 301). Bu isimler şiirde tevriye sanatından yararlanılarak en çok kullanılan özel isimlerdir.

A c e m; İslamlığın ilk yayılma yıllarında Arapların genel olarak, Arap olmayan Müslüman uluslara verdikleri ad veya sıfat; daha sonraları ise İranlılara verilen genel ad veya sıfat olmuştur (Tuğlacı 6). Divân'da çoğunlukla dönemin sanat merkezi oluşu, özellikle edebî sahadaki önemi gibi özelliklerinden yararlanılan Acem, otuz yedi beyitte kullanılmıştır.

*Acemde etdim icrā-yı belagat*
*Süḫan-sencānı oldu ġarḳ-ı ḥayret* 72/Mes.7-23

Belâgat ilmini Acem topraklarında öğrenip icrâ ettim; söz ustaları bunun karşısında (benim belâgattaki ustalığımı görünce) şaşkınlıktan hayrete kapıldılar.

Edebiyatlar klasikleştikçe, yani zarifleştikçe eserlere uygulanan ölçü ve kaidelerde çok ince ayrıntılara inilmiş ve bu teferruat sıkı bir kayıt altına alınmıştır. İşte edebî eserlerin lafız, şekil ve mânâlarıyla alakalı olan bu ölçü ve kaidelerinin toplanması retorik de denilen belâgatı meydana getirmiştir.[62]

Beyitten dönemin şartlarında Acem diyarının edebi sahada son derece ileri seviyede olduğunu ve bu sebeple eğitim görmek için şairlerin Acem illerine gittiğini anlıyoruz.

---

[62] Meserret Diriöz, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* 1, Belâgat. Türklük Bilimi Araştırmaları, 11, Niğde, 2002, s:255.

*Şuʿarā-yı ʿAcem olmuşdu yanımda ʿacemī*
*Şāh-ı İrān'a mezāyālar edince tefhīm* 141/Kas.16-33

Beyitte kelime tevriyeli olarak kullanılmış, İrân Şâh'ına (şiirdeki) meziyetlerimi sununca, Acem şairleri benim yanımda acemi kaldılar diyen şair, Fars diline olan hâkimiyetini ifade etmiştir.

*Ḳuru laf ile sözün cūy-ı ḫayāl eyleyemez*
*İçmeyenler ʿAcemistān'a varıp çay-ı süḫan* 290/Kas.84-51

Yine benzer bir kullanımda da şair, Acemistân'a gidip söz çayından içmeyenler, boş sözler ile hayâl ırmağına dalıp yeni mânâlar üretemezler, derken; dönem itibari ile buranın bir edebî merkez oluşunu, usta şairlerin hep Acem topraklarında olduğunu ve bu sebeple muhakkak bu topraklara gidip tahsil görmek gerektiğini, ancak böylelikle sanatta üst seviyeye ulaşılabileceğini ifade etmiştir.

Edebî mânâdaki çağrışımlarının dışında bazı beyitlerde bölgenin coğrafî güzelliklerinden de yararlanılmıştır.

*Sitānbul cümle ʿālemden ʿibāret başḳa ʿālemdir*
*Acem nıṣf-ı cihān taʿbīr eder gerçi Ṣıfāhān'a* 108/Kas.7-63

Isfâhân çok süslü ve mamur olduğu için şehir güzelliğini temsil eder. Bu sebeple "Isfahân nısf-ı cihân" olarak anılır.[63] Beyitte İstanbul ile Acemlerin dünyanın yarısına bedel gördükleri İsfâhân şehri mukayese edilmiş ve İstanbul'un bütün ʿâlemden ayrı bambaşka bir ʿâlem olduğu belirtilerek İsfâhân'dan üstün görülmüştür.

*Sen ol şāhenşeh-i Rūm u ʿArab ṣāḥib-ḳırānsın kim*
*Acem şāhı ḳapuñda bir nöker şevketlü ḫünkārım* 124/Kas.12-13

Sen öyle bir padişahsın ki cümle Rûm ve Araplar senin himayen altındadır. Acem şâhı dahi senin kapında bir köledir yüce hünkârım.

Beyitte, yıllar yılı süren Osmanlı-İran, Sultan-Şâh rekabeti kendini hissettirmektedir. Osmanlı hükümdarının kudreti ifade edilirken Acem şâhı ile kıyas edilerek Şâh'ın Osmanlı kapısında ancak bir kul olduğu belirtilmiştir.

---

[63] A.Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı.* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1992) 100.

A r a b; Irak, Şam, Ceziret-ül-Arab, Hicaz, Yemen ile Mısır'da ve Afrika'nın kuzeyinde bulunan semitik kavmin umûmî adıdır (Devellioğlu 35). Divân'da sekiz beyitte, Rûm u 'Arab, nezd-i 'Arab, füsehâ-yı 'Arab, lisân-ı 'Arab gibi terkipler ile kullanılmıştır. Vehbî beyitlerin birinde tüm Arab'ın Osmanlı hâkimiyeti altında oluşundan bahsederken diğer yedi beyitte kendisinin Arap diline çok iyi derecede vâkıf oluşundan, öyleki bu dilde üstâd olduğundan bahsetmiştir. Dönem itibariyle Arapça bilmenin şairler arasında itibar vesilesi olduğunu görüyoruz.

*Arab u Rūm'da üstād-ı süḫandır Vehbī*
*Acemī oldu yanında şuʿarāsı ʿAcem'iñ* 467/G.167-9

Vehbî Arap dilindeki yeterliliğini anlatırken Acem şairlerinden yararlanmış ve bu konuda onların kendisinin yanında acemi kaldıklarını ifade ederek ustalığıyla övünmüştür.

A z e r b a y c a n; Kafkasya'da yer alan, Güney Kafkasya'nın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesidir. Divân'da hûbân-ı Âzerbâycân tamlaması ile bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Gerçi ʿIrāḳ u Iṣfahān olmuş maḳām-ı ʿāşıḳān*
*Ḫūbān-ı Āẕerbāycān pek āşinā bīgāneye* 510/G.229-5

Şair beyitte daha çok Irak ve İsfahan'ın âşıkların makamı olduğunu, ancak Azerî güzellerine de kendisinin çok âşinâ olduğunu belirtmiştir.

B e d a h ş â n; Afganistan'ın kuzeydoğusunda Tacikistan, Çin ve Pakistan'a komşu bölgede, merkezi Feyz-âbâd olan eyalettir. Edebiyatımızda la'l denilen kırmızı renkli değerli taşın çıktığı yer olarak tanınır. Bu taşın madenden çıktığı zaman renginin soluk olduğuna, ciğer kanına bulanıp güneşte bekletilince parlak kırmızıya dönüştüğüne inanılır. Bu yüzden klasik şiirde genellikle güneş ve kanla birlikte ele alınır (Yeniterzi 308).

Divân'da üç beyitte la'l-i Bedahşân terkibi ile geçmektedir. Beyitlerde sevgiliden bahsederken özellikle şehir ve ülkelerin meşhur olan yönlerinden yararlanılmış ve benzetme yoluyla şiire malzeme edilmiştir.

*Aden'de görmedim dür-dāne dendānıñ gibi lüʾlüʾ*
*Leb-i laʿliñ naẓīrin bulmadım gitdim Bedaḫşān'a* 112/Kas.7-105

Beyitte bahsedilen güzelin dişlerinin inciye benzetilmesi, incisiyle meşhur olan Aden şehriyle; dudaklarının rengi ve güzelliği ise kırmızı yakut taşının çıkarıldığı Bedahşân ile sağlanmıştır. Şair, sevgilinin dişleri kadar güzel bir inciyi Aden'de dahi görmediğini, aynı şekilde Bedahşân'da da O'nun dudaklarına benzer bir la'l taşı bulamadığını ifade etmiştir.

Ç i n; Doğu Asya'da halk demokrasisiyle yönetilen bir ülkedir (Tuğlacı 472). Mani dinini ortaya çıkardığı rivayet edilen Mânî'nin ressam olması; Nigâristân, Erjeng gibi adlarla anılan kutsal kitabının gayet güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz Çin'le birlikte ele alınır; büt, sanem, büt-hâne, kâfir, nigâr, nigâristân, nakş, nakkâş, münakkaş, sûret, tasvîr, musavver gibi put ve resimle ilgili kelimeler bir araya getirilir (Yeniterzi 310).

Kelime Divân'da, Çîn ü Ferhâr, Çîn-i zülf, Çîn ü Hoten, kârvân-ı Çîn, hıtta-i Çîn, nigâristân-ı Çîn, Fağfûr-ı Çîn, Nişâbûr u Çîn, müşg-i Çîn, Çîn-i ebrû gibi terkipler ile yitmi dokuz beyitte kullanılmıştır.

Çin hükümdarı olmak saltanat ve güç sahibi olmayı ifade eder. Fağfur, eskiden Çin hükümdarlarına verilen bir ünvan veya addır. Çin sanatının en ünlü mamûllerinden biri olan kâse veya porselen nevinden eşyaya da fağfur denir ve kâseyi fağfurî tamlamasıyla kullanılırdı.[64]

*Ṣadāsı çıḳmadı Faġfūr-ı Çīn'iñ çoḳ zamanlardır*
*Şikeste eylemiş ḍarbıñ meger şevketlü ḫünkārım* 124/Kas.12-15

Kuvvetin Çin'i mağlup ettiği için Çin hükümdarının çok zamandır sesi çıkmıyor yüce hünkârım.

Çin güzel kokunun, miskin kaynağıdır. Bu sebeple genellikle; misk(müşg), bûy, âhû, nâfe, Hıtâ gibi unsurlarla birlikte kullanılmıştır. Ayrıca Çîn kelimesinin "kıvrım, büklüm" gibi anlamlarıyla sevgilinin misk kokulu saçları (zülf, turra), bazen de kaşları (ebrû) ile ilgi kurulur.

*Hezārān kārvān-ı Çīn ile müşg-i Ḫoten gelse*
*Dimāġımdan çıḳarmam ben o zülf-i ʿanberīn būyu* 522/G.246-5

[64] Tökel 166.

Çin kervanları ile binlerce Hoten miski gelse, ben o zülüflerinin misk ü anbere benzeyen kokusunu zihnimden çıkaramam. Beyitte dönemin şartlarında ticaretin kervânlar ile yapıldığı belirtilmektedir.

F i r e n g; Fransız, Avrupalı, Anglosakson, cermen veya latin ırklarının birinden olan kimse; Avrupalılara ait bir sıfattır (Tuğlacı 830). Divân'da dokuz beyitte özellikle güzelleri, putları, kâfirleri ile ele alınmıştır.

*Mest iken ol muġ-beçe açdıḳda gördük sīnesin*
*Görmemişdik öyle bir ṣāfī Fireng āyīnesin* 494/G.206-1

O ateşe tapan (güzel) sarhoşluğun tesiri ile sinesini açtı da Fireng aynalarından daha parlak olan sinesini ancak öyle görebildik, daha önce böyle duru, beyaz bir sine görmemiştik. Beyitte mecûsî bir dilberin sinesinin güzelliği anlatılırken meşhur Fransız aynalarının özelliğinden yararlanılmıştır.

H a b e ş; Günümüzdeki adı Etiyopya olan Habeşistan, Afrika'nın doğusunda Yemen'in karşı kıyısının iç kesiminde yer alır. Halkı siyahî renkte olduğu için divan şiirinde sevgilinin siyah saçları veya beni, bazen de gecenin karanlığı için Hindû yanında en çok kullanılan benzetmelerden biridir (Yeniterzi 311).

*Ḥabeş iḳlīminiñ ḫāl-i siyāhıñ padişahıdır*
*Mu'anber kākülüñ Fas mülketinde tūġ-ı şāhīdir* 409/G.80-1

Divân'da bir beyitte karşımıza çıkan Habeş, siyah beni sebebiyle bağlantı kurularak sevgilinin padişahı olduğu ülke olarak tasavvur edilir.

H i n d/H i n d i s t â n/H i n d û s i t â n; eski Yunan ve Romalıların Sind ırmağının doğusunda kalan bölgelere verdikleri "İndia" sözünden değişmiştir. Arap ve İranlı coğrafyacılar, İndia yerine Hind ve Hindû-ssitan isimlerini daha çok Müslüman hâkimiyetine girmeyen bölgeleri için kullandılar. Daha sonraları Hind ismi bütün Hind kıtasını kapsayan bir isim olmuştur (Aybet 135).

Divân'da Hind adı on beyitte, Hindûsitân ise iki beyitte kullanılmıştır. Hindistan siyah tenli insanların yurdudur, bu yüzden edebiyatımızda sevgilinin saçları ve beni, Hintliye benzetilir.

*Nola Şīrāz'ı versem versem ben o ḫāl-i 'anber-efşāna*
*Bulunmaz Hind ü Keşmīr ü Ḫoten'de böyle bir dāne* 112/Kas.7-104

Hint, Keşmir ve Hoten'de bir benzeri dahi bulunmayan, etrafa anber kokuları saçan o benine karşılık tüm Şîrâz'ı versem ne olur? Şair, sevgiliye verdiği değeri ifade ederken onun yüzündeki tek bir beni, Şîrâz şehrine bedel gördüğünü söylemiştir.

2.1.4.4.1.2 Irak, İran, Kâfiristan, Kenan, Mısır, Moğolistan

I r a k; Irak-ı Arab, orta şarkta Fırat ile Dicle nehirlerinin aşağı mecraları boyunca uzanan memlekettir. Bu bölgeye Irak-ı Arab denilir. Zagros dağlarının doğusunda kalan bölgeye de Irak-ı Acem adı verilir (Aybet 136). Aynı zamanda Türk mûsikîsinin en eski makamlarından birinin de adıdır.

Divân'da, Irâk u Isfâhân, Irâk u Çîn terkipleri ile beş beyitte geçmektedir.

*Nihāvend ü ʿIrāḳ u Iṣfahān'da görmemiş ʿuşşāḳ*
*Nevā-sencān-ı nāz u şīveyi bu ṭarz-ı raʿnāda* 95/Tar.4-35

Âşık, naz ve işve makamının böylesine güzel tarzda icrâ edildiğini ne Nihâvend ne Irâk ne de Isfâhân'da görmemiştir.

Beyitte geçen Nihâvend, Irâk ve Isfâhân özel isimleri aynı zamanda Türk mûsikîsinin en eski makamlarından olup, burada tevriyeli olarak kullanılmışlardır.

İ r â n; güneyde Basra Körfezi ve Umman Körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrili olan Güneybatı Asya'da bir ülkedir. Osmanlı Devleti ile İran arasındaki siyasi ve kültürel anlamda kurulan ilişkiler, savaşlar ve özellikle Fars dilinin edebî sahadaki hâkimiyeti sebebiyle şiirde sıkça adı geçen İrân, Divân'da on beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Şikest eyler ser-i Faġfūr'u bir kāse gibi ḍarbıñ*
*Hücūm-ı leşker-i ḫışmıñ ḳılar Īrān'ı vīrāne* 106/Kas.7-31

Kuvvetli darben (Çin hükümdarı) Fağfûr'u adeta bir kâse gibi kırıp geçirdi, Düşman ordularına yaptığın hücum ile de İran viraneye döndü.

K â f i r i s t a n; Afganistan'ın kuzey doğusunda, Hindukuş dağları yamacında Pencşîr'den Çitral'e kadar uzanan yüksek vadilere bölünmüş dağlık bölgenin adıdır.[65]

---

[65] Kâfiristan Maddesi, "Meydan Larousse", İstanbul, 1971, C.VI, s:766.

Divân'da bir yerde kullanılan kelime ile herhangi bir bölge adı zikredilmemiş, benzetme yolu ile sevgili anlatılırken kâfir askerlerinin özelliklerinden yararlanılmıştır.

*Leşker-i ḥarbī gibi furṣat arardı her zaman*
*Mülk-i cāna böyle istīlā edip şimdi hemān*
*Her biri gūyā esīr etmiş hezārān Müslümān*
*"Ḫāl kāfir zülf kāfir çeşm kāfir el-amān*
*Ser-be-ser iḳlīm-i ḥüsnüñ kāfiristān oldu hep"* 308/Kas.65-III-1

Can mülkünü istilâ etmek için harp orduları gibi her an fırsat kollardı, yüzündeki ben kâfir, zülüf kâfir, gözler kâfir, her biri adeta Müslümanları esir etmiş, güzellik iklimin kâfiristana dönmüş.

Beyitte sevgilinin beni, zülfü ve gözleri, âşığı kendisine esir ettiği için Müslümanları esir alan kâfir askerlerine benzetilmiş ve tüm bu askerler bir araya gelince kâfir ordularına benzetilmiştir.

K e n a n; batı Asya'da Suriye ile Mısır arasında yer alan, batısında Akdeniz, doğusunda Şeria ırmağı ile sınırlı Filistin ve Fenike'yi içine alan bölgenin adıdır. Ken'an aynı zamanda Nûh peygamberin oğlu ve torununun ismidir.[66]

Divân'da, mâh-ı Ken'ân, şûh-ı Ken'ân terkipleri ile Hz. Yusuf kastedilerek dokuz beyitte kullanılmıştır.

*Bu düzdīde nigehle ġamzesi ol şūḫ-ı Ken'ān'ıñ*
*Çeker lemḥü'l-baṣarda sürme-i çeşm-i Zelīḫā'yı* 207/Kas.34-59

Beyitte aynı zamanda Hz. Yusuf ile Züleyha'nın kıssasına telmihte bulunulmuştur.

M ı s ı r; divan şiirinde adı çok geçen ülkelerden biridir. Kuzey doğu Afrika'da Nil Nehri'nin aşağı mecrâsında yer alan ülkenin adıdır. On yedi beyitte karşımıza çıkan kelime genellikle "ülke, memleket, sancak" anlamları ile tevriye yapılarak ya da Hz. Yusuf ve Züleyha'nın hikâyesine telmihte bulunarak ele alınır.

*Azīz-i Mıṣr'a cūş-ı Nīl'dir çün māye-i behcet*
*Ḫurūş-ı cūy-ı eşk-i 'āşıḳın cūyāndır Yūsuf* 453/G.146-11

---

[66] Kenan Maddesi, "Meydan Larousse", İstanbul, 1971, C.VII, s:168.

Beyitte Mısır hükümdarlarına aziz denildiği, Nil nehrinin ülkeye güzellik kattığı ve bereketlendirdiği dile getirilmiştir.

M o ğ o l i s t a n; kuzeyinde Rusya, güneyinde, doğusunda ve batısında Çin Halk Cumhuriyeti bulunan, denize kıyısı olmayan bağımsız bir ülkedir. Divân'da bir beyitte geçmektedir.

2.1.4.4.1.3 Nemçe, Rum, Tatar, Yemen, Yunan

N e m ç e/A v u s t u r y a; Osmanlı-Rus savaşları sırasında açılan Avusturya cephesinde yaşanan savaş sahneleri vs. Divân'da yirmi sekiz beyitte konu edilmiş ve kelimenin geçtiği tüm beyitlerde bu savaşa dair bilgiler verilmiştir.

Beyitlerde Avusturya ordusunun Rus orduları ile iş birliği yaptığı ve Osmanlı orduları tarafından büyük bir bozguna uğratıldığı dile getirilmiştir.

*Zen-i Moskov'la bir iş yapdı ṣanardı nā-merd*
*Gördü ceng erlerini bildi ḫaṭāsın Nemçe* 127/Tar.13-16

*Ḳırāl-ı bed-fiʿāl-i Nemçe ḥaddin bildi ʿahdiñde*
*Ḳaçırdıñ ḳahr ile ṣaḥrā-yı heyhāta o maḳhūrı* 130/Tar.14-19

R û m; eskiden Doğu Roma İmparatorluğu Anadolu'yu da içine aldığı için Anadolu'ya Rûm, Anadolu'da yaşayan halka da Rûmî denilirdi. Klâsik şiirde Diyâr-ı Rûm, beyazlık, parlaklık, gündüz, ay, güzellik, güzellerin bolluğu, eğlence, şarâb, harâmilerin, esirlerin, tâcirlerin ve kâfirlerin çokluğu gibi unsurlarla ele alınır (Yeniterzi 324). Divân'da, on altı beyitte geçmektedir.

*Benim lisān-ı ʿArab'da feṣāḥatiyle mes̱el*
*Diyār-ı Rūm u ʿAcem'de müsellemü'l-ās̱ār* 281/Kas.50-80

Şair, Arap diline ne kadar vâkıf olduğunu belirtmiş ve başarısının Rûm diyarında ve Acem topraklarında herkes tarafından Kabul gördüğünü vurgulamıştır. Burada diyâr-ı Rûm ifadesi ile Anadolu toprakları kast edilmiştir.

*Var mı ol āfet-i Rūm'uñ ʿacabā mis̱li deyü*
*Rūmeli pā-zede-i mevkib-i seyranımdır* 416/G.91-6

Bu beyti de Rum güzellerinin anlatıldığı, methedildiği beyitlere örnek olarak verebiliriz.

T a t a r; aslında ilk yurtları Türkistan'ın doğusu olan Cengiz İmparatorluğu zamanında Anadolu ve Kırım'a kadar Asya'nın birçok ülkelerine yayılan bir Türk kavminin adıdır.[67]

Tatarlar edebiyatta yağmacı, zalim, kavgacı, cesur, sarhoş, usta avcı, at binici ve ok atıcı gibi özellikler ile ele alınır (Yeniterzi 328). En iyi müşg de buradan gelir. Divân'da, kavm-i tâtâr, reşk-i müşg-i Tâtârî, nâfe-i Tâtâr, gamze-i Tâtâr-ı nigâh, çeşm-i Tâtâr gibi terkipler ile on iki beyitte geçmektedir.

*Mülk-i sāmānıma Tātār verip çapulu*
*Gitdi yaġmāya bütün raḫt u bisāṭ-ı zer ü sīm* 141/Kas.16-40

Vehbî, Eski Zagra'da kadılık görevindeyken Şahin Giray'ın intikamını almak isteyen bir grup tatar tarafından mahkemesi basılmış, malı mülkü yağma edilmiştir. Şair, beyitte yaşadığı bu olayı dile getirmiştir.

*Bir naẓra ile ġamze-i Tātār-ı nigāhım*
*İsterse eder mülk-i dil-i ʿālemi yaġmā* 365/G.13-6

Burada da tatarların yağmacı özelliğinden yararlanarak sevgilinin âşığın gönül mülkünü bir bakışıyla yağma etmesi anlatılmıştır.

Y e m e n; Arabistan yarımadasının güney batı ucunu teşkil eden ülkenin adıdır. Arapçada sağ taraf mânâsına gelir (Aybet 140). Divân şiirinde daha çok Süheyl yıldızı ve akik taşı ile birlikte anılır. Süheyl, güney yarım kürede bulunan parlak ve büyük bir yıldızın adıdır. Yemen'den çok iyi görülebildiği için buna Süheyl-i Yemânî de derler. Efsaneye göre kırmızı akik taşı rengini bu yıldızdan alırmış (Pala 411). Divân'da da Yemen kelimesi, akik taşı, la'l taşı, hâtem gibi unsurlarla birlikte üç beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Vermez ṣafā-yı laʿl-i lebin Ḫātem olsa da*
*Aṣl-ı ʿaḳīḳi ḫoş biliriz kim Yemenlidir* 392/G.54-3

Hâtem, mühür, üstü mühürlü yüzüktür. Genellikle sevgilinin dudağı yerine kullanılır. Bu yüzük aslında inci, yakut veya la'l'den yapılmış olarak gösterilir (Pala 198). Burada da dudak, renginden dolayı la'l sıfatını almış ve hakiki akik taşının Yemen'de olduğu belirtilmiştir.

[67] Tatar Maddesi, "Meydan Larousse", İstanbul, 1973, C.XI, s:934.

*Nedir ol reng-i ʿaḳīḳi bu Süheylī ḳadeḥiñ*
*Sākiyā cevher-i mey yoḫsa Yemen'den mi gelir* 412/G.85-4

Benzer bir kullanımda da yine akik taşının rengini Süheyl yıldızından almış olduğu inancına telmihte bulunularak, şarabın da renginden dolayı Yemen'den gelmiş olabileceği düşünülmüştür.

Y u n a n/Y u n a n i s t a n; felsefenin temellerinin atıldığı, Balkanların güneyinde bulunan bir ülkedir. Divân'da bir beyitte aklı-ı Yunan terkibi ile geçmektedir.

*Dil-i deryā-ḫurūşum baḥr-ı ṭūfān-ḫīz-i ḥikmetdir*
*Eder ġarḳ-āb-ı ḥayret mevc-i fikrim ʿaḳl-ı Yunan'ı* 154/Kas.21-43

Beyitte şair, fikir dünyasının zenginliğini, gönlünün hikmetlerle dolu olduğunu anlatırken felsefenin çok ileri düzeyde olduğu Yunanistan'dan yararlanmış ve Yunanlıların dahi kendi ilminden dolayı hayrete düşeceğini belirterek mübalağada bulunmuştur.

#### 2.1.4.4.2 Şehir ve Yer İsimleri

##### 2.1.4.4.2.1 Aden, Babil, Bağdat, Basra, Bedr, Buhara, Fener

A d e n; Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin başkenti ve tarihi bir limanı olan Aden; kendi adını taşıyan körfezde, Arap yarımadası ile Afrika'daki Somali yarımadası arasında yer alır. Geçmişten bu yana körfezde çok kaliteli inci çıkarılmaktadır (Yeniterzi 304).

Divân'da, dürr-i ʻAden, bahr-ı ʻAden terkipleri ile bir kez sevgilinin dişlerinin düzgünlüğü ve güzelliğini ifade etmek için, diğer iki beyitte de edebi anlamda olmak üzere toplam üç kez inci ile birlikte kullanılmıştır. Bir şeyin muntazamlığını ifade eden "inci gibi dizmek" deyiminde olduğu gibi, beyitlerde de belâgat sahipleri şairin mücevher kıymetindeki beyitlerini görünce bu düzgün, kusursuz söyleyişi Aden incisine benzetmişlerdir.

*Güher-i naẓmımı bu silk-i belāġatde görüp*
*Dediler dürr-i ʿAden'dir büleġā-yı ʿAdnān* 247/Kas.43-73

B â b i l; Mezopotamya'da; Bağdat'ın 88 km. güneyinde, Hille civarında ilkçağda kurulmuş; kulesi ve asma bahçeleriyle meşhur bir şehirdir. Edebiyatımızda Bâbil; genellikle çâh-ı/çeh-i Bâbil (Babil kuyusu) ve Kur'an-ı Kerim'de bildirilen Hârût ile Mârût adlı melekler nedeniyle kullanılır (Yeniterzi 306).

Hârût ile Mârût hakkında pek çok rivâyet mevcuttur. Bunlardan biri; meleklerin insanları günah işlemeleri nedeniyle eleştirip, kınadıkları, Allah'ın da "Eğer size de şehvet yetisi vermiş olsaydım aynı şekilde siz de günah işlerdiniz. İsterseniz içinizden en dindar birkaç temsilci seçin, onları yeryüzüne gönderelim ve deneyelim" demesi üzerine Hârût ile Mârût seçilerek insanlar arasına gönderilmiştir. Allah onların Allah'a ortak koşma, insan öldürme, zina ve içki içme gibi dört şeyden uzak kalmalarını emreder. Bunlar özellikle insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözme görevini yürütürlerdi. Bir gün aralarında anlaşmazlık olan bir karı koca çözüm yolu bulma amacıyla onlara geldiğinde her ikisi de Zühre adlı kadına âşık olurlar ve belli bir zamanda buluşmak için sözleşirler. Kadınla buluştukları anda Allah göklerin kapılarını açtırarak meleklere yeryüzüne gönderilen temsilcilerinin nasıl günahlara daldıklarını, içki ve zina gibi kötülükleri nasıl işlediklerini gösterir (Yıldırım 357).

Klasik edebiyatımızda bu rivayetlere binaen sevgilinin gamzesi ve saçları Hârût ve Mârût'a, çene çukuru çâh-ı Bâbil'e; bazen de şairin mürekkep hokkası çâh-ı Bâbil'e, kamış kaleminin içindeki lifler de başaşağı asılmış Hârût ve Mârût'un saçlarına benzetilerek üç kez kullanılmıştır.

*Çāh-ı Bābil'dir devātım ḫāme-i çālāk-dest*
*Siḥr-i Hārūt'u derūnunda anıñ pinhān bulur* 148/G.18-39

B a ğ d a t/Dârü's-Selâm/Behişt-âbâd; aşağı Mezopotamya'nın kuzey kenarında Dicle nehrinin iki tarafında yer alan ve Irak'ın başkenti olan şehirdir. Bağdat, Farsça "Allah vergisi, lütfedilmiş bahçe, hediye" anlamındadır. Cennete benzetilen şehre, İslâm âleminde cennetü'l-arz denilen dört yerden biri olduğu için Dârü's-Selâm yani sulh ve selâmet şehri veya evi ismi verilmiştir.[68]

Kelime Divân'da behişt-âbâd-ı Bağdât, vâlî-i Bağdâd terkipleri ile iki beyitte kullanılmıştır. Bağdat şehri Fırat ve Dicle'nin birbirine en yakın olduğu verimli topraklar üzerinde kurulmuştur. Beyitte de bu coğrafi duruma değinilmiş ve iki

[68] Bağdat maddesi, "Meydan Larousse", İstanbul, 1971, C.II, s:50.

nehrin adı Bağdat topraklarını bereketlendirme özelliklerinden yararlanılarak kullanılmıştır.

*Furāt u Dicle-āsā cūşiş-i eşk-i revānıñla*
*O şūḫuñ cennet-i kūyun behişt-ābād-ı Baġdād et* 374/G.26-2

Fırat ve Dicle'nin Bağdat'a akıp oraları cennete çevirdiği gibi, âşıkta o şûh sevgilinin yaşadığı cennete benzeyen köyü kendi gözyaşlarıyla sulamaktadır.

B a s r a; Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği, batıdan Suriye ve Necid'den, doğuda İran'dan gelen yolların karşılaştığı yerde, Hz. Ömer (R.A.)'ın emriyle Utbe bin Gazvan tarafından kurulan şehrin adıdır (Aybet 144). Irak'ın ikinci büyük şehridir. Emevîler ve Abbasîler döneminde büyük, zengin ve gelişmiş bir şehir olmuştur. Zamanla bu özelliklerini kaybeden Basra, 1258'de Moğollar tarafından yakılıp yıkılmıştır. Dilimize yerleşen ba'de harâbe'l-Basra (Basra harap olduktan/iş işten geçtikten sonra) deyimiyle anılır. Deyimin nasıl ortaya çıktığına dair bir rivâyet anlatılır. Basra'da fakir biri açtır, kimse bir dilim ekmek vermez. Sadece bir kasap acır, bir parça çiğ et atar önüne. Adamcağız açlıktan ölmemek için eti pişirmek ister ama kimden ateş istediyse red cevabı alır. Elini açar "Allah'ım şu eti pişirecek bir parça ateş ver" diye dua eder. Bu sözler ağzından çıkar çıkmaz Basra'da büyük bir yangın çıkar. Herkes canının, malının derdindeyken, o bir köşede etini pişirir. Daha önce ateş istediklerinden birisi adamı görür ve "Sonunda ateşi buldun" deyince, "Basra harap olduktan sonra" der (Yeniterzi 308).

Divân'da, bir beyitte, yukarıda bahsi geçen ba'de harâbü'l-Basra deyimi ile karşımıza çıkmaktadır.

*Belki maʿmūr eder vālī-i Baġdād bizi*
*Dest-i iḥsānı ile baʿde ḫarābü'l-Baṣra* 540/Kas.3

Beyitte Bağdat valisi Ayas Paşa'nın Basra ve civarını fethedip, sulh ve sükûneti sağlamasına işaret edilmiştir.

B e d r; Medine'nin güney batısında küçük bir kasabanın adıdır. Burası Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanında sadece hayvanların sulandığı bir yer idi. Bu küçük yer, Hicret'in ikinci yılında üç yüz kişilik Müslüman ordusunun, Mekkeli müşriklerin bin kişilik ordusunu, Ramazanın on yedi veya on dokuzuncu gününde vukua gelen savaşta tamamen mağlûb ettiği, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in nüfûzunun

tesisine ve İslâmiyet'in yayılmasına başlangıç teşkil ettiği için önem kazanmıştır. Bedr aynı zamanda dolunay mânâsına da gelir (Aybet 145).

Kelime Divân'da, bedr-i 'âlî, şeb-i bedr, bedr-i mu'allâ, bedr-i müncelî, gazâ-yı bedr, bedr-i felek, bedr-i tamâm, bedr-i rûşen-veş, nûr-ı bedr, bedr-i ümîd gibi terkipler ile on dokuz beyitte geçmektedir. Daha çok dolunay anlamıyla kullanılmıştır.

*O meh gösterdi engüşt-i hilāli*
*İki şaḳḳ olmasın mı bedr-i ʿālī* 54/Mes.2-19

Beyitte Hz. Peygamber'in parmağıyla işaret ederek ay'ı ikiye bölme mucizesine işaret edilmiştir.

*Ġazā-yı Bedr'i yād etdirdi tāb-ı berḳ-i şemşīriñ*
*Olup ʿayyūḳa dek pertev-feşān şevketlü ḫünkārım* 351/Tar.35-4

Yüce hünkârım, kılıcından yayılan şimşeğe benzeyen ışık bedir gazasını hatırlattı herkese, o kılıçtan saçılan parlaklık göklere kadar ulaştı. Beyitte Bedir savaşına telmihte bulunulmuş ve yaşanılan savaşın şiddeti ve başarısı bu gazayı hatırlatmıştır.

B u h a r a; günümüzde Özbekistan sınırları içinde olan şehir, geçmişte bir ilim ve kültür merkeziydi. Divân'da iki beyitte geçmektedir.

*Benim ol Ḫüsrev-i Şevket-nümā-yı mülk-i maʿnā kim*
*Deger bir naẓm-ı şeh-beytim niçe taḫt-ı Buḫārā'yı* 206/Kas.34-46

Şair, sanatındaki ustalığı ifade etmek için Buharâ'nın kültür ve sanat merkezi oluşu özelliğinden yararlanarak, mânâ yüklü beyitlerinden yalnızca bir tanesinin tüm Buhara hükümdarlığına bedel olduğunu belirtmiştir.

F e n e r; İstanbul'un Haliç kıyısındaki tarihi semtlerden biridir. Bölgede Bizans döneminden kalma pek çok tarihi eser ve kilise bulunur. Edebiyatta özellikle Rûm güzelleriyle birlikte anılır. Divân'da da bu şekilde iki beyitte geçmektedir.

*Görüp ol māhı fetīl aldı Fener'de Vehbī*
*Mūm olan yanmaġa şemʿ-i dil-i sūzānımdır* 416/G.91-7

Vehbî, o ay yüzlü güzeli Fener'de görünce, âdeta bir mum gibi yanmaya başladı gönlü.

2.1.4.4.2.2 Ferhar, Horosan, Hoten, İstanbul, Kâf, Kandehâr

F e r h a r; Türkistan'da Hıta ile Kaşgar arasında güzelleriyle ünlü bir şehir, aynı zamanda bir puthânenin adıdır. Burada yetmiş güzel kız putlara hizmet eder, kendi dininden olmayan birinin gelip o putlara tapınmasıyla rahipler tarafından bu kızlardan biri o kişiye armağan edilirmiş. Divan şiirinde genellikle put ile birlikte ve sevgilinin güzelliğinden kinâye olarak anılır. Hıta'dan dolayı güzel koku ile de münasebet kurulur (Pala 153).

Ferhâr kelimesi Divân'da, iki beyitte müşg, güzel koku ile, bir beyitte de puthânesiyle anılmıştır.

*Büt-i ferḫāra beñzer bir püser gördüm Ṣıfāhān'da*
*Ruḫun Şehnāme-i ḥüsn üzre taṣvīr-i ʿAcem ṣandım* 478/G.183-4

H o r o s a n; Farsça "hûr" güneş ile "âsân" doğan kelimelerinden meydana gelmiştir. Güneşin doğduğu memleket anlamında olup İran'ın doğusundaki geniş bir bölgenin adıdır (Aybet 136). Divân'da on beyitte zikredilmiştir. Beyitlerden bölgede Kızılbaşların yaşadığını, Şâh tarafından yönetildiklerini, Horosanlıların cesur, korkusuz insanlar olduklarını anlıyoruz.

*Ricāliñ başı baġlı olduġundan emr-i şāhīye*
*Ḫorāsānīde olmuş hey'et-i destār pīç-ā-pīç* 379/G.33-5

Horosan'da mevki sahibi herkesin başı Şâh'ın emrine bağlıdır.

H o t e n; Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin güneybatısında bir ildir. Divân şiirinde sevgilinin saçı veya benleri ile çoğu kez siyah renkle birlikte misk/müşg, nâfe, bağır, ciğer, hûn, âhû, gazâl, Çin, Tâtâr ve Türk-i Hatâ gibi unsurlarla bir arada kullanılır. Misk ceylanının beslenmesine yönelik bir telakki ile benefşe ve sünbül, göbeğindeki karalık nedeniyle de laleden de söz edilir (Yeniterzi 313).

Divân'da yedi beyitte karşımıza çıkan kelime, beyitlerin tamamında misk ahularının çokluğu ve miskin buradan elde edilmesi gibi özelliklerinden yararlanılarak zikredilmiştir.

*Var dimāġında şemīm-i ḫaṭ-ı ʿanber-būyuñ*
*Ṣanma kim nāfe-i müşg-i Ḫoten ister ʿāşıḳ* 460/G.157-2

İ s t a n b u l/Sitanbul; Osmanlı Devleti'nin asırlarca başşehri olan İstanbul, Divân'da sekiz beyitte cennet misali güzelliğiyle, güzellerinin benzersizliğiyle zikredilmiş ve Acemle, İsfahânla mukayese edilerek hepsinden üstün tutulmuştur.

*Maḫdūm-ı mükerrem gibi dil-dāde bulunmaz*
*Dilber bulunur gerçi kişi-zāde bulunmaz*
*Ṭaşra güzelinde arama nāz u leṭāfet*
*Ḫūbān-ı Sitānbul gibi dünyāda bulunmaz* 538/Kas.13

Bu beyitte de İstanbul güzellerinin eşi benzerinin nin dünyada bulunmadığı, taşra güzellerinde boş yere nâz ve zarafet aranmaması gerektiği belirtilmiştir.

*Terk etmez idim cennet-i İstanbul'u Vehbī*
*Bir kendim / gendüm idāre edecek ādem / Ādem olaydım* 486/G.195-5

Vehbî, burada da İstanbul'un cennet kadar güzel olduğunu ve mecbur kalınmadıkça İstanbul'dan ayrılınmayacağını dile getirmiştir.

> K â f; yeryüzünü baştanbaşa kuşatmış olduğuna ve Simurg'un yaşadığına inanılan meşhur dağdır. Kimileri Zümrüt'ten olduğunu ve halk arasında kıymetli kabul edilen bazı taşların şeytan tarafından oradan alınarak dünyanın muhtelif yerlerine dağıtıldığını söyler. Bazı rivâyetlerde İskender'in Kâf Dağı'na ulaşarak Simurg'la konuştuğu iddia edilse de Zülkarneyn'in Deryâ-yı Muhit'teki yolculuğunda belli bir noktadan öte geçemediği bilindiğinden bu rivâyetler muteber değildir (Ceylân, 2007:304).

Divân'da on altı beyitte adı geçen bu dağ daha çok, Simurg, Anka, Hümâ gibi mitolojik kuşlar ile birlikte ele alınmıştır.

> Klâsik Türk şiirinin en gözde kuşlarından olan Anka kuşuna Zümrüdüanka da denir. Buna sebep yaşadığı yer olan Kaf Dağının yeşil zümrütten olduğu inancıdır. Rivayetlere göre Kaf Dağının tepesinde direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış köşk benzeri bir yuvada yaşayan ve dişi olduğuna inanılan Anka kuşu çok yüksekten uçar, cüssesi çok iri olup uçtuğu zaman hava kararır ve yağmuru mercan olan bir buluta benzer. Uçarken sel sesine

veya gök gürültüsüne benzer sesler çıkarır. Ayrıca çok parlaktır, bakan gözler kamaşır. İnsanlar gibi düşünür ve konuşur. Çok geniş bilgi ve hünerlere sahiptir; kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapar. Simurgun da otuz kuş büyüklüğünde olduğuna ya da üzerinde otuz kuşun renklerini ve özelliklerini bulundurduğuna inanılır. Otuz kuş olarak ele alınan Simurg çokluğu ifade eder, oysa varlığın birden çok olması vehmî ve hayalidir. Anka gibi çokluğun da gerçekte adı var ve kendisi yoktur. Anka-Simurg ardındaki mitolojik rivayet zenginliği ile Divân şiirinde pek çok kez anılmıştır.[69]

Divân'da da Kaf Dağı bu mitolojik kuşlar ile birlikte, daha çok hayâl ürünü olması özelliğiyle ele alınmıştır.

*Öyle bir ʿAnḳā-yı Ḳāf-ı ʿuzlete taḥsīn kim*
*Lafẓı var dünyāda ammā kendisi maʿnāda yoḳ* 461/G.159-3

*Nām-ı ʿAnḳā gūşe-gīr-i Ḳāf iken pervāz eder*
*Āşiyān-ı ʿuzlet-i evc iştihārımdır benim* 483/G.190-2

K a n d e h â r; İskender'in kurduğuna inanılan, bugün Afganistan sınırları içinde kalan bir şehirdir. Divân'da iki beyitte kand (şeker) kelimesi ile birlikte cinaslı bir kullanım ile geçmektedir.

*Ġubār-ı pāyıñ içün Iṣfahān'dadır naẓarı*
*Ümīd-i ḳand-i lebiñ ile Ḳandehār'a gider* 392/G.55-2

2.1.4.4.2.3 Kâşân, Kerbela, Keşmîr, Kirmân, Nişabur

K â ş â n; Türk-İslâm sanatının zirveye ulaşan eski, önemli ve en renkli iç ve dış mimari süsleme unsuru çinidir. İlk çinilerin Orta Asya'da Kâşân'da imal edildiği kazılardan ve kaynaklardan anlaşılmaktadır. Şehre izafeten bu sırlı çinilere Kâşî denmiştir. Kâşân, akrepleriyle meşhur bir şehirdir. Talihinin akrep burcunda ve Mirrih'in tesiri altında olduğu için akreplerinin çok, insanlarının da savaşçı olduğu söylenir. Kâşân'da işlenen savaş âletleri de fevkalâde makbuldür (Yeniterzi 319).

Divân'da iki beyitte kullanılan Kâşân, sadece şehir olarak anılmıştır.

[69] Ömür Ceylan, *Kuşlar Divânı Osmanlı Şiir Kuşları.* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007) 33.

*Ḫudāvendā seniñ füsḥat-sarāy-ı mülküñe nisbet*
*Hemān Māzenderān zindāndır Kāşān kâşane* 108/Kas.7-62

Osmanlı sarayını metheden şair, Mâzenderân ve Kâşân (İran'ın otuz bir eyaletinden biri) ile kıyaslayarak Osmanlı sarayına göre oraların zindan gibi olduğu belirtilmiştir.

K e r b e l â; Bağdat'ın güneybatısında bulunan Kerbelâ, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in şehit edildiği ve türbesinin bulunduğu yerdir.

Divân'da bir beyitte, Hz. Hasan Ve Hz. Hüseyin'in Peygamberimizin iki nadide torunu olmasının yanında, Kerbelâ toprağının kutsiyetine de değinilmiştir.

*Ḥasan ẕātında aḥsen hem Ḥüseyn ol sıbṭ-ı müstaḥsen*
*Ṭarāvet-baḫş-ı ḫāk-i Kerbelā'dır yā Resūla'llāh* 90/Kas.2-10

K e ş m î r; Hindistan, Pakistan ve Çin sınırında, Himalayalar'ın eteğinde dağlık bir bölgedir. Şiirimizde daha çok güzelleri, gülü, Kaşmir denilen Tibet keçilerinin yünü ile örülen şalları ile meşhurdur (Yeniterzi 320).

Divân'da, sevgilinin yanağındaki misk kokuları saçan benine fedâ edilen bir şehir olarak iki beyitte kullanılmıştır.

*Baḫş eyledim Īrān'ı ben ḫāl-i ruḫ-ı cānāneye*
*Şīrāz u Keşmīr ü Ḫoten olsun fedā bir daneye* 509/Kas.229-1

K i r m â n; İrân'ın güney merkezinde bir eyalet ve şehrin adıdır. Edebiyatımızda kimyonu ile meşhurdur. Ayrıca geçmişte savaş âletleri yapımıyla, özellikle kılıçlarıyla ünlenmiştir (Yeniterzi 320).

Divân'da bir beyitte, sadece semt adı olarak kullanılmıştır.

*Düşer teb-lerze bīm ü dehşetinden ehl-i Tebrīz'e*
*Bıraḳsañ germī-i ḫışmıñdan āteş semt-i Kirmān'a* 108/Kas.7-61

Hiddetinin ateşini Kirmân semtine bıraksan, Tebriz halkı korku ve dehşetten sıtmaya tutulanlar gibi titrer.

N i ş â b û r; Horasan’ın tarihteki dört başkentinden biri olan, günümüzde İran’ın kuzeydoğusunda yer alan şehir, depremleri ve Firuze kaynakları ile meşhurdur (Yeniterzi 324).

Divân’da bir beyitte bahar tasviri için kullanılmış, Türkistan’ın bir şehri olan Nevşâd’dan başlayıp Nişâbûr ve Çin’e kadar her yerin yeşerdiği, baharın geldiği anlatılmıştır.

*Bāġī eder zemīn-i Nişābūr u Çīn'e dek*
*Nevşād'dan edip sefer-i nevbahār gül*		*214/Kas.37-6*

### 2.1.4.4.2.4 Sıfahan/İsfahan, Şam, Şirâz, Tebriz

S ı f a h a n; Safevîlerin başkenti olan şehrin adı şiirimizde birçok özellikle anılır. Öncelikle en güzel, kaliteli sürme Isfahân’da çıkarılır. Şehir İran’ın ordugâhı olarak tanınmıştır. Bu yüzden İspehân, Sipâhân adlarıyla anılır. İsfahân, çok süslü ve mamur olduğu için şehir güzelliğini temsil eder. Bu sebeple “İsfahân nısf-ı cihân” olarak anılır. Geçmişte İsfahân’da yapılmış büyük saraylar ve güzel bahçelerin bulunduğu yere “Çâr-bâğ” deniyordu (Yeniterzi 317).

Sıfahân Divân’da on dokuz beyitte, nihâvend ü sıfâhân, mülk-i Sıfâhân, ‘Irâk u Isfahân, bî-bedel-i Isfahân, sevâd-ı Isfahân gibi terkipler ve müstakil kullanımları ile daha çok sürmesinin meşhur olması yönünden yararlanılarak zikredilmiştir.

*Ḫāk-pāyıñ gibi bir sürme Ṣıfāhān'da daḫi*
*Hele ben görmedim ey merdüm-i çeşm-i dü-cihān*		*246/Kas.43-57*

Beyitte, âşığın iki cihanda da gözbebeği olan kıymetli sevgilisinin yollarındaki toprak gibi sürme Sıfâhân’da dahi yoktur, denilmiştir.

*Geçip Lāhūr u māhūru ‘Acem'de söyledim vaṣfıñ*
*Nihāvend ü ‘Irāḳ u Iṣfahān'da naġme-sencānı*		*106/Kas.7-39*

Türk mûsikîsinin en eski birleşik makamlarından birinin adı da İsfahân’dır. Bu yüzden çok defa tevriyeli kullanılmıştır.

Ş â m; Suriye’nin başkenti Şâm dünyadaki en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Emevîlerin başkenti olan bu tarihi şehir geçmişte önemli bir kültür ve ticaret merkezi idi. Divân şiirinde Şâm, Farsçadaki akşam ve karanlık anlamındaki “şâm”

kelimesiyle tevriyeli kullanılır, genellikle sevgilinin saçları ile ilgi kurulur (Yeniterzi 325).

Divân'da çoğunlukla akşam, karanlık mânâsıyla tevriyeli olarak on beş beyitte geçmektedir.

*Zülf-i şebbūyuñ hevāsıyla eden ʿazm-i sefer*
*Tā ṣabāḥ-ı ḥaşre dek olsun muḳīm-i mülk-i Şām* 264/Kas.45-45

Şirâz; İran'ın güneyinde yer alan bölgenin önemli bir ticaret merkezi, büyük bir şehirdir. Sa'dî, Hâfız ve Örfî gibi büyük İran şairleri Şirâzlıdır. Klâsik şiirimizde bu şairler, bahçeleri ve gülleri ile meşhur şehrin bülbülleri olarak nitelendirilir. Ayrıca şehirde cam işçiliği gelişmiştir (Yeniterzi 327)

Divân'da on bir beyitte, Acem, Keşmîr, Hoten gibi bölge adları ve Hâfız, 'Örfî, Sa'dî, Şîrâzî gibi şair adları ile birlikte ele alınmıştır.

*Gitdim is̱bāt-ı vücūd etmek içün Şīrāz'a*
*Eyledim ʿÖrfī-i feḫḫār ile ġavġā-yı süḫan* 291/Kas.51-102

Beyitte Vehbî, şiirdeki ustalığını ispatlamak için Şirâz'a giderek, Kendisiyle çok övünen Şirâzlı şair Örfî ile söz kavgası (atışma) yaptığını belirtmiştir.

*Bezm-i süḫande meşreb-i Ḥāfıẓ'la Vehbiyā*
*Bu neş'eyi veren mey-i Şīrāz'dır bana* 363/G.9-7

Şair, söz, şiir meclisinde Hâfız kadar başarılı ve neşeli oluşunu Şirâz içkisine bağlamaktadır.

T e b r î z; İran'ın kuzeybatısında yer alan büyük bir şehirdir. Divân şiiri coğrafyasında Şiî inançların önemli ibr merkezi olması yanında, telli/çizgili bir çeşit kumaşı ile anılır (Yeniterzi 328).

Divân'da ehl-i Tebrîz, şehr-i Tebrîz terkipleri ile iki beyitte kullanılmıştır.

*Bir ʿAcem börkü giyip bāri ʿAcem şeklinde*
*Şehr-i Tebrīz'de olsun Ḳoca Mīrzā-yı süḫan* 290/G.51-87

## 2.2 İMÂLÎ UNSURLAR

### 2.2.1 Yenilen İçilen Maddî Unsurlar

#### 2.2.1.1 Yiyecekler

##### 2.2.1.1.1 Gıdâ, Kebâb, Biryân, Şeker, Kand, Nemek, Karanfül

G ı d a; Arapça gadâ yani kuşluk vakti yenen yemek sözünden gelen bu kelime, besleyici niteliği olan her çeşit yiyecek ve içeceğe verilen addır.[70]

Kelime Divân'da, gıdâ-yı rûh, cem'-i gıdâ gibi terkipler ile altı beyitte ve bu beyitlerin tamamında gerçek anlamından yararlanılarak mücerred anlamıyla kullanılmıştır. Beyitlerde, insana keyif veren güzel sözlerin, güzel hayâllerin ruhun gıdası olduğu vurgulanmıştır.

*Ġıdā-yı rūḥ-ı erbāb-ı süḫandır naẓm-ı şīrīnim*
*Bu leẕẕet var mıdır güftār-ı ṭūṭī-i şeker-ḫāda* 273/Kas.49-39

Benim güzel şiirlerim, söz erbâbı insanların ruhlarına gıdadır; şeker yiyen tûtî kuşunun dahi sözleri bu derece lezzetli değildir.

"Şiirimizde tûtî ismiyle anılan papağan, kuşların evcilleştirilmeye en müsait olanıdır. Taklide meyilli hançerelerini kullanarak insan seslerini tekrarlamaya çalışırlar. Anavatanının Hindistan olduğu kabul edilir. Şeker vb. tatlı yiyeceklere düşkündür."[71] Şair kendisini şekker-hâ sıfatıyla tanımladığı bir tûtî kuşuna benzetirken sözlerini, şiirlerini de dimağı lezzetlendiren şekere benzetmiştir.

*Fikr-i çeşm ü leb-i şīrīnin edip cāna ġıdā*
*Besledim mürġ-i dili şekker ü bādām ile ben* 495/G.207-4

(Sevgilinin) güzel gözleri ve tatlı dudaklarını düşünüp hayâl ederek gönül kuşumu şeker ve badem ile besledim, gönlüme gıdasını verdim. Burada güzel gözlüler için kullanılan badem göz deyimini hatırlıyoruz, Âşığın gönül kuşunu beslediği badem, sevgilinin gözleri, şeker ise yine sevgilinin dudaklarıdır.

K e b â b; doğrudan doğruya ateşe tutularak veya bir kap, kâğıt içinde susuz olarak pişirilmiş et yemeğinin adıdır (Tuğlacı 1477).

---

[70] Gıda Maddesi, Meydan Larousse, İstanbul, 1971, C.V, s:154.
[71] Ömür Ceylan, *Kuşlar Divânı Osmanlı Şiir Kuşları.* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007) 194.

Divân'da, on beş beyitte kebâb-ı hûn-çekân, kebâb-ı mürgân, kebâb-ı sîne-i hûn, bûy-ı kebâb-ı 'aşk gibi terkipler ve müstakil kullanımları ile daha çok doğrudan ateş içerisinde yanma, pişme, pişerken kanlarının akması, genellikle içki meclislerinde yenilmesi gibi anlamlarından faydalanılarak zikredilmiştir. Ayrıca kebâb bağır, gönül, sine, hûn, kan, ateş, bezm, şarâb, tuz, gam gibi kelimeler ile birlikte anılmıştır.

*Kim içdi bezm-i cihānda şarāb-ı iḳbāli*
*Tenūr-ı ġamda dil-i zārı olmadıḳça kebāb* 320/G.20-5

Şans, mutluluk şarabını dünyada gam tandırında yanıp, gönlü kebâba dönmeden içen yoktur. Beyitte, dünyada sıkıntı çekmeden mutluluğa ulaşılamayacağı vurgulanmıştır.

*Ġam-ı lebiñle sirişkim aḳar şarāb gibi*
*Derūnu āteş-i hecriñ yaḳar kebāb gibi* 524/G.250-1

Dudağının hasretinin meydana getirdiği gam ile gözyaşım şarap gibi akar, ayrılığının ateşi gönlümü kebâb gibi yakar.

B i r y â n; Farsça'da kebâb mânâsındadır, tava, tepsi gibi şeylerde susuz olarak pişirilen yahut biraz suda pişirildikten sonra kızartılan et kebâbı demektir (Şükün 321).

Divân'da, altı kez adı geçen biryânın şişe takılıp ateş üzerinde döndürülerek pişirildiği ve bu sırada etin kanı ve suyunun aktığı, meyhânelerde biryân sofralarının kurulduğu ve yanında şarap ve türlü içkilerle yenildiği dile getirilmiştir.

*Ḫūn-çekān olduġuna ṣanma sebeb āteşdir*
*Sīḫ-i ġamda dönerek ḥālime biryān ağlar* 201/Kas.33-13

Biryândan akan kanların sebebini ateş sanma, gam şişine takılmış biryân dönerek benim acınacak halime ağlamaktadır. Burada biryân pişirilme usulünü görüyoruz ve pişme esnasında etten akan kanları şair bir sebebe bağlamıştır.

Ş e k e r; kamış veya pancar öz suyundan elde edilen tatlı maddedir ki genellikle beyaz toz veya parça halinde olur ve yemeklere tat vermek için kullanılır (Sâmî 782).

Divân’da kırk altı beyitte, müstakil kullanımlarının dışında şeker-h’âb, tûtî-i şeker-gû, şeker-güftârî, şîr ü şeker, ney-şeker, gül-şeker, mânend-i şeker, zevk-i şeker gibi terkipler ile geçmektedir. Şeker daha çok tatlı oluşu sebebiyle süt, şerbet, sevgilinin dudağı (leb), edebi söz, tûtî kuşunun şeker yemesi sebebiyle tûtî, şekerleme olarak da tabir edilen uyku ile birlikte anılmıştır.

*Bulur ehl-i süḫan ma‘nāda leẕẕet*
*Ne mümkindir şekerde ol ḥalāvet* 66/Mes.6-14

Sözün ehli olan insanlar mânâda lezzet bulurlar, şekerde dahi o tatlılık, o lezzet mümkün değildir.

*Bir şeker-ḫ^v^āba ṭalıp yatdı ki ta‘bīr edemem*
*Açamaz çeşmini gūş etmeyicek ṣavt-ı eẕān* 242/Kas.43-7

Öyle tatlı bir uykuya dalıp (şekerleme) yattı ki gözlerini ezan sesini duyana kadar açamadı. Şekerleme veya kestirme denilen uyuklama anlamındaki şeker-hâb bu beyitte tatlı uyku anlamında kullanılmıştır.

*Aceb āyīne-i devrānda görmüş var mıdır bilmem*
*Şeker leblerle böyle ṭūṭī-i şīrīn-güftārı* 119/Kas.8-75

Şeker gibi dudaklarıyla böylesi güzel sözler söyleyeni bu âlemde gören olmamıştır.

> Tûtî/papağan; taklit yeteneği güçlü bir kuştur. Dutların olgunlaştığı dönemlerde ortaya çıktığı ve dut yemeyi sevdiği için bu isimle anılır. Daha çok Hindistan’da yaşadığı için papağan Hindistan kökenli, Hint kültürünü yansıtan hikâyeler ve rivâyetler yoluyla İran kültüründe çok geniş bir yer edinmiştir. Badem ve şeker gibi yiyecekleri çok seven papağan, tatlı yiyeceklere gösterdiği ilgiden dolayı Fars edebiyatında tatlı sözlü, şair, şekerhây, şîrînzebân gibi ifadeler ile nitelendirilir (Yıldırım 694-695).

Eskiden papağanın kafesinin içerisine bir ayna yerleştirilir ve aynanın arkasından birisi konuşturulduğunda ve papağan aynada yansımasını gördüğünde başka bir papağanın konuştuğunu zannedermiş. Beyitte âyîne-i devrân diyerek bu uygulamaya da telmihte bulunulmuştur.

K a n d; şeker; şeker kamışının donmuş öz suyu demektir. Asıl şeker kanddan elde edilir (Çağbayır 2381).. Birkaç defa kaynatılıp rafine edilen şekere de kand-i mükerrer denir. Bu terkip aynı zamanda güzelin iki dudağı için de kinâye edilerek kullanılır.

Divân'da, beş beyitte kand-i leb-i şîrîn, halâvet-i kand-i mükerrer, ümîd-i kand-i leb gibi terkipler ile geçmektedir. Kelime beyitlerin üçünde güzel, edebi söz, şiir anlamında, geri kalan ikisinde de sevgilinin dudağındaki tat, ağzından çıkan tatlı sözler anlamıyla zikredilmiştir.

*Tekrār oḳursa şi'rimi erbāb-ı ẕā'iḳa*
*Teşḫīṣ eder ḥalāvet-i ḳand-i mükerreri*　　　　*226/Kas.39-42*

Şiirden anlayıp tat alanlar, bu konunun erbabı olanlar benim şiirlerimi tekrar okuduklarında o şiirlerdeki şeker tadını, lezzetini idrâk ederler.

N e m e k; sofrada kullanılan tuzun Farsçadaki adıdır ve tuz demektir (Nâcî 545). Divân'da iki beyitte, belli bir ölçüde kullanıldığında yemeğe lezzet, fazla olursa acılık vereceği ifade edilmiş; aynı zamanda keder ve acı ile akan, çok tuzlu olan gözyaşı için kullanılmıştır.

*Ṭuzlu oturur ṣoñra ṣaḳın ḳıyma kebaba*
*Ey rind-i mey-āşām biraz ḥaḳḳ-ı nemek ṭut*　　　　*373/G.25-3*

K a r a n f ü l; tropikal bölgelerde yetişen mersingillerden bir ağaç ve bu ağacın kurutularak baharat olarak kullanılan goncasıdır.[72] Divân'da iki beyitte rengi ve şeklinden kinâye edilerek âşığın gönlündeki yaraları ifade etmek için kullanılmıştır.

*Ey ġonçe-leb bu bāġda sen gül açıl hemān*
*Dāġ-ı derūn-ı 'āşıḳıñ olsun ḳaranfüli*　　　　*523/G.249-2*

Ey gonca dudaklı sevgili, sen bu bağda gül gibi açıl, âşığın gönlündeki yaralar da karanfil gibi olsun.

[72] Karanfil Maddesi, "Meydan Larousse", İstanbul, 1971, C.6, s:942.

2.2.1.1.2 Nân, Nukl, Perverde, Revgan

N â n; ekmek demektir (Nâcî 536). Divân'da dört beyitte, nimet, rızık anlamıyla kullanılmıştır.

*Vehbiyā nān u ni'metin yiyerek*
*Pādişāha du'ādır eğlencem* 485/G.192-7

Ekmeğini ve tüm nimetlerini yediğim padişaha sürekli dua etmekteyim.

N u k l; çerez olarak yenecek şey, meze anlamındadır (Tuğlacı 2137). Divân'da on altı beyitte bûse-i nukl-i leb, nukl-i iftâr, nukl-i ümmîd, lezzet-i nukl, nukl-i revânî, nukl-i şeker-bâdâm, nukl-i leb-i dildâr terkipleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Beyitlerde mezenin içki meclislerinde mutlaka bulunduğu, mezenin sakî tarafından dağıtıldığı, iftar sofralarında ise meze yerine hurma olduğu, içki sofralarında meze olarak kebap, şeker, badem gibi yiyeceklerin olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca şairin ifadesiyle, sevgilinin dudakları ve sunduğu bûseler de âşığın mezesidir.

*Elin öpdürse sāḳī bezm-i meyde nuḳle ḥācet yoḳ*
*Nedir 'unnābdan farḳı o engüşt-i muḥannānıñ* 463/G.162-6

Sâkî içki meclisinde elini öptürse mezeye ne gerek kalır, o kınalı parmaklarının unnâb (hünnap) meyvesinden ne farkı vardır. Hünnap, bahar aylarında çiçek açan bir ağacın hoş kokulu, rengi kırmızıya dönük meyvesidir. Sakî'nin kınalı elleri rengi ve hoşluğu ile bu meyveyi anımsatmış ve meze olarak ifade edilmiştir.

P e r v e r d e; Farsça beslenmiş, büyütülmüş, terbiye edilmiş demektir (Nâcî 568). Divân'da iki beyitte gerçek mânâsıyla zikredilmiştir.

*Dil olmasa perverde-i Bihzād-ı maḥabbet*
*Olmazdı bu ṣūret ile üstād-ı maḥabbet* 372/G.24-1

Bihzâd, büyük bir Türk minyatür ressamıdır. Beyitte de kendisinin sanatındaki ustalığının kaynağı olarak gönlündeki sevgi, işine karşı içinde büyüttüğü muhabbet gösterilmiştir.

R e v g a n; yağ; rugan, parlak deri; üstü yağ gibi kayan parlak şey; hafif hafif esen rüzgârın verdiği serinlik; cilâ, vernik demektir (Devellioğlu 889). Divân'da beş beyitte parlaklık anlamı ile zikredilmiştir.

*Ḳadeḥ-i bāde ḳanādīl-i fürūzān olmuş*
*Āteş-i ter yerine revġan olur şuʿle-feşān* 241/Kas.43-4

2.2.1.2 İçecekler

2.2.1.2.1 Meşrubat Olarak Kullanılanlar

2.2.1.2.1.1 Şerbet, Hoş-âb, Şîr

Ş e r b e t; şeker ile kaynatılmış meyve suyundan yapılma içecek; bal ile suyu karıştırmak sûretiyle yapılan içecek; belli durumlarda veya olaylarda konuklara sunulan şekerli içecek demektir (Çağbayır 4459).

Kelime Divân'da beş beyitte; ilâç, şurup, tatlı ve leziz olması bakımından güzel söz mânâsında zikredilmiştir.

*Sūdmend olmadı çoḳ şerbetin içdim dehriñ*
*Yine derd-i dilime bādeden enfaʿ bulamam* 481/G.187-3

Dünyanın çok çeşit şerbetini içtimse de bir faydasını görmedim, yine gönlümün derdine içkiden daha iyi gelen bir deva bulamam. Beyitte şerbet, dünyadaki tatlı, leziz olan her şey için genel bir ifade olarak kullanılmış ve buna karşılık içkinin hepsinden iyi olduğu, gönül derdine her şeyden daha iyi geldiği belirtilmiştir.

*Ḫoş-güvār etmededir cām-ı ġam-ı ʿazlini kim*
*Nūş eden zehri ṣanar şevḳ ile şerbetde leẕīẕ* 387/G.46-4

Bu beyitten hareketle eskiden öldürülmek istenen kişilere zehrin şerbet ile karıştırılarak verildiğini söyleyebiliriz. Böylelikle zehir tatlı hale getirilmiş olur.

H o ş – â b; (hoşaf) Farsça kökenli bir kelime olup, üzüm, vişne, erik, ayva gibi mayhoş meyveleri, az şeker katıp bolca suda kaynatarak yapılan meyveli bir çeşit şerbettir (Tuğlacı 1117); parlak, berrak, inci, yakut, elmas gibi şeylerin parlaklığı da demektir (Öztekin 209).

Divân'da iki beyitte dürr-i hoş-âb terkibi ile geçmektedir. Her iki beyitte de kelimenin ikinci anlamıyla tevriyeli olarak yer verildiğini görüyoruz.

*Mümkin midir ki raḫne-i dilden rehā bula*
*Dür dişleriyle eyledi dürr-i ḫoş-āb baḫş* 376/G.29-5

Gönüldeki yaranın iyileşip rahata ermesi ne mümkündür, O güzel, inci dişleriyle gönlümü kanatma lütfunda bulunmuştur.

Hoş-âb rengi dolayısıyla şairde kanı anımsatmış ve gönüldeki yaradan akan kanın sebebi olarak da sevgilinin dişleri gösterilmiştir.

Ş î r; aslan; yiğit, cesur, kahraman; süt mânâlarına gelir (Çağbayır 4489). Divân'da yirmi dokuz beyitte geçen kelime, çoğunlukla aslan anlamıyla kullanılırken, yedi beyitte süt anlamıyla kullanılmıştır. Bu beyitlerin tamamında şîr, şeker ile birlikte anılmış ve süt ile şeker karışımı tatlı oluşu sebebiyle sevgilinin dudaklarını anımsatmıştır.

*Henüz ol ṭıfl-ı cefā-perver ü şīrīn-deheniñ*
*Leẕẕet-i būsesi ẕevḳ-i şeker ü şīr verir* 399/G.65-3

2.2.1.2.2 Müskirât Olarak Kullanılanlar

2.2.1.2.2.1 Şarâb, Sahbâ, Mey, Bâde, Bintü'l-'ineb, Duhter-i rez, Müll, Dürd

Ş a r â b; üzüm şırasının ve kimi vakit başka meyve sularının mayalanmaya uğratılmasıyla elde edilen alkollü içkiye verilen addır (Tuğlacı 2713).

Divân'da otuz bir beyitte, şarâb-ı ergavân, reng-i şarâb, şarâb-ı ikbâl, şarâb-ı dil-küşâ, pây-ı hum-ı şarâb, şarâb-ı la'lî, siyeh-mest-i şarâb-ı nâz, şarâb-ı gam, cûş-ı şarâb, şarâb-ı 'aşk, şarâb-ı câm gibi terkipler ile kullanılmıştır.

Beyitlerin çoğunda şarap kırmızı rengi sebebiyle ele alınmış ve gül, yakut, lâl, sevgilinin dudağı, yanağı, gönül gibi kırmızı renge sahip hemen her şeye benzetilmiştir. Şarabın üzümden elde edildiği, meyhanelerde sakîler tarafından ikram edildiği ve bu eğlence meclislerinde mûsikî dinlendiği, içenlerin zevk içinde kendilerinden geçtiği, bu meclislerin bahar mevsiminde ve daha çok geceleri tertip edildiği, yıllanmış eski şarabın daha makbûl olduğu dile getirilmiştir. Beyitlerde, içki meclislerinin unsurlarından gönül kadehe, gamze sakiye, sakinin işve ve cilvesi mezeye, ciğer kanı ve âşığın kanlı gözyaşları da şaraba benzetilmiştir.

Bazı beyitlerde ise şarabın, içen kişinin sağlıklı düşünmesine izin vermemesinden yararlanılmış, içkinin tesiri ile sarhoş olan kişilerin ne yaptığını bilmez hale gelerek hiç yapmayacakları şeyleri dahi yapabildiklerine değinilmiştir.

*Cenāb-ı şeyḫ daḫi nūş ederse köhne şarāb*
*Şebābı ʿavdet edip tāzeyi öper şab şab* 370/G.20-1

Şeyh efendi dahi eski şaraptan tatsa gençliğine dönüp taze güzeli öpmeye başlar.

*Şarāb-ı dil-küşādan bezm-i meyde ol gül-endāma*
*Küşāyiş gelmedikçe rāzını ʿuşşāḳ-ı zār açmaz* 426/G.104-2

Burada da şarabın insanı uyuşturması ve şuurunu bozarak ne dediğini bilmez hale getirdiğine işaret edilmiştir. Bu hale gelen kişiler sırlarını açığa vurur, ayıkken anlatmayacağı şeyleri anlatırlar. Ancak sarhoş olunca sırlarını dökerler.

S a h b â; aslında kızıl, kızıl renkli saç demektir. Rengi dolayısıyla şaraba isim olmuştur. Genellikle şırası beyaz üzümden sıkılan şaraba denir (Aybet 158).

Divân'da şikest-i şîşe-i sahbâ, sahbâ-yı engûr, sofra-i sahbâ-keşân, sahbâ-yı gül-fâm, nûş-ı sahbâ, neş'e-i sahbâ, reng-i sahbâ, sahbâ-yı sühan, mânende-i sahbâ, zevrak-ı sahbâ, keyf-i sahbâ, cûş-ı sahbâ, cür'a-i sahbâ, rehn-i sahbâ, tevbe-i sahbâ, câm-ı sahbâ, bezm-i sahbâ terkipleri ile otuz beş beyitte zikredilmektedir.

*Keyfimce yapılmış hele meyḫāne müferriḥ*
*Ṣahbāsı neşāṭ-āver ü peymāne müferriḥ* 380/G.36-1

Keyfime göre düzenlenen meyhane son derece ferah, iç açıcı, aynı şekilde şarap kadehindeki şarapta mutluluk verici, rahatlatıcıdır. Beyitte meyhanelerin ortam olarak içen kişiler için iç açıcı yerler olduğu ve şarabın da içen kişiye mutluluk verdiği belirtilerek içkinin sarhoş edici, rahatlatıcı özelliğine değinilmiştir.

*Çekerim şimdi ḫumār-ı ġam-ı ye's ey Vehbī*
*Beni mest etmiş idi neş'e-i ṣahbā-yı heves* 433/G.114-5

Ey Vehbî, pişmanlık içinde baş ağrısının derdini çekiyorum şimdi; oysaki hevesle içerken şarap beni mest edip, neşelendirmişti. Burada şarabın yarattığı

sarhoşluk ile meydana gelen sevinç, rahatlık halinin geçici olduğuna değinilmiş ve bu kısa süreli sahte mutluluktan geriye baş ağrısı ve pişmanlığın kaldığı söylenmiştir.

*Ṣahbā içelim ṣubḥa dek ey māh seninle*
*Gündüz biraz āṣār-ı ḫumār olsa ne māni'* 450/G.142-2

Ey ay yüzlü güzel, seninle sabaha kadar şarap içelim, gündüz biraz baş ağrısı olsa da bunun önemi yok.

*Nūş-ı ṣahbāda cevāzı kim arar ey zāhid*
*Rind-i mey-keş bulamaz līk yasaġ ile mesāġ* 451/G.144-4

Ey zahid, içki içmeye izni kim arar, mey tiryakisi rind yasak, izin dinlemez. Beyitte dînen içki içmenin haram olduğu ve hocaların buna asla cevaz vermediği bilgisine yer verilmiştir.

*Reng-i ṣahbā ile olmuş gül yanaḳlar al al*
*Beyża-i sürḫ idi hem kāfir giyinmiş ḳırmızı* 530/G.260-2

Şaraptaki alkolden dolayı içki içenlerin damarları genişler ve bu sebeple yüzleri kızarır, hararetlenirler. Beyitte de gül yanaklar şarabın rengi gibi al al olmuş denirken bu bilgiden yararlanılmıştır.

M e y; şarap; Divân edebiyatında rengi ile sevgilinin dudağı veya yanağı yerine kullanılan mazmun (Çağbayır 3184); ayrıca gül suyu, kadeh mânâlarına da gelmektedir (Âsım, 2000:517).

Divân'da mey-i nahvet, mey-i gül-gûn, nûş-ı mey-i ergavân, mey-i meyhâne, mey-i la'l, mey-i Şîrâz, sâgar-ı mey, mey-i dûşîne, zûr-ı mey, bezm-i mey, mey ü mahbûb, meclis-i mey, kâse-i mey, tâb-ı mey gibi terkipler ile seksen dört beyitte kullanılmıştır.

*La'liñ ḫayāli dilde ṣafā-yı müdāmdır*
*Bezm-i cihānda mey baña sensiz ḥarāmdır* 394/G.58-1

Dudağının hayali gönülde bitmeyen bir safadır, dünya meclisinde sensiz bana şarap içmek haramdır.

Şarap rengi ve içenler için kıymetli oluşu sebebiyle, kırmızı renkteki değerli bir taş olan la'l'e benzetilir. Şarabın da rengi ve tadı yönünden dudağa benzetilmesi sebebiyle la'l, dudak ve şarap (mey) birlikte anılır.

*Ne dersin Vehbiyā sen cümlesin görmüş geçirmişsin*
*Mey ü maḥbūbdan ġayrı ṣafāsı var mı dünyānıñ* 464/G.162-9

Vehbî sen bu dünyanın hepsini görüp geçirdin, şarap ve sevgiliden başka keyif veren bir şeyi var mı ne dersin? Beyitte şarabın ne kadar keyif verici olduğu ifade edilmiştir.

*Pür-neşāṭ olmaz dimāġ-ı şevḳ-i maḫmūr-ı ġamıñ*
*Kāse-i mey olsa da ḫāk-i ser-i faġfūrdan* 496/G.208-3

Bu beyitte de kadeh dışında içki kâselerinin olduğu ve bu kâselerin fağfur adı verilen Çin işi porselen yahut topraktan yapılabildiği ifade edilmiştir.

B â d e; şarabın Farsçadaki karşılığıdır. Tasavvufî olarak ise İlâhi âşk demektir (Çağbayır 419). Divân'da neş'e-i bâde, habâb-ı bâde, bâde-keşân, bâde-i hamrâ, bâde vü dilber terkipleri ile otuz beş beyitte geçmektedir.

*Ṭaʿn ederler bāde vü maḥbūba meyl ü şevḳine*
*Ḫalḳ inṣāf eylemez mi yoḳ mu cānı şāʿiriñ* 466/G.166-4

Şarap ve güzele olan meylinden dolayı (şairleri) ayıplayan halk hiç insaf etmez mi, şairlerin canı yok mu?

*Gūşe-i meyḫānede gerçi esīr-i badeyim*
*Zāhidā ancaḳ ġam-ı eyyāmdan āzādeyim* 485/G.193-1

Zahid, meyhane köşelerinde şarabın esiriyim, fakat böylelikle gün boyu gam çekmekten de kurtuluyorum. Beyitlerde şarabın teskin edici, beyni uyuşturması dolayısıyla dertleri unutturucu özelliğinden yararlanmıştır. Ancak bu sefer de çok içildiğinde alkole bağımlı olunduğuna değinilmiştir.

Bintü'l-'ineb; Arapça, Duhter-i rez; Farsça, üzüm kızı demek olup, şarap için kullanılan bir tabirdir (Çağbayır 1301). Her ikisi de Divân'da beşer kez daha çok içki

meclislerinde içki dağıtan sakî, bakire olan ve kırmızı dudaklı sevgili için kullanılmıştır.

*Yeter ey ḳanı içine aḳacaḳ pīr-i muġan*
*Görelim biz de henüz bākire mi bint-i ʿineb* 368/G.17-4

*Sen duḫter-i rez ẕevḳi ile tāzelenirseñ*
*Ey pīr-i muġan biz de civān sevmede pīriz* 426/G.103

Ey pîr-i mugan sen içki meclisindeki güzel ile zevk edip gençleşirsin, biz de güzel sevme konusunda ustayızdır.

M ü l; şarap anlamındadır. Ahlat denilen yabani armuda da denir (Âsım, 2000:528). Divân'da altı beyitte gül ü mül, câm-ı mül, mül-i bî-humâr, bülbül ü mül terkipleri ile kullanılmıştır. Daha çok gül, bülbül, Cem, işret, bezm ile birlikte anılmıştır.

*Seyr eyle kim şāḫ-ı gülü elde ṭutar cām-ı mülü*
*Mest etmek içün bülbülü bāġa ḳurulmuş bezm-i Cem* 155/G.22-6

Güllerin şahı şarap kadehini elinde tutar, Cem meclisi (içki, eğlence meclisi) bülbülü mest etmek için bağa kurulmuş.

Şarabın, Şehnâme'nin kahramanlarından Cem tarafından bulunduğuna inanılır ve bu sebeple içki meclisleri bezm-I Cem olarak anılır. Beyitte de bu amaçla kullanılmış, ayrıca bu meclislerin baharda bağlara, bahçelere kurulduğu belirtilmektedir.

D ü r d; tortu, telve, kabın dibine çöken şey. Şarap, yağ ve o gibilerin tortusuna söylenirse de şarap tortusu, bulanık şarap mânâsında kullanılır (Şükün 869). Divân'da üç beyitte gerçek mânâsıyla geçmektedir.

2.2.1.2.2.2 Hoş-güvâr, 'Arak, Müdâm, Sabûh

H o ş – g ü v â r; tatlı, leziz, hazmı kolay olan şeylere denir Özellikle tatlı, içimi güzel şarap mânâsındadır (Şükün 825). Divân'da beş beyitte gerçek mânâsıyla geçmektedir. Bir beyitte gerçek mânâsından yararlanılarak hazımsızlık, çekememezlik, hâset mânâsında kullanılmıştır.

*Vehbī sözüm zülāl gibi ḫoş-güvār iken*
*Haẓm eylemez niçün yine ehl-i süḫen beni* 517/G.240-7

Benim sözlerim temiz, berrak su gibi kolay hazmedilebilir iken söz ehli, şairler neden hazmedemezler beni? Burada diğer şairlerin kendisinin şairliğini ve şiirlerini çekemediklerini kast etmiştir.

'A r a k; ter, terlemek mânâsındaki bu söz, damıtılarak elde edilen içkilerin genel adıdır. Özel olarak rakıya denilir.[73] Divân'da 'arak-feşân, 'arak-rîz, 'arak-çînende terkipleri ve müstakil kullanımları ile dokuz beyitte geçmektedir. Beyitlerin çoğunda teelime içki mânâsında da bir beyitte kullanılmıştır.

*Araḳ nūş et şarāb iç ṭoġrusu ben bildigim Vehbī*
*Yiyip afyon u berşi olma bir ḳanbūr tiryākī* 529/G.258-5

M ü d â m; devamlı yağan yağmur mânâsındadır. Müptelâ olanların, kendilerini almayıp devamlı içmeye devam etmeleri dolayısıyla şaraba, içkiye bu isim verilmiştir (Aybet 159). Divân'da dört beyitte geçen kelime daima, devamlı mânâsıyla kullanılmıştır.

*Ḥüseyn-i Bayḳara bezminde Cāmī*
*Degil mi neş'e-baḫşā-yı müdāmī* 69/Kas.6-49

S a b û h; sabahleyin sağılan süt; sabah vakti içilen şarap; mahmurluk bozan içki demektir (Çağbayır 3998). Divân'da iki beyitte lûgat anlamıyla kullanılmıştır.

*Ezhār-ı şāḫ-ı erġavān zerrīn-ḳadeḥle gül-feşān*
*Cām-ı ṣabūḥīdir hemān def'-i ḫumāra ṣubḥ-dem* 156/Kas.22-8

### 2.2.2 Giyeceklerle İlgili Maddî Unsurlar

#### 2.2.2.1 Giyecek İmâlinde Kullanılan Unsurlar

##### 2.2.2.1.1 Kumâş, Harîr, Kemhâ, Atlas, Şâl, Silk, Rişte, Târ, Resen

K u m a ş; elbise yapımında veya döşemecilikte kullanılan, ipek, yün, pamuk vb. dokumaların genel adı; giyeceklerin yapıldığı dokumanın cinsi, mecâzen bir

[73] 'Arak Maddesi, "Meydan Larousse", İst., 1971, C.I, s:616.

kimsenin niteliklerinin, yeteneklerinin, kişiliğinin tümü mânâlarına gelmektedir (Tuğlacı 1700).

Divân'da kumâş-ı ma'rifet, kumâş-ı nazm-ı reng, kumâş-ı atlas, kumâş-ı vasl, kumâş-ı hüsn, kumâş-ı rûy-ı al-i yâr terkipleri ile on iki beyitte geçmektedir. Kelime beyitlerde lûgat mânâsıyla kullanılmış, bunun yanında sevgilinin yanağı al bir kumaş olarak ifade edilmiştir.

*Benekli kāle bendergāh-ı ḥüsne başḳa örnekdir*
*Bu vech ile ḳumāş-ı rūy-ı al-i yāre ben düşdü* 515/G.238-3

Benekli kale şehre nasıl güzellik katıyorsa; sevgilinin yanağındaki ben de O'nun al bir kumaşa benzeyen yüzüne o kadar yakışır, güzelliğini arttırır.

*Çekmeyip minnet-i gerdūnu ʿabā-pūş olduḳ*
*Kāle-i aṭlas-ı çarḫı biliriz kim ne ḳumāş* 440/G.126-3

Bu beyitte de kumaş, insanların kişilik özellikleri anlamında kullanılmıştır.

H a r î r; ipek demektir (Nâcî 202). Divân'da beş beyitte, yumuşaklığı, letafeti ifade etmek için kullanılmıştır.

*Tār-ı ḥarīr gibi göricek mūy-ı perçemin*
*Bildim o nerm-ḫūyī civānı ipeklidir* 391/G.53-3

Sevgilinin saçları adeta siyah ipekli bir kumaşı andırır, biliriz ki o civan güzelin huyu da ipek kadar yumuşaktır.

K e m h a; havı az mânâsında olup, türlü renklerde dokunmuş ipekli kumaşa denilir (Şükün 1577). Divân'da bir beyitte sevgilinin saçları için kullanılmıştır.

*Siyeh kemḫā ile pūşīdelenmiş Kaʿbe'dir güya*
*Ruḫuñda ṭurra-i ʿanber-feşānıñ öpsem olmaz mı* 520/G.244-2

Siyah ipek kumaş ile örtülmüş Kâ'be gibi yüzün de siyah saçların ile örtülmüştür. Anber kokuları saçan o siyah saçların gizlediği yanaklarını öpsem olmaz mı?

A t l a s; ince ipekten ya da yüzü ipek, alt kısmı pamuktan dokunan desensiz düz renk bir kumaştır. Gösterişli parlak rengi, ince ve hafif oluşu dolayısıyla bilhassa

kadınlar tarafından tercih edilirdi. Zarif Osmanlı hanımlarının elbise, şalvar ve bohçalarının kumaşı idi. Kur'an, bayrak, evrak gibi kıymetli eşyaların korunması için yapılan kılıf, örtü ya da keseler onlara verilen önemin bir göstergesi olarak bu değerli kumaştan yapılırdı. Mavi, yeşil, sarı vb. değişik renkleri olmakla beraber tercih edileni kırmızı idi. Hiçbir yıldızın bulunmadığına inanılan dokuzuncu göğe de atlas ismi verilir (Öztoprak 108).

Divân'da yirmi bir beyitte ve çoğunlukla kumaş ve gökyüzünün en yüksek katı anlamlarıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır.

*Mücerred ṣūret-i ẓāhirde bir köhne ḳabāmız var*
*Bizim bu çarḫ-ı aṭlasdan ne bīm ü ne recāmız var* 410/G.82-1

Burada atlas kader, felek mânâsıyla kullanılmış ve şair dünyaya karşı ne bir korku ne de bir isteğinin olmadığını belirtmiştir.

*Vehbī gibi felekde tecemmül be-dūş olan*
*Köhne ḳabāya ḳā'il olur aṭlas istemez* 424/G.101-5

Burada gerçek anlamı ile kullanılmış ve atlasın değerli oluşundan hareketle dünyaya tamah etmeyenlerin eski kıyafetlere razı geldiği, atlas kıyafetler istemediği belirtilmiştir.

Ş â l; yün ve ipek başta olmak üzere her çeşit yünlü kumaş yahut yün örgülerden yapılan boyun ve omuzları örtmede kullanılan bir örtüdür. İki ucundan üçgen şeklinde katlanarak omuzlara örtülür. Saçakları bele kadar iner hatta ayaklara kadar inenleri de vardır. Şal, aynı zamanda bu örtünün kumaşının da adıdır. Bu kumaştan boyun ve omuz örtüsü dışında elbise, yorgan, bohça, sarık, kuşak ve daha başka şeyler de yapılırdı (Öztoprak 137).

Divân'da dört beyitte kullanılmıştır. Beyitlerde daha çok al renginin rağbet gördüğü ve boyuna sarılarak bir aksesuar olarak kullanıldığı dile getirilmiştir. Ayrıca al şâl örtünen sevgili güle teşbih edilmiştir.

*Gerden-i sīmīñi seyr etmege pek müştāḳız*
*Şālı nāz ile ṣarıp boynuña gel alma vebal* 167/Kas.24-23

*Güller gibi açılmış o nev-ġonçe-i cemal*
*Giymiş amān amān göresin al ü şāl-i ʿīd* 384/G.42-4

S i l k; inci, boncuk, tespih dizilen iplik; mecâzen tertip ve tutulan yol, meslek demektir (Çağbayır 4241). Divân'da silk-i âmâl, silk-i ma'nâ, silk-i imlâ, silk-i gevher, silk-i hayâl, silk-i vasf, silk-i belâgat, silk-i du'â, silk-i satra, silk-i cevâhir, silk-i feyz, silk-i fikr, silk-i peyvend terkipleri ile on sekiz beyitte geçmektedir.

Beyitlerin çoğunda mânâ ipliği anlamında kullanılmış, sözler de bu ipliğe dizilen inci, mücevherat olarak tasavvur edilmiştir.

*Süḫan ḳadrin bilir baḥr-ı hünerdir*
*Ki naẓmı silk-i maʿnāda güherdir* 65/Mes.6-4

Söz ehli olanlar hüneri, kabiliyet denizinin kıymetini bilirler, zirâ onların sözleri, şiirleri mânâ ipliğine dizilmiş mücevher gibidir.

R i ş t e; iplik, ibrişim teli, dizi, erişte aşı mânâlarına gelir. Ayrıca daha çok Lâr şehrinde, Tiflis tarafında ve Kudüs-i Şerif semtinde görülen bir hastalığın da adıdır (Âsım, 2000:631).

Divân'da on üç beyitte, daha çok zünnâr, zülüf, perçem ile birlikte anılmıştır. Rişte kelimesi ile siyah renkli, uzun ve kıvrım kıvrım olması, âşığın gönlünü sevgiliye bağlaması gibi özelliklerinden dolayı çoğu kez sevgilinin saçları kast edilmiştir.

*O tersā şūḫunuñ hep zülfüne dil-besteyiz Vehbī*
*Ne ḥikmetdir cihān bir rişte-i zünnāra bağlanmış* 436/G.119-5

O Hristiyan güzelinin zülfüne gönlümüzü bağlamışız, ne hikmettir ki koca cihan bir Hristiyan kuşağına bağlanmış. Burada sevgilinin saçları, rahip ve papazların bellerine bağladıkları ipten örme kuşağa benzetilmiştir.

T â r; ipek, saç ve saz tellerine denilir. Ayrıca karanlık, parça kırpıntı, tepe mânâları vardır. Bir cins çalgı âletinin ve Hindistan'da yetişen suyu şarap gibi sarhoşluk veren bir ağacın da adıdır (Şükün 547).

Divân'da yirmi beş beyitte teng ü târ, târ-ı mevc, târ-ı fikr, târ-ı mıstar, târ-ı nigeh, târ-ı kalem, târ-ı zülf, târ-ı gam, târ-ı harir, târ-ı zünnâr, şeb-i târ, târ-ı gîsuvân

gibi terkipler ile geçmektedir. Daha çok zincir, kemend, zülüf, zünnâr, dil kelimeleri ile birlikte ele alınmış ve beyitlerin hemen hepsinde sevgilinin saçları ile ilişkilendirilmiştir. Bu saçlar kimi zaman kadife gibi olması ile ele alınmış, rengi, örgü yapılmış hali ve âşıkları sevgilinin güzelliğine esir etmesi sebebiyle zincire benzetilmiştir.

*Dil-i ʿuşşāḳı bend etmekde tār-ı zülfü çenberdir*
*O zencīriñ görüp pā-bestesin ṣanma muḫayyerdir* 234/Kas.41-60

Burada da târ zülüf ile birlikte anılmış ve âşık gönülleri bağlayan, esir alan bir zincir olarak tasavvur edilmiştir.

Târ kelimesi bazı beyitlerde karanlık mânâsıyla da kullanılmıştır.

*Semtiñ buluruz meşʿale-i āh ile elbet*
*Dildāra giderken şeb-i tār olsa ne māniʿ* 450/G.142-4

Gönül çalan yârin yaşadığı semti gece karanlığı dahi olsa âh meşalesi ile buluruz, Burada âşığın sevgiliye ettiği âh, âşığın yolunu aydınlatan, ışık saçan bir meşale olarak tasavvur edilmiştir.

R e s e n; ip, urgan, halat demektir (Sâmî 663). Divân'da sekiz beyitte kullanılan kelime beyitlerin tamamında âşığın düştüğü âşk kuyusundan kurtulmak için tutunmaya çalıştığı ip, zülüf olarak ele alınmıştır.

*Olmuş üftāde-i çāh-ı ẕeḳanıñ bī-çāre*
*Uzadıp zülfüñe destin resen ister ʿāşıḳ* 460/G.157-3

(Sevgilinin) çene çukuruna düşen çaresiz âşık elini sevgilinin zülüflerine uzatıp tutunmak ister. Burada sevgilinin zülüfleri uzunluğu sebebiyle kuyuya sarkıtılmış bir ip olarak tasavvur edilmiştir.

2.2.2.1.2 Sûzen, Kâlâ, Pûd, Abâ

S û z e n; iğne; dikiş dikmeye yarayan, ince, ucu sivri, bir ucunda iplik geçecek deliği bulunan çelik âletin adıdır (Tuğlacı 1170). Divân'da yedi beyitte rişte vü süzen, süzen-i ʿÎsâ, süzen-i müjgân, süzen-i elmâs terkipleri ile geçmektedir. Kelime lûgat anlamının yanında sevgilinin kirpikleri için müjgân kelimesi ile birlikte de kullanılmıştır.

*Bir dikiş ḳaldı meded çıḳmaġa cānım tenden*
*Ṣaplasın sūzen-i müjgānın o şūḫ-ı ḫayyāṭ* 446/G.135-2

Canımın tenimden çıkmasına bir dikiş kaldı, o güzel terzi iğne gibi kirpiklerini saplayarak alsın canımı. Burada sevgili terzi, sevgilinin kirpikleri ise iğne olarak tasavvur edilmiştir ve sevgili bakışları ve kirpikleri ile âşığın canını almaktadır.

K â l â; kumaş; kıyafeti tamamlayıcı eşya, süs; sermaye; ev eşyası demektir (Çağbayır 2346). Divân'da kâlâ-yı mefâsid, 'arz-ı kâlâ, kâlâ-yı vasl, kâlâ-yı lutf, kâlâ-yı 'irfân, kâlâ-yı 'abkarî, kâlâ-yı hüner, kâlâ-yı sühan, kâlâ-yı cihân gibi terkipler ile yirmi yedi beyitte karşımıza çıkmaktadır. Daha çok kumaş, sermaye ve süs eşyası mânâlarıyla kullanılmıştır.

*Ġayra kālā-yı hüner ʿarż edemem sulṭānım*
*Var iken sen gibi neḳḳād-ı metāʿ-ı ʿirfān* 246/Kas.43-64

Hüner sermayemi, senin gibi irfan sahibi biri varken başkalarına arz edemem sultanım. Şair beyitte şiirlerini sunduğu sultana övgüde bulunurken, edebi kabiliyetini de sermaye olarak nitelendirmiş ve bu sermayenin ancak ondan anlayana sunulabileceğini vurgulamıştır.

*Narḫı altmışlıġa indi hele tārīḫleriñ*
*Pek ucuzlandı bu bāzārda kālā-yı süḫan* 288/Kas.51-61

Bu beyitte şair yaşadığı dönemde edebiyata, şiire verilen değerin azaldığını, şairlerin itibarlarını yitirdiğini vurgulamış, yazılan eserlerin, söz kumaşının bu pazarda çok ucuzladığını belirtmiştir.

P û d; argaç mânâsındadır ki dokumacıların enlemesine attıkları teldir (Âsım, 2000:609). Divân'da bir kez gerçek mânâsı ile kullanılmıştır.

A b â; kaba ve kalın yünlü bir kumaş ve bu kumaştan yapılan hırka, cübbe ve bilhassa palto türü üst giysiye aba denir. Gösterişsiz ve maliyeti düşük olduğu için daha ziyade derviş veya dervişane yaşayanlar tarafından tercih edilirdi. Aba kumaştan şalvar, potur, cepken, yelek, cübbe, yağmurluk, mest ve terlik gibi birbirinden farklı birçok kıyafet imâl edildiği halde şairler tarafından özellikle bol palto nev'inde olan ve aba adıyla tanınan bir üst giysi kastedilmiştir. Kalender

meşrep şairlerin beyitlerine konu ettikleri aba, rindane yaşayışın bir parçası olarak düşünülmüştür. Dünya nimetlerini önemsememe sembolüdür. Abanın böyle sembol oluşu eski bir âdet olup Hz. Peygamber devrine dayandırılır. Zira o devirde Hz. Peygamber başta olmak üzere zaruret içinde bulunanlar, gösterişli giymeyi sevmeyenler, züht ve takva ehli olanlar aba giyerlerdi (Öztoprak 122).

Divân'da altı beyitte derviş kıyafeti mânâsıyla geçmektedir.

> Yoksul ve züğürtlerin giydiği basit bir elbise olduğu için sûfiler ve dervişler bu elbiseyi fakr alâmeti ve züht nişanesi olarak giymeyi tercih etmişlerdir. Abâ dervişliğin ve sûfiliğin simgesidir. Halk, abâ giyen sûfilere evliya ve ermiş nazarıyla bakıp saygı gösterdiğinden, bazı kurnaz kişiler fakir ve sûfi olmadıkları halde sırf çıkar sağlamak için abâ giymiş ve halkın bu kıyafete olan güvenini kötüye kullanmışlardır. Bu yüzden "abâ giyen nice zındık, kabâ giyen nice sıddık vardır" denilmiştir (Uludağ 17).

Örnek olarak seçtiğimiz beyitlerde de bu konuya temas edilmiş, kıyafetin kötüye kullanılarak çıkar sağlanması eleştirilmiştir.

*Siyeh destār ṣarmış aḳ ʿabā giymiş yine zāhid*
*Bu esbāb-ı riyāyı şekl-i taḳvāya yaḳışdırmış* 438/G.123-5

Siyah sarık sarmış, beyaz abâ giyinmiş yine zâhîd, bu riyâ kıyafetlerini halka takvâ göstergesi olarak sunmuş. Beyitte riyakârlığa, ikiyüzlülüğe dikkat çekilmiş ve bunun daha çok kıyafet ile yapıldığı vurgulanmıştır.

*Ancaḳ kerāmet ehl-i ʿabāda olur demiş*
*Şimdi bilindi ḫırḳalı şeyḫiñ ḳabalıġı* 525/G.251-3

Hırka giyen şeyhler, kerametin ancak abâ ehlinde yani dervişlerde olacağını söylerler. Buradan onların kabalığı anlaşılıyor.

#### 2.2.2.2 Giyecek Eşyaları

##### 2.2.2.2.1 Giyecekler

###### 2.2.2.2.1.1 Kisvet, Libâs, Câme, Hil'at, Hırka, Kabâ, İhrâm

K i s v e t; elbise, kılık-kıyafet; bir sınıf veya mesleğe özgü kıyafet; mecâzen bir kimsenin veya herhangi bir şeyin dış görünüşü; yağlı güreşlerde pehlivanların giydiği meşin pantolon anlamlarına gelmektedir (Çağbayır 2688). Divân'da bir

beyitte Horasânî-i kisvet-i cerrâr terkibi ile Horasanlı dilenci kıyafetinden bahsedilirken kisvet kelimesi bir sınıfa özgü kıyafet mânâsıyla kullanılmıştır.

L i b â s; vücudu örtmek için çeşitli kumaşlardan yapılmış giyeceklere yaygın olarak elbise denir. Libas ve câme kelimeleri de aynı anlamda kullanılır. Divân şiirinde kılık kıyafet terimleri içinde en çok sözü edilen kelime belki de libastır. Elbisenin çeşitlerinden fazla söz edilmez. Divân şiirinde insanın anlayışı, fikri, ahlâkı vs. bir elbise gibi düşünüldüğü için elbise de fahr, iftihar, letafet, sabır, kanaat, şer, hayat, ömr, riya, saadet vb. soyut kavramlara benzetilmiştir (Öztoprak 118).

Divân'da altı beyitte libâs-ı 'âr, libâs-ı ma'rifet, libâs-ı müste'âr terkipleri ile elbisenin insan bedenini kuşatmasından yola çıkılarak huy, karakter, meziyet gibi soyut ifadeler için kullanılmıştır.

*Ẕātında iḥtiyācı yoḳ eṡvāb-ı zīnete*
*Esbāb-ı nāz u şīve boyunca libasıdır* 404/G.73-6

O'nun (sevgilinin) süslenecek kıyafetlere ihtiyacı yoktur; nazı, işvesi, cilvesi onun en güzel süsü, elbisesidir.

C â m e, Divân'da yirmi iki beyitte tebdîl-i câme, câme-i da'vâ, câme-i nev'îd, câme-i al, câme-h'âb, câme-i ikbâl, câme-i müsta'mel, câme-i 'irfân gibi terkipler ile karşımıza çıkmaktadır.

Beyitlerin hemen hepsinde lûgat mânâsıyla geçen kelime kimi beyitlerde soyut kavramların ifadesinde kullanılmıştır. Bu beyitlerden rahip kıyafetlerinin kuzgun siyahı renkte olduğu, bayramlarda yeni kıyafetlerin giyildiği, renkler arasında özellikle kırmızının çok daha beğenilip, dikkat çektiği ve kadınların dışarıda daha örtünerek giyindiği bilgilerini ediniyoruz.

*Gāh olur kim iki ḳat cāme giyer*
*Gāh 'uryān gezer ol sīmīn-ber* 556/Kas.1-7

*Biz giyip cāme-i nev 'īd-i dü-bālā etdik*
*Ye's ile giydi bu dem ye's libāsın Nemçe* 126/Tar.13-7

Burada da câme sevinç ve pişmanlık, üzüntü duygularına bürünme durumunun ifadesinde kullanılmıştır.

H i l ’ a t; büyükler tarafından iltifata lâyık görülen zâta giydirilen mükellef üst elbisesi demektir (Nâcî 228). Divân’da altı beyitte hil’at-i zîbâ, hil’at-i beyzâ, hil’at-i nâz terkipleri ile lûgat mânâsıyla geçmektedir.

*O serv-endāmım uydurmuş boyunca ḫil‘at-i nazı*
*Ḳabā-yı sebz-fāmın ḳadd-i bālāya yaḳışdırmış* 438/G.123-3

Nâz, o servi boylu, endamlı güzelin üzerine uyup, ona son derece yakışan bir elbise olarak ifade edilmiştir.

H ı r k a; aslında bez parçası demektir ve bildiğimiz bir tür giysi adıdır (Nâcî 224). Tasavvufi mânâsına bakacak olursak; yamalı elbise, dervişlerin toplu zikir yaptıkları esnada giydikleri yelek demektir. Bir mürit adayı belli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra tarikata ehil ve şeyhe lâyık görülürse ona tekkede yapılan bir törenle hırka giydirilir (Uludağ 166).

Divân’da hırka-i hırmân, hırka-i peşmîne gibi terkipler ve müstakil kullanımları ile on beyitte geçmektedir. Divân’da daha çok tasavvufi mânâsıyla derviş hırkası olarak dünyaya tamah etmemeyi, ilim, irfan sahibi olmayı ifade ederken kullanılmıştır. Beyitlerde hırkayı dervişlerin giydiği ve bu hırkaların genellikle eski oldukları, hırka giymiş olmanın tarikatlarda manevî bir mertebe anlamına geldiği, hırka giyerek fakir bir insan gibi görünen bazı kimselerin böylelikle kıyafet üzerinden çıkar sağladığı, riyâkârların bu anlayışı suistimal ettikleri dile getirilmiştir.

*Vehbiyā rif‘at bulanlar zīver-i ‘irfān ile*
*Aṭlas-ı çarḫa degişmez ḫırḳa-i peşmīnesin* 495/G.206-5

İrfan ziyneti ile yücelik bulanlar, gökyüzünün en yüksek katı olan atlasa değişmezler eski hırkalarını. Burada dervişlerin, sûfilerin dünyaya tamah etmedikçe manevî âlemlerinde yükseldiklerini ve bu sebeple hiçbir makam mevkîye bu hallerini değişmeyecekleri vurgulanırken hırka kelimesi ile dervişlik makamı kast edilmiştir.

K a b â; kaftan denilen giyecektir (Nâcî 303). Divân’da on dokuz beyitte çoğu kez lûgat anlamıyla kullanılmıştır.

*Zīver-i ẕāt gerek yoḫsa ḳalır ‘uryān-ten*
*Cāhiliñ çıḳsa o zerrīn-ḳabā duşundan* 489/G.198-6

İnsana altın gibi bir kişilik gerekir, aksi halde cahil kimselerin altından kaftanları omuzlarından düşse tenleri çıplak kalır. Burada şair insan karakterinin, ilim ve irfan sahibi oluşunun önemini vurgulayarak insanın gereken bilgi ve birikime sahip olmaması durumunda dış giysisinin kendisini saygınlaştırmayacağını, bu giysilerin olmadığı durumlarda tenlerinin çıplak kalacağını belirtmiştir.

*Ḫoş yaraşmışdı ḳabā ol sīm-endāma velī*
*Ḳalmadı dillerde ṭāḳat seyr edip reftārın āh* 551/Kas.15

O gümüş gibi beyaz tenli güzele kaftan pek yakışmıştı, salınarak yürüyüşünü seyr eden gönüllerde takat kalmadı.

İ h r â m; eskiden Yunanlıların, Romalıların ve şimdi Berberilerin büründükleri beyaz, yünlü çarşaftan ibaret giyecek; Kâ’be’ye giderken Müslüman hacıların büründükleri geniş, beyaz, yünlü çarşaftan ibaret elbise; bir şeyin haram olduğunu bildirmek veya bir şeyi haram kılmak; bir kimsenin hâc ve umredeki hali (Tuğlacı 1174).

*İḥrāma girip zümre-i ḥuccāc-ı kirāmıñ*
*Ta'ẓīm ile yüz sürdügü dergāh içün olsun* 102/Kas.6-2

Beyitte Kâ’be’nin ziyareti esnasında hacıların ihrama bürünmesine değinilmiş ve şerefli hacı kafilesinin ihram içindeyken saygı ile Kâ’be’ye yüz sürdükleri belirtilmiştir.

2.2.2.2.1.2 Şalvâr, Peşmîne, Pîrehen

Ş a l v â r; bir uçkurla bağlanan, bol kesimli, geniş ağlı, vücudun belden aşağısını örten giyecektir (Çağbayır 4424). Divân’da iki beyitte ukde-i şalvâr terkibi ile şalvar bağı anlamında kullanılmıştır.

*Kemer-bendin çözüp çeksem o şūḫu bister-i vaṣla*
*Yine ḥall-i merāma 'uḳde-i şalvār olur māni'* 451/G.143-3

P e ş m î n e; iyi cinslerini sadrazamların, düşük kalitede olanlarını da derviş ve yoksulların sarık veya hırka olarak kullandığı, yün ve kıldan yapılan bir kumaş türüdür (Tuğlacı 2321). Divân’da üç beyitte ve üçünde de hırka-i peşmîne terkibi ile dünyalık işlerden el etek çekmiş, kendini manevîyata adamış kimseleri ifade etmek için kullanılmıştır.

*Bir ḫırḳa-i peşmīne ile āl-i ʿabā-veş*
*Pür-zīb ü tecemmül görünen ehl-i ḳabāyız*　　　　297/Kas.55-3

P î r e h e n; vücudun üst kısmına giyilen çeşitli giyeceklerin genel adıdır (Aybet 183). Divân'da altı beyitte gül-pîrehen terkibi ile kanlı gömlek ve kırmızı renkli kıyafet kastedilerek kullanılmıştır.

*Ne temāşā-yı gül ü ne çemen ister ʿāşıḳ*
*Sīnede bir meh-i gül-pīrehen ister ʿāşıḳ*　　　　460/G.157-1

Âşık, seyretmek için ne gül ne çimen ister, gönlünde bir gül yanaklı ay yüzlü bir güzel ister âşık.

2.2.2.2.1.3 Börk, Külâh, Destâr

B ö r k; eskiden kullanılan, daha çok hayvan postundan yapılan başlık demektir (Tuğlacı 357). Beyaz çuhadan veya keçeden yapılan börkün alt kısmına şerit şeklinde fırdolayı ve ehemmiyetine göre kalın veya ince yeşil veya kırmızı çuha üstüne sırma işlenirdi. Börklerde omuzlara doğru sarkan ve boynu örten bir keçe bulunurdu. Bu kısım askerin boynunu gelecek kılıç darbelerinden korurdu. Ön tarafına metalden kaşıklık konurdu ki yeniçeriler buraya bir kaşık koyarlardı (Öztoprak 139).

Divân'da bir beyitte "Acem börkü" ifadesiyle kullanılmıştır.

*Bir ʿAcem börkü giyip bāri ʿAcem şeklinde*
*Şehr-i Tebrīz'de olsun Ḳoca Mīrzā-yı süḫan*　　　　290/Kas. 51-87

K ü l â h; eskiden erkeklerin giydiği, keçeden yapılma, ucu sivri veya yüksek başlık; mecâzen oyun, hile, düzen, dolap demektir (Tuğlacı 1745). Divân'da on bir beyitte külâh-ı iftihâr, kec-külâh, şeb-külâh, zîr-i külâh terkipleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Kelime beyitlerde başa takılan taç yerine de kullanılmış, bazı beyitlerde çiçeklerin üst kısmındaki koyu renkli kısımları da taca benzetilmiştir. Ayrıca kec-külâh terkibinde külâhı eğri takma ifadesiyle mecâzen külhanbeyi, serseri mânâları kastedilmiş, böyle külâh takmanın mağrurluk göstergesi olduğu belirtilmiştir. Buradan bazı tiplerin serserilik göstergesi olarak külâhlarını eğri taktıklarını anlıyoruz.

*Çıḳmasın mār-ı siyeh gibi bināgūşuñdan*
*Perçemiñ ṭursun amān böyle külāh altında* 512/G.233-2

Yılana benzer siyah saçın kulağının arkasından çıkmasın, perçemin böyle külahın altında dursun. Beyitte külahın güzeller tarafından saçlarını örtmek amacıyla takıldığı dile getirilmiştir..

D e s t â r; sarık, imame ve tülbent demektir (Âsım, 2000:171). Divân'da on beş beyitte zînet-i destâr, gül-i destâr-ı şeref, gûşe-i destâr, kâlıb-ı destâr, destâr-ı mukarnes, destâr-ı mutallâ gibi terkipler ile çoğunlukla sarık, tülbent anlamında karşımıza çıkmaktadır.

Beyitlerde destâr kelimesi ile bu sarığı takanlar, devlet adamları kastedilmiştir. Bunun dışında din adamlarının, zahidlerin başlarına siyah destâr sardıkları, bu sarığın hiç rahat bir giysi olmadığı, yaldızlı, desenli çeşitlerini güzellerin taktığı, ayrıca başa sarılan türlerinin dışında külah gibi üçgen şeklinde ve kubbe şeklinde olan türlerinin de olduğu beyitlerde ifade edilmiştir.

*Vehbiyā şimdi bu destār-ı muḳarnes ne bela*
*Mürġ-i āzāde iken oldu serim ḥabs-i ḳafes* 433/Kas.115-5

*Nezāketle çıḳarmış ṣırma telli perçemin ol şūḫ*
*Ucun bükmüş de destār-ı muṭallāya yaḳışdırmış* 438/G.123-2

2.2.2.2.1.4 Kemer, Zünnâr

K e m e r; bele bağlanan çoğunlukla deriden yapılan kuşaktır (Şükün 1577). Divân'da on beyitte tâc u kemer, bend-i kemer terkipleri ve müstakil kullanımları ile daha çok sevgilinin belini sarıp kuşatması yönüyle ele alınmıştır.

Beyitlerde kemer, bele takılan, altın, gümüş gibi çeşitlerinin de olduğu, âşık için hep bir engel oluştan, sevgilinin ince belini sardığı için âşıklar tarafından hep kıskanılan ve yerinde olunmak istenen bir obje olarak ifade edilmiştir.

*Vehbī ṣarılmaḳ olmadı mümkin kemer gibi*
*Böyle büken belimi belī mū-miyānıdır* 402/Kas.70-5

*Kemer-bendin çözüp çeksem o şūḫu bister-i vaṣla*
*Yine ḥall-i merāma ʿuḳde-i şalvār olur māniʿ* 451/G.143-3

Z ü n n â r; Hristiyan keşişlerin çıplak bedenleri üzerine bağladıkları kıldan yapılma kaba, sert kuşaktır (Çağbayır 5508). Divân'da dört beyitte târ-ı zünnâr, rişte-i zünnâr terkipleri ile geçmektedir.

Beyitlerde zünnâr kuşak mânâsının yanında mecâzen siyah rengi, şekli ve ipeksi yapısı sebebiyle sevgilinin göğsüne sarkıttığı saçlarına benzetilerek de kullanılmıştır.

*Çelīpā-veş küşāde-sīne-i sīmīne ṣarḳıtmış*
*Miṣāl-i rişte-i zünnār gīsū-yı semen-sāyı* 531/Kas.261-2

Zünnâr, Hristiyanlığın sembolüdür ve zünnâr bağlamak Hristiyan olmak anlamına gelmektedir.

*O tersā şūḫunuñ hep zülfüne dil-besteyiz Vehbī*
*Ne ḥikmetdir cihān bir rişte-i zünnāra bağlanmış* 436/G.119-5

2.2.2.2.2 Giyeceklerin Bir Kısmını Teşkil Eden Unsurlar

2.2.2.2.2.1 Yaka, Girîbân, Âstîn, Etek, Dâmen, Tırâz, Ceyb

Y a h a; giyeceklerin boynuna gelen, boynu çevreleyen bölümüdür (Çağbayır 5162). Divân'da yedi beyitte, genellikle olumsuz durumlar üzerine kullanılan deyimler içerisinde geçtiğini görüyoruz. Yaka kelimesi, başa gelen kötü hallerden kurtulunamadığı zamanlarda söylenen "yakasını kurtaramamak", "yaka silkmek", "iki yakası bir araya gelmemek" deyimleri içerisinde kullanılmıştır.

*Görse bu herzeleri tebri'e-i ẕimmet ile*
*Yaḳasın silker idi ehl-i teberrā-yı süḫan* 290/Kas.51-85

*Gelmez iki yaḳası bir yere ehl-i raḳamıñ*
*Sebeb-i çāk-i girībānı bu olmuş ḳalemiñ* 467/G.167-1

G i r î b â n; yaka demektir (Şükün 1669). Divân'da on altı beyitte geçen girîbân, yaka, çâk-ı girîbân terkibi ile yırtık olarak düşünülmüştür.

*Niçe çāk-i girībān etmeyem gördükçe ḫār-āsā*
*O şūḫ-ı gül-ʿiẕārıñ dāmeninde dest-i aġyārı* 182/Kas.30-15

Âşık, çektiği ıstırap ve kederden dolayı ne yapacağını bilemez haldeyken çaresizlikten yakasını yırtar. Bu beyitte de âşığın çaresizliği dile getirilmiş ve gül yanaklı şûh güzelin eteğinde ağyârın elini gören âşık kıskançlıktan yakasını yırttığı söylenmiştir.

*Laʿl-i gül-fāmına ḥasret-keş olan ʿuşşāḳıñ*
*Ġonçe-i tāze biter çāk-i girībānında* 504/G.220-2

Yırtık yakadan kişinin bağrı, sinesi görünür, hasretten yakasını yırtan âşığın yakasında, bağrında gonca gibi yaralar açılır.

Â s t î n; yen, elbisenin el üstüne gelen kısmı, kap kacak gibi şeylerin ağzı, yaradan akan kan mânâlarına gelir (Âsım, 2000:26).

Âstîn Divân'da iki beyitte elbise ve kan anlamıyla geçmektedir.

E t e k; elbisenin belden aşağı olan kısmına, elbiselerin alt tarafına, dağ ve tepelerin aşağısına, bir şeyin kenarına denir (Çağbayır 1506). Divân'da üç beyitte kullanılan kelime iki beyitte al etek ve pâk etek şeklinde gerçek mânâsıyla, bir beyitte de aşırı telaş ve heyecanı dile getirmek için söylenilen "etekleri tutuşmak" deyimi içerisinde kullanılmıştır.

*Dāmen-feşān-ı nāz olıcaḳ çengī dilberiḳ-ı zārıñ etekleri* 227/Kas.39-54

*Var dāmen-i Yūsuf gibi bir pāk etek ṭut*
*Ammā ki ṣaḳın çıḳmasın elden anı pek ṭut* 373/G.25-1

Beyitte Yusuf ile Züleyhâ kıssasına telmihte bulunulmuştur. Şair, Yusuf'un etekleri gibi temiz bir etek tut, ancak sıkı tut ki elinden kaçmasın, diyerek Züleyhâ'nın Hz. Yusuf'un gömleğini tutarak onu çekmeye çalışırken Hz. Yusuf'un kendini çekerek Züleyhâ'nın elinden kaçmasını hatırlatmıştır.

D â m e n; Farsça elbise eteği, etek; mecâzen de kendisine yalvarılan yüksek bir şahıs demektir (Çağbayır 1092). Divân'da yirmi altı beyitte etek mânâsının dışında ayaklarına kapanmak, yalvarmak anlamıyla da kullanılmıştır. Bunun dışında

en çok Hz. Yusuf ve Zelihâ ile birlikte anılarak Hz. Yusuf'un Zelihâ'dan kaçarken eteğinin yırtılması olayı şiirde çeşitli teşbihlere malzeme edilmiştir.

*Bikr-i mażmūn dāmenin ṭutmuş Zelīḫālar gibi*
*Tāze fikr-i dil-pesendiñ Yūsuf-ı raʿnā mıdır* 186/Kas.31-6

*Dāmen-feşān-ı nāz olıcaḳ çengī dilberi*
*Birden ṭutuşdu ʿāşıḳ-ı zārıñ etekleri* 227/Kas.39-54

Beyitte çengilerin etek giydikleri ve bu eteklerinden etrafa işve ve naz saçtıkları belirtilmiştir. Bu naz karşısında heyecanlanan âşığın da etekleri tutuşmuştur. Burada etrafa saçılıp dağıtılacak şeylerin eteklere doldurulması hususuna değinilmiştir.

T ı r â z; süs mânâsına gelir. Kıymetli kumaşların dokunduğu tezgâh, tarz ve üslûp mânâları vardır. Ayrıca şeker kamışı ve şeker imalathânesi anlamları da vardır (Şükün 1364). Divân'da altı beyitte süs anlamıyla kullanılmıştır.

*Şehenşāh-ı cihān sulṭān Selīm-i kām-baḫşā kim*
*Odur revnaḳ-ṭırāz-ı ḫānedān-ı āl-i ʿOs̱mānī* 152/Kas.21-17

Beyitte övgüsü yapılan cihan padişahı Sultan Selim Han'ın Osmanlı hânedanlığının parlayan kıymetli bir süsü olduğu belirtilmiştir.

C e y b; gömleğin iki yakası arasındaki açıklık, cep, kese demektir (Çağbayır 787). Divân'da altı beyitte ceyb ü dâmân, ceyb-i âmâl, ceyb-i ma'nâ terkipleri ile gerdan, yaka anlamıyla ve içinde gizli duyguları barındırması sebebiyle cebe de benzetilerek ele alınmıştır. Örnek beyitte de ceyb, güzelin elmasa benzeyen gerdanı için kullanılmıştır.

*Sīb-veş ġabġabıñ oḫşatsa da ceyb elması*
*Tāze şeftālūsunu almaġa yoḳdur imkân* 296/Kas.53-8

#### 2.2.2.2.3 Giyeceklerle Birlikte Kullanılan Eşyalar

##### 2.2.2.2.3.1 Nikâb, Burka', Hicâb, Perde

N i k â b; kadınların yüzlerini örttükleri örtüye denir ki iki göz deliği bulunur. Nikâb bütün yüzü örter, bulunan iki delikten görüş sağlanır. İki kişinin ansızın

yüzyüze karşılaşmasına, bozuk taşlı yola ve vücudun karın bölgesine de denir. Ayrıca çok âlim, her konuda bilgili kimselere de denilir (Aybet 93).

Divân'da beş beyitte nikâb-ı zülf, nikâb-ı turra, nikâb-ı nâz gibi terkipler ile hem örtü, peçe anlamında hem de sevgilinin yüzünü örten siyah zülüfleri için kullanılmıştır.

*Görünmez oldu meh-i rūyu bu siyeh-baḫta*
*Niḳāb-ı zülfi ġamām-ı nigāhım olmuşdur* 417/G.92-5

B u r k a'; eskiden kadınların yüzlerini örttükleri tül, peçe, yaşmak; Kâbe'nin örtüsü; yedinci kat felek demektir (Çağbayır 703). Divân'da bir beyitte örtü anlamıyla kullanılmıştır.

*Ḥıfẓ-ı ʿırż etmek içün perde-i nāmūs gibi*
*Nev-ʿarūs-ı edebe bir iyi burḳaʿ bulamam* 481/G.187-4

Beyitte insanların ırz ve namuslarını korumak için en iyi örtünün edep olduğu, edepten daha iyi bir örtü olmayacağı belirtilmiştir.

H i c â b; sıkılma, utanma; perde demektir (Nâcî 226). Dünyayı saran Kâf Dağı'ndan ötede bulunduğuna inanılan bir dağın da adıdır (Aybet 194). Divân'da pâ-mâl-i hicâb, şerm ü hicâb, nâb-reng-i hicâb terkipleri ile beş beyitte utanma, mahcup olma mânâlarıyla geçmektedir.

*O şerm-perver-i nāza ziyādedir ġāze*
*Olur ʿiẕārına gül-gūne nāb-reng-i ḥicāb* 370/G.20-2

Utanıp sıkılma hallerinde insanın yüzü kızarır, yanakları al al olur. Burada da nazlı sevgilinin yanaklarının güller gibi al renkte oluşu utanmasına bağlanmıştır.

P e r d e; yüze örtülen şey, peçe, örtü, nikâb mânâsında olup, musiki âletlerinin kolundaki bendlere de perde denilir (Şükün 455). Divân'da yirmi dokuz beyitte perde-i şeb, perde-i ye's, serâ-perde-i râz, perde-birûn, perde-i zulmet, perde-i nâmûs-ı Zelîhâ, perde-i pîrâmen, perde-i takdir, perde-i nâzükter, perde-i turra, perde-i ihlâs, perde-i şerm, perde-birûn, perde-i zülf, perde-nişîn terkipleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Beyitlerin çoğunda örtünün örtme, gizleme, saklama özelliğinden yararlanılarak soyut ifadeler için kullanılmıştır.

*Rūy-ı ḥasedi perde-i iḫlāṣ ile mestur*
*Hep dost yüzünden görünen düşmenimizdir* 390/G.51-5

Beyitte insanların ikiyüzlülüğü dile getirilirken ihlas perdesi ifadesi ile samimi gibi görünüp gerçek yüzlerini bu sahte samimiyet ile örttükleri, aslında dost değil düşman oldukları belirtilmiştir.

*Niçe naṭʿ-ı emelde māt-ı ḥayret olmasın ʿāşıḳ*
*Ruḫundan perde-i zülfün o şāh-ı ʿişvekār açmaz* 426/G.104-3

Sevgilinin zülüfleri de yüzünü örtüp âşığa göstermediği için örtü olarak tahayyül edilmiştir.

*Muṭribā bezme s̱aḳīl oldu ḳudūmu şeyḫiñ*
*Gel uṣūl ile çıḳar perdeden ol nā-sāzı* 517/G.239-8

Perde, bazu beyitlerde yukarıdaki örnek beyitte olduğu gibi bir mûsîki terimi olarak makam, sesin dereceleri anlamıyla da kullanılmıştır.

2.2.3 Ev Eşyası ve Âlet, Edavat Olarak Kullanılan Maddî Unsurlar

2.2.3.1 Ev Eşyaları

2.2.3.1.1 Döşeme ve Benzeri Eşyalar

2.2.3.1.1.1 Raht, Ferş, Bisât, Bûriyâ, Bister, Mehd, Hasîr, Bâlîn, Câme-h'âb

R a h t; giyecek, örtünecek şeylere, kap kacak gibi ev eşyalarına, ağırlık denen şeylere, yiyecek ve gıda maddelerine ve ata denilir (Âsım, 2000:622). Divân'da raht u bisât, raht-ı Hayderî, raht-ı dîvân terkipleri ile beş beyitte bir kimsenin sahip olduğu zenginliği, varlığı ifade etmek için kullanılmıştır.

*Mülk-i sāmānıma Tātār verip çapulu*
*Gitdi yaġmāya bütün raḫt u bisāṭ-ı zer ü sīm* 141/Kas.16-40

Divân şiirinde çoğu zaman yağmacı, zalim, kavgacı, cesur gibi özelliklerle ele alınan Tatarlar bu beyitte de insanların mal mülklerini, altın ve gümüş gibi kıymetli

eşyalarını yağma eden özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Raht, sahip olunan servet ve zenginliği ifade etmek için kullanılmıştır.

*Gürūh-ı ehl-i dīvāna baḳıp dīvāne-veş ben de*
*Tedārük eyledim erkān u üst-i raḫt-ı dīvānı* 172/Kas.27-13

Divân cemaatinin kıyafetlerine bakıp ben de bu divaneye benzer halimden kurtulup usûl ve erkâna uymak için Divân kıyafetlerinden temin ettim.

Beyitten belli kurumlarda, padişah divanında vs. saygı gereği giyinme usûllerinin olduğunu ve huzura çıkarken üst başa dikkat edildiğini anlıyoruz.

F e r ş; döşemek, döşenmek, yaymak, yayılmak; döşek, halı, seccade gibi yere serilecek şey; zemin anlamlarına gelir (Nâcî 157). Divân'da on iki beyitte karşımıza çıkmaktadır. Beyitlerin tamamında döşemek, yere yaymak mânâsıyla kullanılan ferş, kimi beyitlerde gerçek anlamıyla hasır, kilim yaymak kimi beyitlerde de mecâzi olarak ayak altına serilmek, kul köle olmak gibi anlamlarla geçmektedir.

*Gerçi zīr-i pāyına ferş etmek ister āsumān*
*Aṭlasın ammā ki vicdānında nā-çespān bulur* 146/Kas.18-15

Burada şair övgüde bulunduğu kişi için, göklerin onun ayaklarının altına serilmek istediğini ancak gök semanın onun ayak altına sürülmeye dahi lâyık olmadığını belirterek methiyesini dizmiştir.

B i s â t; kilim, keçe, döşeme, döşek gibi döşenen şey (Nâcî 71). Ayrıca büyük, yayvan kazan veya tencereye de denir (Aybet 197). Divân'da beş beyitte geçmektedir.

*Bu mevsimde ṣanardım rīziş-i bārānı nā-ber-cā*
*Bisāṭ-ı gül-zemīn-i sebz-i nev-naḳş-ı zamān üzre* 133/Kas.15-16

Beyitte çimenlerin, güllerin tüm bağ ve bahçeleri tıpkı bir halı gibi kapladığı, döşediği belirtilmiştir.

B û r i y â; hasır demektir (Çağbayır 702). Divân'da gerçek anlamıyla bir beyitte kullanılmıştır.

B i s t e r; döşek demektir (Nâcî 72). Divân'da sekiz beyitte gül-bister, bâliş ü bister, bister-i ibrâm, bister-i hasret, bister-i vuslat, bister-i vasl terkipleri ile gerçek

anlamıyla geçmektedir. Şair tarafından döşek, sevgili olmadığında hasret döşeği, sevgilisine kavuştuğunda ise vuslat döşeği olarak nitelendirilmiştir.

*Gel ey rūḥ-ı revānım cismime gelsin yine cānım*
*Ten-i bī-cāna döndüm bister-i ḥasretde ben sensiz* 419/G.95-2

Gel ey sevgilim, gel ki canım cismime geri gelsin; yokluğunda senin hasretinle yattığım döşeğimde canı olmayan bir cesede döndüm.

*Bister-i vuṣlata yatmam deyü eylerdi ʿinād*
*Bu gece yār ile çoḳ ʿarbede etdik yatdıḳ* 458/G.154-4

M e h d; çocuk beşiği; yaymak, döşemek anlamı da vardır (Nâcî 395). Divân'da altı beyitte beşik mânâsıyla kullanılmıştır.

*Ṭıfl-ı nāzım zīver-i mehd-i feleksin rūz u şeb*
*Mihr ü meh gird-i seriñde dāye vü lala mıdır* 191/Kas.31-63

Beyitte beşik mecâzen dünya yerine kullanılmıştır. Bu süslü ve güzel beşik sallanırken (dünya dönerken) gündüz güneş, gece ise ay tıpkı beşiğin başında bekleyen anneye ya da bakıcıya benzetilmiştir.

H a s î r; kelime isim olarak hasır mânâsında, sıfat olarak ise konuşma ve okuma sırasında dili tutulan kişi anlamına gelir (Çağbayır 1888). Divân'da iki beyitte ayak altına serilme anlamından yararlanılarak kullanılmıştır.

*Çoḳdan ayaġıñ altına şevḳ ile döşendik*
*Sāḳī der-i meyḫānede bir eski ḥaṣīriz* 426/G.103-5

Bu beyitten meyhanelerde yerlere hasır serildiğini anlıyoruz. Âşık da kendini sevgilinin ayaklarının altına serilmiş bir hasıra benzetmiştir.

B â l î n; yastık; koltuk demektir (Çağbayır 453). Divân'da beş beyitte yastık anlamıyla geçmektedir.

*Ser-i bālīnine bir kerre gel bu ḫaste-i hecriñ*
*Baḳıp ey bī-vefā etdikleriñ cevre peşīmān ol* 426/G.103-5

Ey vefasız, ayrılığının üzüntüsüyle yakalandığım hastalığımda bir kere yastığımın başına gel de benim halimi görüp ettiğin cefa ve eziyetlere pişman ol.

C â m e – h â b; yatak demektir (Sâmî 466). Divân'da üç beyitte ve üçünde de sevgilinin hayal edildiği yahut rüyada görüldüğü yer olarak geçmektedir.

*Geldiñ āġūş-ı ḫayāle cāme-ḫ͏ᵛābımda bu şeb*
*Bilmem ey meh-rū ʿaceb rüʾyā mıdır ḫulyā mıdır* 191/Kas.31-65

Bu gece yatağımda yatarken hayalimde kucağıma geldin ey ay yüzlü güzel, hayal miydi rüya mıydı anlayamadım.

2.2.3.1.2 Sofra ve Mutfak Eşyaları

2.2.3.1.2.1 Yemeklerde Kullanılanlar

2.2.3.1.2.1.1 Sofra, Mâ'ide, Tabak, Tâs, Kâse, Fağfûr, Hazef

S o f r a; Arapça'da sefere çıkan kimsenin yanına aldığı azık mânâsında olup yiyeceklerin sarıldığı değirmi deriye, yolcuların yemek yerken yaydıkları meşinden yapılmış örtüye âlem olmuştur (Aybet 201). Divân'da dokuz beyitte sofra-i sahbâ, sofra-i cûd, sofra-i âfâk, sofra-i ni'met, sofra-i hulviyyât, sofra-i biryân, sofra-i meyhâne terkipleri ile kullanılmıştır.

Beyitlerde sofraların bağlarda ve meyhanelerde kurulduğun, bu sofralarda içki ve mezelerin olduğu, iftar sofralarına tatlı olarak hurma konulduğu, sofrada meze olarak biryân bulunduğu belirtilmiştir.

*Ḳurulmuş encüm-āsā encümenler bāġda gerdūn*
*Ḳosun cām-ı hilāli sofra-i ṣahbā-keşān üzre* 133/Kas.15-13

M â ' i d e; üzerine yemek konulmuş olan sofra; ziyafet, yemek demektir (Tuğlacı 1827). Divân'da üç beyitte mâ'ide-i şefkat, mâ'ide-i hayr-du'â, mâ'ide-i rahmet terkipleri ile sofra, nimet anlamıyla kullanılmıştır.

*Vaḳt-i ifṭārda ʿarż-ı hüner etmek ne demek*
*Şimdilik māʾide-i ḫayr-duʿādır çesbān* 249/Kas.43-100

Beyitte iftar vakti sofra başında nimetlerin şükrü için dualar edilmesi bir sofra kültürü olarak vurgulanmıştır.

T a b a k; tâs; içine yemek koymaya yarayan, ortası çukur, kenarları yayvan tek kişilik kapların adıdır (Çağbayır 4516). Divân'da tabak ve tâs üçer beyitte lûgat anlamlarıyla geçmektedir. Beyitlerde tabak içerisine yemek konulan bir kap olarak

geçerken, tas içine sıvı gıdaların konulduğu, içeceklerin içildiği bir kap olarak bardak anlamında kullanılmıştır.

*Nuḳl olsa bezm-i meyde leb-ā-leb ṭabaḳ ṭabaḳ*
*Būs etmege arar yine cānım ṭudaḳ ṭudaḳ* 459/G.155-1

Beyitte sevgilinin dudakları içki yanında çokça yenilen mezeye benzetilmiştir.

K â s e; cam, çini, porselen ve topraktan yapılmış dibi derin kaptır (Çağbayır 2455). Divân'da kâse-i hurşîd, kâse-i çarh, kâse-i gerdûn, siyeh-kâse, kâse-i tanbûr, kâse-i mey gibi terkipler ile on sekiz beyitte ve bu beyitlerin çoğunda içki içmek için kullanıldığına değinilerek geçmektedir. Kâse beyitlerde şekli itibariyle genellikle dünya, güneş, ay gibi gök cisimlerine benzetilerek kullanılmıştır.

*Pür-neşāṭ olmaz dimāġ-ı şevḳ-i maḫmūr-ı ġamıñ*
*Kāse-i mey olsa da ḫāk-i ser-i faġfūrdan* 496/G.208-3

Gam ve kederin mahmurluğuyla kendinden geçen kişinin içki içtiği kâsesi fağfurdan da olsa neşelenemez.

*Ser-nigūndur kāse-i gerdūn içinde bāde yoḳ*
*Neş'e-i ser-şār anıñçün meclis-i dünyāda yoḳ* 461/G.159-1

Burada dünya baş aşağı çevrilip içinden içkisi dökülmüş bir kâseye benzetilmiş ve bu sebeple dünya meclisinde neşenin olmadığı belirtilmiştir.

F a ğ f û r; eski Çin İmparatorlarına verilen ünvan; sıfat anlamı iyi porselenden yapılmış çin işi kâse, tabak gibi şeylerdir (Tuğlacı 772). Divân'da dört beyitte geçen kelime üç yerde Çin İmparatoru anlamıyla, bir yerde de kâse anlamıyla kullanılmıştır.

*Şikest eyler ser-i Faġfūr'u bir kāse gibi ḍarbıñ*
*Hücūm-ı leşker-i ḫışmıñ ḳılar Īrān'ı vīrāne* 106/Kas.7-31

Beyitte Çin İmparatorunun kafatası meşhur Çin porseleni kâseye benzetilmiştir.

H a z e f; çanak çömlek gibi çamurda işlenip ateşte pişirilen şeylere denilir (Nâcî 215). Divân'da bir beyitte içinde bulunulan dönemde nelerin itibar gördüğü anlatılırken çamur, kıymetsiz mânâsıyla kullanılmıştır.

*Ḥazef maḳbūl idi dürr ü güherden*
*Cehālet mu'teber idi hünerden* 77/Mes.7-86

Çamurdan yapılan çanak çömlek, inci ve türlü mücevherden daha kıymeyliydi; aynı şekilde cehalet de kabiliyetten, ilimden daha itibarlıydı. Şair yaşadığı devri eleştirirken, Hazef kelimesini burada değersiz şeylerin ifadesi için kullanmıştır.

#### 2.2.3.1.2.2 İçeceklerle Kullanılanlar

##### 2.2.3.1.2.2.1 Ayag, Kadeh, Câm, Şîşe, Mînâ, Sâgar, Peymâne, Piyâle, Sebû, Surâhî, Hum, Ratl-ı girân

A y a ğ; kadeh; eski şairlerimiz "ayak" Türk lisanında "kaf" ın "gayın"a tekabül etmesinden istifade ederek bu kelimeyi genellikle tevriyeli olarak kullanırlar (Nâcî 43).

Divân'da da müstakil olarak on dört beyitte yürümeye yarayan organ ve büyük ayaklı kadeh mânâlarına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bunun dışında ayak kelimesi ile meydana getirilen hor hakir olmak, değerini kaybetmek anlamında "ayağa düşmek", temkinli olmak anlamında "ayağı denk almak", hasret ve saygı ifadesi olarak "ayağına yüz sürmek", hiç durup dinlenmeden anlamında "ayağının tozuyla" deyimlerini tespit ediyoruz.

*Der-i meyḫāneyi şaḫne ḳapamaḳ ister imiş*
*Ayağı deng alaraḳ gizli ḳapağı atdıḳ* 458/G.154-10

Emniyet memuru meyhâneleri kapatacakmış, biz de tedbirli davranıp kimseye görünmeden gizlice meyhâneye girdik. Burada sıkıntılı bir yerden emniyetli bir yere girme anlamını içeren "kapağı atmak" deyimine vurgu yapılmıştır.

*Yüz sürmege ayağıña ey serv-i 'işve-cū*
*Gülzār-ı kūyuñu ṭolaşır cūy sū-be-sū* 498/G.212-1

Ey servi boylu, işveli sevgili; akarsu senin ayağına yüz sürmek için senin olduğun gül bahçelerine doğru akar.

*Nesīm geldi ayaġı tozuyla ey dīde*
*Aceb ġubār-ı ser-i rāh-ı yārdan ne ḫaber* 394/G.57-3

Ey gözüm, rüzgâr yârin yaşadığı beldelerden ayağının tozuyla esip geldi, acaba sevgilinin yollarındaki tozlarda sevgiliye dair bir haber var mıdır?

K a d e h; ağaçtan, topraktan, billurdan yapılmış kâse, bardak; içine içecek konulan küçük bardak, peymâne anlamlarına gelir (Nâcî 305). Divân'da iki beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Gül-i ḫurşīdi etsin zīver-i ser-şīşe-i rindān*
*Niçün zerrīn ḳadeh bīhūde ṭursun āsumān üzre* 133/Tar.15-14

Burada zerrin kadeh ifadesi ile nergis çiçeği kastedilmiş, çiçek şekli ve rengi dolayısıyla şarap dolu kadehe benzetilmiştir.

*Sāḳ-ı sāḳī gibi teşmīr edeli ġayret ile*
*Bir ayaġıyla sürür bezme ḳadehler sünbül* 237/Kas.42-15

Kelimenin geçtiği bir diğer beyitten ise kadehin içki meclislerinde ne kadar kıymetli olduğunu, bu meclislerde kadehleri ikram edenlere sâkî denildiğini anlıyoruz.

C â m; ayna, piyâle, şişe ve kadehe denilir. Pencerelere konulur. Horosan'da bir vilâyet adıdır (Âsım, 2000:108). Divân'da elli üç beyitte câm-ı gül-gûn, câm-ı 'aşk, câm-ı hilâl, câm-ı mül, câm-ı sabûhî, câm-ı billûr, câm-ı safâ, âyîne-câm, gül-i câm, câm-ı germiyyet, neş'e-i câm-ı elest, câm-ı mey, câm u sebû, câm-ı gam-ı 'azl, encümen-i câm, hat-ı câm, câm-ı Cem, câm-ı nigâh, câm-ı hayâl, câm-ı mînâ, câm-ı çeşm, şarâb-ı câm, câm-ı sahbâ terkipleri ile geçmektedir.

Divân'da kelimenin geçtiği beyitlerden içki içmenin, kadehi tutmanın belli mekânları ve zamanları olduğunu; bu ortam sağlandığında içkinin tam anlamıyla zevk verdiğini anlıyoruz. Genellikle seher vakitlerinde, bülbüller öterken türlü türlü çiçekler ve yeşillikler arasında bağlara kurulan işret meclislerinde sevgili ile birlikte ele alınan kadeh çok daha keyif verir içene.

*Ḥased ol rinde kim bir bāġa tenhāca ayaḳ çekmiş*
*Ṭutar bir elde cām-ı mül bir elde dest-i dildārı* 182/G.30-17

*Seyr eyle kim şāḫ-ı gülü elde ṭutar cām-ı mülü*
*Mest etmek içün bülbülü bāġa ḳurulmuş bezm-i Cem* 155/Kas.22-6

Bazı beyitlerde câm ayna olarak ifade edilmiş, bakıldığında ayna gibi cisimleri göstermesi yönünden bu benzetmeye başvurulmuştur. Bunun dışında beyaz tenli güzellerin sineleri de câm gibi aynaya benzetilmiştir. Bu güzeller tıpkı ayna gibi içki kadehinde kendi güzelliklerini görmektedirler, ayrıca bu kadehe kim bakarsa gönlünden geçenler, gizli sırları görünür. Burada büyücülerin fal bakmaları anımsatılmıştır.

*Cām-ı billūrun ṣanar āyīne sīm-endāmlar*
*Pertevinden şerm eder eflāk-i mīnā-fāmlar*
*Anda rūz-ı rūşen-āsā pür-żiyādır şāmlar*
*"Berḳ urur revzenlerinde ābgīne cāmlar*
*Gösterir dünyāda cennet olduġun günden ʿayān"* 254/Kas.44-XXIII

*Tābnāk-i şeb-çerāġ-ı feyżdir gencīne-veş*
*Ṣuffesi ṣafvet-nünā ṣaḥn-ı dil-i bīgāne-veş*
*Belki bir sīmīn beden dilberde ṣāfī-sīne-veş*
*"Bir ṣafā var cām-ı billūrunda kim āyīne-veş*
*Kim baḳarsa görünür göñlündeki rāz-ı nihān"* 254/Kas.44-XXIV

Bazı beyitlerde Cem padişahın baktığında dünyada olup biten her şeyi gördüğü kadehi de ele alınmıştır. Câm-ı Cem, Cem adlı padişahın bütün dünyayı seyredebildiği kadehidir (Ceylan, 2007:302). Beyitte Cem'in kadehi, İskender'in aynasına benzetilmiş ve bu kadehten safa içinde bütün dünyanın izlenebildiği ifade edilmiştir.

*Dünyāyı ṣafā ile temāşā ederim kim*
*Mir'āt-ı Sikender gibi bir cām-ı Cem'im var* 414/G.89-2

*Devr eylemekde cām-ı Cem bu keyf ile ġamdan ne ġam*
*Raḳṣ-ı civānān-ı ʿAcem cünbiş verir mestāneye* 510/Kas.229-7

Burada da eskiden meyhanelerde aynı kadehten içki içilmesi ve bu kadehin sırayla elden ele dolaşarak devretmesi âdetine değinilmiştir.

*Dehānıñ var mı öpmüş söyle ey şīrīn-zebān söyle*
*Nezāketle leb-i cām-ı mey-i gül-fāmdan ġayrı* 518/G.241-2

Son olarak bu beyitte de içki içerken kadehin dudağa temas etmesi kadehin sevgilinin dudağını öpmesi olarak tasavvur edilmiştir.

Ş î ş e e; şişe ve câm mânâsındadır (Şükün 1352). Divân'da şîşe-i sahbâ, şîşe-i rindân, şîşe-i haccâm, derûn-ı şîşe gibi terkipler ve müstakil kullanımları ile on yedi beyitte geçmektedir. Beyitlerde şîşe daha çok içine doldurulan içkinin rengi sebebiyle gönüle benzetilmiştir. Özellikle seçilen örnek beyitte olduğu gibi kırıldığında tekrar tamir olunamama özelliğiyle ele alınmıştır.

*Münkesirdir ḫāṭır-ı ʿāşıḳ nüvāzişden ne sūd*
*Şīşe-i işkesteye bīhūdedir taʿmīrler* 406/G.76-2

Âşığın hatırını kırdıktan sonra gönlünü almaya çalışmanın ne faydası var, kırılan şişeyi tamir etmeye çalışmak boşunadır.

*Çarḫa ʿaks etse żiyāsı gāhī ḫūn-ālūd iken*
*Döndürür hep şīşe-i ḥaccāma çeşm-i aḫteri* 160/Kas.23-10

Hacamat; şişe ile vücudun bir organına kanı topladıktan sonra neşter ve mengene denilen âletler ile kan alma yönteminin adıdır. Bu yöntemde şişenin içi kan ile dolmaktadır. Bu tedavi yöntemi beyte malzeme edilmiştir.

M î n â; mine de denir. Şişe, sürahi mânâlarındadır. Türkçe 'de sırçaya da denir. Lacivert renginde olan bu sırça kuyumcular tarafından gümüş yüzeylere nakış edilir. Ayrıca hile, ihanet, bir şeye mahsus keyfiyet, suç mânâlarındadır. Bu anlamıyla iksir ilminde ve altın yapma sanatında kullanılmıştır (Âsım, 2000:523).

Divân'da otuz beş beyitte tâk-ı mînâ, fânûs-ı mînâ, çarh-ı mînâ, eflâk-i mînâ-fâm, zîver-i mînâ, penbe-i mînâ, efser-i mînâ, cevher-i mînâ, lenger-i mînâ, mînâ-yı

heves, câm-ı mînâ, kulkul-i mînâ terkipleri ile geçmektedir. Genellikle şişe anlamıyla kullanılmıştır.

*Seng-i āzārıñla mīnā-yı dilim etdiñ şikest*
*Bilmiş ol ancaḳ a ẓālim inkisār etmem saña* 363/G.10-2

Ey zalim, sitem taşlarınla gönlümü kırdın ancak bilmiş ol ki yine de sana beddua etmem. Burada gönül, rengi ve kırılganlığı yönüyle şişeye benzetilmiştir.

Bazı beyitlerde sırça, değerli maden anlamıyla da kullanılmıştır.

*Ḳapar çeşmin görünce zāhid-i efʿī-nigeh güya*
*Zümürrüd maʿdenindendir meger kim cevher-i mīnā* 360/G.6-4

Mînâ, lacivert rengi sebebiyle dünyayı bir fanus gibi çevreleyen gök kubbeye benzetilmiştir.

*Çerāġ-ı bahṭına zer şemʿdāndır mihr-i ʿālem-tāb*
*Felek fānūs-ı mīnādır o zerrīn şemʿdān üzre* 134/Kas.15-27

S â g a r; kadeh ve piyâle mânâsındadır. Aynı zamanda Hindistan'da bir kasaba adıdır (Âsım, 2000:642). Divân'da yirmi beş beyitte sâgar-ı rind, sâgar-ı gül, sâgar-ı Cem, sâgar-ı neşât terkipleri ve müstakil kullanımları ile içki dolu kadeh anlamıyla kullanılmıştır.

Beyitlerin bir kısmında Cem'in kadehine telmihte bulunulmuş ve sâgarın yani kadehin Cem'in hatırası, işret meclislerine hediyesi olduğu ifade edilmiştir.

*Rindānıñ olsa tāc-ı seri nola sāḳiyā*
*Sāġar ki bezm-i ʿişrete Cem ber-güẕārıdır* 408/G.78-4

*Sāḳiyā bezme ṣafā sāġar-ı Cem'den gelmiş*
*Ġam gidip sīneye bu şevḳ naġamdan gelmiş* 435/G.118-1

Bunun dışında kadehteki içkinin içene neşe ve zevk verdiği, kederleri unutturduğu belirtilmiştir.

*Ḫıżr'a ṣoralım çeşme-i cān-baḫşına āyā*
*Bir ḳaṭremi düşmüş dökülen sāġarımızdan* 298/Kas.55-II-2

Bu beyitte de kadehteki içkinin ab-ı hayat suyu olduğu îmâ edilmiş, içenlere can bahşettiği belirtilmiştir.

*Eyleyip kāse-i deryūze o zerrīn ḳadeḥin*
*Sāġar-ı gülden umar cür'a-i ṣahbā nergis* 432/G.113-4

Sâgar, şekli ve içindeki içkinin rengi dolayısıyla güle benzetilmiştir.

P e y m â n e; şarap bardağı anlamındadır (Tuğlacı 2324). Divân'da on sekiz beyitte peymâne-i gül, peymâne-i mey, leb-i peymâne terkipleri ve müstakil kullanımları ile beyitlerin tamamında şarap kadehi mânâsıyla ele alınmıştır.

*Peymāne-i meye ḳonulan āb-ı ṣāf-veş*
*Maḫlūṭdur ḥarāmı bu 'aṣrıñ ḥelāline* 514/G.236-4

Beyitte içki dolu bardağa su katılması haram ile helalin birbirine karışması olarak ifade edilmiştir.

*Gerçi zāhid ṭolu peymāneyi gördükçe döker*
*Kendisi boş mu ṭurur gizli sebūlarla döker* 401/G.69-1

Burada zâhidin içkiye karşı olan ikiyüzlü tutumu belirtilmiş ve dolu içki kadehlerini görünce dökse de kendisi gizlice testi testi götürür denilmiştir.

P i y â l e; şarap ve sulu içecekler içilen billur ve çiniden yapılmış kab, çay fincanı demektir (Şükün 514).

Divân'da beş beyitte müstakil olarak içki bardağı mânâsında, şekli ve renginin benzerliği nedeniyle gül ile birlikte ele alınmıştır.

S e b û; testi demektir (Şükün 1135). Divân'da üç beyitte gerçek anlamıyla ve kadeh, mey, sevgili, gül ile birlikte ele alınmıştır.

*Ḥased ol rinde kim tenhā çekilmiş gūşe-i bāġa*
*Sebū zānūda destinde ḳadeḥ dilber ḳucaġında* 511/G.231-4

S u r â h î; içecek koymaya yarayan uzunca boyunlu, cam veya billur kaptır (Tuğlacı 2691). Divân'da bir beyitte içini gösteren cam sürahi anlamında kullanılmış; sevgilinin billûr gibi beyaz ve uzun boynu sürahiye benzetilmiştir.

*Ol gerden-i billūrda ḫūn-ı dil-i ʿāşıḳ*
*Gösterdi ṣurāḥīde mey-i nāb ṣafāsın* 493/G.204-3

H u m; bal, sirke ve şarap konulan büyük küp mânâsına gelmektedir. Savaşlarda çalınan nefir denilen tunç boruya da denir. Kubbe, künbet mânâları da vardır (Âsım, 2000:368). Divân'da altı beyitte hum-nişîn, hum-ı endişe, hum-ı âbisten-i mey, pây-ı hum-ı şarâb, hum-ı hüsrevânî, pây-ı hum-ı meyhâne terkipleri ile kullanılmıştır.

*Cūş u ḫurūş ile küpe binmez mi bulmasa*
*Pāy-ı ḫum-ı şarābda cāy-ı nişest mest* 372/G.23-3

Kelimenin şarap küpü mânâsıyla kullanıldığı beyitte küplere binmek deyimi de kullanılmıştır.

R a t l - ı g i r â n; büyük, dolu ve ağır kadeh demektir (Çağbayır 3942). Divân'da üç beyitte gerçek anlamıyla geçmektedir.

2.2.3.1.3 Diğer Ev Eşyaları

2.2.3.1.3.1 Teng, Sandûk, Dürc, Hokka, Kîse, Billûr, Micmer, Kafes, Cârûb, Sâ'at

T e n g; Dar mânâsı vardır. Hayvana vurulan yükün bir tarafına denir. Yutmak mânâsı vardır. Katı, sağlam mânâsı vardır. Derli toplu durması için sarılmış ev eşyalarına denir (Âsım, 2000:763).

Divân'da yirmi beyitte teng ü tîre, teng-nây-ı cihân, dehen-i teng, teng ü târ, çâh-ı teng, teng-i zemîn gibi terkipler ile daha çok dar mânâsıyla kullanılmıştır. Divân şiirinde tasvir edilen güzelin fiziki vasıflarından biri de ağzının çok ufak ve dar olmasıdır. Teng de bu sebeple ağız mânâsındaki "dehen" kelimesi ile birlikte sıkça anılmıştır. Ayrıca sevgilinin ağzının çok tatlı olması ve tatlı sözlü olması yönünden de ağız yine şeker dengine benzetilmiştir.

*Vehbiyā lāl olurum vaṣf-ı leb-i laʿlinde*
*Dehen-i tengi degildir bilirim cāy-ı süḫan* 292/Kas.51-117

*Dehen-i tengine ol ġonçe-lebiñ söz ṣıġmaz*
*Var ise gülşen-i mevhūm ʿademden gelmiş* 435/G.118-4

Beyitlerde bahsedilen güzelin ağzının ufaklığı anlatılırken mübalâğa edilerek öyle ki söz sığmayacak kadar dar olduğu dile getirilmiştir.

*Girer mi ʿaşḳ-ı rūşen sīne-i tārīk-i ṭabʿāna*
*Ki her bir çāh-ı tenge Yūsuf-āsā meh-liḳā düşmez* 422/G.99-6

Burada Hz. Yusuf'un kıssasındaki kuyuya atılma hadisesine telmihte bulunulmuş ve her dar kuyuya Yusuf gibi ay yüzlü güzellerin düşmeyeceği söylenirken teng yine dar anlamıyla kuyu için kullanılmıştır.

S a n d û k; Korumak ve saklamak amacıyla içine çeşitli eşyalar konulan, genellikle tahtadan yapılmış, dört köşe üstten kapaklı ve kilitli ev eşyasıdır (Çağbayır 4058). Divân'da bir beyitte saklama, muhafaza etme özelliğinden yararlanılarak, sevgiliye duyduğu aşkın gamını gönlünde muhafaza etmesi sebebiyle âşığın gönlü için kullanılmıştır.

*Ey şāh-ı sitem-pīşe berāt-ı ġam-ı ʿaşḳıñ*
*Ṣandūḳ-ı dil-i bende-i dīrīnede maḥfūẓ* 448/G.139-2

D ü r c; küçük kutu, hokka, mücevher kutusu; hokka gibi küçük ağız demektir (Çağbayır 1329). Divân'da altı beyitte dürc-i şevket, gevher-i dürc-i şeref, dürc-i dil, dürc-i zîbâ-yı sadef, dürc-i dür-nisâr terkipleri ile mücevher kutusu anlamında kimi beyitte sevgilinin inci dişlerinin dizili olduğu ağzı için kimi beyitlerde de gönül için kullanılmıştır.

*Söz yoḳ dehān-ı yāra ne dersin sözüñ nedir*
*Ol dürc-i dür-niṣāra ne dersin sözüñ nedir* 395/G.59-1

Beyitte, yârin ağzı inci saçan bir mücevher kutusu olarak tasavvur edilmiştir. Burada da gönül yine çeşitli cevherler ile dolu bir mücevher kutusu olarak ele alınmıştır.

*Ḳadr-dān şāh-ı cihānsın pāyıña ḳıldım niṣār*
*Ben de dürc-i dilde pinhān böyle dürr ü gevheri* 163/Kas.23-48

H o k k a; içine mürekkep, boya, macun, şeker gibi şeyler konulan toprak, cam veya madenden yapılmış kaptır (Tuğlacı 1109). Divân'da yedi beyitte içine şeker konulma özelliğinden yararlanılarak sevgilinin ağzı için kullanılmıştır.

Sevgilinin ağzından çıkan sözler şeker gibi tatlıdır ve dudakları yakut kadar kırmızı ve dişleri inci gibidir. Bu sebeple konuştukça ağzından mücevherler saçılır.

*Deheni ḥoḳḳa-i yāḳūt-ı leṭāfet güya*
*Nuṭḳa gelse ṣaçılır lü'lü'-i lālā-yı süḫan* 292/Kas.51-112

*Yek-nīme-i la'liñ gül ü yek-nīme şekerdir*
*Gūyā deheniñ ḥoḳḳası pür gül-be-şekerdir* 405/G.75-1

K i s e; küçük büyük torba, kap (Şükün 1624); para kesesi ve döl yatağı mânâları da vardır (Aybet 213). Divân'da iki kez ve iki beyitte de para kesesi, torba anlamıyla kullanılmıştır.

*Girmedi kīsemize gerçi nuḳūd-ı āmāl*
*Māliḫulyādır eden ceybimizi māl-ā-māl* 472/G.175-1

B i l l û r; duru, temiz kesme cam, kristal; necef taşı; mecâzen parlak anlamındadır (Çağbayır 610). Divân'da kadr-i billûr, câm-ı billûr, ma'den-i billûr, gerden-i billûr, vücûd-ı nâzenîn terkipleri ile on beyitte kullanılmıştır.

Kelime beyitlerin çoğunda berraklığı, duruluğu ve beyazlığı sebebiyle sevgilinin gerdanına sıfat olacak şekilde gerdan, sine, âyîne, câm ile birlikte anılmıştır. Sevgilinin nazik vücudunun nurdan yaratıldığı tasavvur edilmiş ve sinesi de billûra benzetilmiştir.

*Ṣürāḥī gibi verdi neş'e-i ser-şār ey Vehbī*
*Baña bezm-i ṣafāda gerden-i billūr-ı berrāḳı* 529/G.257-5

*Rūşen oldu çeşmime bu sīne-i billurdan*
*Kim vücūd-ı nāzenīniñ ḫalḳ olunmuş nurdan* 496/G.208-1

Beyitlerden görüntüleri yansıtması, bakanların kendilerini görmesi özelliğiyle billûrun ayna işlevi gören bir cam olduğunu anlıyoruz.

*Cām-ı billūrun ṣanar āyīne sīm-endāmlar*
*Pertevinden şerm eder eflāk-i mīnā-fāmlar*
*Anda rūz-ı rūşen-āsā pür-żiyādır şāmlar*
*"Berḳ urur revzenlerinde ābgīne cāmlar*
*Gösterir dünyāda cennet olduġun günden ʿayān"* *254/Kas.44-XXIII*

M i c m e r; içinde öd (tütsü) yakılan âlet, buhurdandır (Nâcî 425). Divân'da micmer-i tab, micmer-i ‘aşk, micmer-i dil terkipleri ile sekiz beyitte geçmektedir. Beyitlerde micmer özellikle gönlün yandığı ateş dolu bir kap olarak tasavvur edilmiştir.

*Micmer-i ʿaşḳa ḳoyup yaḳdı dil-i ʿuşşāḳı*
*Āteşīn ruḫları üstündeki ʿanber gibi ḫāl* *167/G.24-25*

Beyitte âşık gönlün aşk tütsülerinde yakıldığı belirtilmiştir ve micmerin içindeki ateş aşk ateşidir. Bunun dışında yine bazı beyitlerde de ay ve güneş gümüş ve altından micmerlere benzetilmiştir. Buradan içinde tütsü yakılan micmerlerin gümüş ya da altın gibi madenlerden de yapıldığını ve micmerlerin küre şeklinde olduklarını anlıyoruz.

*Mihr ü meh ṣanma ḥużūra ʿūd u ʿanber yaḳmaġa*
*Sīm ü zerden var elinde çarḫıñ iki micmeri* *162/Kas.23-44*

*Baḫūr etmekde bezm-i ḳudsiyāna şemme-i ḫulḳun*
*Meh ü ḫurşīd-i devrān sīm ü zerden iki micmerdir* *231/Kas.41-24*

K a f e s; kuş veya evcil küçük hayvanların içine konulduğu tel, çubuk ya da tahtadan yapılmış taşınabilir barınak anlamına gelmektedir (Çağbayır 2327). Divân'da kafes-bend, kafes-i gam, kafes-i bülbül, habs-i kafes terkipleri ile on bir beyitte kullanılmıştır.

Kafes geçtiği beyitlerin çoğunda kuş ya da bülbül ile beraber; bülbülün hapsedildiği ve yaşadığı mesken olarak kullanılmıştır. Bazı beyitlerde de kafes ile ten, kuş ile âşığın sevgiliye esir olan gönlü kastedilmiştir, Ten kafesinde hapsolan âşığın gönül kuşudur.

*Ḳuş dili söyleyerek böyle ḳafeslerde şaḳır*
*Kim dedi bülbüle bu bāġda olsun şaḳrāḳ* 545/Kas.22

*Vehbiyā şimdi bu destār-ı muḳarnes ne bela*
*Mürġ-i āzāde iken oldu serim ḥabs-i ḳafes* 433/G.115-5

*Furṣatım buldular ulaşdırıp ol ḫūnīler*
*Ḳafes-i ġamda ṭutuldum ne şefīḳ ü ne ḥamīm* 141/Kas.16-43

C â r û b; süpürge demektir (Çağbayır 759). Divân'da beş beyitte cârûb-ı harîm-i ʻismet, cârûb-ı meydân, cârûb-ı âsitân terkipleri ile geçmektedir. Beyitlerin hepsinde süpürmek, temizlemek anlamlarında kullanılmıştır.

*Rū-siyāh-ı cürm isem de işte bu rīş-i sefīd*
*Sāḥa-i ʿafv-ı Ḫudā'da Vehbiyā cārūb olur* 413/G.87-5

Ey Vehbî, günahlarım sebebiyle yüzüm kara olsa da Allah'ın merhameti ve affı tüm günahları temizler.

S â ' a t; bir günün yirmi dörtte birine eşit zaman birimi; günün hangi saatte olduğunu gösteren cihazdır (Tuğlacı 2445). Divân'da müstakil olarak on beyitte, çoğunlukla saati gösteren cihaz olarak ve bazı beyitlerde de an, vakit anlamıyla kullanılmıştır.

Beyitlerde saat ile ilgili olarak; dakika zaman birimine ve akrep adı verilen saat üzerinde dönerek günün saatini gösteren kısa belirtecin tevriyeli kullanımına rastlıyoruz. Bu belirteçlerin dönüşü mutluluktan oynayıp dönen bir rakkasa benzetilmiştir. Ayrıca kum saatleri ve kurulma özelliği olan çalar saatlerin olduğunu, eskiyen bozulan saatlerin saat tamircilerine götürülüp sildirildiğini tespit ediyoruz.

*Girerse bir daḳīḳa ḳoynuma ol sīm-ber sāʿat*
*Ṣafāsından döner dil şevḳ ile raḳḳāṣa her sāʿat* 374/Kas.27-1

*Görüp mār-ı münaḳḳaş gibi zencīr olmuş aġyārı*
*Emīn olmaz göñül ḳoynumda ʿaḳreb oldu zer sāʿat* 375/Kas.27-2

*Yapılmış mı ʿaceb ḳum sāʿatinden ġayrı devranda*
*Bu gūne devr-i dāʾimle döner zīr ü zeber sāʿat* 375/G.27-4

*Anı bir eski sāʿatciye gösterdim bozup düzdü*
*Dedi sildir efendi köhnelenmiş bu güher sāʿat* 375/G.27-6

*Ṣadāsı çıḳmadı çoḳdan ʿaceb yañlış mı ḳurmuşlar*
*Bozuldu ḳorḳarım öyle muṣannaʿ bir çalar sāʿat* 375/G.27-7

2.2.3.1.4 İbadetle İlgili Eşyalar

2.2.3.1.4.1 Seccâde, Tesbîh, Sübha

S e c c â d e; üzerinde namaz kılınan halı, kilim veya kumaştan yapılma yaygı, namazlığa verilen addır (Çağbayır 4111). Divân'da üç beyitte gerçek anlamıyla dini bir sembol, dindarlık göstergesi, zâhidin gösteriş için kullandığı namaz yaygısı mânâlarında kullanılmıştır.

*Var ise pīr-i muġāna rehn-i ṣahbā eylemiş*
*Zāhidi gördüm yanında sübḥa vü seccāde yoḳ* 461/G.159-4

T e s b i h; Subhanallah sözünü söyleme, zikretmedir (Çağbayır 4764). Divân'da iki beyitte sürekli anma, zikretme anlamıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır.

*Nāḳa tesbīḥ çeker ḥalḳa-i ẕikr olsa velī*
*Şeyḫ efendi yine ser-maḥfil-i ḫūbāna çöker* 401/G.69-2

Beyitte, tespih çekilirken halka oluşturulup o şekilde zikir yapıldığı belirtilmiştir.

S ü b h a; doksan dokuz boncuklu tesbih; tesbih tanesi; dua, nafile namaz demektir (Çağbayır 4367). Divân'da sekiz beyitte lûgat mânâsıyla kullanılmıştır.

*Sāġar-ı rindiñ ḥabāb-ı bādesin taḳlīd içün*
*Zāhid-i ẕevḳ-āşinā bir sübḥa-i mercān bulur* 148/G.18-45

Beyitte kadeh içindeki içkinin üzerinde oluşan yuvarlak küçük kabarcıklar mercan rengindeki tesbih tanelerine benzetilmiştir.

### 2.2.3.2 Aydınlatma Araçları

#### 2.2.3.2.1 Mûm, Şem', Kandil, Misbâh, Çerâğ, Meş'al, Fânûs, Fetîl, Mişkât

M u m; balmumundan yapılan ve yandığı zaman parlak bir alev veren silindirdir (Tuğlacı 2024). Divân'da iki beyitte geçmektedir. Beyitlerde, kiliselerde mum yakıldığı, mumun içinde fitil olduğu ifade edilmiştir. Mumun yanmasını sağlayan, ışık veren fitildir. Gönül içinde fitil olan bir muma benzetilmiş ve bir gayri müslim semti olarak bilinen Fener'de Rum güzelini görünce gönül, fitilin alev almasıyla kilisedeki mum gibi yanmaya başlamıştır.

*Dil fetīl aldı Fener'de o meh-i Rūm'u görüp*
*Yanmaġa ṣaḥn-ı kilīsāda daḫi mūm oldum* 478/G.182-4

Ş e m '; yakacak mum, balmumudur (Nâcî 635). Divân'da şem'-i hândân, şem'-i fürûzân, şem'-i meh, şem'-i baht, şem'-i kâfûr, şem'-i kâşâne, şem'-i hâver, şem'-i şebistân, şem'-i gül-feşân, şem-i fikr, şem'-i hirmân, şem'-i 'arûs, şem'-i 'asel, şem'-i bezm-ârâ, şem'-i sûzân, şem'-i hüsn, şem'-i rû gibi terkipler ile kırk iki beyitte geçmektedir.

Beyitlerde mumun günlük hayatta şamdanlara konularak gece karanlığını aydınlatmada kullanıldığına ve sabaha karşı gün ağarmaya başlayınca söndürüldüğüne değinilmiştir. Ayrıca üç farklı beyitte şem'-i meclis terkibi ile toplantının en itibarlı kişisi mânâsında meclisteki sevgili kastedilmiş ve onun meclisi aydınlatan, çevresine ışık saçan bir mum olduğu ifade edilmiştir. Böylelikle sevgili çevresine saçtığı ışık ile âşıklarını tıpkı pervaneler gibi kendisine doğru çekmektedir.

*Perde-i şermi yaḳar şuʿle-i ʿaşḳ-ı ser-keş*
*Şemʿi meclisde hemān sīneye pervāne çeker* 396/G.61-4

Şem, beyitlerin çoğunda geceleri ışığın çevresinde dönen pervâne ile birlikte anılmıştır, Pervâne Divân şiirinde âşığı temsil eder, onun muma âşık olduğu kabul edilir. Şair de sevgilisi uğrunda canını vermeye hazır olduğunu ifade etmek için sevgilisini mum ışığına, kendisini de pervâneye benzetmiş ve canını âşkı için feda edip yanan pervâneyi kendisine örnek almıştır.

*Nice ben olmayayım saña yana yana feda*
*Kendisin eyler iken şemʿaya pervāne feda* 364/G.12-1

Beyitlerde aynı zamanda mumun yakıcı özelliğe sahip olmasına da değinilmiştir.

*Bir şemʿ-i ḥüsnüñ üstüne pervāne-veş dönüp*
*Ḫākister oldu gitdi göñül yane yane āh* 508/G.226-2

*Ġayretle eritdi bu gece şemʿ-i ʿarūsu*
*Pervāne ile kim ṭutuşur ʿaşḳ eridir* 398/G.64-8

K a n d i l; zeytinyağı içine batırılmış fitilin yanmasıyla ışık veren aydınlatma âletinin parçası olup, tas yağı ve gazın icadı ile cami ve minarelerin donanma ve aydınlatılmasında kullanılır olmuştur; Sünbül gibi çiçeklerin çiçeği de demektir (Sâmî 1085).

Divân'da bir beyitte ışık verme özelliğinden yararlanılarak gökyüzündeki yıldızlar için kullanılmıştır. Gök kubbedeki yıldızlar, gece karanlığını aydınlatmak için tavanlara asılan kandillere benzetilmiştir.

*Böyle gök ḳandil iken defʿ-i ḫumār etmek içün*
*Lāciverdī ḳadeḥin hep ṭolu ṣaḳlar sünbül* 237/G.42-17

M i s b a h; aydınlatma aracı, çıra, meşale, kandil; sabahleyin şarap içilen büyük kâse anlamlarına gelmektedir (Tuğlacı 1984). Divân'da bir beyitte meşale anlamıyla kullanılmıştır.

Ç e r â ğ; yağa bulanıp yakılan fitildir. Atın şahlanması, donanma ve aydınlık mânâlarına da gelir (Âsım, 2000:138). Divân'da otuz dört beyitte ateş, aydınlık mânâsıyla kullanılmıştır.

Kelime bazı beyitlerde şeb kelimesi ile birleşik olarak kullanılmıştır. Şeb-çerâğ denizde yaşayan bir çeşit öküzün otlamak için denizden çıkarken ağzında getirdiği bir çeşit cevher, ışıktır. Hayvan onu yere koyup ışığında otlarmış. İnsanlar da onu kaçırarak ışığı elde ederlermiş.[74] Şeb-çerâğ ifadesi aynı zamanda gece lambası için de kullanılmıştır.

*Minnet etmem böyle rūşen şeb-çerāġım var iken*
*Yaḳmasın gerdūn-ı dūn isterse şemʿ-i ḫāveri* 164/Kas.23-58

[74] Halûk İpekten, *Şeyh Gâlib Hayatı, Sanatı, Eserleri.* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005) 61.

*Ne gevherdir ki oldur zīver-i ser-tāc-ı sulṭānī*
*Olur mu böyle pertev şeb-çerāġ-ı ʿālem-ārāda* 96/Tar.4-47

M e ş ' a l; ucunda yanıcı bir madde bulunan ve elde taşınarak aydınlatmada kullanılan sopaya verilen addır (Çağbayır 3168). Divân'da beş beyitte lûgat mânâsıyla kullanılmıştır.

*Semtiñ buluruz meşʿale-i āh ile elbet*
*Dildāra giderken şeb-i tār olsa ne māniʿ* 450/G.142-4

Âh bir acı ünlemidir ve Divân şiirinde âşığın âşk acısı ile gönlünden çıkan ateşli âh her şeyi yakar. Nitekim bu bağlamda meşale ile birlikte anılmış, âh ateşinin yaktığı meşale ile gece karanlığında da olsa gönül çalan sevgilinin semtinin bulunacağı belirtilmiştir. Buradan eski zamanlarda gece karanlık sokaklarda yürürken insanların ellerinde fener görevinde meşaleler yahut kandiller taşıdığını düşünebiliriz.

F â n û s; mum vesâir ışığın rüzgârdan sönmemek için camdan muhafazası, fener; liman ağızlarında tehlikeli sahillerle deniz içindeki kayalar üzerinde, gemilere yanaşmalarını göstermek için dikilmiş direk veya kule tepesinde yanan muhtelif renkte büyük fenerdir (Sâmî 979).

Divân'da beş beyitte cam muhafaza anlamıyla geçmektedir. Beyitlerde gökyüzü dünyanın üzerine kurulmuş koruyucu bir fanus olarak tasavvur edilmiştir ve tıpkı fanusun mum alevini rüzgârdan koruması gibi, gökyüzü de dünyayı çevreleyerek korumaktadır.

*Çerāġ-ı ḫāveri çokdan ederdi rūzgār iṭfā*
*Eger fānūs-ı çarḫı almasaydı zīr-i dāmāna* 105/Kas.7-20

Üzerine resimler çizilmiş fenerlere fânûs-ı hayâl denilir. İçinde yanan mumun meydana getirdiği hava cereyanı ile fânûs döner, resimlerde hareket eder gibi görünür (Aybet 224). Şair beyitte fânûs-ı hayâl ile bir deri bir kemik kalmış (âşık) bedeni arasında ilişki kurmaktadır.

*Var derūnumda fetīl-i ʿaşḳ pek ber-geşte-ḥālim*
*Dūd-ı āh ile boyandım ḥasret-i bezm-i viṣālim*
*Leyle-i tārīk-i ġamda devr-i dāʾim bī-mecālim*
*"Ey çerāġ-ı çeşm-i ʿāşıḳ ben ki fānūs-ı ḫayālim*
*Cāme-ḫᵛābım rūşen eyle perde-i pīrāmenimdem"* 311/Kas.67-IV

F e t i l e; kandile, lâmbaya veya muma konulan pamuktan bükülmüş, ip veya şerit gibi yağ çekici maddenin adıdır (Tuğlacı 809). Divân'da yedi beyitte gerçek mânâsı ile kullanılmıştır.

*Gördüm raḳībi yāra açar zaḫm-ı sīnesin*
*Pek işlemiş derūn-ı ḫabīṣe fetīl-i nāz* 420/G.96-8

Beyitte sevgilinin naz ateşinin âşıklarının sinesini yaraladığı ifade edilirken fitilin yanması ile ortaya çıkan isin rengi ile yara arasında bağlantı kurulmuştur.

M i ş k â t; içinde kandil, lâmba, mum yakılmak için duvara yapılan oyuktur (Çağbayır 3241). Divân'da üç kez geçmektedir.

*Fürūzān pertev-i ḳudretle mişkāt-ı ilāhīde*
*Ebed bu rūzgār üzre maṣūn-ı bīm-i iṭfādır* 84/Kas.1-5

Beyitte kudretli bir parlaklıkla ışık yayan yıldızların olduğu gökyüzü kandillerin yakıldığı İlâhi bir mişkât olarak tasavvur edilmiştir.

2.2.3.3 El Âlet ve Edevatı

2.2.3.3.1 El Âletleri

2.2.3.3.1.1 Bıçak, Erre, Teber, Tîşe, Pergâr

Bıçak; bir sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç; çeşitli kesme işlemlerinde kullanılan keskin ağızlı araçtır (TDK 259). Divân'da iki beyitte geçen bıçağın kesip biçme, dilimleme işlerinde kullanıldığını görüyoruz.

*Şerḥa şerḥa eylesin tek sīnemi ẓālim amān*
*Göster ol çifte bıçaġ ile mücellā ḫanceri* 164/Kas.23-67

Mecâzi olarak âşık kurban, sevgili ise zalim bir cellattır ve sahip olduğu bıçak ve hançerleri ile âşığın gönlünü dilim dilim etmektedir.

E r r e; bıçkı demektir (Şükün 118). Divân'da iki beyitte geçmektedir. Beyitlerin ikisinde de bıçkı anlamıyla ikiye bölme, ayırma mânâlarında kullanılmıştır.

*Dü-nīm eylerdi evvel erre ile ehl-i İslāmı*
*Urūḳunda nümāyān oldu şimdi nabż-ı minşārı* 117/G.8-47

Burada İslâm ehlinin ikiye ayrılmasında mecâzi bir ifade olarak erre kelimesi kullanılmıştır.

T e b e r; Balta da denilen âletin adıdır (Şükün 558). Divân'da iki beyitte gerçek anlamıyla şemşîr, seyf, tîg ile birlikte anılmıştır.

*Be-ḥaḳḳ-ı āyet-i seyf ehl-i ʿudvānıñ bu demlerde*
*İner başına şemşīr ü teber şevketlü ḫünkārım* 123/Kas.12-5

Yüce Hünkârım düşmanın ettiği haksızlıklara karşılık kılıcını, baltasını düşmanın başına indirir. Beyitte teberin savaşlarda kullanıldığı ifade edilmiştir.

T î ş e; keser, taşçı, çekici ve heykeltraş kalemi anlamlarına gelir (Şükün 630). Divân'da üç beyitte tîşe-i efkâr, Şirin ve Ferhad ile birlikte anıldığı tîşe-i Ferhâd terkibi ile de Ferhad'ın dağları delmek için kullandığı bir çeşit kazma anlamında kullanılmıştır.

*Kemāl-i ḳuvvet-i ṭabʿ ile kān-ı imkânı*
*Ḳazarsa saʿy-i belīġ üzre tīşe-i efkâr* 281/Kas.50-73

Burada tîşe mecâzi anlamda şairlerin hayal dünyasında yeni fikirler, orijinal mazmunlar bulmaya çalışırken adeta bir maden ustası gibi çok ince çalıştıkları ifade edilirken kullanılmıştır. Beyitten madenlerin kazma ile kazıldığına ve maden işçiliğine işaret edilmiştir.

Kazma denilince Ferhad'ın Şirin'e kavuşmak için dağları deldiği kazması da akla gelir. Örnekteki beyitte Ferhad ile Şirin'in hikâyesine de telmihte bulunulmuştur.

*Ne sengīn dil deyü Şīrīn'e ṭaʿne etmese kühsār*
*Hemān etmezdi belki tīşe-i Ferhād'dan feryād* 385/G.43-4

P e r g â r; (pergel) ölçü almaya ve daire çizmeye yarayan bir âletin adıdır. Eşya, daire, nizam, düzen anlamları da vardır (Şükün 459). Divân'da dört beyitte gerçek anlamıyla geçmektedir. Beyitlerde pergâr ucunun sabit bir noktaya yerleştirilerek bir daire şeklinde döndürüldüğü belirtilmiştir. Bu sebeple pergârın ucunun yerleştirildiği nokta sevgili, sevgilinin beni yahut gerdanıdır; sevgilinin etrafında dönen âşık ise bu nokta çevresinde dönen pergâra benzetilir.

*Vehbī o noḳṭa üstüne pergārdır gönül*
*H̲āl-i siyeh ki merkez-i ḥüsnüñ medarıdır* 408/G.78-5

Siyah beni sevgilinin güzelliğinin merkezidir, en güzel noktasıdır; Vehbî'nin gönlü ise o nokta üzerine yerleşip sevgilinin etrafında dönen bir pergârdır.

2.2.3.3.2 Diğer Âlet ve Edevat

2.2.3.3.2.1 Esbâb, Sebeb, Resen, Rîsmân, Halka, Mîl

S e b e b; ip, urgan; bir olayı veya durumu gerektiren veya doğuran başka olay veya durum; aruzda iki harften meydana gelen bir parça anlamındadır (Tuğlacı 2523). Divân'da on yedi beyitte geçmektedir. Esbâb ise; sebep kelimesinin çoğul halidir. Vasıtalar, araçlar anlamına gelir (Çağbayır 1479). Divân'da on dört beyitte esbâb-ı emel, esbâb-ı mübâhât, esbâb-ı safâ, esbâb-ı nâz u şîve, esbâb-ı 'alâmât, esbâb-ı riyâ, esbâb-ı tecemmül terkipleri ile geçmektedir.

Esbâb Divân'da daha çok kılık-kıyafet araçları olarak elbiseler için kullanılmıştır.

*Ẕātında iḥtiyācı yoḳ esvāb-ı zīnete*
*Esbāb-ı nāz u şīve boyunca libasıdır* 404/G.73-6

Beyitte, güzellerin naz ve işve kıyafetine sahip oldukları için giyinecek süse ihtiyacının olmadığı belirtilmiştir.

*Siyeh destār ṣarmış aḳ ʿabā giymiş yine zāhid*
*Bu esbāb-ı riyāyı şekl-i taḳvāya yaḳışdırmış* 438/G.123-5

Burada da riyâkâr kimseler tarafından destâr, sarık, abâ, cübbe gibi kıyafetlerin gösteriş için kullanıldığı ifade edilmiştir.

R e s e n; halat, ip demektir (Tuğlacı 2417). Divân'da çoğunlukla sevgilinin zülüfleri, cambazların üzerinde oynadıkları ip ve idam cezasına çarptırılanların boynuna bağlanan urgan anlamında sekiz kez kullanılmıştır.

R i s m â n da; ip, halat demektir (Tuğlacı 2429). Bu kelime de Divân'da iki kez yine sevgilinin uzun saçları için ve cambazların oynadığı ip anlamında kullanılmıştır.

*Resen-bāz-ı ḫayālim nükte-i bārīke dil-beste*
*Çekip tīġ-i zebānım ṣanki oynar rīsmān üzre* 137/Kas.15-59

Burada resen ve rîsmân kelimeleri birlikte ve her ikisi de cambazların üzerinde çeşitli oyunlar oynadıkları, gösteriler yaptıkları halat mânâsında kullanılmıştır.

Bir ipin sağlam olması için fazla bükülmesi gerekmektedir. Bunun sonucunda ip sağlam olur ve şekli de kıvrım kıvrım olur. İp sağlamlığı, uzunluğu ve büklüm büklüm oluşu sebebiyle sevgilinin saçlarını anımsatmaktadır. Resen ve Rîsmân kelimeleri aşağıdaki örnek beyitlerde olduğu gibi sevgilinin zülüfleri için kullanılmış ve âşığın düştüğü âşk çukurundan kurtulmak için bu ipe tutunmaya çalıştığı söylenmiştir.

*Olmuş üftāde-i çāh-ı ẕeḳanıñ bī-çāre*
*Uzadıp zülfüñe destin resen ister ʿāşıḳ* 460/G.157-3

*Aġyār kemendim der imiş ṭurra-i yâre*
*Ḳurtulmaya Allāh vere boynu resenden* 542/Kas.10

*Üftādegān-ı çāh-ı zenaḫdānına yine*
*Şefḳatle tār-ı zülfü ser-i rīsmān verir* 313/Kas.70-5

H a l k a; bir şeyi tutturmaya yarar genellikle tahta veya metalden yapılmış çemberdir (Çağbayır 1852). Divân'da halka-i kumrî, halka-i bâb, halka-i pây-ı karâr, halka-i zülf, halka-i zikr, halka-i dâm, halka-i gîsû, halka-i nazzâr, halka-i zencîr gibi terkipler ile yirmi üç beyitte geçmektedir. Âşık olunan güzelin saçları kıvrım kıvrım

şekli, siyah rengi ve bağlayıcı, esir edici özelliği sebebiyle halka olarak tasavvur edilmiştir.

*Ḥalḳa ḥalḳa rūyuña pīçīde gīsū-yı siyeh*
*Bu ne gülşendir ki olmuş āşiyān-ı mār gül* 222/Kas.38-43

Aşağıdaki örnekte de zincirin birbirine geçirilmiş halkalardan meydana geldiğini, akıl hastalarının zincire vurulduğunu ve böylelikle halkanın bir bağlama aracı olarak kullanıldığını tespit ediyoruz. Sevgilinin saçları da örüldüğünde zinciri andırır ve kendisinin âşkıyla deliye dönen âşık bu zincire vurulmuş olarak tasavvur edilir.

*Ḥalḳa-i zencīr-i zülfü eyleyip ʿarż-ı cünun*
*Çeşm-i cādūsu olurken ʿāşıḳa ḥayret-nümūn*
*Ol perī gösterdi bir āyīne-veş levḥ-i füsun*
*"Açmış oldu sīnesin bir kerre ārām-ı sükûn*
*Sīneden bilmem ne ḥāletdir girīzān oldu hep"* 308/Kas.65-II

Bu beyitte de evlerin kapılarında bulunan ve kapıya gelenlerin ev sahibine geldiklerini bildirmek için vurdukları kapı halkalarına da yer verilmiştir.

*İlm ile ẕātı ʿalemdir ḥalḳa-i bābıñ ṭutup*
*Şemse-i zerrīn eder serde livā-yı āfitāb* 209/Kas.35-20

Halka, aynı zamanda çember mânâsıyla da kullanılmış ve şeyhlerin, mürîdlerin zikir çekerken halka oluşturdukları belirtilmiştir.

*Nāḳa tesbīḥ çeker ḥalḳa-i ẕikr olsa velī*
*Şeyḫ efendi yine ser-maḥfil-i ḫūbāna çöker* 401/G.69-2

M i l; göze sürme çekmeye mahsus bir âlet; yollarda mesafeyi tayin etmek için dikilen levhanın adıdır (Nâcî 428). Divân'da üç yerde ve üçünde de göze çekilen sürme mânâsıyla geçmektedir.

İsfahân en güzel ve kaliteli sürmelerin çıkarıldığı bölge olması yönüyle meşhur bir şehirdir. Beyitlerde de bu bilgiden istifade edilmiştir.

*Mīl-i şuʿāʿ ile gözüne çeksin āfitāb*
*Bir sürmedir ki ḫāk-i rehi Işfahān değer* 400/G.67-3

*Hezārān mīl yerden çekmek ister çeşmine ḫurşīd*
*Edip ḫāk-i derin tercīḥ kuḥl-i Isfahān üzre* *135/Tar.15-40*

2.2.3.4 Ölçü Âletleri

2.2.3.4.1 Terâzû, Mîzân, Mi'yâr

T e r â z ü; bir kolun iki ucuna asılan iki kefeden ibaret tartı, mecâzen eşitlik anlamına gelir (Tuğlacı 2829). Divân'da dört beyitte ve dördünde de ölçü, tartı mânâlarında kullanılmıştır.

Bir beyitte terâzû-yı nazar terkibi ile göz kararı denilen tahmini ölçüden bahsedilmiştir.

*Terāzū-yı naẓarla eyledim sencīde-i taḫmīn*
*Alınsa naḳd-i cān ile yine erzāndır Yūsuf* *452/G.146-2*

Allah'ın lütfunun ve cömertliğinin dile getirildiği aşağıdaki örnek beyitte O'nun sonsuz ihsanını terazilerin alamayacağı vurgulanmıştır.

*Hem-terāzū olamaz iḥsān-ı bī-pāyānına*
*Olsa mīzān ile sencīde saḫā-yı āfitāb* *210/Kas.35-25*

Bir beyitte de şiirden anlamayan, şiirlerinin vezinlerini düzgün ayarlayamayan şairler ile ayarı bozulmuş teraziler arasında benzerlik kurulmuş ve terazi sözlerin tartılarak ölçülü hale getirildiği bir ölçü âleti olarak mecâzi anlamda kullanılmıştır.

*Vezn-i eşʿārı terāzūlara vażʿ etmişler*
*Ṭartılır şimdi dükānlarda muḳaffā-yı süḫan* *286/Kas.51-36*

M î z â n; terâzi, bir şeyin doğruluğunu anlamak için kullanılan âlettir (Nâcî 432). Divân'da yedi beyitte terazi, hesap, mecâzi olarak da adalet anlamında kullanılmıştır.

*Sen hemān ḳadriñi sencīde-i raġbet edegör*
*Yūsuf olsañ da zamāne seni mīzāna çeker* *396/G.61-5*

Beyitte mizan, mahşer günü insanların dünyada yapıp ettikleri üzerinden hesaba çekilecekleri ve işledikleri iyilik ve kötülüklerin tartılacağı inancına dayanarak tartı mânâsında kullanılmıştır.

*Eden her kārını mīzān-ı inṣāf ile sencīde*
*Bu bāzār-ı belāda sūd görmezse ziyān çekmez* 425/G.102-8

Burada insaf terazisi ifadesi ile adaletli olma, vicdan ile hareket etme kastedilmiş ve vicdan terazisini doğru kullananların asla zarar etmeyeceği vurgulanmıştır.

M i ' y â r; bir şeyin derece-i halisiyetini anlamak için kullanılan âlettir (Nâcî, 432). Divân'da bir beyitte lûgat mânâsıyla kullanılmıştır.

*Ḫayāli imtiḥān-ı ezkiyāya nāḳıd-ı ekmel*
*Nümāyāndır gürūh-ı ehl-i fażlıñ anda miʿyārı* 213/Kas.36-12

2.2.3.5 Oyun ve Mûsikî Âletleri

2.2.3.5.1 Oyun Âlet ve Malzemeleri

2.2.3.5.1.1 Satranc, Piyâde, Şâh

S a t r a n c; Divân şiirinde adından sıkça bahsedilen oyunların başında satranç oyunu gelir. Bu oyun, iki oyuncunun altmış dört kareye ayrılmış bir tahta üzerinde, değerleri farklı on altışar taşı birbirlerine karşı kullanarak oynanır.[75]

Satranç taşları ve hatta satranç tahtası, oyuncularla birlikte çeşitli tasavvurlara konu olur. Bu tasavvurlar, şairlerin hayal dünyasına bağlı olarak değişiklik gösterir. Bütün taşların saf hâlinde duruşuyla bir savaş manzarası arz etmesi ve satrancın bir harp oyunu, bir taktik oyunu olarak kabul edilmesi yahut insanın satranç oyuncularından biri olarak düşünülmesi; diğer oyuncuların ise felek, zaman, çarh-ı hilekâr olması, insanın bu oyunda hiç kazanamaması bu tasavvurlardan bazılarıdır.[76]

Divân'da bir beyitte gerçek mânâsıyla kullanılmıştır. Beyitte şair, satranç oynanırken taşların sürülüp kareler üzerinde oynatılmasından yararlanarak kendisinin

---

[75] Mehmet Arslan, "Divân Şiirinde Tavla ve Tavla Istılahları," *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri.* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000) 1.
[76] Arslan 10.

hayatı boyunca kapı kapı gezerek avare oluşunu bu oyundaki taşların hareketine benzetmiştir.

*Gezdirdi ḫāne ḫāne beni bī-ḳarār edip*
*Şaṭranc āleti gibi lu'b-ı zamāne āh* 508/G.226-5

P i y â d e; şiirlerde beydak olarak da anılan piyâde, satrançta en değersiz taştır. Siyah rengi ve küçüklüğünden dolayı sevgilinin yanağındaki benler, bu taşa benzetilir.[77]

Divân'da dört beyitte geçen kelime bir yerde satrançtaki taş anlamıyla kullanılırken diğer üç beyitte savaştaki asker sınıfı mânâsıyla kullanılmıştır.

*Sen ol ferruḫ-ruḫ u yektā-süvār-ı esb-i devletsin*
*Piyāde leşkeriñ māt eylemiş ṣad şāhı ferzāne* 105/Kas.7-29

Beyitte piyâde, şâh gibi satranç oyunu taşlarına ait isimlerin yanında oyuna ait rakibi mağlub etmek mânâsında mât etme terimi de kullanılmıştır.

*Esb-i emel süvārı olup ḳoşmasın mı yā*
*Vehbī gibi piyāde ḳalıp nā-tüvān olan* 171/Kas.26-7

Beyitte piyâde yaya anlamında kullanılmış ve amaca ulaşmak isteyenin buna yönelik vasıtalar ile amaçlarına daha rahat ulaşacakları, aksi halde güçsüz düşecekleri ifade edilmiştir.

Ş â h; satranç oyunundaki en önemli taştır. Padişah anlamındaki bu kelime, Divân şiirinde satranç oyununun söz konusu edildiği beyitlerde şairler tarafından genellikle tevriyeli olarak sevgili anlamında kullanılır. Satrançtaki bütün taşlar, oyun içinde şahı korumak için görev alır. Şahın rakip tarafından alınması yani mat edilmesiyle oyun da kaybedilmiş olur.[78]

Bu özellikleriyle Divân'da üç beyitte geçmektedir. Oyunda piyâde, vezir, at gibi taşlar ile şâh korunmaya çalışılır. Bu oyun kuralları mecâzi olarak beyitlerde kullanılmıştır.

[77] Yunus Kaplan, Yakup Poyraz, "Divân Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 3* (2010):153.
[78] Yunus Kaplan, Yakup Poyraz 152.

*Kerīm Ḫān gibi bir ferzānevārī şāhı māt etdim*
*Sürüp meydān-ı ferzendīde birḳaç esb-i rehvārı* 116/Kas.8-42

Burada Kerim Hân gibi bir şâhın mağlub edilmesi satranç oyununun kurallarından yararlanılarak anlatılmış ve meydana birkaç at sürülerek şâhın mât edildiği belirtilmiştir.

#### 2.2.3.5.2 Mûsikî Âletleri

##### 2.2.3.5.2.1 Telli Sazlar

###### 2.2.3.5.2.1.1 Sâz, Çeng, Tanbûr

S â z; her türlü mûsikî âletinin genel adıdır. Türk halk müziğinde kullanılan bağlama, cura vb. telli çalgıların tümüne verilen addır.[79] Divân'da on sekiz beyitte geçmektedir. Beyitlerin çoğunda kulağa hoş gelen sesler için, bağ bahçelerdeki kuşların sesleri ve eğlence meclislerindeki çalgı âletlerinin sesleri için kullanılmıştır.

*Dīdeler rūşen deyü bülbül nevā-sāz-ı ṭarab*
*Çeşmin açdıḳça görür her nergis-i bīmār gül* 218/Kas.38-4

Bu sazlardan çıkan nağmeler insanların ruhunu dinlendirmekte, onları duygulandırmaktadır ve sazlar adeta dinleyene yoldaş olmaktadır. Burada saz yani müzik ile tedavi etme yöntemine değinilmiştir.

*Pür-nāle eyleyen dilimi zaḫm-ı sīnedir*
*Bu naġmelerde ney daḫi dem-sāzdır bana* 362/G.9-4

Beyitlerden telli sazlarda seslerin sazın kolundaki perdelerden çıkarıldığını, bu sazlar çalınırken çeşitli makam ve çalma usûllerinin olduğunu, ayrıca çalgı çalanlara mutrib denildiğini tespit ediyoruz.

*Sāz-ı dehriñ biliriz perde-birūn olduğunu*
*Muṭribā bizde uṣūl ile maḳāmāt oḳuruz* 418/G.94-3

*Muṭribā bezme s̱aḳīl oldu ḳudūmu şeyḫiñ*
*Gel uṣūl ile çıḳar perdeden ol nā-sāzı* 517/G.239-8

---

[79] Sâz Maddesi, Meydan Larousse, İstanbul, 1971, C:XI, s:63.

*Ṣanma kim velvele-i sāzıña meftūn oldum*
*Muṭribā vādī-i şehnāzıña meftūn oldum* 480/G.186-1

Yukarıdaki örnek beyitte sazlarla çalınan makamlardan birinin adının şehnâz makamı olduğu ve bu makamın dinleyenleri hayran bıraktığı dile getirilmiştir.

Ç e n g; Arp'a benzeyen, XVII. yüzyıla kadar mûsikîmizde kullanılan, daha sonra unutulan antik bir sazdır. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde XV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır. Telleri yatay bir kaideye tutturulan yay gibi eğri bir kol arasına gerilmiştir. Divân şairlerinin yakından tanıdığı, şiirlerinde malzeme olarak bol bol kullandığı bir sazdır.[80]

Divân'da üç beyitte kullanılmıştır. Müzik âleti anlamıyla kullanıldığı bir beyitte çengin ahenk ile çalındığında dinleyene safâ verdiği belirtilmiştir.

*Üçüncüye edince ʿazm ü āheng*
*Ṣafādan Zühre aldı destine çeng* 58/Mes.3-28

T a n b û r; pek çok değişik şekli ile kullanılan en eski Türk sazlarından biridir. Kopuz, tanbûr'un bir prototipidir. Tanbûr bir Türk dolayısıyla bir Orta Asya sazıdır. Osmanlı Uygarlığı çerçevesinde ilerleyen, XVII. yüzyılda en gelişmiş şeklini alan, Türk sanat mûsikîsinde vazgeçilmez bir icrâ unsuru olan tanbur, her zaman aranmış, Divân edebiyatında sinelerde saklı eninlerin, iniltilerin mânâsını veren bir mazmum olarak vasıflandırılmış, çok şiire konu olmuştur.[81]

Divân'da iki beyitte gûş-ı tanbûr, kâse-i tanbûr terkipleri ile kullanılmıştır.

*Muṭribā bir naġme-i ser-şār ister kim gönül*
*Tā leb-i ḥavża dökülse kāse-i ṭanbūrdan* 496/G.208-2

Tanburun şişkin yuvarlak gövdesi bir kâseye benzetilmiş ve eğlence meclisinde istenilen eserlerin çalınması, isteklerden oluşan bir havuza bu kâseden nağmelerin dökülmesi olarak teşbih edilmiştir.

[80] Nazmi Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi.* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000) 184.
[81] Özalp 163-164.

#### 2.2.3.5.2.2 Nefesli Sazlar

##### 2.2.3.5.2.2.1 Nay/Ney, Erganûn

N â y / N e y; ince uzunluğuyla, birbirine sarılan boğumlara, sararmış rengi, içten gelen feryâtları, figanları aksettiren sesi ile büyük Mevlana'nın İlâhi vecid ve aşkının lirik bir sembolü olan ney, şu sûretle ona hitap ettiği geniş zümre içinde hatta dışında, kutsi bir önem kazanmış ve her asırda bu sazı çalmakla, daha doğrusu ney üflemekle ün kazanmış sanatkâr yetişmiştir.[82]

Ney Divân'da nây-ı kalem ve nây-ı hâme terkipleri ile iki; ney ise ney-i kilk, ney-şeker, bî-mutrib ü ney, ney ü mey, mânende-i ney terkipleri ve müstakil kullanımları ile on dokuz beyitte kullanılmıştır.

Rivayete göre Peygamberimiz (S.A.V.) İlahi aşkı Hz. Ali'ye söylüyor. Bu sırrı taşıyamayan Hz. Ali Medîne dışındaki bir kör kuyuya söylüyor. Kuyu feyz ile coşup taşınca suları çevreye yayılıyor ve çevrede kamışlar bitiyor. Bir çoban bu kamışlardan birini keserek belirli yerlerinden delip üflemeye başlıyor. Çıkan sesler Hz. Ali'nin söylemiş olduğu İlahi sırrı anlatmaya başlıyor. Peygamberimiz de tesadüfen oradan geçerken bu neyden çıkan âşıkâne feryatların kalbe vecd ve heyecan verdiğini fark ederek işin aslını Hz. Ali'den öğreniyor. İşte o andan itibaren ney İlâhi aşk ve esrarın hakikatlerine tercüman oluyor.[83]

Beyitlerde ney'in içli ve iniltiyi andıran derin sesi ile insanın feryâdı, inilti sesi ilişkilendirilmiş, ney insana benzetilmiştir. Bunun dışında ney'in şeker kamışından yapıldığını, nefesli bir çalgı olduğunu, çok tesirli, insan ruhunu derinden etkileyen bir sesinin olduğunu ve meclislerde mutrib tarafından çalındığını, nihâvend, sıfâhân gibi makamlarda çalındığını, Mevlevî meclislerinde önemli bir yerinin olduğunu tespit ediyoruz.

*Şikeste-beste bir ney-pāre-i bī-dest ü pā amma*
*Yine bir demde seyr eyler nihāvend ü ṣıfāhānı* *98/Kas.5-2*

*Ney-şekerdir ḳalemim ẕā'iḳa-i ḫullāna*
*Ṣaçsa zehri görünür çeşm-i ḥasūda s̱u'bān* *247/Kas.43-76*

---

[82] Özalp 198.

[83] M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* (İstanbul: MEB Yayınları, 2004) 689.

*Būs-ı leb-i yār olmasa peymāne çekilmez*
*Bī-muṭrib ü ney naʿra-i mestāne çekilmez* 421/G.97-1

*Niçe dem ḫāneḳah-ı dehrde çeşm ü gūşuz*
*Görmedik ney gibi teʾşīrli bir ehl-i nefes* 433/G.115-3

E r g a n û n; birden çok borulardan yapılmış bir körük vasıtasıyla hava verilmek sûretiyle çalınan bir sazın adıdır. Nefesli sazların hepsine verilen genel bir addır. Eflâtun'un icâd ettiği rivayet olunur (Âsım, 2000:222).

*Semt-i deyrinde döğüp sīnemi nāḳūs gibi*
*Erġanūn naġmeleri nāle vü efġānımdır* 416/G.91-4

Divân'da bir beyitte müzik âleti anlamıyla zikredilen erganûn, sesi itibariyle inleyen, sızlayan kederli bir insana benzetilmiştir.

2.2.3.5.2.3 Vurmalı Sazlar

2.2.3.5.2.3.1 Def, Kudûm

D e f; Türkçe'de tef de denir. Zilli bir kasnağa gerilmiş, tempo tutmaya yarayan vurmalı bir mûsikî âletidir (Çağbayır 4675). Divân'da bir beyitte güneş, ay ve yıldızlar bezm meclisindeki çengi ve müzik âletlerine benzetilmiş; def vurmalı bir müzik âleti anlamıyla kullanılmıştır.

*Muṭrib-i fikriñ elinde def midir ḫurşīd ü māh*
*Çengī-i bezm-i ḫayāliñ Zühre-i zehrā mıdır* 186/Kas.31-3

K u d û m; dini ve dindışı mûsikîmizde kullanılan vurmalı sazların en güzeli ve en önemlisidir. Kös ve Nakkare esprisi içinde gelişmiştir. Kudûmün teknesi dövme bakırdan yapılmış biri büyük, diğeri biraz daha küçük iki tasa benzer. Daha olgun ve istenilen özellikle ses vermesi için eskiden bakıra belli oranda altın karıştırılırmış. Divân edebiyatında şairlerin sıkça kullandığı bir mazmûn olmuştur.[84]

Divân'da altı beyitte geçen kelime beyitlerin beşinde birinci anlamıyla kullanılırken, bir beyitte çalgı âleti anlamıyla kullanılmıştır. Beyitte kudûm ile çalınan usûllerden olan otuz dört vuruşlu, daha çok peşrev ve İlâhî eserlerinde kullanılan sakîl usûlü de anılmıştır.

---

[84] Özalp 157.

*Muṭribā bezme şaḳīl oldu ḳudūmu şeyḫiñ*
*Gel uṣūl ile çıḳar perdeden ol nā-sāzı* 517/G.239-8

2.2.3.6 Süs ve Süslenme İle İlgili Âlet ve Malzemeler

2.2.3.6.1 Süs Olarak Kullanılan Eşyalar

2.2.3.6.1.1 Genel Olarak

2.2.3.6.1.1.1 Zînet, Zîver, Zîb, Zeyn, Hilye, Pîrâye, Ârâyiş

Z î n e t; Zîver; Zîb; Zeyn; Hilye; Pîrâye; Ârâyiş tüm bu kelimeler süs, bezek, bezenip donanılacak şeyler demektir.

Zînet Divân'da sekiz beyitte zîb ü zînet, zînet-i bâb-ı hümâyûn, zînet-i destâr, zînet ü fer, esvâb-ı zînet, zînet-i cihân terkipleri ile çoğunlukla doğrudan lûgat mânâsıyla güzel yüz, gökyüzündeki yıldızlar, elbiselerin üzerine işlenen nakışlar için kullanılmıştır.

*Ser-ā-ser oldu erkān-ı ʿAcem dem-beste vü ḥayrān*
*Baḳıp geh zīnet-i destāra geh üslūb-ı erkâna* 107/G.7-49

*Bu zīb ü zīneti bu naḳş u taṣvīr-i dil-ārāyı*
*Taṣavvur eylemek ḳābil degildir belki ḫulyāda* 94/Tar.4-19

Z î v e r kelimesi Divân'da otuz beş beyitte zîver-i taht, zîver ü zîb, zîver-i hüsn-i beyân, zîver-i mehd-i şuhûd, zîver-i ser-tâc-ı sultânî, zîver-i ordu-yı hümâyûn, zîver-i taht, zîver-i pây, zîver-i destâr, zîver-i bostân, revnak u zîver, zîver-i eyvân, zîver-i bâzâr, zer ü zîver, zîver-i 'irfân, zîver-i zât terkipleri ile zikredilmiştir.

Kelime geçtiği beyitlerin tamamında lûgat mânâsıyla; daha çok bayanların giyim-kuşamları için; bahçeleri süsleyen çiçekler için; mal, mülk, masivâya ait her şey için; insana manevî güzellik katan dürüstlük, doğruluk, ilim, irfan gibi meziyetler için ve mücevher kıymetindeki şiir dizeleri için kullanılmıştır.

*Ḳaḥbe-zenlikdir yaḳışmaz merd-i vālā-himmete*
*Zīb ü zīverle müzaġref şīveli ḫānım gibi* 530/G.259-4

*Bāġ-ı iḳbālini şād-āb ede luṭf-ı Bārī*
*Vere bu gülşene tā revnaḳ u zīver sünbül* 241/Kas.42-63

*Vehbiyā rif'at bulanlar zīver-i 'irfān ile*
*Aṭlas-ı çarḫa degişmez ḫırḳa-i peşmīnesin* 495/G.206-5

*Baḥr-ı ma'nādır dilim yoḫsa hemān Nef'ī gibi*
*Ṭumṭuraḳ-ı lafẓa boġmam naẓm-ı gevher-zīveri* 164/Kas.23-59

Z î b, Divân'da otuz iki beyitte zîb-i taht-ı kâmrân, zîver ü zîb, zîb ü zînet, zîb-i millet-i beyzâ, zîb-i kenâr, zîb ü revnak, zîb-i efser, zîb-i gülşen-i âmâl, zîb-i âb u tâb, zîb-efgen-i bâg terkipleri ile zikredilmiştir. Divân'da taht ve taçlarda kullanılan kıymetli taşlar için; sevgilinin güzelliği, bahar aylarında etrafı süsleyen çiçekler ve giysilerdeki çiçek motifleri için kullanılmıştır.

*Meger zībā ṣu dībāsı döşermiş ebr-i zīb-āver*
*Mübārek maḳdem-i şāh-ı kerīm ü kāmrān üzre* 133/Kas.15-17

*Her dem bahār ola çemen-i 'ömr ü devletin*
*Olduḳça zīb ü revnaḳ-ı bāġ u bahār gül* 218/Kas.37-50

Z e y n, müstakil kullanımları ile Divân'da sekiz beyitte lûgat mânâsıyla zikredilmiştir.

*Ṣarılsa şu'le-i cevvāle naḫl-i ḫüşke devriñde*
*Gezend etmez belī zerrīn kemer-veş zeyn eder anı* 154/Kas.21-35

Beyitte zeyn, bayanların süs amaçlı kullandığı maddi değeri yüksek altın kemer için kullanılmıştır.

*Ḫayāl-i yāre zeyn etmiş sarāy-ı sīnesin 'āşıḳ*
*O nüzhetgāha bir şāh-ı mu'allā-pāye ḳondurmuş* 440/G.127-4

Burada da âşığın gönlü mücevher kutusu ve sevgilinin hayali de kıymetli bir mücevher, gönlün süsü olarak tasavvur edilmiştir.

H i l y e, Divân'da hilye-i âyet-i seyf, hilye-i tehzîb-i ahlâk terkipleri ile iki beyitte kullanılmıştır.

*Ḳasem eylerse sezā ehl-i ġazā tīġine kim*
*Ḥilye-i āyet-i seyf ile olunmuş tevsīm* 139/Kas.16-19

Beyitte hilye, savaşlarda kullanılan kılıçların üzerine işlenen işlemeler için kullanılmıştır.

P î r â y e, Divân'da on bir beyitte geçmektedir.

*Cihān memnūn-ı iḥsānıñ ḳażā maḥkūm-ı fermānıñ*
*Ulüvv-i rütbe vü şānıñ bu ṣadra verdi pīrāye* 178/Tar.29-35

Beyitte övülen kişi şanı ve rütbesi ile bulunduğu makama güzellik ve itibar kattığı için makamının süsü olarak nitelendirilmiştir.

Ârâyiş, Divân'da iki beyitte lûgat mânâsıyla kullanılmıştır.

*Her dilde bir şevḳ-i cedīd oldu bu demlerde bedīd*
*Gūyā sürūr-ı Ḳadr u ʿīd ārāyiş-i rūz u leyāl* 150/Tar.20-3

2.2.3.6.1.2 Süs Eşyaları

2.2.3.6.1.2.1 İklîl, Tâc, Efser

İ k l î l; taç demektir. Kadınların mücevherlerle süslü tülbent ya da başlıklarına da denir (Aybet 246).

T â c; bir üstünlük, seçkinlik ya da bir ödül sembolü olarak başa takılan çiçek ve yapraklardan ya da değerli madenlerden yapılmış olan değerli taşlarla süslü başlık; krallık hanedanı anlamlarına gelir (Çağbayır 4525).

E f s e r de taç demektir (Çağbayır 1371).

Divân'da iklîl, dür-i iklîl-i şâhî, iklîl-i mihr, iklîl-i sipihr, iklîl-i mücevher terkipleri ile beş; tâc, tâc-ı levlâk, güher-tâc, tâc-ı sultânî, tâc u taht, tâc u kemer, tâc-ı Keykâvûs-ı Dârâ, tâc-ı murassa, tâc-ı hurşîd, dürretü't- tâc, tâc-ı ser, murassa'- tâc-ı Cemşîd terkipleri ile yirmi iki; efser ise mâh-ı hurşîd-efser, efser-i Nâhîd, zîb-i efser, efser-i Cemşîd terkipleri ile sekiz beyitte kullanılmıştır.

Saltanat, siyasi güç, zenginlik sembolü olan bu kelimelerle daha çok tacın bir saltanat alâmeti olduğu ve sultanlar tarafından baş üzerinde taşınarak giyildiği

zikredilmiştir. Bu taçlar altından yapıldığı gibi, kıymetli inci ve çeşitli mücevherlerle süslenmektedir.

*Ḫudāvend-i cihān-dār-ı civān-baḫt*
*Dür-i iklīl-i şāhī zīver-i taḫt* 61/Mes.4-9

*Ne gevherdir ki oldur zīver-i ser-tāc-ı sulṭānī*
*Olur mu böyle pertev şeb-çerāġ-ı ʿālem-ārāda* 96/Tar.4-47

*Taḫtında dā'im eylesin ol tācdārı kim*
*Tāc u serīr-i salṭanata ʿizz ü şān verir* 318/Kas.70-70

*Mülūke mültecā etmiş Ḫudā ẕāt-ı hümāyūnuñ*
*Verirsin şehlere tāc u kemer şevketlü ḫünkārım* 124/Kas.12-12

Beyitte, eskiden tarikat ehli şeyhlerin başlık olarak taç giydiklerine ve bu taçların kendilerine hükümdarlar tarafından takıldığına değinilmiştir.

Taç, baş üzerinde taşınması ve üstünlük sembolü olması yönüyle kelimeler mecâzi olarak da ele alınmış; şairin edebi üstünlüğü ve Divân'ındaki başarısı dile getirilirken kullanılmıştır.

*Muraṣṣaʿ olduġundan gevher-i medḥiñle dīvānım*
*Ser-i taḥsīn-ı ḫāḳānīde iklīl-i mücevherdir* 233/Kas.41-46

*Ṭutdu serinde Şevket ü Ḫāḳānī-i zaman*
*Dīvānım oldu cümlesiniñ zīb-i efseri* 226/Kas.39-37

2.2.3.6.1.2.2 Tavk, Kılâde

T a v k; boyuna takılan takı, gerdanlık; kuşların boyunlarındaki tüy halka mecâzen takat, güç kuvvet demektir (Çağbayır 4644).

K ı l â d e kelimesi de boyuna takılan süs eşyası, gerdanlık mânâsındadır (Çağbayır 2599). Kadınların süs olarak boyunlarına taktıkları bu değerli gerdanlıkların isimlerinden tavk Divân'da tavk-ı kumrî terkibi ile iki beyitte; kılâde ise bir beyitte zikredilmiştir.

*Ṭavḳ-ı ḳumrīye baḳıp ḥalḳa-be-gūş olduğunu*
*Añladım bu çemeniñ serv-i ser-āzādından* 488/G.196-11

Tavk, kumru kuşunun boynundaki tüyden halkaya işaret etmek için kullanılmıştır.

*Rabbü'l-felaḳ memālik-i Eflāḳ'da daḫi*
*Etmiş ḳılāde gerden-i tersāya begligi* 528/G.256-6

Kılâde kelimesi gerdanlık anlamından yararlanılarak kullanılmış ve beyitte eskiden beyliklerin hediye edilme geleneğine değinilmiştir.

2.2.3.6.1.2.3 Mirvaha, Hâtem, Engüşter

M i r v a h a; yelpaze demektir (Çağbayır 3237). Divân'da bir beyitte mirvaha-cünbân terkibi ile geçmektedir.

*Dest-i iḳbāline dūş olmaḳ ümīdiyle gelip*
*Şevḳ ile mirvaḥa-cünbān görünür bāl-i Hümā* 330/Tar.11-11

Yelpaze eskiden saraylarda hükümdarları rahatlatmak amacıyla iki köle tarafından sallanırdı. Beyitte bu geleneğe değinilmiş, Hümâ kuşunun kanatlarını çırpışı yelpazelerin sallanışına benzetilmiştir.

H â t e m; mühür yüzüğü; sonuncu, en son anlamlarındadır (Çağbayır 1897). Divân'da hâtem-i mülk, zikr-i Hâtem, teslîm-i hâtem, hitâm-ı hüsn, hâtem-i la'l terkipleri ile on üç beyitte geçmektedir. Hâtem, yüzük ve mühür mânâları ile birlikte hükümdarlık alâmeti olarak zikredilmiştir. Hz. Süleyman'ın üzerinde Allah'ın doksan dokuz isminin yazılı olduğu yüzüğü ile rüzgâra, hayvanlara ve cinlere hükmetmesi dolayısıyla hâtem ve Hz. Süleyman genellikle birlikte anılmıştır.

*O Süleymān-ı cihāndır ki mü'eyyed yedine*
*Ḳıldı Feyyāż-ı ezel ḫātem-i mülkü teslīm* 139/Kas.16-14

*Edip teslīm-i ḫātem rūzgārı eyledi maḥkūm*
*O destūr-ı ʿadālet ḥükm-i ṣadr-ı ʿālem-ārāya* 176/Kas.29-13

Beyitlerden Hâtem'in kıymetli taşlardan yapılmış çok değerli bir mücevher olduğunu, özellikle la'l ve akik taşlarından yapılması sebebiyle sevgilinin dudağıyla

birlikte anıldığını ve sevgilinin ağzının, içi la'l, akik ve kıymetli taşlarla dolu bir mücevher kutusuna benzetildiğini görüyoruz.

*Vermez ṣafā-yı laʿl-i lebin Ḫātem olsa da*
*Aṣl-ı ʿaḳīḳi ḫoş biliriz kim Yemenlidir* 392/G.54-3

*Ḫātem-i laʿl-i ḫaṭ-āverdesin eyler taḳlīd*
*Nola nām-āver-i dehr olsa ʿaḳīḳ-i Yemenī* 519/G.242-4

*Āḫir baṣılır rūyuna tamġā-yı melamet*
*Dīnār u direm kīsesine kim ura ḫātem* 300/Kas.55-V-3

Son olarak bu beyitten de eskiden dînâr, direm gibi Osmanlı paraları üzerinde padişah tuğralarının mühürlü olduğu bilgisini ediniyoruz.

E n g ü ş t e r î n; parmağa süs için takılan yüzük demektir (Şükün 187). Divân'da bir beyitte saltanat sembolü olarak ve egemenlik anlamında kullanılmıştır.

*Bir cihān-ārā müs̱elles̱ vefḳ-i devletdir meğer*
*Rubʿ-ı meskūnu müsaḫḫar etmege engüşteri* 161/Kas.23-24

#### 2.2.3.6.2 Süslenme Araçları

##### 2.2.3.6.2.1 Âyîne, Mir'ât, Lücce, Şâne

Â y î n e; insanın bakınca kendini görmesi için kullandığı, ışınları yansıtan cilalı, düzgün yüzeyli sırlı camdır (Tuğlacı 193); önceleri çelik tercih edilirken XIII. yüzyıldan sonra cam ayna kullanılmaya başlanmıştır.[85]

Divân'da âyîne-i ilhâm-ı Mevlâ, âyîne-i 'âlem-nümâ, âyîne-i devrân, âyîne-i dil, âyîne-i hurşîd, sâf-âyîne, âyîne-câm, âyîne-i hâtır, âyîne-i işrâk, âyîne-i sîmâ, âyîne-i rasad, âyîne-i dünyâ, âyîne-sıfat, hâne-i âyîne, âyîne-i berrâk, âyîne-i derûn, âyîne-i endâm terkipleri ile kırk sekiz beyitte kullanılmıştır.

Ayna, daha çok görüntüleri yansıtması, kişi aynaya bakmayı bıraktığında görüntüsünün de kaybolması, tozlandığında ya da paslandığında cilalanarak parlatılması, demir veya çelik gibi madenlerden yapılması, papağanlara konuşmayı

[85] Ayna Maddesi, Meydan Larousse, İstanbul, 1971, C.I, s:955.

öğretmek için kullanılması, suya ve nemli ortamlara karşı dayanıksız olması gibi özellikleriyle ele alınmıştır.

Ayna, Büyük İskender'in aynası olarak da ele alınır. Rivayete göre Aristo tarafından yapılan ve çok uzak mevkilerde olup bitenleri gösterdiğine inanılan bu ayna, Aristo tarafından öğrencisi Büyük İskender'e hediye edilmiştir.[86]

*O rütbe var ki ṣafvet sīnesinde*
*Sikender görmedi āyīnesinde* 62/Mes.4-19

*Belī āyīnesin ḳılmış cihān-bīn*
*Sikender'de ne mümkindir bu āyīn* 62/Mes.4-20

Peri, cinlerin dişisine verilen addır ve özellikle ayna içinde yaşadıklarına inanılır. Göze görünmeyen bu periler ancak büyü ile ortaya çıkarılırmış (Pala 369). Bazı beyitlerde sevgilinin güzelliği ifade edilirken bu inanışlardan yararlanılmış ve periler kadar güzel olan sevgilinin sûretinin aynaya aksetmesi, ayna içerisinde perilerin yaşadığı efsanesini hatırlatmıştır.

*Āyīne içre ʿaksini seyr eyleyen ṣanar*
*Girmiş derūn-ı şīşeye siḥr ile bir perī* 227/Kas.39-56

*Çarpılır ʿaksiñi āyīnede görse ādem*
*Ṣūretā şīşe derūnunda perī-zād gibi* 521/G.245-2

Bazı beyitlerde de aynaların toprak tozu ile parlatıldığı ve görüntüleri daha iyi aksettirmesi için cilalandığı bilgisinden yararlanılmıştır.

*İnāyetiñle olursa cilā-peẕīr-i meram*
*Ḳalır mı āyīne-i ḫāṭırımda jeng-i ġubār* 280/50-64

Gönül aynadır. Ayna üzerindeki paslar, çekilen üzüntüleri temsil eder. Çekilen üzüntüler, kederler bu aynayı lekelerken; kendini üzüntüden uzak tutup mutlu olanların gönlü parlak bir aynaya teşbih edilir.

*Ṣafālar eyle taḫtıñda göründü ṣūret-i nuṣret*
*Gider āyīne-i dilden keder şevketlü ḫünkārım* 125/Kas.12-27

[86] A.T. Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı.* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000) 107.

Tûtî kuşuna (papağan) konuşma öğretmekte ayna kullanılırmış. Bir kişi, kuşu büyük bir aynanın önüne koyup kendisi aynanın arkasında gizlenir ve konuşmaya başlarmış, Aynada kendi aksini gören kuş, bu sesi kendisi gibi bir kuşun sesi zannederek taklide başlar ve konuşmayı öğrenirmiş (Pala 461). Ayrıca tûtî şeker ile beslenmektedir. Şair bu bilgileri şiirine malzeme etmiş ve güzel konuşan tatlı dilli sevgiliyi bu kuşa benzetmiştir.

*Aceb āyīne-i devrānda görmüş var mıdır bilmem*
*Şeker leblerle böyle ṭūṭī-i şīrīn-güftārı* 119/Kas.8-75

Ayna, parlaklığı ve pürüzsüzlüğü sebebiyle sevgilinin yanağı olarak; yüzünden aşağı inen siyah saçları da aynayı paslanmadan ve çizilmelerden muhafaza eden siyah bir ayna örtüsü olarak tasavvur edilmiştir. Bu beyitte cam aynaların kırılmaması için keçe tarzında örtülere sarıldığı, ayrıca aynaların tavan yahut yapıların kubbelerine asıldığı ifade edilmiştir.

*Vehbiyā ṭāḳ-ı dilimde ṣūreti āvīḫtedir*
*Bir siyeh pūşīdeli āyīnedāndır zülf ü ruḫ* 382/G.39-5

Ayna karşısında çok duran ve kendine beğeniyle bakan kişi kendine nazar değdirebilir. Bu beyitte de aynanın kendisine bakan güzele, güzelin de aynadaki kendi suretine hayranlığı dile getirilmiştir.

*Dil temāşā-yı cemālinden ṣafā-yı cān bulur*
*Çeşmini āyīne-veş ruḫsārıña ḥayrān bulur* 148/Kas.18-42

M i r ’ â t; ayna demektir (Nâcî 430). Divân’da mir’ât-ı mücellâ, mir’ât-ı dil, mir’ât-ı İskender, mir’ât-ı müncelî, mir’ât-ı musaffâ, mir’ât-ı kalb, mir’ât-ı re’y terkipleri ve müstakil kullanımları ile yirmi altı beyitte zikredilmiştir. Mir’ât, âyîne ile paralel mânâlarda kullanılmış, daha çok gönül, İskender, Cem, kadeh, sevgilinin yüzü, yanağı ile birlikte anılmıştır.

Beyitlerin çoğunda gönül, sevgilinin hayalinin aksettiği, güzel suretinin muhafaza edildiği bir ayna olarak tasavvur edilmiştir. Bu aynanın her daim temiz tutulması gerektiği de vurgulanmıştır.

*Nedir bu ḥüsn-i ṣūret ol büt-i tersāda ey Vehbī*
*Çıḳarmaz ʿaksini mir’āt-ı dilden dūrī-i ṣūrı* 131/Tar.14-37

*Sīne mir'āt-ı mücellā gibi ṣāf olmaz ise*
*Ḥüsn-i ṣūret mi bulur anda mezāyā-yı süḫan* 284/Kas.51-12

Bir beyitte de Şehnâme kahramanlarından Cem'in, içine baktığında yedi iklimde olup biten her şeyi gördüğü kadehinden bahsedilmiştir.

*Dünyāyı ṣafā ile temāşā ederim kim*
*Mir'āt-ı Sikender gibi bir cām-ı Cem'im var* 414/G.89-2

L ü c c e; engin deniz; ayna demektir (Çağbayır 2985). Divân'da lücce-i ihsân, lücce-i deryâ, lücce-i gam, lücce-i tab' terkipleri ile beş beyitte geçen kelime ile ilgili yaptığımız fişlemelerde ayna mânâsıyla değil; deniz, okyanus gibi mânâlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ş â n e; tarak demektir (Tuğlacı 2112). Divân'da misâl-i şâne, şâne-i gîsû-yı dilber terkipleri ve müstakil kullanımları ile on beyitte geçmektedir. Süslenme aracı olan tarak beyitlerin tamamında sevgili, zülüf, gîsû, kâkül ile birlikte anılmıştır.

Beyitlerde tarağın saç taramada kullanıldığı ve sevgilinin saçlarında dolaşması sebebiyle âşığı kıskandırdığı ifade edilmiştir.

*Zamānında ser-i mū ḥaddi yoḳdur kimseniñ cevre*
*Ser-i gīsū-yı dilberde meger bir tel ḳıra şāne* 105/Kas.7-23

*Şikāyet eylemezdim sīne-çāk olsam da cevriñden*
*Misāl-i şāne ḳonsaydım o müşgīn gīsuvān üzre* 137/Tar.15-66

*Vehbiyā pek ṭolaşır şāne gibi çāk olaraḳ*
*Dil-i sevdā-zede bir zülf-i girih-gīr ister* 410/G.81-8

2.2.3.6.3 Süslenme Malzemeleri

2.2.3.6.3.1 Kozmetik Malzemeleri

2.2.3.6.3.1.1 Sürme, Kuhl, Tûtiyâ, Vesme, Gâze

S ü r m e; eskiden kirpik diplerine sürülen siyah toz boya mânâsındadır (Çağbayır 4391). Divân'da neredeyse tüm beyitlerde göze çekilmesi, siyah renkli ve toz halinde olması, İsfahân sürmesinin meşhur olması ve Osmanlı topraklarına

kervanlarla getirilmesi gibi özellikleriyle; Sıfâhân, çeşm, hâk ile birlikte yirmi bir kez anılmıştır.

*Ḫāk-pāyıñ gibi bir sürme Ṣıfāhān'da daḫi*
*Hele ben görmedim ey merdüm-i çeşm-i dü-cihān* 246/Kas.43-57

*Ey nūr-baḫş-ı bāṣıra-i ehl-i ʿizz ü cāh*
*V'ey ḫāk-i pāyı sürme-i çeşm-i cihān olan* 170/Kas.26-2

*Bir sürme bulmadım yine ḫāk-i deriñ gibi*
*Devr etdim Iṣfahān'daki ḫāk-i siyehleri* 225/Kas.39-32

K u h l; Sürme demektir. Kozmetik malzemesi olarak esansla karıştırılmış yağlı maddelerin kömürleştirilmesiyle yapılan kaygan bir tozdur. Islatılmış küçük, ince tahta çubuklarla sürülür.[87] Divân'da on dokuz beyitte geçmektedir.

T û t i y â da göz sürmesi, sürme anlamına gelen kelimelerdendir (Çağbayır 4921). Divân'da beş beyitte geçmektedir. Kuhl ve tûtiyâ da sürme gibi çok ince bir toz haline getirilerek kullanılır. Şair de bu bilgiden yola çıkarak kuhl ve tûtiyâ için sevgilinin eşiğinin tozu benzetmesinde bulunmuştur. Ayrıca bakıldığında gözü yaşartan, ışınlarıyla göze zarar veren güneş ile birlikte anılmışlardır.

*Gözüm açdım ġubār-ı āsitānıñ tūtiyā gördüm*
*Odur çeşm-āşinā küḥlü'l-cevāhir iktiḥāl etmem* 475/G.177-6

*Tāb-ı fażlından olurdu çeşm-i gerdūn ḫīrever*
*Gerd-i rāhın etmeseydi tūtiyā-yı āfitāb* 209/Kas.35-17

V e s m e; kadınların saç ve kaşlarını boyamakta kullandıkları antimon tozundan yapılma siyah makyaj boyası olan rastığın diğer adıdır (Çağbayır 5114). Divân'da dört beyitte kaşlara sürülen makyaj boyası mânâsıyla kullanılmıştır.

*Ser-i ebrūsunu pür vesme eyler*
*Dem-ā-dem cünbişi bir resme eyler* 557/Lügaz 2-3

G â z e; kadınların yüzlerine sürdükleri allık mânâsındadır (Devellioğlu 283). Kullanıldığı beyitlerden bayanların yanaklarına sürdüklerini, sürüldüğünde yanakta

[87] Kuhl Maddesi, Meydan Larousse, İstanbul: 1971, C.VII, s:616.

tıpkı utanıldığında meydana gelen allık gibi bir renk meydana getirdiğini ve yüze güzellik kattığını öğrendiğimiz gâze Divân'da beş beyitte geçmektedir.

*Rūy-ı cemīl-i şāhid-i maʿnāya fikrimiñ*
*Rengīn edāsı ġāze gibi ḥüsn ü ān verir* 317/Lügaz 70-51

Son olarak tüm kozmetik malzemelerinin bir arada kullanıldığı bir beyitte de sırasıyla kaşlara rastık, yanaklara allık ve siyah gözlere de sürme çekildiğini söylenmiştir.

*Ebrūsuna vesme ruḫuna ġāze mi çekmiş*
*Çeşm-i siyehin sürmeleyip tāze mi çekmiş* 436/G.120-1

2.2.3.6.3.2 Itrıyat Olarak Kullanılanlar

2.2.3.6.3.2.1 Anber, Anberîn, ʻÛd, Müşg, Misk, Nâfe, Gâliye, Gül-âb, Kâfûr, Sipend, Abîr

A n b e r; bir cins balina olan anber balığının bağırsaklarında meydana gelen dışkısı ile denize dökülen sudan hafif, kurşuni renkli, güzel kokulu bir maddedir. Buna ak anber denir. Anber ağacı denilen mimozagillerden bir ağacın reçinesinden elde edilen güzel kokulu maddeye de denir.[88]

A n b e r î n; anberin alkolle karıştırılmasıyla elde edilen yağ görünümünde bir maddedir (Aybet 262). Divân'da anber; tînet-i ʻanber, ʻanber-şemîm, müşg ü ʻanber, ʻûd u ʻanber, hâl-i ʻanber, rûh-ı ʻanber, ʻanber-i sârâ, ʻanber-i zülf, turra-i ʻanber terkipleri ile otuz yedi beyitte, anberîn ise; hâl-i ʻanberîn, hatt-ı ʻanberîn ve zülf-i ʻanberîn terkipleri ile üç beyitte geçmektedir.

Şair, anberden kokusu, rengi ve kullanımı münasebetiyle bahsetmiş ve teşbihlerde bulunmuştur. Özellikle sevgilinin saçları etrafa anber kokuları saçmaktadır.

*Nedir bu zülf-i ʿanber-bū o şūḫuñ gül yanağında*
*Gül ü sünbül meger bir yerde bitmiş ḥüsnü bāġında* 511/G.231-1

Sevgilideki hat ve yanağındaki ben ise bizzat anberin kaynağıdır. Rengi yönüyle de anberi andırır.

[88] Amber ve Amber Ağacı Maddeleri, Meydan Larousse, İstanbul: 1969, C.I, s:405.

*Var iken sende bu ʿanber gibi ḫaṭṭ-ı müşg-fām*
*Āşıḳ-ı zārıñ dimāġından çıḳar mı fikr-i ḫām* 264/Kas.45-42

Ayrıca anber, Hint denizlerinde ve Afrika açıklarında yaşayan balıklardan elde edilmektedir. Beyitlerde sıklıkla anberin anavatanına göndermeler yapılmıştır.

*Nola Şīrāz'ı versem versem ben o ḫāl-i ʿanber-efşāna*
*Bulunmaz Hind ü Keşmīr ü Ḫoten'de böyle bir dāne* 112/G.7-104

"Anber-i sârâ" olarak bilinen saf anber de beyitlerde anılmıştır ve bu anberin güzel kokması için yakılması gerekmektedir. Bu sebeple içinde tütsü yakılan kap anlamındaki micmer ile birlikte kullanılmıştır.

*Būy-ı ḫulḳuñ eyledi ḫalḳıñ muṭayyeb ḫāṭırın*
*Nāfe-i müşg-i Ḫoten mi ʿanber-i sārā mıdır* 188/Kas.31-38

*Micmer-i ʿaşḳa ḳoyup yaḳdı dil-i ʿuşşāḳı*
*Āteşīn ruḫları üstündeki ʿanber gibi ḫāl* 167/Kas.24-25

*Mihr ü meh ṣanma ḥużūra ʿūd u ʿanber yaḳmaġa*
*Sīm ü zerden var elinde çarḫıñ iki micmeri* 162/Kas.23-44

Anber, tıbbî bir malzeme olma özelliğiyle de anılmış, kokusuyla hastalıklara şifa olduğu ifade edilmiştir.

*Baḥr u berde feyż-baḫş-ı ṭīb-i eczā-yı cihan*
*Nekhet-i ḫulḳıyla taḫmīr etdi müşg ü ʿanberi* 161/G.23-30

'Û d; Hindistan ve Güneydoğu Asya'da yetişen yanarken güzel kokulu dumanlar çıkaran bir ağaç ve bu ağacın buhur için kullanılan küçük parçalarına denir (Aybet 263). Divân'da 'ûd u 'anber terkibi ile iki beyitte geçmektedir.

M ü ş g, M i s k; Osta Asya'da yaşayan bir cins erkek ceylanın karın derisi altında bulunan bir bezden çıkarılan siyah renkli, güzel kokulu bir maddedir. Misk kokusunun yayılma gücü ve dayanıklılığı çok fazladır.[89] Divân'da çok değerli olan kokusu ve siyah rengi dolayısıyla sevgilinin kokusu, saçları, beni, kaşları, yüzündeki ayva tüyleri ve gece miske benzetilir.

---

[89] Misk ve Müşg Maddeleri, Meydan Larousse, İstanbul: 1972, C.VIII, s:836/ C.IX, s:166.

Müşg Divân'da, gîsuvân-ı müşg, müşg-i ezfer, müşk ü 'anber, müşg-i Hoten, müşg-i Hatâ, nâfe-i müşg, müşg-i Çîn, bûy-ı müşg, hat-ı müşg, müşg-i Rûmî gibi terkipler ile otuz üç beyitte, misk ise üç beyitte zikredilmiştir.

Beyitlerde geçen Hatâ (Doğu Türkistan), Hoten ve Çîn diyarları ile miskin çıktığı yerler işaret edilmiş; âhû ile de misk keçisi kastedilmiştir.

*Demişdim būy-ı ḫaṭṭıñ şemm edip müşg-i Ḫaṭā'dır bu*
*Meger ʿanber imiş bildim ki taʿbīr-i ḫaṭādır bu* 500/G.215-1

*Bād-ı bahār-ı dil-küşā feyż-āver-i būy-ı İrem*
*Anber gibi sünbül hevā müşg-i Ḫoten'den urdu dem* 155/Kas.22-1

*Çīn-i zülfünde bulunmaz mı bu āhū nigehiñ*
*Nāfe-i müşg hemān Çīn ü Ḫoten'den mi gelir* 412/G.85-2

Beyitlerde misk ticaretinin kervanlarla yapıldığı ifade edilmiştir.

*Hezārān kārvān-ı Çīn ile müşg-i Ḫoten gelse*
*Dimāġımdan çıḳarmam ben o zülf-i ʿanberīn būyu* 522/G.246-5

Müşg ile birlikte en fazla anılan kelime zülüf, turra ve hâl'dir. Misk çok pahalı ve kıymetli bir koku olması dolayısıyla sevgilinin saçları ve beni ile birlikte zikredilmiştir. Sevgilinin saçları ve yüzündeki ben her yana misk kokuları saçmaktadır.

*Aḳlım ṭağıldı gördüm o müşgīn ṭurralar*
*Olmuş ʿiẕārı üzre perīşān ṭaraf ṭaraf* 454/G.148-3

*O müşgīn zülfü ḳoḳlatma ḳırılsın burnu aġyārıñ*
*Fesād olduġunu bilmez misin cānā dimağında* 511/G.231-2

*Sevād-ı noḳṭa-i sehvim olur ebkār-ı mażmūnuñ*
*Ruḫ-ı rengīni üzre müşg-i ḫāl-i ʿanber-efşānı* 154/Kas.21-45

N â f e; Hatâ ve Hoten âhûlarının göbeğinde toplanan kandan husule gelen miske denir (Şükün 1862). Divân'da sekiz beyitte geçen kelime daha çok misk, Hıtâ,

Hoten, âhû vs. kelimeler ile tenasüp içinde kullanılmıştır. Tatar kelimesi de çok zaman nâfe ile birlikte anılmıştır.

*Çīn-i zülf-i dil-rübādan mı Ḫaṭā'dan mı gelir*
*Almış enfās-ı ṣabādan nāfe-i Tātār gül* 219/Kas.38-12

G â l i y e; misk, anber vs. maddelerden mürekkeb, siyah renkli, güzel kokulu, kıymetli bir maddedir. Kıymetli olduğu için bu isim verilmiştir. Zira gâlî pahalı mânâsına gelir (Şükün 1380). Divân şiirinde daha çok kokusu ve kıymetli oluşuyla ele alınan gâliyeyi eskiden kadınlar saçlarına ve başlarına sürerlerdi (Pala 161).

Divân'da bir beyitte gâliye-perver terkibi ile geçmektedir.

*Ey gülistān-ı kerem zīver-i bostān-ı himem*
*Būy-ı luṭfundan olur ġāliye-perver sünbül* 238/Kas.42-32

G ü l – â b; bildiğimiz gül suyudur. Cüllab, gül-âbın Arapçalaşmış şekli olup gül suyu ile şekerin kaynatılmasından elde edilen şuruba da denir (Şükün 657). Divân'da on bir beyitte geçen kelime beyitlerin çoğunda sevgilinin güle benzeyen yanağı ile birlikte anılmıştır. Ayrıca güzelin teri de gül koktuğu için gül suyunu anımsatır.

*Bir gül-ruḫuñ ḫayāli ile eşk-i ter döker*
*Ḫoy-kerde rūyu ġıbṭa-i verd ü gül-āb iken* 490/G.200-3

*Edince girye gül-i rūy-ı ḫūn-feşānıñ içün*
*Göründü çeşm-i terimde gül-āb içinde gül-āb* 367/G.15-3

K â f û r; Hindistan'da Seylan'da yetişen bir ağacın reçinesidir. İyisine ribâhî ve kaysûrî denir. Son derece beyaz ve saf olur. Limon ve ağaç kavunu kokusuna benzer bir kokusu vardır. İlâç olarak da kullanılır (Âsım, 2000:466). Divân'da yedi beyitte geçen kâfur daha çok tıbbî bir ilâç özelliğiyle ele alınmış, bunun yanı sıra kokusu ve diğer faydalarına da değinilmiştir.

Eskiden aydınlatıcı maddeler ve mum yapımında kâfur kullanılırmış. Örnek beyitte bu bilgiden yararlanılmıştır.

*Çerāġ-ı baḫtı söndü ṣarṣar-ı ḳahrıñla bir demde*
*Egerçi şevḳ ile kāfir yaḳardı şemʿ-i kāfūrı* 130/Tar.14-21

Bu beyitte de kâfûrun tıbbî özelliklerine değinilmiş, kâfurdan merhem yapıldığı ve bu merhemin basur rahatsızlıklarında kullanıldığı ifade edilmiştir.

*Ṣarılırken yāra bilmezdim ṣafā-yı sīnesin*
*Merhem-i kāfūru nāsūr olmayınca bilmedim* 486/G.194-2

S i p e n d; tütsü olarak kullanılan üzerlik tohumunun adıdır (Devellioğlu 956). Divân'da bir beyitte lûgat mânâsıyla kullanılmıştır.

*Eder nümūde ruḫuñ dāne dāne ḫāli ile*
*Derūn-ı nārda mekṣ-i sipendi sulṭānım* 475/G.178-3

A b î r; beyaz sandal, sünbül kökü, kırmızı gül, turunç, iğde çekirdekleri ve narenç gibi güzel kokulu bazı bitkilerle bir miktar döğülmüş miskten meydana getirilmiş bir ilaç terkibi; güzel koku demektir (Devellioğlu 4). Divân'da bir beyitte sünbül kökü mânâsıyla kullanılmıştır.

*Būy-ı ʿabīr-i sünbülün eylerse de dirīġ*
*Taṭyīb içün fütādelere çoḳ piyāz eder* 412/G.86-3

### 2.2.4 Tıbbî Âlet ve Malzemeler

#### 2.2.4.1 Tıbbî Âlet ve Malzemeler

##### 2.2.4.1.1 Neşter, Penbe

N e ş t e r; kan almak, aşı yapmak veya küçük apseleri açmak için kullanılan cerrahi âletin adıdır (Tuğlacı 2113). Divân'da ser-neşter-i bîm, neşter-i tedmîr, âlûd-ı neşter terkipleri ile altı beyitte geçen neşter, kan akıtması ve ucunun sivri olması nedeniyle mecâzen sevgilinin kirpiklerine ve kılıca benzetilmiştir.

*Dil-ḫasteyim ol rütbe ki müjgānı ġamından*
*Olmuş reg-i cānım göresin neştere muḥtāc* 378/G.32-3

*Ḍarbe-i ḥarbesini mülk-i ʿademde işidip*
*Rüstem'iñ girdi reg-i cānına ser-neşter-i bīm* 140/Kas.16-23

P e n b e; pamuk demektir. Yumuşaklığı nedeniyle pamuğu andıran nesneler için de kullanılır (Çağbayır 3817). Divân'da beş beyitte geçen kelime yaraların

pembe renkte olmasına değinilerek tevriyeli olarak kullanılmıştır. Ayrıca eskiden şişelerin ağzına tıpa olarak pamuk konulduğuna da bir beyitte değinilmiştir.

*Derūn-ı penbede yāḳūt-veş maḥfūẓ olur aḫker*
*Teʿalluḳ etse ḥükmü ülfet-i ażdād-ı eşyaya* 178/Kas.29-33

*Güherim saḫt deyü olma cihānda mağrur*
*Ḥālet-i üsrüb ü elmās degil mi manẓūr*
*Eyle keyfiyyet-i ḫāṭır-şikene vaḳf-ı şuʿūr*
*"Ḥāżır ol bezm-i mükāfāta eyā mest-i ġurūr*
*Raḫne-i seng-i siyeh penbe-i mīnādandır"* 309/Kas.66-III

### 2.2.4.2 Tedavi Edici Malzemeler

#### 2.2.4.2.1 ʻİlâc, Merhem, Devâ, Dermân, Eczâ

İ l a ç; bir hastalığı iyileştirmek amacıyla türlü yollardan kullanılan doğal veya sentetik madde, devâ; mecâzen bir sorunu, bir sıkıntıyı gideren şey, çare, önlem, tedbir demektir (Çağbayır 2133). Divân’da iki beyitte mecâzi olarak âşk hastalığına sevgilinin sunduğu ilâç olarak kullanılmıştır.

*Ey gözüm nūru meded gel görelim inṣāf et*
*Çeşm-i bīmārıñ içün ḫaste-dilim yoḳ mu ʿilāc* 380/G.35-3

Beyitte âşk derdini çeken hasta gönül için sevgiliyi görmek ilâç olarak ifade edilmiştir.

M e r h e m; deriye içirilerek veya sürülerek kullanılan tereyağı kıvamındaki yağlı ilâçtır (Tuğlacı 1909). Divân’da sekiz beyitte zikredilen merhem gerçek mânâsının yanında mecâzen sevgiliye sarılma, vuslât mânâlarında da kullanılmıştır.

Bir beyitte mehtabın keteni çürüttüğü inancına telmih yapılarak memduhun adâlet güneşinden kâfur merhemi üretildiğini, bir diğer beyitte ise eskiden basur ve nasır hastalığının tedavisinde kâfurdan yapılan merhemin kullanıldığını görüyoruz.

*Fürūġ-ı mihr-i ʿadliñ māhtāba eylese teʾs̱īr*
*Żiyāsı merhem-i kāfūr olur zaḫm-ı ketān üzre* 135/Tar.15-42

*Ṣarılırken yāra bilmezdim ṣafā-yı sīnesin*
*Merhem-i kāfūru nāsūr olmayınca bilmedim* 486/G.194-2

Bazı beyitlerde de yaralı bölgenin merhem sürülerek sarılması bilgisinden yararlanılarak mecâzen sevgilinin yaralı âşığa sarılması âşığın tüm dertlerine devâ olması yönünden merhem olarak ifade edilmiştir.

*Tīr-i nigehiñ urdu dile bārī deseydi*
*Birgün ṣarılıp yarasına merhem olaydım* 486/G.195-4

*Yeter şemşīr-i ebrūyu uzaḳdan gösterip geçmek*
*Benim ey çeşmi celladım*
*Derūnum çāk çāk oldu amān kesdiñ amānım gel*
*Ṣarıl merhem gibi cānā* 473/Kas.176-3

D e v â; tedavi aracı, ilâç demektir (Tuğlacı 562). Divân'da dört beyitte anılan kelime beyitlerin tamamında mecâzen çâre, sıkıntılı halin giderilmesi mânâsıyla kullanılmıştır.

*Ne ḥikmetdir ki bür'ü's-sā'a-i te'ṣīr-i iḥsānıñ*
*Olur rencūr-ı āṣāma devā yā Aḥmed-i Mürsel* 91/Kas.3-9

Beyitte Hz. Peygamber'in (S.A.V.) günahlar ile kararmış hastalıklı gönüllere şifa olduğu belirtilmiştir.

*Ol çeşm-i şūḫdan nigeh-i şefḳat isteriz*
*Bīmārdan devā ṭaleb eyler seḳīmimiz* 423/G.100-3

Burada da yine sevgiliden medet umulmuş, hasta gönül için devâ istenmiştir.

D e r m â n; bir hastalığı iyileştiren ilâç; takat, güç, mecâl; çıkar yol, çâre demektir (Çağbayır 1174). Divân'da beş beyitte ilâç, çâre mânâlarıyla geçmektedir.

*Oḳu kim derdiñe dermān ola ḫāṣiyyet ile*
*Vehbiyā besmele-i sūre-i Loḳmān'dır ḫaṭ* 447/G.136-5

Hekimliği ile meşhur Hz. Lokmân siyah ırka mensûb idi. Allâh u Tealâ bütün enbiyâ ve evliyâsını güzel yüzlü yarattığı gibi Hz. Lokmân'ı da mensûb olduğu ırka mahsus güzelliklerle yaratmıştı (Ceylan, 2007:380). Anlatılanlara göre o hikmet ve

hekimliğin pîridir. Kuran-ı Kerim'de Hz. Lokmân'ın adına bir sûre vardır. (31. Sûre) Beyitte, hastalara şifâ olması için bu sûrenin okunduğu belirtilmiştir.

*Çeşm-i bīmārı ġamıyla olalı dil-ḫaste*
*Ṭab'-ı 'Īsā daḫi ḥayret-keş-i dermanımdır* 416/G.91-3

Bu beyitte Hz. İsa'nın nefesi ile hastaları tedavi etmesine telmihte bulunulmuştur.

E c z â: parçalar, kısımlar; ciltlenmemiş kitap parçaları; boya, kimya ve ilâç sanayinde kullanılan bileşiklerin ve ilâçların genel adıdır (Tuğlacı 672). Divân'da dört beyitte ilâç, şifa mânâsıyla kullanılmıştır.

*Baḥr u berde feyż-baḫş-ı ṭīb-i ecżā-yı cihan*
*Nekhet-i ḫulḳıyla taḫmīr etdi müşg ü 'anberi* 161/Kas.23-30

Beyitte müşg ve anber kokularının tedavilerde kullanıldığı ve tüm tabiatın bir eczâ deposu olduğu belirtilmiştir.

2.2.4.3 Tıbbî Mahiyetteki Diğer Malzemeler

2.2.4.3.1 Zehir, Tiryâk, İksîr

Z e h i r; herhangi bir şekilde vücuda girince ölüm tehlikesi yaratan veya öldüren her türlü nesne; bazı hayvanlarda özel bir organla salınan ve ısırma veya sokma ile ölüm yaratan sıvıdır (Tuğlacı 3086). Divân'da on dört beyitte zehr-i kahr, zehr-i cehil, zehr-i 'azl, zehr-i 'adâvet, zehr-i hecr; bir beyitte de pâdzehr-i lutf terkipleri ile rastlıyoruz.

Zehir, öldürücü olması sebebiyle geçtiği beyitlerde kılıç, düşmanlık, aşk acısı, gam ile birlikte anılmış ve bir tür olarak yılan ve sinek zehrine de değinilmiştir.

*Ḳan yerine nevk-i şemşīriñden ol dem zehr aḳar*
*Sell-i seyf edip sürerseñ esb-i ejder-peykeri* 159/Kas.23-7

Beyitte zehrin öldürücü özelliği ile kılıcın öldürücülüğü arasında ilgi kurulmuş; beyit ayrıca öldürücü tesirini arttırmak için kılıcın ucuna zehir sürüldüğünü de düşündürmektedir.

*Düşmenden emīn olma kim ol zehr-i ʿadāvet*
*Elbette ṭurur sīne-i pür-kīnede maḥfūẓ* 449/G.139-4

Beyitte zehir kin, öfke anlamında kullanılmış, düşmanın kininin her an kalbinde saklı olduğu ve düşmana asla tam anlamıyla güvenmemek gerektiği vurgulanmıştır.

*Zülf-i siyāhın oḫşayaraḳ büse-ḫ̮āh olup*
*Ümmīd-i pād-zehr ederim ṣanki mardan* 493/G.203-4

Âşığın, sevgilinin siyah zülüflerini okşayarak ondan bûse istemesi, yılandan panzehir ümid etmeye benzetildiği bu beyitte yılanın zehirli olduğu gibi aynı zamanda zehrinden panzehir yapılarak şifa kaynağı olmasına da değinilmiştir.

T i r y â k; zehire karşı kullanılan macuna denir; panzehir demektir. Kelime Farsça tiryâk kelimesinden Arapçalaşmış olup, afyon mânâsına da kullanılır (Şükün 584). Divân'da iki beyitte kullanılan kelime tiryâk-i ekber ve mâye-i tiryâk terkipleri ile panzehir mânâsında zikredilmiştir.

*Sevdā-zede dil zülfüñ ile buldu tesellī*
*Mār-ı siyeh olsa ne ʿaceb māye-i tiryak* 468/G.168-3

Sevdâ yüzünden hasta olan gönül yine sevgilinin saçları ile teselli bulmaktadır. Bu durum rengi sebebiyle sevgilinin saçlarıyla münasebet kurulan siyah yılanın hem zehirli oluşu ve hem de yine bu zehirden panzehir elde edilişine benzetilmiştir.

İ k s î r; eskiden hayatı ebedileştirmek, madenleri altına çevirmek gibi olağanüstü etkileri olduğu ileri sürülen hayali sıvı; içi ferahlatıcı ilâç veya içki; şifa verici şey; çeşitli maddeleri düşük dereceli, kokulu ve şekerli alkolde eriterek elde edilen ilâç anlamına gelmektedir. Ayrıca tasavvufî olarak da ariflerin, velilerin nazarları mânâsındadır (Tuğlacı 1188). Divân'da iksîr-i hüner, cevher-i iksîr, hâsiyyet-i iksîr, mâlik-i iksîr, iksîr-i sa'âdet, sâlik-i iksir-i kerâmet terkipleri ile on bir beyitte geçmektedir.

Beyitlerde iksirin kimyada kullanıldığına; bazı maddelerin güneşte bekletilerek iksirin elde edildiğine; taş, toprak gibi maddeleri altına ve çeşitli madenlere dönüştürdüğüne değinilmiştir.

*Ne iksīr-i sa'ādet-māyedir ḫāk-i der-i luṭfuñ*
*Ki her bir ẕerresi hem-ḳadr-i şems-i kīmyāgerdir* 232/Kas.41-36

*O iksīre niçe reşk etmesin kim zerger-i ḫurşīd*
*Ġubārı zerd-rūyān-ı ġama kibrīt-i aḥmerdir* 232/Kas.41-37

2.2.5 Kitap ve Yazı İle İlgili Maddî Unsurlar

2.2.5.1 Yazılarak Meydana Getirilmiş Olanlar

2.2.5.1.1 Bir Bütün Teşkil Edenler

2.2.5.1.1.1 Kitâb, Nüsha, Dîvan, Defter, Mecmû'a, Tûmâr, Cüz'

K i t â b; yazılmış veya basılmış yaprakların bir araya getirilmesiyle meydana gelen ciltli veya ciltsiz kâğıt yaprakları bütünü; manzum veya mensur eser demektir (Tuğlacı 1585). Özel olarak Tevrat'a kitap denilir. Kur'an-ı Kerim'in isim ve sıfatlarından birisi de yine Kitap'tır (Aybet 277). Divân'da Kitâb-ı dîn, kitâb-ı gayb, kitâb-ı Cevherî, kitâb-ı hüsn, kitâb-ı 'aşk, kitâb-ı nâz, Ehl-i Kitâb, kitâb-ı hikmet, Kitâb-ı Mantık-ı Tayr, kitâb-ı İbn-i Sînâ terkipleri ile yirmi beş beyitte zikredilmiştir.

Kitap ile bazı beyitlerde Kur'an-ı Kerim kastedilmiş ve Kur'an'ın üslûbundaki kusursuzluğa, anlatımındaki olağanüstülüğe değinilmiştir.

*Beyān-ı mu'ciz ü her nuṭḳu efṣaḥ*
*Kitāb-ı dīn o manṭıḳdan muṣaḥḥaḥ* 53/Mes.2-11

Kitap, birçok beyitte de sevgilinin güzel yüzü, yanakları ise kitabın iki yana açılmış sayfaları olarak tasavvur edilmiş, güzelin yanağındaki benleri ise kitaptaki noktalara benzetilmiştir.

*Kitāb-ı ḥüsnünüñ ma'nāları cāy-ı naẓardır kim*
*Miẟāl-i noḳṭa-i şek ṣafḥa-i ruḫsāre ben düşdü* 516/G.238-5

*Ders-i niyāz oḳursa nola ṭālib-i viṣāl*
*Ḫāl ü ḫaṭıyla ṣafḥa-i rūyu kitāb-ı nāz* 431/G.111-2

N ü s h â; bir yazının çeşitli araçlar kullanılarak çıkartılan örneklerinden her biri, kopya, sûret; matbaadan önce bir kitabın elle yapılmış çoğaltmalarından her biridir (Çağbayır 3576). Divân'da nüsha-i kübrâ, nüsha-i ekmel, nüsha-i gülzâr,

nüsha-i hüsn, nüsha-i teshîr, nüsha-i pâk, nüsha-i ruhsâr, nüsha-i İncîl terkipleri ile on üç beyitte kullanılmıştır.

Kelimenin beyitlerde sevgilinin güzel sûretinin benzersizliği, bir eşinin dahi olmadığı dile getirilirken suret, kopya mânâsıyla kullanıldığını görmekteyiz.

*Görmedik sīne-i ṣāfıñ gibi bir nüsḫa-i pāk*
*Dā'imā ṣūret-i diḳḳat ile mir'āt oḳuruz* 418/G.94-2

*Revnaḳ-ı ḥüsnünü ol muġ-beçeniñ bozmuş ḫaṭ*
*Ṣanasın nüsḫa-i İncīl olunmuş taḥrīf* 456/G.151-3

Burada da Hz. İsâ'ya gönderilmiş olan İncil adındaki kutsal kitabın çeşitli nüshalarının olduğu ve bu nüshaların tahrif edilerek bozulduğu dile getirilmiştir.

D î v â n; Osmanlılarda devlet adamlarının kurduğu büyük meclis; eskiden ozanların özel bir düzen üzerine şiirlerini dizip meydana getirdikleri dergi, divan şiirinde şairlerin şiirlerini topladıkları kitap; oturacak sedir mânâlarına gelmektedir (Tuğlacı 602). Kelime ikinci mânâsıyla Divân'da yirmi bir kez geçmektedir. Şair beyitlerde daha çok kendi Divân'ının özelliklerinden, kıymetinden bahsetmiştir.

*İnāyet eyle Vehbī'ye İlāhī*
*Ki dīvānı ola maḳbūl-i şāhī* 82/Mes.7-139

*Muraṣṣaʿ olduġundan gevher-i medḥiñle dīvānım*
*Ser-i taḥsīn-ı ḫāḳānīde iklīl-i mücevherdir* 233/Kas.41-46

*Şekve-āmīz ġazellerle nola Vehbī-i zār*
*Ḥālin ol şāha beyān eylese dīvānında* 504/G.220-7

D e f t e r; birbirine eklenmiş sayfalardan meydana gelen nüsha, hesap ve şiir mecmuası demektir (Aybet 277). Divân'da dört kez geçen defter, insanların işledikleri iyi ve kötü amellerin kaydedildiği ve kıyamet günü sahibinin eline verilecek olan "amel defteri" mânâsında zikredilmiştir.

*Rū-siyāhī-i emel ile ḳalır ṣıfru'l-yed*
*Cümle emvāle daḫi olsa da defter kāġıd* 268/Tar.47-6

*Cenāb-ı defterī-i kāmkāra mesken olmuş kim*
*Odur ʿizz ü şerefle ḫānumān-ārā-yı istibdād* 340/Tar.22-10

M e c m û ’ a; dergi, toplanıp biriktirilmiş şeylerin bütünü, koleksiyon; çeşitli yazılardan meydana gelen el yazması kitap anlamlarındadır (Tuğlacı 1881). Divân’da mecmû’a-i eş’âr, mecmû’a-i fazl, mecmû’a-i hüsn, mecmû’a-i şevk, mecmû’a-i hâtır terkipleri ile yedi beyitte geçmektedir.

Mecmû’a beyitlerde sevgilinin yüzüne, yanaklarına, ayrıca gönüle benzetilerek kullanılmıştır.

*Nev-ḫaṭ görünür ṣafḥa-i ruḫsāresi amma*
*Mecmūʿa-i ḥüsne yeñi şīrāze mi çekmiş* 436/G.120-2

Sevgilinin yüzündeki çizgiler kitap ya da dergilerde kullanılan şirazeye benzetilmiştir.

*Tārumār etdi göñül mecmūʿasın bu rüzgâr*
*Vehbiyā evrāḳ-ı āṣār-ı perīşānım gibi* 530/G.259-5

Beyitte gönül sayfaları rüzgârda dağılan bir mecmû’aya benzetilmiştir.

T û m â r; dürülerek bir araya getirilmiş evraka, kitap cildi ve kâğıt rulosuna denilir.[90] Divân’da altı beyitte tûmâr-ı eş’âr, dîvân u tûmâr, cönk ü tûmâr, tûmâr-ı ceng terkipleri ile geçmektedir. Beyitlerde daha çok tomarın üst üste kıvrılmış, büzülmüş olması nedeniyle sünbül ile birlikte anılmıştır. Ayrıca tûmâr dürmek anlamıyla savaş tasvirlerinde kullanılmıştır.

*Bu naẓmın berg-i sebz etmiş Bahāristān-ı iclāle*
*Gülistān-ı ġamıñ bir sünbül-i pejmürde ṭūmārı* 213/Kas.36-21

*Bu demlerde ʿabeṣdir nīze-bāzī-i ḳalem Vehbī*
*Bıraḳdım cöng-i eşʿārı ele ṭūmār-ı ceng aldım* 477/G.180-5

C ü z’; bir bütünün bölümlerinden her biri; Kur’an’ın bölünmüş olduğu otuz kısımdan her biridir (Tuğlacı 414). Divân’da iki beyitte lûgat mânâsıyla kullanılmıştır.

---
[90] Tûmâr Maddesi, Meydan Larousse, İstanbul: 1973, C.XII, s:203.

#### 2.2.5.1.2 Diğer Yazılmış Şeyler

##### 2.2.5.1.2.1 Menşûr, Fermân, Hüccet, Nâme, Müsvedde, Mektûb, Tuğrâ, ‘Arz-ı hâl, İ’lâm

M e n ş û r; ferman, berât denilen padişah mektubudur ki tuğra ile süslenmiş olur. Ayrıca sultanın kendisine tâbi bir ülkenin hükümdarına veya timar, zeamet sahiplerine verdiği bir belgedir. Verilen şahsın adına düzenlenir (Aybet 281). Divân’da hükm-i menşûr, menşûr-ı hüsn, menşûr-ı emel, menşûr-ı hayâlât, menşûr-ı iclâl, menşûr-ı belâgat terkipleri ile on dört beyitte geçmektedir.

Menşûr, uyulması gereken hükümler anlamında Kur’an-ı Kerim’in kaynağı olduğu şer’i kanun emirleriyle münasebet kurularak zikredilmiştir.

*Şer‘ ü ḳānūn üzre emr ü nehyini idrāk eden*
*Ḥükm-i menşūrun ḳarīn-i ma‘nī-i Ḳur’ān bulur* 146/G.18-13

Kelime daha çok tuğra, ebrû ve sevgilinin kaşları ile birlikte anılmış, sevgilinin güzel yüzü fermâna ve kaşları da bu fermân üzerindeki tuğraya benzetilmiştir. Bu benzetme bir güzellik nişanı olarak kaş, göz için “mühür gibi” ifadesiyle bugün hala toplum içinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

*Ḳaşlarıñ menşūr-ı ḥüsnüñde celī tuġrā mıdır*
*Cebhe-i mihr üzre ‘aks-i ġurre-i ġarrā mıdır* 190/Kas.31-59

*Bu ṭuġrā gibi ḳaşlar var iken menşūr-ı ḥüsnüñde*
*Şeh-i nāz u ‘itābıñ bende-i fermānıyız cānā* 359/G.4-3

F e r m â n; emir, buyruk ve padişah tarafından verilen ve uyulması gereken yazılı emirlere denir.[91] Divân’da emr ü fermân, bende-i fermân, mahkûm-ı fermân terkipleri ve müstakil kullanımları ile on yedi beyitte geçmektedir. Beyitlerde fermanların mühürlü olduğu, fermanın ancak sultanlar tarafından buyrulduğu, sultanın her isteğinin yerine getirilesi gereken bir ferman olduğu dile getirilmiştir.

*Şehenşāhā sen ol sulṭān-ı ‘ālemsin ki fermānıñ*
*Revāndır Mā-verā’ü’n-nehr'den Īrān u Tūrān'a* 105/Kas.7-28

[91] Ferman Maddesi, Meydan Larousse, İstanbul: 1971, C.IV, s:604.

Aşağıdaki örnek beyitte de Hz. Süleyman'ın menkıbesine telmihte bulunulmuş ve Sultan Selim Han'ın emir ve fermanının tüm insanlığa hükmettiği belirtilmiştir.

*Süleymān-menḳabet Āṣaf-ḫadem Sulṭān Selīm Ḫān kim*
*Cihānda emr ü fermānı revāndır ins ü cān üzre* 133/Tar.15-19

Bazı beyitlerde sevgili gönül sarayının sultanı ve onun istekleri de sultan fermanı olarak tasavvur edilmiştir.

*Bu ṭuġrā gibi ḳaşlar var iken menşūr-ı ḥüsnüñde*
*Şeh-i nāz u ʿitābıñ bende-i fermānıyız cānā* 359/G.4-3

H ü c c e t; bir mesele veya davayı ispata yarayan resmi kâğıt; eskiden bilginlere verilen ünvan mânâlarındadır (Tuğlacı 1126). Divân'da dört beyitte geçen hüccetin davalarda kullanılan imzalı, mühürlü bir belge olduğunu, ayrıca mecâzen de sevgilinin kırmızı dudaklarının hüccet üzerindeki mühüre benzetildiğini görüyoruz.

*Ġayrı feyṣal verelim fāriġ olup daʿvādan*
*Olsun işte bu ġazel ḥüccet-i ibrā-yı süḫan* 292/Kas.51-110

*Ḫitām-ı ḥüsne ḫaṭṭ imżā-yı ḥüccetdir bilir amma*
*Ne çāre ḫātem-i laʿlin o imżāya yaḳışdırmış* 438/G.123-4

N â m e; mektup, ferman gibi yazılı kâğıtlara denilir. Başında ve sonunda isim yazılması itibariyle kitap yerine de kullanılır. Ta'lik yazıya da nâme denilir (Âsım, 2000:540). Divân'da on bir beyitte çoğunlukla mektup anlamında kullanılmıştır. Beyitlerde eskiden haberleşmenin çeşitli kuşlar vasıtası ile yapılması, mektupları bu postacı kuşların taşıması bilgisinden yararlanılmıştır.

*Reh-i yek-sāleye mānend-i Hüdhüd eyledim pervaz*
*Süleymān-ı zamānıñ nāmesiyle nāmdārāne* 106/Kas.7-38

*Dil mürġü şitābān geliyor nāme mi vermiş*
*Bilmem o perī-rūy-ı Sabā'dan ne ḫaberdir* 406/G.75-5

Ayrıca nâme, yani mektupların yazı stilinin, imlâsının güzel olduğu dile getirilmiştir.

*Ḥüsn-i ḫaṭṭ ile yazılmazdı o şāha nāme*
*Bilse ma῾nāsın eger yazdığı lafẓıñ ḫaṭṭāṭ* 446/G.135-3

Bunların dışında çeşitli konularda yazılan kitaplar için de nâme kelimesi kullanılmış, örneğin aşağıdaki beyitte olduğu gibi zafer temasını işleyen kitap türüne zâfer-nâme yani zafer kitabı denilmiştir.

*Vehbiyā ben de ẓafer-nāme yazıp dergehine*
*Şāh-ı İslāma gider müjdeler Allāh yekdir* 122/G.11-7

M ü s v e d d e; üstünde düzeltme veya çıkarmalar yapılan temize çekilmemiş bir yazının ilk şekli, taslak demektir (Tuğlacı 2068). Divân'da iki beyitte ve her ikisinde de karalama kâğıdı mânâsından yararlanılarak mecâzen kötü kader, kara baht için kullanılmıştır.

*İẕārıñ ṣafḥasında cā-be-cā erḳām-ı resm-i ḫaṭ*
*Meger ῾āşıḳlarıñ müsvedde-i baḫt-ı siyahıdır* 409/G.80-2

M e k t û b; yazılmış, yazıya geçirilmiş; başka bir yerde bulunan kimse ile haberleşmek amacıyla o kimseye kişisel olarak yazılmış ve imzalanmış kâğıt; ahlâki, felsefi vb. konularda bir yazar tarafından kaleme alınmış, belli bir kişiye hitap etmekle birlikte ilgili kimselere yöneltilmiş yazılardır (Çağbayır 3120). Divân'da bir beyitte haberleşme aracı olarak insanların birbirleriyle hasret giderme ve özlemlerine teselli kaynağı olma özelliğiyle zikredilmiştir.

*Mektūb u selāmıñla olur mu mütesellī*
*Dīdārıña ḥasret-keş iken Vehbī-i müştāḳ* 461/G.158-7

T u ğ r â; Osmanlı İmparatorluğu zamanında kimi resmi kâğıtların baş tarafına ve paraların bir yüzüne basılan ve zamanın padişahının adı iç içe bir yazı ile yazılı bulunan bir sembolün adıdır (Tuğlacı 2907). Divân'da on bir beyitte tugrâ-keşân, tugrâ-yı keşîde, tugrâ-yı sühan, tugrâ-yı himem terkipleri ile padişah mührü ve sevgilinin bu mühre benzeyen kaşları için kullanılmıştır.

*Ebrūsudur keşīde-i menşūr-ı ḥüsnü kim*
*Ṭuġrā-yı pādişāh-ı cihāndan nişān verir* 313/Kas.70-9

‘A r z - ı H â l; halini bildirme; kişilerin bir devlet dairesine dilek ve şikâyet için vermiş oldukları mektup, dilekçe anlamlarındadır (Çağbayır 307). Divân’da sekiz beyitte halini bildirme anlamıyla kullanılmıştır. Bu derdini dökme, halini bildirme hadisesi sözle olduğu gibi yazılı olarak da kişinin duygularını kâğıda dökmesiyle gerçekleşmektedir. Beyitlerde bu arz-ı hallerin son kısmının dua ile bitirildiği ifade edilmiştir.

*Arż-ı ḥālim oḳuyup ḥālime raḥm eylersin*
*Edeyim ben de duʿā eyleyerek ḫatm-i kelām* 144/Kas.17-20

İ ’ l â m; bildirmek, mahkemeden sadır olan hükmün yazılı olduğu kâğıt mânâsındadır (Nâcî 264). Divân’da dört beyitte halini bildirmek anlamında kullanılmıştır.

*Arż-ı ḥāliñle niçün ḥāl-i dil-i nālānı*
*Eylemezsin der-i sulṭān-ı cihāna iʿlām* 143/Kas.17-8

2.2.5.1.3 Kitapla İlgili Diğer Unsurlar

2.2.5.1.3.1 Fihrist, Şîrâze

F i h r i s t; kitapların baş tarafına içinde bulunan fasıl ve babları belirtmek için konulan sahifelere, kitap, padişah vs. isimlerinin yazılı olduğu listelere denir (Âsım, 2000:255). Divân’da bir beyitte fihrist-i mücmel terkibi ile sevgilinin güzelliği tasvir edilirken mecâzi anlamda kullanılmıştır.

*Kitāb-ı ḥüsnüne ḫāl ü ḫaṭı fihrist-i mücmeldir*
*Ḥavāşī ṭurrası ol metn içün şerḥ-i mufaṣṣaldır*
*Netīce müddeʿā-yı ḥüsnü şarṭınca müdelleldir*
*Ḳıyās et kākülün ṣuġrā ve kübrā şekl-i evveldir* 534/Rubâî.2

Ş i r â z e; temel, düzen; ciltlenmiş kitapların düzgün durması için sırtının alt ve üst uçlarına konulan ibrişim bağ, örgüdür (Çağbayır 4490). Divân’da beş beyitte gerçek anlamıyla ve bu anlamdan yararlanılarak mecâzi olarak sevgilinin yüzünden aşağı inen perçemi için kullanılmıştır.

*Tār-ı zünnār ise de bāʿiṣ-i cemʿiyyet olup*
*Rişte-i perçemi şīrāze-i dīvānımdır* 416/G.91-5

#### 2.2.5.2 Üzerine Yazı Yazılan Malzemeler

##### 2.2.5.2.1 Sahîfe, Varak, Evrâk, Safha, Levh, Levha, Beyâz, Kâğıd

S a h î f e; üzerine yazı yazılan kâğıt, deri vb.nin her iki yüzünden biri; kâğıt yaprağı; mecâzi olarak bir kimsenin veya bir ulusun kendinden önceki veya sonrakilerle karşılaştırılarak düşünülen olay veya zaman kesitidir (Çağbayır 4099). Divân'da iki beyitte üzerine yazı yazılması münasebetiyle gönül ve vücûd olarak edebi benzetmeler içerisinde zikredilmiştir.

*Nev-ḫaṭlarıñ ḫayālin edip faṣl-ı bāb-ı ʿaşḳ*
*Ḳıldım ṣaḥīfe-i dil-i zārı kitāb-ı ʿaşḳ* *456/G.152-1*

V a r a k- E v r â k; kâğıda denir. Aslında yaprak mânâsındadır. Yaprak gibi ince olan deri ve kâğıda isim olmuştur. Bir tek olanına varaka, birden fazla olursa evrâk denir (Aybet 286). Varak Divân'da rûy-ı varaka, varak-pâre-i imsâkiyye terkipleri ve müstakil kullanımları ile beş beyitte; evrâk ise on dört beyitte evrâk-ı zamân, evrâk-ı perîşân, evrâk-ı ekvân, evrâk-ı bostân, evrâk-ı dil terkipleri ile sayfa, kâğıt mânâsıyla kullanılmıştır.

Vehbî'nin, ilimle şairin birbirinden ayrılamayacağını, eşanlam taşıdıklarını söyleyerek devrinin şair geçinen kişilerini tenkit ettiği Sühan Kasidesi'nde, bu kişilerin başka bir kazanç yolu buldukları, Ramazan aylarında dağıtılan oruca başlama zamanını ve namaz vakitlerini gösteren imsâkiyyelere şiir yazıp sattıkları ifade edilmiştir.

*Eyleyip şiʿri varaḳ-pāre-i imsākiyye*
*Ramażānda ṭağıdır ḫalḳa hedāyā-yı süḫan* *288/Kas.51-69*

E v r â k kelimesi bazı beyitlerde benzetmelerden yararlanılarak geçen gün, kaybolan zaman yerine takvimden koparılan yapraklar için kullanılmıştır.

*Ṣenāsı vird olup cümle zebanda*
*Ḳalır bāḳī hem evrāḳ-ı zamanda* *69/Mes.6-56*

Gönül, sevgiliye karşı hissedilen duyguların bulunduğu bir makam olarak duyguların yazıldığı, hayallerin resmedildiği sayfalara benzetilmiştir. Bu sayfalar sevgilinin cevri ile darmadağın olmuştur.

*Bir muġ-beçe evrāḳ-ı dili ḳıldı perīşān*
*Ol muṣḥafı ḥayfā kef-i tersāya düşürdüm* 484/G.191-4

S a f h a; evre; bir cismin görünen dış yüzlerinden her biri; üstüne yazı yazılan veya yazmaya uygun sayfa demektir (Tuğlacı 2456). Divân'da on altı beyitte safha-i mihr, safha-i 'âlem, safha-i sîne, safha-i bağ, safha-i âmâl, safha-i rû, safha-i dil, safha-i i'câz terkipleri ile daha çok yüz ve gönül ile birlikte zikredilmiştir.

Beyitlerde yazı yazılan safha, üzerindeki ben ve çizgiler dolayısıyla yüze teşbih edilmiştir.

*Oḳunur ṣafḥa-i rūyumda nuḳūş-ı hevesim*
*Bī-zebān olsa da ḥālin yine söyler kāġıd* 269/Kas.47-14

*Ders-i niyāz oḳursa nola ṭālib-i viṣāl*
*Ḫāl ü ḫaṭıyla ṣafḥa-i rūyu kitāb-ı nāz* 431/G.111-2

L e v h - L e v h a; düz ve üzerine yazı yazılabilir veya resim çizilebilir yüzey; levha ise duvara asılmak üzere yazılmış yazı, tablo, resim; mecâzi olarak manzara, görünüş mânâlarına gelir (Tuğlacı 1785). Divân'da levh on bir beyitte levh-i nazm, levh-i sîne, levh-i mahfûz, levh ü kalem, levh-i füsûn, levh-i ilhâm, levh-i mihr terkipleri ile, levha ise dört beyitte ser-levha ve levha-i sîmîn terkipleri ile geçmektedir.

Erzurumlu İ. Hakkı'nın ifadesiyle; Hakk Tealâ uzunluğu yüz yıllık mesafe olan zümrüt renginde bir yeşil Kalem yaratmıştır. İçindeki mürekkebi beyaz nûr olmuştur. Hakk Tealâ kaleme "Ey Kalem yaz!" diye nida edince kalem heybetten ürküp gök gürültüsü gibi ses ile tesbih ederek, Levh-i Mahfûz üzerinde Hakk'ın emrine uygun olarak yazmaya başlamıştır. Kıyamet gününe kadar olacakları yazarak Levh-i Mahfûzu doldurmuştur (Meyân 21). Beyitlerin bir kısmında bu hadiseye telmihte bulunulmuştur.

*Ḳalem-i kātib-i ḳudret mele'-i a'lāda*
*Levḥ-i maḥfūẓa eder vaṣfıñı böyle terḳīm* 139/Kas.16-10

*Olmasa levḥ ü ḳalem sırrına maẓhar kāġıd*
*Ālemi ḫaṭṭ ile etmezdi müsaḫḫar kāġıd* 268/Kas.47-1

B e y â z / K â ğ ı d; ak; baskı yapılmamış kâğıdın yüzü üzerinde baskı bulunan kâğıdın boş kalan kısımları (Tuğlacı 284); kâğıd ise çeşitli bitki lifleri hamur haline getirilerek üretilen ve üzerine yazı yazılan, basılan, temizlik işlerinde ve ambalaj yapımında kullanılan ince, kuru yaprak; belge, pusula, tezkere mânâlarına gelmektedir (Çağbayır 2332).

Divân'da beyaz iki yerde renk mânâsıyla kıyafetlere ve sevgilinin gerdanına sıfat olarak kullanılmıştır. Kâğıd ise otuz bir beyitte müstakil olarak kullanılmıştır. Lügât anlamının yanı sıra çeşitli edebi benzetmeler ve mecâzlar ile de anılan kâğıd ile bazı beyitlerde bir haberleşme aracı olan ve postacı kuşlar ile sahibine ulaştırılan mektup kastedilmiştir.

*Beşāret-güne kāġıdlar uçurdum dergeh-i ʿadle*
*Kebūterle iṭāre etdim aḫyāra bu aḫbārı* 117/Kas.8-53

Kâğıt çeşitli renklerde üretilmektedir. Aşağıdaki örnek beyitte "kâğıd-ı al" ifadesi ile bahsedilen kâğıdın kırmızı renkte olduğu belirtilmiştir. Sevgilinin kaşlarının hayali âşığın sinesini yaralamaktadır, âşığın yaralı sinesi kırmızı bir kâğıt, sevgilinin kaçları ise bu kâğıdın üzerindeki hançer resmi olarak tasavvur edilmiştir.

*Ḫayāl-i ebruvānı sīne-i mecrūḥ-ı ʿāşıḳda*
*Çekilmiş kāġıd-ı al üstüne taṣvīr-i ḫancerdir* 234/Kas.41-63

Bu beyitte de sevgilinin teni beyazlığı ve pürüzsüzlüğü ile kâğıda, kaşları ise kaleme benzetilmiştir.

*Ḫaṭ-āver bir mürekkeb ṣaçlı kātib-zāde-i şūḫuñ*
*Tenin ābādī kāġıd ẓann edip ḳaşın ḳalem ṣandım* 478/G.183-3

#### 2.2.5.3 Yazı Âlet ve Malzemeleri

##### 2.2.5.3.1 Yazı Âletleri

###### 2.2.5.3.1.1 Kalem, Kilk, Hâme, Nâl

K a l e m; yazmak veya çizmek için kullanılan ve üç parmak arasına alınan çubuk şeklinde araç; resmi dairelerde yazı, muhasebe kayıt vb. işlerin görüldüğü yerin adıdır (Tuğlacı 1338).

Divân'da yetmiş dört beyitte ehl-i kalem, ceffe'l-kalem, seyf ü kalem, kalem-i kâtib-i kudret, câdû-yı kalem, erbâb-ı kalem, târ-ı kalem, küttâb-ı kalem, levh ü kalem, kerenây-ı kalem, reşha-i kalem, esb-i kalem, kalem-i gırre terkipleri ile elde tutulup yazılması, yazarken mürekkebe batırılması, şekil itibariyle ince ve kuru kamıştan yapılması gibi özellikleriyle çok çeşitli tasavvurlar içinde zikredilmiştir.

Şair, kalem kelimesi ile şiir gücünü, edebi kabiliyeti kastetmiş ve cansız, hiçbir özelliği yok gibi görünen kelimelerin sanatlı bir şekilde söylendiğinde gerçek değerine kavuştuğunu vurgulamıştır.

*Ḳalem iḥyā eder bir laḫẓada biñ lafẓ-ı bī-cānı*
*Devātım żulmetinden nūş edince āb-ı ḥayvānı* 98/Kas.5-1

Yine benzer bir kullanımda da söz bir sihir olarak tasavvur edilmiştir ve bu sihiri icrâ eden de kalemdir. Bu sebeple kalem sihir yapan bir cadıya benzetilmiştir.

*Efsūnunu icrā eder siḥr-i kelām imlā eder*
*Tesḫīr-i ṣad-maʿnā eder destimde cādū-yı ḳalem* 158/Kas.22-37

Kalemin sivri ucu yazmadan önce mürekkebe batırılır ve mürekkebin fazlası geri damlar. Ayrıca kalem ile genellikle kimseye aşikâr edilemeyen dert ve sıkıntılar yazılmaktadır. Şair bu iki hususiyeti bir araya getirerek kalemden akan mürekkebi rengi sebebiyle kanlı gözyaşına benzetmiş ve kalemin âşığın dertlerine kan ağladığını söylemiştir.

*Ṣanma ancaḳ baña bu dīde-i giryān ağlar*
*Derdimi yazdığı demde ḳalemim ḳan ağlar* 200/Kas.33-1

Sevgilinin kaşları da şeklinin muntazamlığı ve renginin siyahlığı ile kaleme benzetilmiştir; öyleki kalemle çizilmiş gibidir. Şaire göre güzelin yüzündeki ben ise

bu kalemin mürekkebinin sıçramasıyla meydana gelmiştir. Ayrıca beyitten, eskiden bayanların boya kalemi ile kaşlarını boyadıkları, ayrıca kendilerine kalem ile yapay ben yaptıkları düşünülebilir.

*Ḳalem ḳaşın çekerken dest-i ḳudret nevk-i kilkinden*
*Mürekkep ṣıçrayıp pīşānī-i dildāre ben düşdü* 515/G.238-2

Bir beyitte de Kur'an'ın 68. Sûresi olan Kalem sûresi'ne atıfta bulunulmuş, kabiliyet ile ilgili meselelerde bu sûrenin üzerine yemin edilse şahide gerek kalmayacağı, kimsenin inkâr edemeyeceği belirtilmiştir.

*Hüner da'vālarında ve'l-ḳalem*[92] *der eylesem taḥlīf*
*Ne ḥācetdir güvāha kimse inkār edemez anı* 99/Kas.5-10

Son olarak bu beyitte de kalem, resmi dairelerdeki yazı işlerinin görüldüğü birim anlamıyla kullanılmıştır. Sünbülzâde Vehbî sarayda tesis ettiği güven neticesinde ve Farsçaya olan vukufiyeti de göz önüne alınarak Bağdat valisi Ömer Paşa ile 1775'te Bursa'yı kuşatarak Doğu Anadolu'yu yağmalattıran İran hükümdarı Zend Kerim Han arasındaki anlaşmazlığı halletmek üzere 1776'da İran'a elçi olarak gönderilmiştir (Yenikale 21). Vehbî kalem kelimesini, elçilikteki görevinde çektiği sıkıntıları dile getirirken görev yeri olarak kullanmıştır.

*Ḥelāl olsun sefāretde ḳalemde çekdigim zaḥmet*
*Yine eski ṭarīḳimdir baña ikrām u şādānī* 173/Kas.27-30

K i l k; kamış demektir. Özellikle kalem yapılan kamışa ve kaleme denir (Nâcî 335). Divân'da ney-i kilk, kilk-i beyân, kilk-i sühan, kilk-i Bircîs, kümeyt-i kilk, nihâl-i kilk, nokta-i kilk, kilk-i serbest, kilk-i himmet, kilk-i kudret, kilk-i nakkâş, kilk-i Vehbî terkipleri ile otuz dört beyitte geçmektedir.

Kilk, yani kalem sihir açısından Hz. Musa'nın asâsına benzetilmiştir. Musa Peygamber zamanında sihir son derece ilerlemişti. Firavun Tanrı olduğunu iddia etmekteydi. Hz. Musa onu dine davet ettiği zaman mucize olarak asasını yere bıraktı. Asâ bir yılan olup yürümeye başladı. Edebiyatta da en çok yılan ve ejderha şekline girdiği mucizesi ile anılır (Pala 32). Beyitlerde de bu şekilde Hz. Musa'nın asâsı ile kalem sihir yönüyle mukayese edilmiştir.

---

[92] Kur'ân-ı Kerîm, Kalem (68)

*Bir ʿaṣā-yı Mūsevī'dir kim o kilk-i pür-füsūn*
*Dīde-i ḥussāda ḳarşı hey'et-i s̱uʿbān bulur* 148/Kas.18-40

*Baġlayan siḥr-āferīnānıñ zebānın āferīn*
*Kilk-i efsūn-perveriñ mi ejder-i Mūsā mıdır* 186/Kas.31-10

Bazı beyitlerde de kalem şahsileştirilerek Vehbi'nin kalemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, gazellerini yazarken işveli bir güzelden ilham alıp bunun şevki ile beyitlerini kaleme aldığını ifade etmiştir.

*Kilk-i Vehbī yine bir ʿişvegeriñ şevḳi ile*
*Bir ġazel yazdı ki her lafẓına maʿnā şīve* 507/G.224-5

H â m e; yazı âleti, kalem mânâsındadır. Kum yığını, yığın, tepe karşılığında kullanılır (Âsım, 2000:317). Divân'da kırk üç beyitte ve çoğunlukla Hz. Musa'nın asâsı ve ney ile birlikte anılmıştır.

*Hezārān siḥri ibṭāl eyledim muʿciz-beyānımla*
*Elimde ḫāme beñzer ejder-i Mūsā-yı ʿUmrān'a* 110/Kas.7-90

*Etmez olduñ niçün āyā dehen-i yārānı*
*Es̱er-i ney-şeker-i ḫāme ile şīrīn-kām* 143/Kas.17-2

N â l; kalem, kalemin içine konulan ve mürekkebin akışını sağlayan ince tele; ok ve mızrak yapılan bir cins kamıştır. Telin ses çıkarması itibariyle inilti mânâsına da gelir (Âsım, 2000:540). Divân'da altı beyitte her iki anlamda da kullanılmıştır.

#### 2.2.5.3.2 Yazı Yazarken Kullanılan Malzemeler

##### 2.2.5.3.2.1 Devât, Mıstar, Midâd

D e v â t; divit de denilen hokka ve kalemlikten meydana gelen yazı takımına verilen addır (Çağbayır 1185). Divân'da beş beyitte kullanılmıştır.

Beyitte, kalemin içine daldırıldığı devât, Hârût ve Mârût'un asılı olduğu sihirle dolu kuyu olarak tahayyül edilmiştir.

*Ḳalemim çāh-ı devātımda edip meşḳ-i füsun*
*Siḥr-i Hārūt ile Mārūt'a ederdim taʿlīm* 141/Kas.16-32

M ı s t a r; kâğıt veya başka bir zemin üzerine satırları düzgün yazabilmek için çizgi çekmeye yarayan âlet, çizgi cetveli; duvarcı ve sıvacıların sıva veya betonu düzeltmek için kullandıkları ensiz düzgün tahtadır (Çağbayır 3206). Divân'da beş beyitte geçmektedir.

*Vaṣf-ı ebkār-ı meżāmīnim yazılmaz kâğıda*
*Sāye-i müjgān-ı cevr olmazsa tār-ı mısṭarı* 163/Kas.23-54

M i d â d; yazı yazılan mürekkeptir. Kandillere konulan zeytinyağı, şırlağan (susam yağı) gibi yağlara denildiği gibi örnek, misâl, üslûb mânâlarına da gelir (Aybet 295). Divân'da dört beyitte mürekkep anlamıyla zikredilmiştir.

Beyitte marifet denizi coştuğunda kalem mürekkebi ile mücevher kadar kıymetli şiirler yazıldığı ifade edilmiştir.

*O baḥr-ı ma'rifetim bā-ḫuṣūṣ cūş etse*
*Midād-ı ḫāmem olur āb-ı gevher-i eş'ār* 281/Kas.50-76

2.2.6 Savaş Âlet ve Malzemeleri

2.2.6.1 Savaş Âletleri

2.2.6.1.1 Uzak Döğüşte Kullanılanlar

2.2.6.1.1.1 Ok, Nâvek, Tîr, Hadeng, Peykân, Kavs, Kemân, Çarh

O k: ahşaptan yapılma, bir ucunda sivri bir demir diğer tarafında yönlendirici yelek bulunan, genellikle yay ile atılan eski bir silah; yön göstermek amacıyla çeşitli yerlere konulan oka benzer işaret; Divan şiirinde ise kaza, kader; sevgilinin gamzesi, kirpiği, cevri, cefası ve âşıkta uyandırdığı dert, âşığın ahı gibi mânâlara gelmektedir (Çağbayır 3595). Divân'da üç beyitte ve üçünde de deliciliği ve nüfuz ediciliği ile sevgilinin gamze okları yani bakışı mânâsıyla geçmektedir.

*Çekmişdi baña ġamze oḳun atdı raḳībe*
*Ol rāst-keş ü ol ġalaṭ-endāza ne dersin* 488/G.197-3

*Baña çekmişken atar ġamze oḳun aġyāra*
*Nigeh-i rāst-keş-i çeşm-i ġalaṭ-endāzı* 516/G.239-5

N â v e k: küçük ok demektir. Türkçede koğuş oku, çekere oku denir. Zemberekle atılan, zembereğe göre yapılmış oka da derler (Âsım, 2000:544). Divân'da nâvek-endâz, nâvek-i gamze ve nâvek-i müjgân terkipleri ile üç beyitte geçmektedir. Beyitlerde birinde ok atıcı ifadesi ile gerçek mânâsında diğer ikisinde ise sevgilinin can alıcı bakışları ve sineye saplanan sevgilinin kirpikleri mânâsında daha çok avcılıkta kullanılması özelliğiyle teşbihlere malzeme edilerek kullanılmıştır.

*Nāvek-i ġamzesine sīnemi etdim āmāc*
*Çeşm-i Tātār'ı yine ṣabrımı eyler tārāc* 380/G.35-1

*Nāvek-i müjgānın urduḳça nişān-ı sīneye*
*Ol kemān-ebrū deseydi ber-güẕārımdır benim* 481/G.188-6

T î r: ok demektir. Aynı zamanda Utarid gezegeni ile bir meleğin de ismidir. Öfke, hisse, nasip, kalın ve uzun direk mânâları vardır (Âsım, 2000:777). Divân'da tîr-i sitem, tîr-i isâbetkâr, teng ü tîr, tîr-i âh, tîr-i gamze, tîr-i nigeh, tîr-i cefâ, tîr-i müjgân, tîr-i dil- dûz, tîr ü kemân gibi terkipler ile otuz altı beyitte geçen kelime yine gerçek anlamının yanında çoğunlukla sevgilinin âşığın gönlüne sapladığı kirpikleri, bakışları için kullanılmıştır. Ayrıca ok, göğe doğru yükselmesi ile âşığın âhı olarak tasavvur edilmiştir.

*Kemān-ı ebruvānı çillesin her pehlevān çekmez*
*Ki tīr-i ġamzesin dilden o şūḫ-ı bī-amān çekmez* 424/G.102-1

*Cevriñ ḫam etdi ḳaddimi gerçi kemān gibi*
*Ẓālim nişāne olma ṣaḳın tīr-i ahıma* 544/Kas.17

H a d e n g: kayın ağacına denilir. Ok imâlinde kullanıldığı için oka da isim olmuştur (Şükün 765). Divân'da bir beyitte yay ile kullanılarak sevgilinin kirpikleri için zikredilmiştir.

*Hedef-veş sīnemi açsam 'aceb mi pīşgāhında*
*Kemān ebrūsuna müjgān-ı ser-tīzin ḫadeng etmiş* 439/G.125-2

P e y k â n: okun temrenine, ucundaki sivri demire denir (Şükün 532). Divân'da menzilgeh-i peykân, germî-i peykân terkipleri ile dört beyitte geçmektedir.

*Peykānı ber-güẕār ḳalır zaḫm-ı sīnede*
*Her laḥẓa tīr-i ġamze-i fettān gelir geçer* 389/G.50-3

Peykân okun ucuna geçirilmiş bir kısım olduğundan oktan çıkıp saplandığı yaranın içinde kalabilir ve yaranın acısını daha da attırabilir. Beyitte, sinedeki yaranın içinde kalan peykân sevgiliden kalan bir hediye, bir hatıra olarak tasavvur edilmiştir.

K a v s: yay, eğri; parantez işareti; mecâzen kaş demektir (Çağbayır 2481). Divân'da dört beyitte kavs-i kuzah terkibi ile mutluluk okları gönderen gökkuşağı anlamında geçmektedir.

*Ḳavs-i ḳuzaḥla destine sehm-i saʿādeti*
*Zāl-i sipihr-i ḫam-şude tīr ü kemān verir* 314/Kas.70-20

K e m â n: ok atmaya yarayan, iki ucu kirişle birleştirilerek kavislendirilmiş esnek çubuk, yay demektir (Tuğlacı 1492). Divân'da zûr-ı kemân, tîr ü kemân, kemân-ı ebruvân terkipleri ve müstakil kullanımları ile yirmi üç beyitte geçmektedir.

Beyitlerde ok atmada kullanılan yay anlamının yanında şekli itibariyle sevgilinin kaşları için de kullanılmıştır.

Allah tarafından takdir edilen şeylerin muhakkak gerçekleşmesi anlamındaki kaza ile yaydan çıkan okun hedefe ulaşması arasında münasebet kurulmuştur.

*Derūn-ı düşmene zūr-ı kemanı*
*Atar sehm-i ḳażā-yı nāgehānı* 63/Kas.5-10

Bir beyitte de kuvvetle yaydan çıkan okun hedefi şaşırmaması gibi, gönülden çıkan âh ile edilen duânın da muhakkak kabul edileceği vurgulanmıştır.

*Çıḳarsa āh ile dilden olur elbet duʿā nāfiẕ*
*Eder zūr-ı kemān tīri nişāna dā'imā nāfiẕ* 387/G.47-1

Keman, yay şekli itibari ile sevgilinin kaşları için kullanılmış; hatta şair, sevgilinin kavisli olan kaşlarını taklid etmek için yayın eğri olduğunu söyleyerek yayın şeklini böyle bir sebebe bağlamıştır.

*Pek egri baḳdı āh o ḳaşı kemān bana*
*Tīr-i nigāhı vermedi hergiz emān bana* 363/G.11-1

Burada, bir kimseye kötü düşünce besleyerek bakmak anlamındaki "eğri bakmak" deyimi dikkati çekmektedir.

*Mümāşil olduġuyçün tīrler müjgān-ı ḫūn-rīze*
*Muḳavves ḳaşına taḳlīd ile olmuş kemān eğri* 525/G.252-2

Ç a r h: felek, âsuman mânâsında kullanılır. Aslında dönme, hareketi ilan tekerlek, değirmen, çıkrık, çark gibi şeylerin hepsine verilen umûmî isimdir. Yaya, gömleğe, gömlek yakasına, tâka, kemere, üzüm şırası çıkarılan tekneye de denilir (Çağbayır 889).

Divân'da çarh-ı gerdân, çarh-ı mu'allâ, çarh-ı sitemkâr, cefâ-yı çarh, çarh-ı Atlâs, çarh-ı felek, fânûs-ı çarh, Behrâm-ı çarh, çarh-ı seyyâr, çarh-ı devvâr, çarh-ı dûn, çarh-ı cevlân, çarh-ı mînâ, çarh-ı a'zam, kâse-i çarh, Bircîs-i çarh, takvîm-i çarh, hilâl-i çarh gibi beyitler ve müstakil kullanımları ile yüz on dört beyitte zikredilmiştir.

Çarh, beyitlerin çoğunda felek ve dönme özelliğiyle çark anlamında kullanılırken, az da olsa bazı beyitlerde kaza ve kader olarak başa gelenler çarh yayından atılan ateşten keder okları yahut sitem kılıcı olarak ifade edilmiştir.

*Germī-i peykānı Nesr-i Ṭā'ir'i eyler kebāb*
*Çarḫa pertāb etdirirseñ tīr-i āteş-şehperi* 159/Kas.23-4

*Mūy üzre olur tecribe-i tīzī-i şemşīr*
*Tīġ-i sitem-i çarḫ kesilmez serimizden* 298/Kas.55-II-4

2.2.6.1.1.2 Sinân, Nîze

S i n â n: süngü, mızrak vb.nin demirden sivri ucu demektir (Tuğlacı 2599). Divân'da yedi beyitte sinân-ı kahr, şemşîr ü sinân, tîg ü sinân, sinân-ı hâme, sinân-ı gamze terkipleri ile savaşta kullanılan mızrak anlamının yanında ilim için çok güçlü bir silah olarak mecâzen kalem ve sevgilinin bakışı anlamında da kullanılmıştır.

*Çıksa meydāna sinān-ı ḫāmesin alıp ele*
*Kimde vardır zehre kim ol ḥamleye ḳarşı gele*
*Fārisān-ı sāḥa-i naẓma verir bir velvele*
*"ʿArṣa-i pehnā-yı maʿnāyı ḳılar pür-zelzele*
*Şehsüvār-ı ṭabʿım etse raḫş-ı fikri zīr-rān"* *259/Kas.44-LVI*

*Cāna kār etdirdi tīr-i ḫūn-feşān-ı ġamzesin*
*Ḫalḳa göstermem yine zaḫm-ı nihān-ı ġamzesin*
*Bulmaġ içün raḫne-i dilde nişān-ı ġamzesin*
*"Dikdi naʿl-i sīneme çeşmiñ sinān-ı ġamzesin*
*Nīzesini ḥalḳadan gūyā geçirdi Ḳahramān"* *258/Kas.44-XLIX*

N î z e: mızrak, süngü, sancak mânâsındadır (Şükün 1396). Divân'da nîze-i savlet, nîze-i kahr terkipleri ile dokuz beyitte geçmektedir. Beyitlerin tamamında gerçek mânâsıyla savaş sahnelerinin tasvirinde kullanılmıştır.

*Irḳını kesdiñ fesād ehlin ciger-ḫūn eyledin*
*Nīze-i ḳahrıñ reg-i cānına oldu neşteri* *162/Kas.23-38*

2.2.6.1.1.3 Tüfeng

T ü f e n g: omuzda taşınan, uzun namlulu ateşli silâhtır (Tuğlacı 2916). Divân'da üç beyitte dâne-i darb-ı tüfeng ve sît-i tüfeng terkipleri ile geçmektedir. Beyitlerde tüfengin ateşlendiğinde gök gürültüsü gibi korkunç bir sesle patladığı, çevreye mahşeri bir korku saldığı belirtilmiştir.

*Raʿd-veş ṣīt-i tüfenginden ḳıyāmetler ḳopar*
*Dehşet-i gülbengi gösterdikçe hevl-i maḥşeri* *160/Kas.23-11*

2.2.6.1.2 Yakın Döğüşte Kullanılanlar

2.2.6.1.2.1 Bıçak, Hançer, Kılıç, Seyf, Tîg, Şemşîr

B ı ç a k; tutacak bir sapı olan, genellikle kesme işinde kullanılan el aracıdır (Çağbayır 582). Divân'da iki beyitte öldürücü ve keskin olması yönünden sevgilinin gözleri, bakışları kastedilmektedir.

*Şerḥa şerḥa eylesin tek sīnemi ẓālim amān*
*Göster ol çifte bıçaġ ile mücellā ḫanceri* *164/Kas.23-67*

Bayramlarda ve büyük mutlulukların yaşandığı zamanlarda bıçakla kurban kesildiğinin belirtildiği beyitte şair, sevgiliye kavuşacağı günü bayram olarak nitelendirmiş ve bu uğurda kendi canını kurban edebileceğini dile getirmiştir.

*Viṣāliñ ʿīdiniñ cān ile ḳan ḥayrānıyız cānā*
*Bıçaḳdan geçme ol ḫürrem-demiñ ḳurbānıyız cānā* 359/G.4-1

H a n ç e r; kamadan ufak, ucu eğri ve sivri, silâh olarak kullanılan bir çeşit bıçak; sevgilinin kaş ve kirpiği anlamlarındadır (Tuğlacı 1001). Divân'da hilâl-i hancer, hancer-i Behrâm, tasvîr-i hancer, tîg ü hancer, hancer-i hûn-h'âr, hancer-i cevr, hatar-ı hancer, hancer-i ebrû terkipleri ile yirmi bir beyitte geçmektedir.

Beyitlerin çoğunda şekil olarak hançeri andırmasından dolayı sevgilinin kaşları, kirpikleri, yeni ay, güneş ışınları hançer kelimesi ile ifade edilmiştir.

Ay, hilâl evresinde şeklen tıpkı hançer gibi olduğu için Güneş'e kızan Ay'ın hilâl şeklinde hançere dönüştüğü tasavvur edilmiştir.

*Ṣaḳlanır burc-ı Esed'de düş olup teb-lerzeye*
*Ḫışm ile ḫurşīde göstereñ hilāl-i ḫanceri* 159/Kas.23-3

*Ṭāḳat mi gelir āh meded kesdi emānım*
*Şemşīr midir ḫancer-i ebrū mu nedir bu* 499/G.213-2

K ı l ı ç; uzun, düz veya eğrice, ucu sivri, bir veya iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten yapılma orta çağların esaslı savaş aracıdır (Tuğlacı 1535). Divân'da üç beyitte kullanılmıştır.

Sevgilinin zalim, kan dökücü gözleri adam öldüren süvari askerlerine ve kaşları da çekilmiş iki kılıca benzetilmiştir.

*Keşīde ḳaşlarıñ iki ḳılıç tīmārıdır güya*
*O ḫūnī gözleriñ ẓālim ne merdüm-küş sipāhīdir* 409/G.80-3

S e y f; kılıç, tîg mânâsındadır. Ayrıca kılıçla vurmak, eli çabuk olmak mânâlarına da gelir (Aybet 308). Divân'da on altı beyitte seyf ü kalem, seyf-i cevherdâr, seyf-i kahhâr, taklîd-i seyf, seyf-i feth, seyf-i guzât terkipleri ile kullanılmıştır.

Seyf bir savaş aracı ve zafer sembolü olarak fetih kılıcı mânâsında “kılıç kuşanmak” deyimi ile birlikte kullanılmıştır.

*Şeh-i Cem-şevket-i fermān-revā sulṭān Selīm oldu*
*Ḳuşandı seyf-i fetḥi ṭurmasın çeksin cihān üzre* 138/Tar.15-72

Bir beyitte de kılıç ile kalem mukayese edilmiş ve kılıcın düşmanı yok ederken, kalemin dostları ihyâ edeceği belirtilmiştir.

*Eder seyf ü ḳalem aḥkāmın icrā eyleyip taḫṣīṣ*
*Birin tedmīr-i aʿdaya birin aḥbābı iḥyāya* 177/Kas.29-24

T î g; kılıç, gaddare ve ustura gibi kesici âletlere denir. Dağ tepesi, aydınlık ve çelik anlamları da vardır (Âsım, 2000:775). Divân’da elli sekiz beyitte tîg-i mücellâ, tîg-i ebrû, kabza-i tîg, bîm-i tîg, şu’â-ı tîg, tîg-i cefâ, tîg-i zebân, tîg ü teber, âb-ı tîg, tîg-i Hayder, tîg-i nigâh terkipleri ve müstakil kullanımları ile zikredilmiştir.

Tîg, gerçek anlamıyla savaş sahnelerinde düşmanın kanını akıtarak canını alan bir savaş âleti olarak anılmıştır.

*Alınca deste tīġ-i ḫūn-feşānı*
*Gider nīrāna cān-ı düşmenānı* 64/Kas.5-12

Çelikten yapılan kılıçlar çok daha parlak olurlar ve birbirlerine çarptıkça şimşek gibi parıltı yayarlar. Kılıçların birbirine vuruşundan, yani savaşın şiddetinden gece karanlığı gündüz gibi aydınlanmıştır.

*Ḳaçıp cān ḫavfı ile ṣaḳlanırken perde-i şebde*
*Şuʿāʿ-ı tīġiñ etdi rūz-ı rūşen şām-ı deycūrı* 130/Tar.14-24

Bu beyitte de sitem âşığın sinesine sevgili tarafından saplanan cefa kılıcı olarak tasavvur edilmiştir, bu kılıç darbeleri âşığı helâk etmektedir. Beyitte “başı sağ olmak” deyimi dikkati çekmektedir.

*Beni tīġ-i sitemiñ etdi helāk ammā kim*
*Olsun ey rūḥ-ı revānım o güzel başıñ ṣaġ* 451/G.144-3

“Kılıç çekmek” deyimine yer verilen ve kaşların kılıç olarak tahayyül edildiği beyitte, sevgili adam öldüren, kan döken bir cellâd olarak tahayyül edilmiştir.

*Tīġ-i ebrūsunu çekmiş yine ḫūnī çeşmiñ*
*Ḳaṣdı var ḳanımızı dökmege cellād gibi* 521/G.245-3

Haydar; arslan, Hz. Ali için kullanılır ve "kerrar" sıfatı ile birlikte "Haydar-ı kerrar" şeklinde görülür (Pala 199). Beyitte tîg-i Hayder terkibi ile Hz. Ali'nin kılıcı, mecâzen de başarı, muvaffakiyet kastedilmiştir. Şair, belâgattaki kabiliyet ve başarısını, üslûbundaki ustalığını, Hz. Ali'nin keskin kılıcına benzetmiştir.

*Benim ol şehsüvār-ı ʿarṣa-i pehnā-yı kerrārī*
*Ki bāzū-yı belāġatde zebānım tīġ-i Ḥayder'dir* 233/Kas.41-48

Ş e m ş î r; arslan kuyruğu demektir. Benzetme yoluyla kılıç, pala ve benzer şeylere isim olmuştur (Âsım, 2000:724). Divân'da kırk yedi beyitte dem-i şemşîr, şemşîr-i sitem, bîm-i şemşîr, şemşîr-i kahr, şemşîr ü teber, gırre-i şemşîr, darb-ı şemşîr, şemşîr ü sâtûr, şemşür ü sinân, vasf-ı şemşîr, şemşîr-i 'âlem, nevk-i şemşîr, berk-i şemşîr terkipleri ile kırk yedi beyitte yine benzer kullanımları ile geçmektedir.

*Ġazā-yı Bedr'i yād etdirdi tāb-ı berḳ-i şemşīriñ*
*Olup ʿayyūḳa dek pertev-feşān şevketlü ḫünkārım* 351/Tar.35-4

Bedir, Mekke taraflarında meşhur bir köy ve oradaki bir kuyunun adıdır. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in üç yüz kişilik ordusunun Mekkeli müşriklerin üç bin kişilik ordusuna karşı Bedir'de verdiği savaş İslâm'ın küfre karşı ilk büyük harbi ve İslâm kılıcının ilk büyük zaferidir (Bursalı 292).

Şair, savaşın Bedir savaşını hatırlattığını belirtip, kılıçların birbirine vuruş şiddetinden çıkan kıvılcımları şimşeğe benzeterek Bedir savaşını padişaha övgüsüne malzeme etmiştir.

2.2.6.1.3 Koruyucu Araçlar

2.2.6.1.3.1 Cevşen, Siper

C e v ş e n; savaş sırasında giyilen bir zırhtır, halkaları arasında madeni plâkalar bulunur (Âsım, 2000:119).

S i p e r de kalkan mânâsındadır (Âsım, 2000:684). Cevşen, Divân'da fûlâd-ı cevşen ve cevşen-i elmâs-pûş terkipleri; siper ise müstakil kullanımları ile ikişer kez geçmektedir.

İlgili beyitler, zırh yapımında çelik kullanıldığı ve koruyucu olma özelliğiyle ok, kılıç, hançer gibi silâhlara hedef olduğu üzerine kurulmuştur.

*Sinān-ı cān-sitānı nīzedārān-ı dilīrānıñ*
*Eder fūlād-ı cevşenden güẕer şevketlü ḫünkārım* *123/Kas.12-9*

Ve Allah esirgeyen, kuluna kalkan olan en büyük koruyucudur.

*Gezend ermez meçinden ḥarbesinden ḥarbī-i şūmuñ*
*Olur ḥıfẓ-ı Ḫudā elbet siper şevketlü ḫünkārım* *123/Kas.12-6*

2.2.6.1.4 Savaş Âletleri İle Birlikte Kullanılan Malzemeler

2.2.6.1.4.1 Niyâm, Hedef, Nişân, Nişâne

N i y â m; kın demektir. Orta, vasat, muska, hamâil ve sapan sapı mânâları da vardır (Âsım, 2000:566). Divân'da dört beyitte doğrudan kılıç ve kılıç kını mânâsıyla kullanılmıştır.

Beyitte mecâzen sitem kılıcının kına girdiği söylenmiştir.

*Niyāma girdi şemşīr-i sitem ammā ki maḥbūbān*
*Ḳarışmam tīġ-i ebrūyu verirse çeşm-i cellada* *93/Tar.4-11*

H e d e f; mutlaka, dağ veya kum tepesi gibi yüksek veya yüce nesneye derler. Ok nişanesine, iri yarı adama da denir (Aybet 315). Divân'da hedef-i tîr, hedef-i mihr terkipleri ve müstakil kullanımları ile sekiz beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Beyitlerden hedefin, ok atışlarında okçunun atışını yapmış olduğu yer olduğunu anlıyoruz. Buna bağlı olarak mecâzen sevgilinin kaşları yay, kirpikleri cefâ okları, sinesi ise hedef tahtası olarak tasavvur edilmiştir.

*Tīr-i cefāya sīne-i aġyārı ḳıl hedef*
*Uşşāḳıñ intiḳāmını ḳaşı kemānım al* *472/G.174-4*

Bir beyitte de insanın başına gelen ve kaderinde yazılı olan kötü haller insafsız kaza okları, bu oklara maruz kalan kişi ise hedef tahtası olarak ifade edilmiştir.

*Derūnum zaḫm-ber-zaḫm oldu tīr-i cevr-i gerdūndan*
*Hedef etdi ḳażā ben nā-tüvānı ṭaʿn-ı ḥussāda* 273/G.49-29

N i ş â n – N i ş â n e; alâmet, iz, hisse, ok ve tüfek atışları yapılan pota, hedef demektir (Âsım, 2000:564). Divân'da nişân-ı menzil, darb-ı nişân, nişân-ı bûse, nişân-ı gamze, dûzah-nişân, nişân-ı sîne, nişân-ı dil, nişâne-i emel terkipleri ile otuz iki beyitte geçmektedirler.

Kelime bazı beyitlerde iz anlamında kullanılmıştır. Burada da nişân-ı bûse terkibi ile öpücük izi anlamıyla zikredilmiştir.

*Nişān-ı būse gördüm gerdeninde rūy-ı alinde*
*Aceb mi lāle-veş pür-dāġ edersem sīne-i zarı* 181/Kas.30-14

Bu beyitte ise hedef tahtası anlamında kullanılmıştır. Âşığın iki büklüm olmuş boyu yaya ve âhı oka benzetilmiştir; âh edilen zalim sevgili ise nişan alınan hedeftir.

*Cevriñ ḫam etdi ḳaddimi gerçi kemān gibi*
*Ẓālim nişāne olma ṣaḳın tīr-i ahıma* 544/Kas.17

2.2.6.2 Savaş İle İlgili Âlet ve Malzemeler

2.2.6.2.1 'Alem, Livâ, Râyet, Direfş

'A l e m; bayrak, sancak demektir. İki araziyi ayıran sınıra, yol kenarındaki işaretlere, kumaşın kenarındaki damgaya denir (Aybet 317). Divân'da dokuz beyitte tûg u 'alem, 'alem-efrâz, dâver-i 'alem, halk-ı 'alem terkipleri ile geçmektedir.

Beyitlerdeki kullanımından 'alem'in, sultanlık alâmeti ve sultanın makamı olarak zafer ve kuvvet sembolü olduğunu tespit ediyoruz.

*Dest-i keremi rātibe-baḫşā-yı ʿasākir*
*Tūġ u ʿalemi zīver-i ordū-yı hümayun* 120/Kas.9-6

Baharın gelişi ile yeşilliklerin, çiçeklerin her yerde hâkim olması Nevrûz habercisi Hızır'ın yeşil bayrak çekmesi olarak tasavvur edilmiştir. Beyitte zafer bayrağının yeşil olduğuna ve fethedilen yerlerde bayrak çekilmesi geleneğine değinilmiştir.

*Serv-i bülend-i sebz-i ser ref'-i livā etmiş meger*
*Sulṭān-ı nevrūzuñ çeker pīşinde Ḫıżr-āsā ʿalem* 155/Kas.22-3

L i v â; bayrak, sancak mânâsındadır (Nâcî 358). Divân'da livâ-yı nusret, livâ-yı hamd, mansûru'l-livâ, livâ-yı âfitâb terkipleri ile on iki beyitte geçmektedir.

Beyitlerde livâ daha çok devlet sembolü olarak bayrak, egemenlik, zafer mânâlarında kullanılmıştır.

*Livāsın eyle manṣūr u muẓaffer*
*Edip aʿdāsını yek-ser müdemmer* 82/Mes.7-143

Bayrak milleti temsil eder ve bayrağını muzaffer eyle derken miletin hakimiyeti kastedilmiştir.

*Azm edip zīr-i livāsında Resūlu'llāh'ıñ*
*Alem-efrāz oluruz bī-ḫaṭar Allāh yekdir* 122/G.11-2

Tefsir ve Hadis âlimleine göre; Hakk Teâlâ Hz. Muhammed (S.A.V.)'e Livâü'l-Hamd isminde bir sancak-ı şerif bahş etmiştir. Mahşer günü Ümmet-i Muhammed o sancağın altında toplanacaktır. Ümmetine şefaat edecek olan Peygamberimiz (S.A.V.) kendisine va'd edilen Makam-ı Mahmûd'una gidip Livâü'l-Hamd altında toplanan ümmetine şefaat etse gerektir (Meyân 27). Örnek beyitte de tam olarak bu sahne tasavvur edilmiş ve kelime sancak mânâsında Resûlallâh'ın sancağı için kullanılmıştır.

R â y e t; sancak mânâsında olup ayrıca gerdanlık, kaçan kölelerin boynuna geçirilen halka demektir (Aybet 317). Divân'da beş beyitte kullanılmıştır.

Kelime geçtiği bütün beyitlerde fetih ve zafer sembolü olarak bayrak anlamıyla kullanılmıştır.

*Pādişāh-ı baḥr u ber rāyet-keş-i fetḥ ü ẓafer*
*Ḫusrev-i Pervīz-veş vardır hezārān çakeri* 323/Tar.5-3

D i r e f ş; bayrağa, sancağa denilir. Şimşek, parıltı mânâları da vardır (Âsım, 2000:182). Bir beyitte şair, divanını Şehnâme kahramanı Demirci Gâve'nin ünlü bayrağına benzetmektedir.

*Aceb mi ġālib olsam ḫaṣma bu ḳuvvetle ey Vehbī*
*Müzerkeş cild-i dīvānım direfş-i Gāvyānīdir* 389/G.49-7

2.2.7 Nakil Vasıtaları

2.2.7.1 Kara Nakil Vasıtaları

2.2.7.1.1 Nakil Vasıtası Olan Hayvanlarla İlgili Eşya ve Malzemeler

2.2.7.1.1.1 Ceres, Na'l, Gâşiye, 'İnân

C e r e s; çan demektir. Zindana da denir (Şükün 648). Divân'da iki beyitte çıngırak sesi anlamında kullanılmıştır.

*Nāle etmek ne revā baḫt-ı siyehden 'āşıḳ*
*Yoġiken ḳāfile-i sürmede feryād-ı ceres* 433/G.115-2

Beyitte feryâd-ı ceres tamlaması ile deve kervanlarından gelen çıngırak sesleri kastedilmiştir. Beyitte bu kafilelerin sürme taşıdığı belirtilmiştir.

N a' l; ayağı yere çıplak basmaktan koruyan nesne, ayakkabı demektir. Türkçe nalın sözü "na'leyn"'den bozmadır. Kılıcın diplik demirine, çakıllı taşlık yere, yayın sırtına sarılan zağ veya sekîre denilen deriye, saban demirine, zevceye, davar ayağına çakılan demire denilir (Aybet 327).

Divân'da yedi beyitte na'l-i esb, nakş-ı na'l, na'l-ı sîne, na'l-i şerer-pâş terkipleri ile daha çok na'l'ın çivi ile atın ayaklarının altına çakılması hususiyeti ile ve bazı beyitlerde de bizzat ayak mânâsında kullanılmıştır.

*Beşincide düşüp pāyına Mirrīḫ*
*Hemān olmuşdu na'l-i esbine mīḫ* 58/Kas.3-30

G â ş i y e; örtü, perde, zar; kıyamet; atlarda eyerin altına konulan keçe örtü; mecâzen felâket demektir (Çağbayır 1648). Divân'da iki beyitte örtü mânâsında ve her iki beyitte de miraç gecesinin tasvirinde kullanılmıştır.

*Süvār-ı Refref olduñ ġāşiye-ber-dūş idi Cibrīl*
*Edince seyr-i mi'rāc-ı 'alā yā Aḥmed-i Mürsel* 91/Kas.3-3

Refref; ince yumuşak kumaş, bir çeşit döşek demektir. Peygamberimiz'in Miraç gecesinde Sidretü'l-Müntehâ'dan Kürsi'ye dek üzerinde oturup gittiği yeşil

yaygının adıdır (Pala 375). Beyitte Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Refref adındaki yaygıya binip Miraç'a yükselişi ve oraları seyredişi anlatılmıştır.

İ n â n;  at dizgini, kemend; mecâzen yönetme, idare etme; denetleme, kontrol mânâsındadır (Çağbayır 2168). Divân'da on beyitte ‘atf-ı ‘inân, ‘inân-ı ‘adl ü ihsân, âteş-‘inân, ‘inân-ı ihtiyâr terkipleri ile dizgin ve yönetme mânâlarında tevriyeli olarak kullanılmıştır.

*Gāhī edip ʿaṭf-ı ʿinān naẓma olursam raḫş-rān*
*Nefʿī'ye teng olur hemān meydān-ı iḳlīm-i ʿadem* 158/Kas.22-39

Sünbülzâde Vehbî bir fahriye beytinde kendisini Nef'î ile mukayese etmiş ve nazım atına binip dizginini eline aldığında, meydanın Nef'î'ye dar geleceğini söylemiştir.

Yine şair edebi gücünü dile getirmek için çeşitli teşbihlere başvurmuş, kalemini şahlanmış bir ata benzeterek, atını yani kalemini bu sahada kimsenin dizginleyemeyeceğini ifade etmiştir.

*Dizgin gerecek yoḳ saña bu ʿarṣada Vehbī*
*Esb-i ḳalemiñ sen de ʿinānın çekerek ṭut* 373/G.25-5

2.2.7.2 Deniz Nakil Vasıtaları

2.2.7.2.1 Deniz Vasıtaları

2.2.7.2.1.1 Keştî, Zevrak

K e ş t î; gemi demektir. Kayık şeklinde olan kadehe de mecâzen keştî denilir (Âsım, 2000:437). Divân'da sekiz beyitte keştî-i Nûh, keştî-i ikbâl, keştî-i girân, keştî-i baht, keştî-i ümmîd, keştî-i kâm ve keştî-i dil terkipleri ile daha çok Hz. Nûh ve tufan ile birlikte zikredilmiştir.

*Reh-i deryā-yı cūdu etdi meftūḥ*
*Gelip Cūdī'ye indi keştī-i Nūḥ* 54/Mes.2-28

Kur'an-ı Kerim'in 71. Sûresinde Hz. Nûh peygamberin kıssası anlatılmaktadır. Bu kıssaya göre büyük tufan sonrası Hz. Nûh'un gemisi Cûdî dağına oturmuştur. Beyitte de bu kıssaya telmihte bulunulmuştur.

Z e v r a k; kayık, sandal; Mekke'de yapılan zemzem şişesi, kabı demektir (Tuğlacı 3089). Divân'da beş beyitte ilk anlamıyla kullanılmıştır. Örnek beyitte de arzular, hevesler ümit kayığı ifadesiyle dile getirilmiştir.

*Ümīdim zevraḳın çekdim kenāra her çi bād ābād*
*Temelluḳ eylemem şu rūzgāra her çi bād ābād* 385/G.44-1

### 2.2.7.2.2 Deniz Vasıtaları İle İlgili Malzemeler

#### 2.2.7.2.2.1 Yelken, Bâdbân

Y e l k e n; rüzgâr gücünden yararlanarak bir tekneyi yürütmekte kullanılan, bir serene gerilmek üzere yanyana dikilmiş sağlam bez şeritlerden oluşan kanattır (Çağbayır 5280). Yelkene Divân'da iki beyitte rastlıyoruz.

*Bir zamān Aḳdeñiz'e yelken ederdiñ amma*
*Ḳapanıp keştī-i dil şimdi Çatallar'da yatar* 547/Kas.31

Beyitte yelken etmek ifadesi ile denize açılmak kastedilmiştir.

B â d b â n; gemi yelkenine, geminin ortasındaki direğe denirki Türkçe karşılığı serendir. Ayrıca hafif meşrep, hercayi insan ve bir nevi kaftana verilen isimdir (Âsım, 2000:104). Divân'da iki beyitte yelken mânâsıyla geçmektedir.

Örnek beyitte yeni sayfalar açmak, başlangıçlara adım atmak, girişimlerde bulunmak anlamındaki "yelken açmak" deyimi dikkati çekmektedir.

*Baḥr-ı elṭāfında açsın bādbān fülk-i felek*
*Buldu çün eyyāmın anda nāḫudā-yı āfitāb* 209/Kas.35-19

## 2.2.8 Diğer Çeşitli İmâlî Unsurlar

### 2.2.8.1 Bût, Sanem

B ü t; put, sanem demektir. Hristiyanların haçlarına da büt denilir (Nâcî 604). Divân'da sekiz beyitte büt-i hûn-h'âre, büt-i ferhâr, büt-i tersâ, büt-i perde-nişîn, büt-i kâlâ- fürûş terkipleri ile geçmektedir.

S a n e m; put, güzel kimse demektir. Divân'da üç beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Beyitlerde, “büthâne” denilen ibadethânelerin taştan yahut çeşitli madenlerden ve çok güzel sûretlerde yapılmış putlarla dolu olduğu belirtilmiş; büt, sanem kelimeleri mecâzen sevgili yerine kullanılmıştır. Sevgili hem güzelliği hem de âşığa karşılık vermemesi yönüyle puta benzetilmiştir. Öyle ki güzellerle dolu şehirler adeta puthaneleri andırmaktadır.

*Taṣvīr-i ḫūbān-ı ʿAcem revnaḳ-dih-i dārü’ṣ-ṣanem*
*Şāyeste teşbīh eylesem her şehri bir büthāneye* 509/Kas.229-2

Dünyaya ait olan, insanı mâneviyattan uzaklaştıran her şey put olarak telâkki edilmiş, gönül evinden putların sûretinin silinmesi tavsiye edilmiştir.

*Māsivā naḳşını maḥv eyleyegör ḫāṭırdan*
*Olmasın Kaʿbe-i dil ṣūreti beytü’ṣ-ṣanemiñ* 467/G.167-2

Bir beyitte de kendini beğenmiş, mağrur kimselerin âdeta kendilerine taptıkları ifade edilmiştir. Dolayısıyla put sadece taştan yapılmış heykeller değil, insanın aşırı derecede önem verdiği her şeydir.

*Bütü ṣındı bozuldu ʿarżı ol ḫod-bīn-i bī-dīniñ*
*Ẕelīl etdi Cenāb-ı Rabb-i Maʿbūd öyle maġrūrı* 130/Tar.14-20

2.2.8.2 ‘Asâ

‘A s â; değnek, sopa, baston demektir (Tuğlacı 139). Divân’da on iki beyitte geçen asâ daha çok şeyhlerin, zahid, papaz vs. gibi dini şahsiyetlerin kullandığı bir değnek olarak ve Hz. Musa’nın ejderhaya dönen ve pek çok mucizesi olan asâsına telmihen kullanılmıştır.

*Demādem zehresin ṣad çāk eder siḥr-āferīnānıñ*
*Kelīm-āsā aṣā-yı ḫāme kim destimde ejderdir* 233/Kas.41-50

*Bu kilk-i pür-füsūndur Vehbiyā ḫaṣmı eden ilzâm*
*Hemān ibṭāl-i siḥre ābnūsī bir ʿaṣāmız var* 410/G.82-5

*Bir ʿaṣā-yı Mūsevī'dir kim o kilk-i pür-füsūn*
*Dīde-i ḥussāda ḳarşı hey’et-i ṣuʿbān bulur* 148/Kas.18-40

2.2.8.3 Dâm, Zencîr, Silsile

D â m; vahşi hayvan, kuş veya balık yakalamaya mahsus ağ, tuzak demektir. Dağlarda, kırlarda gezen yırtıcı olmayan hayvanlara da denir (Âsım, 2000:151). Divân'da on üç beyitte içine düşeni esir etmesi, öldürmesi gibi özelliklerinden yararlanılarak teşbih ve edebi sanatlar ile zikredilmiştir.

Şair sevgilisinin zülüflerini avcı olarak düşünmekte ve bu avcının kurmuş olduğu tuzağa av olarak da gönül kuşunu göstermektedir. Beyitte tuzak kurmak sûretiyle kuşların avlanmasından yararlanılmıştır.

*Dāma düş etmiş yine mürġ-i dil-i āvāreyi*
*Zülfüne bend eyleyip bir ṭurna telli yeleli* 526/G.254-2

Kuş avlamakta kullanılan tuzakların içine iplikler, halkalar, düğümler konularak kuşun ayağının bu ipe dolanması ve hareket edemez hale gelmesi sağlanır Ayrıca kuşu tuzağa çekmek için tuzağın içine yem taneleri de konur.

Zülf, yanak üzerinde bir halka vücuda getirir. İçinde ben vardır. Halka içinde ben, dane "yem" dir.[93] Beyitte de sevgilinin saçları tuzağa ve benleri ise tuzağın içindeki dânelere teşbih edilmiştir.

*Sende bu püskürme benler ṭurralar mevcūd iken*
*Ṣayd-ı mürġ-i cāna ġayrı dāne vü dām istemez* 428/G.107-2

Tuzaklara konulan yemler ile hayvanların kandırılıp tuzağa çekilmesi şairde riyâkârlığı anımsatmıştır. Ellerinden teşbihi düşürmeyen riyâkâr kimseler karşısındakilere iyi gibi görünerek, yalanlarla onları aldatırlar. Bu sebeple saf kalpli kimseler için riyâ büyük bir tuzaktır.

*Ṣayd-ı mürġ-i emele ḥalḳa-i dām etmişler*
*Ẓāhirā ehl-i riyā sübḥa-i ṣad-dāne çeker* 396/G.61-6

Tuzaklarla kuş dışında dağlarda gezen çeşitli hayvanlarda avlanır. Bunlardan biri de âhûdur. Beyitte sevgili Harem âhûsuna benzetilmiş ve avlanması haram olan Harem âhûsu olsa dahi, insafsız bir avcı olan feleğin tuzağına düşmekten

[93] Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi.* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005) 87

kurtulamayacağı belirtilmiştir. Burada ihtiyarlama ve ölüm feleğin kaçınılmaz bir tuzağı olarak tasavvur edilmiştir.

*Dilber āhū-yı ḥarem olsa da bir dāma düşer*
*Ālemiñ ḳurtulamaz pençe-i ṣayyādından* *487/G.196-4*

Ayrıca tuzaklarda ağ da kullanılmaktadır. Beyitte günümüzde de tuzağa düşmek, oyuna gelmek mânâsında kullanılan "ağa düşmek" deyimi dikkati çekmektedir.

*Aġa düşmüşken o vaḥşī āfet ey Vehbī hemān*
*Ṣayd içün rīş-i sefīdi bir ʿaceb dām eyledim* *476/G.179-5*

Z e n c î r; zincir demektir. Birbirine geçmiş madeni halkaların meydana getirdiği bağdır. Sabanın ekeneğine geçirilen demire, sabanla sürülmüş tarlayı düzeltmeye yarayan ve sürgü adı verilen tahtaya da denir (Âsım, 2000:836). Zencir aynı zamanda Türk mûsikîsinde yüz yirmi zamanlı ve elli dokuz vuruşlu mürekkep bir usûlün de adıdır.[94] Divân'da yedi beyitte beste-i zencîr, halka-i zencîr, ser-i zencîr, turra-i zencîr terkipleri ile geçmektedir.

Zincir daha çok halka şeklinde oluşu yönünden güzelin saçlarına teşbih edilmiş; ayrıca delilerin bağlandığı bağ olarak ve mûsikî terimi olarak ele alınmıştır.

*Dīde-i Leylā-nigehle ṭurra-i zencīr ile*
*Eylemiş mecnūn hezārān ʿāşıḳ-ı bī-çāreyi* *533/Kas.262-12*

Sevgilinin saçları şekli yönüyle halkalardan oluşan zincire benzetilmiş; ayrıca beyitte mecnûn kelimesi tevriyeli olarak kullanılmış, hem Leylâ ile Mecnûn'un hikâyesine telmihte bulunulmuş hem de mecnûnun deli anlamından yararlanılarak delilerin zincir ile bağlandığı belirtilmiştir.

*Zülfü āşüftesin eylerse de dīvāne-i ʿaşḳ*
*Yine yābāna bıraḳmaz ser-i zencīr verir* *399/G.65-2*

Âşk, insanı saran, tüm duygularını kontrol edilemez hale getiren, insanın iradesini devre dışı bırakan bir duygudur. Bu sebeple âşık, ancak zincire vurularak

[94] Zencir Maddesi, Meydan Larousse, İstanbul: 1973, C.XII, s:921.

zaptedilebilen divânelere benzetilmiştir. Sevgilinin saçları, divâne âşığın zincirleridir.

*Çenber-i zülfüñe üftāde olan ʿuşşāḳıñ*
*Naġme-i muṭribi de beste-i zencīr ister* 410/G.81-6

S i l s i l e; zincir demektir. Divân'da üç beyitte zikredilmiştir.

Sevgilinin saçlarının, birbirine geçmiş halkalar şeklinde uzayıp gitmesi silsileye benzetilmiştir.

*Zülf añılsa uzadır baḥs̱-i cünūn silsilesin*
*Niçe dīvāne-i maʿnī niçe şeydā-yı süḫan* 287/Kas.51-50

### 2.2.8.4 Kemend

K e m e n d; uzakta bulunan bir şeyi tutup çekmek için atılan ilmikli uzun ipe denir. Eskiden savaşlarda idamlarda kullanılırdı (Şükün 1580). Divân'da kemend-i zülf, kemend-i istignâ, kemend-i kâkül terkipleri ile sekiz beyitte; daha çok sevgilinin saçları ile münasebet kurularak zikredilmiştir.

Sevgilinin saçları uzunluğu, kıvrım kıvrım oluşu ile kemende teşbih edilmiştir.

*Görünce gerdene peyveste ṭurrañı ʿāşıḳ*
*Eliyle boynuna ṭaḳmış kemendi sulṭānım* 475/G.178-4

*Aġyār kemendim der imiş ṭurra-i yâre*
*Ḳurtulmaya Allāh vere boynu resenden* 542/Kas.10

### 2.2.8.5 Bağ, Bend, ʻAkd, Kayd, ʻUkde

B a ğ; Divân'da on dört beyitte daha çok fiil şekliyle bir şeyi yakalamaya yarayan uzun bir nesne olarak kullanılmıştır.

*Baġlanır zülf-i nigār üzre ḳopup bāġından*
*Dil-i sevdā-zede-i ʿāşıḳa beñzer sünbül* 237/Kas.42-13

*Ricāliñ başı baġlı olduġundan emr-i şāhīye*
*Ḫorāsānīde olmuş hey'et-i destār pīç-ā-pīç* 379/G.33-5

B e n d; bukağı demektir. Menteşe, kilit, hile, gam, ahd, düğüm, kuşak, rehin mânâları da vardır. Suları toplamak için yapılan sete, çaylak kuşuna da denir (Âsım, 2000:65). Divân'da kafes-bend, şîrâze-bend, kal'a-bend, kayd u bend, bend-i debistân, bend-i zindân, bend-i istignâ, bend-i kemer, bend-i şalvâr, bend-i miyân terkipleri ile otuz dört beyitte geçmektedir.

Bend, beyitlerde bağlayıcı özelliği ile zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte zindanlarda kaçakların, suçluların bağlandığı, bende vurulduğu dile getirilmiştir.

*Rodos'da bāġı mesken eylemişdi bāġī-i ḫā'in*
*Getirdim ḳal'a-bend etdim o çaḳır gözlü mekkārı* 115/Kas.8-32

Bend, beyitlerin çoğunda beli saran kuşak, kemer mânâsıyla kullanılmıştır.

*Kemer gibi ṣarılırdım dirīġ olmasa ger*
*Miyāna tīġ-i sitem bend bend-i istiġna* 362/G.8-4

*Ḥall eyler idi müşkilimi belki miyānıñ*
*Ammā arada 'uḳde olan bend-i kemerdir* 406/G.75-3

'A k d; bağ, düğüm, düğüm bağlamak; sözleşme mânâsındadır (Tuğlacı 48). Divân'da on bir beyitte geçmektedir. Kelime beyitlerin çoğunda sözleşme, söz ile bağlama anlamında kullanılmıştır.

*Ḥuḳūḳ aṣḥābı 'aḳd-i ülfet etdirdi keş-ā-keşle*
*Gider çāk-i girībānım bulur her laḥẓa dāmānı* 172/Kas.27-15

K a y d; tutsağın kollarını arkadan çekip bağladıkları bağa, semerin iskeletini teşkil eden ağaçları birbirine eklemek için sarılan sargıya denir (Tuğlacı 1465). Divân'da on beş beyitte daha çok mecâzen sevgilinin saçları ile birlikte anılmıştır. Saçlar âşığı sarıp esir eden bir bağ, zincir olarak tasavvur edilmiştir.

*Ḳayd-ı zülfünden esīr olsun edip Vehbī-i zār*
*O giriftārı ṣaḳın eyleme āzāde meded* 386/G.45-7

*Bir muġ-beçeniñ perçeminiñ ḳaydına düşdük*
*Zencīr-be-gerden yed-i kāfirde esīriz* 425/G.103-3

'U k d e; düğüm demektir. Çok sık ağaçlık yere, bir kimsenin geçiminin bağlı olduğu şeye de denir. Divân'da yedi beyitte 'ukde-i gam, 'ukde-i şalvâr, 'ukde-i dil terkipleri ile bağ, ip ve gam, dert anlamlarında kullanılmıştır.

*Kemer-bendin çözüp çeksem o şūḫu bister-i vaṣla*
*Yine ḥall-i merāma 'uḳde-i şalvār olur māni'* 451/G.143-3

*Himmetiñ münḥall edelden ḥāl-i müşkil ḳalmadı*
*Uḳde-i ġam sīnelerden oldu zā'il ḳalmadı*
*Cūylardan mā-'adā cūyende sā'il ḳalmadı*
*"Ġonçe-veş açılmadıḳ devriñde bir dil ḳalmadı*
*Nevbahār-ı devletiñ dünyāyı etdi gülsitān"* 257/Kas.44-XL

2.2.8.6 Mühr

M ü h r; üzerinde bir kimsenin adı ve alâmeti kazılmış olan maden parçasına ve onun bir şey üzerine basılmakla çıkan nakşına denir (Şükün 1838). Divân'da on beş beyitte mühr-i nübüvvet, mühr-i Süleymân, sâhib-i mühr, mühr-i sükût, mühr-i hümâyûn terkipleri ile özellikle sükût etmek, ağzı kapamak anlamında kullanılmıştır. Mühür vurmak ifadesi bir şeyi kapamak anlamında kullanılmaktadır.

*Sükūt ile vurup mührü dehana*
*Maḳāl-i şi'ri almazdım lisana* 78/Kas.7-91

*Söz tamām oldu dehān-ı lāfa vur mühr-i sükût*
*Kāle-i bī-i'tibārıñ ḳābil-i tamġā mıdır* 191/Kas.31-68

Mühür kelimesi ayrıca Hz. Süleyman'ın tılsımlı olduğuna ve O'na olağanüstü güçler verdiğine inanılan yüzüğü ile birlikte anılmıştır. Aşağıdaki örnek beyitte mührün sahibi derken devrin hükümdarı kastedilmiş ve bu mührün sahibine çok geniş yetkiler verdiği ifade edilmiştir. Öyleki mührün sahibi devrinin Süleymân'ı olmuştur. Dolayısıyla beyitte hem Hz. Süleymân kıssasına telmihte bulunulmuş hem de bir hükümdar mührü olarak makam, güç, hükümdarlık alâmeti olarak kullanılmıştır.

*Ḳıldı o Süleymān-ı zamān ṣāḥib-i mührün*
*Serdār-ı güzīn server-i ordū-yı hümayun* *120/Kas.9-4*

Beyitlerde Peygamberimiz (S.A.V.)'in iki omuzu arasında bulunan peygamberlik alâmeti olan nübüvvet mührüne ve Peygamberimiz (S.A.V.)'in son peygamber olduğuna da değinilmiştir.

*Ḫitām-ı miskidir mühr-i nübüvvet*
*Ki etdi enbiyāya ḫātemiyyet* *54/Mes.2-24*

*Mü'eyyed eyledi aḥkāmıñı mühr-i nübüvvet kim*
*Müseccel ḥüccetiñ ẓahriyyesinde hatm ü imżādır* *87/Kas.1-32*

## 2.3 DİĞER MADDÎ UNSURLAR

### 2.3.1 Madenler ve Mücevherler

#### 2.3.1.1 Madenler

##### 2.3.1.1.1 Elde Edildikleri Yerler

###### 2.3.1.1.1.1 Ma'den, Kân

M a d e n; yeraltında bulunan altın, gümüş gibi cevher ve filizlerin yeryüzüne çıkarıldığı mahalle veya her nesnenin asıl yerine denir (Tuğlacı 1814). Divân'da dört beyitte ma'den-i sîm-âb-veş, ma'den-i cûd u kerem, ma'den-i billûr terkipleri ile geçmektedir.

Maden sözü Vehbî Divânı'nda övülen kişilerin cömertlik, lütuf, zenginlik gibi vasıflarının belirtilmesi amacıyla anılmıştır. Örnek beyitte övülenin İlâhi kaynaklı cömertliğine, keremine değinilmiştir.

*Niçe bir dā'iye-i maṣraf u fikr-i īrād*
*Kīmyā-yı naẓarından edelim istimdād*
*Ma'den-i cūd u kerem etmiş anı Rabb-i 'ibād*
*"Gerd-i rāh-ı ḳademi māye-i iksīr-i murād*
*Rīze-i seng-i deri nuḳre-i ḫām-ı devlet"* *196/Kas.32-XXIV*

Aşağıdaki beyitlerde de zümrüt ve billur ocaklarına değinilmiş; yeşil renkli mînâ taşının zümrüd madeninden elde edildiği ifade edilmiştir.

*Ḳapar çeşmin görünce zāhid-i efʿī-nigeh güya*
*Zümürrüd maʿdenindendir meger kim cevher-i mīnā* 360/G.6-4

*Aks eder rīz-i zemīninde nücūm-ı āsumān*
*Sāḥasında maʿden-i billūrdur ferş-i ruḫām* 261/Kas.45-6

K â n; maden ocağı mânâsındadır. Farsça'da "kânden" kazmak, koparmak fiilinden gelmektedir (Şükün 1495). Divân'da yirmi dört beyitte yem ü kân, kân-ı kerem, kân-ı hayâ, bahr u kân, kân-ı gam, kân-ı hüner, deryâ vü kân, kân-ı 'inâyet, kân-ı imkân, kân-ı ma'ârif, derûn-ı kân gibi terkipler ile daha ziyâde bir şeyin kaynağı, asıl menbaı mânâsında zikredilmiştir.

Kendisinden önceki şairler gibi Sünbülzâde Vehbî'nin de methederek yüceltmek istediği kimselerin adalet, dürüstlük, iyilik, cömertlik, merhamet, marifet gibi özelliklerini bir maden ocağı olarak telâkki ettiğini görüyoruz.

*Eyā kān-ı kerem ol raḥmeten li'l-ʿālemīn sensin*
*Ki cūd u re'fetiñ sermāye-i dünyā vü ʿuḳbādır* 87/Kas.1-30

*İnāyetdir keremdir muḳteżā-yı cevher-i ẕātıñ*
*Efendim gibi ʿālemde bulunmaz merḥamet kanı* 171/Kas.27-4

Şair, medhiye ile fahriyeyi birbirine yaklaştırdığı beyitlerinde, bir marifet madeni olan kendisinin, ancak övülenin devletinde/sayesinde hak ettiği kıymeti bulduğunu vurgulamıştır.

*Maʿārif kānıyım ben de bilinsin ḳıymetim şimdi*
*Revā mı gevherim ḳalmaḳ derūn-ı seng-i ḫārāda* 175/G.28-10

*Güher ḳadrin bilir kān-ı hünersin nükte-perversin*
*Ki naẓmım devletiñde buldu ḳadr-i dürr-i şehvārı* 184/Kas.30-44

2.3.1.1.2 Kıymetli Madenler

2.3.1.1.2.1 Altun, Zer, Zerrîn, Sîm, Sîm-âb, Kızıl

A l t u n; altın, sarı renkteki kıymetli bir madendir. Divan'da müstakil kullanımları ile altı beyitte geçmektedir.

Z e r; altın demektir. Yaşlı, ihtiyar, ak saçlı kimse ve sarı mânâları da vardır. Aynı zamanda nakit para da demektir (Nâcî 766). Divân'da kâğıd-ı zer, zer ü zîver, sîm ü zer, zer-i hâlis, zer-hall, nâvdân-ı zer, zer-i hurşîd terkipleri ve müstakil kullanımları ile kırk üç beyitte geçmektedir.

Z e r r î n; altın ve altından mânâsı ile Divân'da zerrîn-kemer, zerrîn-kadeh, cedvel-i zerrîn, şemse-i zerrîn, zerrîn-kabâ gibi terkipler ile yirmi üç beyitte geçmektedir.

S î m; gümüş ve sikkelenmiş gümüş para demektir. Remiz, îma ve işaret mânâsına da gelir (Tuğlacı 2597). Divân'da sîm ü zer terkibi ile yedi beyitte geçmektedir.

S î m – â b; cîva demektir (Tuğlacı 2598). Divân'da gözyaşına benzetilerek; ayrıca pas ve karartıları parlatması özelliğiyle üç beyitte zikredilmiştir.

*Aks-i rūy-ı āteşīniñ hem eritdi cevherin*
*Etdi hem āyīnede sīm-ābı cānā mevc mevc* 377/G.31-4

Bir beyitte de civanın sıcaklık arttıkça titremesinden yola çıkılmış ve bir bakışın hışmının, çeliği dahi korkudan titreteceği belirtilmiştir.

*Maʿden-i sīm-āb-veş pūlādı eyler lerzenāk*
*Yek-nigāh-ı germ-i ḫışm-ālūde dehşet-āveri* 162/Kas.23-32

S î m î n; gümüş ve gümüşten anlamına gelir (Tuğlacı 2598). Kelime Divân'da sîmîn-ber, sîne-i sîmîn, ten-i sîmîn, kûh-ı sîmîn, tâs-ı sîmîn, levhâ-i sîmîn, meh-i sîmîn-ber terkipleri ile on sekiz beyitte geçmektedir. Bizzat gümüş kelimesi ise iki kez kullanılmıştır.

K ı z ı l; renk itibariyke mecâzi olarak altına denir (Tuğlacı 1564). Divân'da bir beyitte müstakil olarak kullanılmıştır.

Altın, gümüş gibi madenler maddi değerlerinden dolayı her dönem gücün, kudretin simgesi olmuşlardır. Maddi değerlerinin yanında parlaklıkları ve güzellikleri ile de çeşitli tasavvurlara malzeme edilmişlerdir.

Altın özellikle kadınlar için son derece cezbedici bir ziynettir. Beyitte kadınların altına olan zaafı dile getirilmiştir.

*Cez̠b eden dā'ire-i vuṣlata zerdir yarı*
*Ḫᵛāce bīhūde bize nüsḫa-i tesḫīr verir* 399/G.65-4

Âşk derdi ile harab olan âşığın sararan yüzü, solan benzi rengi itibariyle altına benzetilmiştir.

*Nola maḥsūd-ı sīm-i ḫām ise her puḫte mazmunum*
*Vücūh-ı ma'rifetle rūy-ı zerdim ġıbṭa-i zerdir* 234/G.41-56

Altın ve gümüş gibi madenler eskiden alışverişlerde değiş-tokuş yöntemiyle para yerine kullanılmışlardır. Örnek beyitte de âşık, gümüş gibi parlak ve beyaz tenli sevgiliye karşılık altın gibi sararan çehresi ile canını vermeye hazırdır.

*Zerd olup gitmededir çehresi altun gibi*
*Naḳd-i cān vermege bir sīm-ten ister 'āşıḳ* 460/G.157-4

Şairin, zâhid tipinin riyâkârlığını eleştirdiği bir beyitte, gösteriş için ibadet eden, dünya malına tamah etmiyormuş gibi görünen zâhid'in, kimselere göstermeden gizlice altın ve gümüşleri koynuna attığını, paraya itibar etmiyormuş gibi görünse de gerçekte altına gümüşe pek düşkün olduğunu ifade etmektedir. Bu ve buna benzer diğer beyitlerde sîm, parayı, gümüşün maddi değerini sembolize etmektedir.

*Hemān tenhāda ḳor bulduḳça zāhid ḳoynuna yoḫsa*
*Elinde ṭutmaġa meclisde etmez sīm ü zerden ḥaẓ* 449/G.140-4

Bir beyitte de gerçekten mert olan insanın altın ve altından süsler istemeyeceği, onun nazarında en kıymetli atlas kumaşlar ile keçenin bir olacağı belirtilmiştir.

*Ālemde merd odur ki zer ü zīver istemez*
*Birdir yanında aṭlas-ı gerdūn palās ile* 514/G.235-5

Altın ile kemâl erbabının, olgun insanın aynı derecede değerlendirildiği beyitte, her ikisinin de hakettiği kıymeti görmediği takdirde değerlerinden bir şey eksilmeyeceği, o denli kıymetli oldukları belirtilmiştir.

*Kemāl erbābı kesr-i ḳadr ile bī-i'tibār olmaz*
*Zer-i ḫāliṣ şikeste olsa da nāḳıṣ-'ayār olmaz* 427/G.106-1

Şair, sevgilinin bedeninin parlaklığını, güzelliğini dile getirdiği beyitlerinin, okuyanlara dahi büyük keyif verdiğini, onun gümüş kadar güzel bedeninin vasıflarının beyitleri de bir o kadar güzelleştirdiğini vurgulamaktadır. Sünbülzâde Vehbî, sîmîn kelimesini en çok sevgilinin gerdanını, bedenini tasvir etmek için kullanmıştır.

*Vaṣf-ı ber-i sīmīni içün yazdığım ebyāt*
*Tā öyle ṣafā vermede kim ezbere muḥtāc* 378/G.32-2

Ağyarın, gümüş gibi beyaz tenli sevgiliyi kucağına çektiğini gören çaresiz âşık bağrına taş basmaktadır.

*Çekmiş yine āġūşa o sīmīn teni aġyār*
*Bī-çāre göñül baġrıña var seng-i elem baṣ* 441/128-3

Şair, bunların dışında çoğu beyitte altın ve gümüş madenlerini beraber kullanmayı tercih etmiştir. Sîm ü zer: Gümüş ile altın (s. 162, 164, 231, 266, 378, 449), Zer ü sîm: Altın ve gümüş (s. 141). Bu tamlamanın geçtiği çoğu beyitte rengi ve parlaklığı itibariyle sîm yani gümüş ay'a; zer ise güneşe benzetilmiştir. Güneş ve ay, dünyanın altın ve gümüşten iki kandili olarak; ayrıca içinde çeşitli ot ve anber yakılan buhurdanlık olarak tasavvur edilmiştir.

*Baḫūr etmekde bezm-i ḳudsiyāna şemme-i ḫulḳun*
*Meh ü ḫurşīd-i devrān sīm ü zerden iki micmerdir* 231/Kas.41-24

*Mihr ü meh ṣanma ḥużūra 'ūd u 'anber yaḳmaġa*
*Sīm ü zerden var elinde çarḫıñ iki micmeri* 162/Kas.23-44

Bir zenginlik ölçüsü olması yönüyle anılan altın, aynı zamanda kıymetli, düzgün kişilikler için de sıfat olarak kullanılmaktadır. İnsanın en büyük serveti düzgün şahsiyetidir. Cahil insanların üzerlerindeki kıymetli elbiseler, altın işlemeli kaftanlar üzerlerinden çıksa çıplak kalırlar; çünkü ellerinde başka hiçbir varlıkları yoktur.

*Zīver-i ẕāt gerek yoḫsa ḳalır 'uryān-ten*
*Cāhiliñ çıḳsa o zerrīn-ḳabā duşundan* 489/G.198-6

Altın ve gümüş madenleri çeşitli eşyaların yapımında kullanılmaktadır. Altından tabak, kemer, kadeh, şamdan; gümüşten de tas gibi mutfak ve süs eşyaları yapılmaktadır.

Güneş, sarı renkte olması, parlaklığı ve güzelliği ile altından bir tabağa benzetilmiştir.

*Ṭabaḳçe-i zer-i ḫurşīd olur ḳalemdānı*
*Resīdine niçe reşk etmesin meh-i ġarrā* 338/Tar.21-6

*Kāġıd-ı zer gibi gördükde o zerrīn kemeri*
*Bildim ol māhı ki var bend-i miyānında berat* 555/Kas.29

*Çerāġ-ı bahṭına zer şemʿdāndır mihr-i ʿālem-tāb*
*Felek fānūs-ı mīnādır o zerrīn şemʿdān üzre* 134/Tar.15-27

*Ezhār-ı şāḫ-ı erġavān zerrīn-ḳadeḥle gül-feşān*
*Cām-ı ṣabūḥīdir hemān defʿ-i ḫumāra ṣubḥ-dem* 156/Kas.22-8

*Fī-sebīli'llāh bu güne ḫayr-ı cārīsin gören*
*Ṭās-ı sīmīnden içip ābın eder böyle duʿā* 331/Kas.12-7

Ayrıca altın ve gümüş kıyafet işlemelerinde de kullanılmaktadır.

*Bu demde cāh ile faḫr etmesin zerrīn-ḳabā cahil*
*Libās-ı maʿrifet dūş-ı hünerverde serāserdir* 230/Kas.41-7

*Gümüş endāzeye çoḳ ölçüne gördük amma*
*Gelmedi arşuna ol kāle-i zer-dūz-ı girān* 296/Kas.53-7

2.3.1.1.3 Filizler

2.3.1.1.3.1 Âhen, Fûlâd

Â h e n; demirin ismidir. Kılıç, gaddâre gibi âletlere de denir (Âsım, 2000:12). Divân'da üç beyitte geçmektedir.

Gözü tok olanlar için gümüş ve altının, demir, mermer vs.den bir farkı yoktur.

*Öyle müstaġnī-i ʿālem kim yanında farḳı yoḳ*
*Sīm ü zer erzīz mi āhen mi güher ḫārā mıdır* 266/Kas.46-13

Bir beyitte de demir kapan mıknatıs anlamında geçmektedir. Âşk tutkulu bir duygudur ve bu sebeple güçlü bir mıknatıs olarak tasavvur edilmiştir.

*Göñül meczūbdur dildāra ammā cezb içün anı*
*Bizim de ʿaşḳ derler bir ḳavī āhen-rübāmız var* 410/G.82-3

F û l â d; çelik demektir. Divân'da üç beyitte geçmektedir. Beyitlerde hançerlerin ve savaşlarda korunma amaçlı giyilen zırhların çelikten yapıldığına değinilmiştir.

*Sinān-ı cān-sitānı nīzedārān-ı dilīrānıñ*
*Eder fūlād-ı cevşenden güẕer şevketlü ḫünkārım* 123/Kas.12-9

2.3.1.2 Mücevherler

2.3.1.2.1 Topraktan Çıkarılanlar

2.3.1.2.1.1 Cevher, Gevher, La'l, Fîrûze, Zümürrüd, Lâciverd, Yâkût

C e v h e r; kendisinden faydalanılacak bir nesne çıkarılan taş veya benzeri şeylere denir ki kastedilen maden cevheri olan taşlar ve filizlerdir. Cevher bir şeyin aslı, asıl maya ve maddesi demektir. Felsefi bir terim olarak, kendi varlığı ile kaim olan, mevcudiyeti için bir başka şeye ihtiyaç duymayan varlık demektir (Tuğlacı 400).

Divân'da 'arz-ı cevher, kuhl-i cevher, cevher-i iksîr, cevher-i eş'âr, cevher-i zâtî, cevher-i gül, cevher-i idrâk, kadr-i cevher, cevher ü zer, cevher-i kül, 'akd-i cevher, cevher-i nazm, cevher-i târîh, cevher-i şevk, cevher-i ferd, cevher-i fahr, cevher-i mînâ, cevher-i lafz, cevher-i mengûş, cevher-i mey, cevher-i irfân, hıfz-ı cevher terkipleri ile kırk sekiz beyitte geçmektedir.

Cevher, methiye beyitlerinde övülen kişinin iyilik, cömertlik, merhamet gibi güzel vasıflarını içinde barındıran kişilikleri için kullanılmıştır.

*İnāyetdir keremdir muḳteżā-yı cevher-i ẕātıñ*
*Efendim gibi ʿālemde bulunmaz merḥamet kanı* 171/Kas.27-4

Vehbî, özellikle edebi yönüyle övündüğü fahriye beyitlerinde lafzı, şiirdeki kabiliyetini cevher olarak nitelendirmiş ve bu kabiliyetinin hak ettiği değeri görmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bir diğer beyitte de kendi şiirlerine çok büyük ilgi olduğunu, bu durumun Nef'i'nin şiirlerine gösterilen rağbeti düşüreceğini söylemiştir.

*Hüner ḳadrin bilir kān-ı ʿināyet ehl-perversin*
*Revā mı cevherim ḳalmaḳ derūn-ı seng-i ḫārāda* 273/Kas.49-30

*Ol ḫᵛāceyim ki cevher-i naẓmımdaki revāc*
*Nefʿī'niñ iştihārına kesr ü ziyān verir* 317-Kas.70-49

İlim, irfan, içilen içki, göze sürülen sürme de cevher olarak görülmektedir.

*Nedir ol reng-i ʿaḳīḳi bu Süheylī ḳadeḥiñ*
*Sākiyā cevher-i mey yoḫsa Yemen'den mi gelir* 412/G.85-4

*Ehl-i hünerle dād u sited etme ey felek*
*Bir pūla verse cevher-i ʿirfān alır mısın* 497/G.209-4

*Nigāh eyler mi rūyu mā-sivāya bu baṣīretle*
*Çü mā-zāġa'l-baṣar ol çeşme kuḥl-i cevher-āsādır* 86/Kas.1-22

Hazine içinde toprağa gömülen ve korunması için tılsımlanan değerli taşlar anlamında da kullanılmıştır.

*Künāmında yatar mānend-i ejder*
*Eder gencīnesinde ḥıfẓ-ı cevher* 557/Lügaz.2-5

Kelimenin çoğul şekli olan cevâhir, yedi beyitte kıymetli taşlar ve sürme için kullanılmıştır. Bir beyitte de inci mânâsında mecâzen şiir dizeleri için kullanılmıştır.

*Naẓmına silk-i cevāhir mi denir olmayanın*
*Dili deryā-yı hüner ṭabʿı güher-zāy-ı süḫan* 283/Kas.51-9

G e v h e r; inci mânâsında olup mutlak cevahir aksamına denir. Asıl, yaradılış, zat; akıl, irfan, edeb, bedel, karşılık; gizli iken ortaya çıkan sırlar ve sıfatlar mânâları da vardır (Âsım, 2000:282). Divân'da gevher-tâc, gevher-i dürc-i şeref,

gevher-i tâbende, gevher ü iksîr, dürr ü gevher, nazm-ı gevher, gevher-i medh, gevher-i maksûd terkipleri ve müstakil kullanımları ile inci mânâsında yirmi iki; kıymetli taşlara işaret edilerek otuz beyitte zikredilmiştir. Bu bölümde kelimenin kıymetli taş anlamında zikredildiği beyitleri örnek olarak alacağız.

Kelime beyitlerde daha ziyâde keşfedilmeyi ve hakettiği değeri bulmayı bekleyen hüner, beceri anlamında kullanılmıştır.

*Ma'ārif kānıyım ben de bilinsin ḳıymetim şimdi*
*Revā mı gevherim ḳalmaḳ derūn-ı seng-i ḫārāda* 175/Kas.28-10

*Derūn-ı dilde ṭursun çünki yoḳdur ḳıymetiñ anlar*
*Sebebsiz gevherim ṭaşa urup ḥussādı lāl etmem* 475/G.177-8

L a ' l; madeni Bedahşan vilâyetinde çıkan kıymetli bir taşın adıdır. Farsça'da kırmızı mânâsına gelmektedir (Âsım, 2000:480). Divân'da la'l-i Bedahşân, la'l-i şeker-hâ, leb-i la'l, kadeh-i la'l, la'l-i nâb, la'l-i şîrîn, la'l-i dilber, mey-i la'l, bûse-i la'l, hasret-i la'l, hâtem-i la'l, şarâb-ı la'l, bâde-i la'l, hayâl-i la'l terkipleri ile atmış yedi beyitte geçmektedir.

La'l, kırmızı renkli olması sebebiyle daha çok mecâzi olarak sevgilinin dudağına benzetilir. Sevgilinin bir öpücüğü âşığa can bahşetmektedir.

*Ol nāzenīn ki būsesi 'uşşāḳa cān verir*
*Āb-ı ḥayātdan leb-i la'li nişān verir* 313/Kas.70-1

Divân şiirinde sıkça karşılaşılan can-nakd ilişkisinin kullanıldığı bir beyitte de sevgilinin gül renkli dudağı güzellik cennetinin kirazı olarak tasavvur edilmiş ve âşık onun (sevgilinin dudağı) için canını verse bu da diş kirasıdır, denmiştir.

*Gül-nār-ı la'li cennet-i ḥüsnüñ kirasıdır*
*Cānın verirse 'āşıḳ aña diş kirasıdır* 404/G.73-1

Burada, özellikle Ramazan aylarında yoksullar için düzenlenen iftar yemeklerine katılanlara verilen bir çeşit yardım olan "diş kirası" geleneğine telmihte bulunularak, içinde yaşanılan cemiyetin değerlerinden biri olan diş kirası geleneği şiire malzeme edilmiştir.

Âşık gönül kuşunu, sevgilinin şeker gibi tatlı dudağını hayal ederek beslemiştir.

*Şekerle besledim mürġ-i dil-i āvāremi Vehbī*
*Ġıdā-yı rūḥ edip fikr-i leb-i la'l-i şeker-ḫāyı* 207/Kas.34-64

La'l taşı özellikle Bedahşân bölgesinde çıkarılması dolayısıyla Divân'da da sıklıkla Bedahşân ile birlikte anılmıştır.

*Aden'de görmedim dür-dāne dendānıñ gibi lü'lü'*
*Leb-i la'liñ naẓīrin bulmadım gitdim Bedaḫşān'a* 112/Kas.7-105

*Ṣadefler dāġ-ber-dildir güher-pāşī-i destinden*
*Bu ḫacletdir ciger-ḫūn eyleyen la'l-i Bedaḫşān'ı* 100/Kas.5-21

Hokka; içine mürekkep, boya, macun, şeker gibi şeyler konulan kaba verilen addır. Sevgilinin ağzı küçüklüğü ve dudaklarının şeker gibi tatlı oluşu sebebiyle hokkaya benzetilir.

*Yek-nīme-i la'liñ gül ü yek-nīme şekerdir*
*Gūyā deheniñ ḥoḳḳası pür gül-be-şekerdir* 405/G.75-1

Şarap, rengi sebebiyle la'l'e benzetilmiştir. Sevgilinin dudağı, la'l ve şarap arasında da yine renkleri sebebiyle münasebet kurulmuştur.

*Nümāyiş-i leb-i mey-gūnu ol siyeh-mestiñ*
*Şarāb-ı la'lī-i cām-ı nigāhım olmuşdur* 417/G.92-6

F î r û z e; mavi renkte değerli bir taştır. İyisinin Nişabur'da çıkmasıyla meşhurdur (Şükün 522). Divân'da bir beyitte duvar ve kubbe süslemelerinde kullanılan çinilerin rengi ifade edilirken kullanılmıştır.

*Şemse-i zer-kārı çeşm-i mihri etmiş ḫīrever*
*Kāşī-i dīvārı reşk-i günbed-i fīrūze-fām* 261/Kas.45-5

Z ü m ü r r ü d; zümrüt ve çok yeşil renk demektir. Divân'da iki beyitte mücevherlere işlenen değerli bir maden anlamıyla geçmektedir.

*Ḳapar çeşmin görünce zāhid-i efʿī-nigeh güya*
*Zümürrüd maʿdenindendir meger kim cevher-i mīnā* 360/G.6-4

L â c i v e r d; mavi, gök rengi bir taştır. En kıymetlisi Bedahşan dolaylarından çıkar. Bilhassa Kabil civarından çıkanlar, sevdayı def eyler, kalbi kuvvetlendirir ve ferahlık verirmiş (Şükün ). Divân'da bir beyitte şekil itibariyle kadehe benzetilen sünbül çiçeğinin rengi olarak zikredilmiştir.

*Böyle gök ḳandil iken defʿ-i ḫumār etmek içün*
*Lāciverdī ḳadeḥin hep ṭolu ṣaḳlar sünbül* 237/Kas.42-17

Y â k û t; bir cins kıymetli mücevherin adıdır. En iyisine "ahmer-i rummânî" denir. Vesvese, hafakan, kalp yetersizliğine faydalı ve kan donukluğuna manidir (Âsım, 2000:815). Divân'da yâkût-ı rummânî, yâkût-ı hamrâ, kıt'a-i yâkût, hokka-i yâkût, leb-i yâkût terkipleri ile on dört beyitte geçmektedir.

Yâkût rengi itibariyle kana ve sevgilinin dudaklarına benzetilmiştir.

*Ṭamla yāḳūta döner ḳaṭre-i ḫūn-ı eşki*
*Saḫtī-i baḫtıma ḳanlar dökerek kān ağlar* 200/Kas.33-7

*Deheni ḥoḳḳa-i yāḳūt-ı leṭāfet güya*
*Nuṭḳa gelse ṣaçılır lü'lü'-i lālā-yı süḫan* 292/Kas.51-112

*Cevher-i meyden mi gelmişdir bu keyfiyyet ʿaceb*
*Farḳı yoḳdur laʿliniñ yāḳūte-i seyyāleden* 494/G.205-3

2.3.1.2.2 Denizden Çıkarılanlar

2.3.1.2.2.1 Gevher, Güher, Dürr, Dürre, Lü'lü', Mercân, ʻAkîk

G e v h e r; inci demektir. Divân'da yirmi iki beyitte daha çok denizden çıkarılma özelliğine temas edilmiş; mecâzen şiir dizeleri, sevgilinin dişleri, gözyaşları, yağmur taneleri birer inci olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca methiyelerde övülen kişinin vasıfları da kıymet yönünden inciye teşbih edilmiştir.

Şair, kendini Nef'i ile mukayese etmiş ve kendi gönlünün mânâ denizi olduğunu, bu sebeple inci gibi dizdiği şiirlerinde laf kalabalığı yapmadığını belirtmiştir.

*Baḥr-ı maʿnādır dilim yoḫsa hemān Nefʿī gibi*
*Ṭumṭuraḳ-ı lafẓa boġmam naẓm-ı gevher-zīveri*            *164/Kas.23-59*

Güzel şiirler yazmak isteyenlere tavsiyede bulunan şair, inci gibi dizeler sıralamak için hayal denizine dalmak gerektiğini vurgulamıştır.

*Böyle gevherler çıḳarmaḳ isteyen naẓm-āşinā*
*Vehbiyā baḥr-ı ḫayālıñ ḳaʿrına ṭalmalıdır*            *401/G.68-5*

Denizlerde nice benzersiz inciler bulunduğu gibi, gönlün coşkun sularında da nice eşsiz mânâlar bulunur.

*Aradıḳça dil-i pür-cūşda maʿnā bulunur*
*Ḳaʿr-ı deryāda niçe gevher-i yektā bulunur*            *541/Kas.7*

Eskilerin inancına göre sedef, baharda su yüzüne çıkar ve ağzını açarmış. Eğer o esnada ağzına bir nisan yağmuru damlası düşerse hemen ağzını kapatır, tekrar suyun dibine döner ve zamanla nisan yağmuru damlası sedefin içinde inciye dönermiş (Aybet 359). Beyitte bu inanış hükümdarın cömertliği, kerem sahibi oluşu övülürken yansıtılmıştır.

*Cihāna yaġdırınca ebr-i nīsān gibi gevherler*
*Ṣadefler hem küşād eyler dehān şevketlü ḫünkārım*            *355/G.35-48*

G ü h e r; inci, mücevher; asıl, evlât mânâlarındadır (Şükün 1722). Divân'da güher-tâc, güher-pâş, dürr ü güher, güher-i vasf, güher-i zât, güher-i medh, güher-i nazm, âb-ı güher, mânend-i güher terkipleri ile elli beyitte geçmektedir.

Beyitlerde daha ziyâde övülen kişinin zekâ, düşünce, ilim, edep gibi vasıfları değer ve kıymet yönünden güher olarak ifade edilmiş yahut bu vasıflar kıymet yönünden güher ile mukayase edilip güherden değerli bulunmuştur.

*Güher-i vaṣfıñı Vehbī ḳuluñ ey şāh-ı cihan*
*Böyle mi eyler idi silk-i ḫayāle tanẓīm*            *140/Kas.16-31*

*Güher-i ẕātına hem-ḳadr olamaz cevher-i kül*
*Aḳl-ı Evvel daḫi bu fehm ü ẕekāya ḥayrān*            *244/Kas.43-35*

*Ẕātıdır bir ṣadef-i pür-güher-i ʿilm ü edeb*
*Yem-i ṭabʿında maʿānī bulunur bī-ġāye* 337/Tar.20-3

Gözyaşı da tane şeklinde oluşu, akarken peşpeşe dizilişi ve berrak rengi ile gühere benzetilmiştir.

*Giryān olaraḳ ḥasret-i laʿliñle revā mı*
*Ḫāke dökeyim eşkimi kim āb-ı güherdir* 406/G.75-2

D ü r r; inciye denir (Nâcî 115). Divân'da dürr-i yetîm, dürr-i menşûr, dürr ü güher, dürr-i yektâ, kevkeb-i dürr, dürr ü gevher, dürr-i nazm, dürr-i 'Aden terkipleri ile otuz dokuz beyitte geçmektedir.

En iyi inci Aden bölgesinden çıkarılmaktadır. Bu sebeple incinin kıymetini ifade etmek için Aden incisi denilmiş ve şair nazımdaki kabiliyetiyle övünürken dizelerini Aden incisine benzetmiş; ayrıca dizelerinin Aden incisi gibi kulaklara küpe edilmesi gerektiğini söylemiştir.

*Güher-i naẓmımı bu silk-i belāġatde görüp*
*Dediler dürr-i ʿAden'dir büleġā-yı ʿAdnān* 247/Kas.43-73

*Vehbī bu dürr-i naẓmımı mengūş etmeġe*
*Baḥr-ı ʿAden olursa ʿaceb mi ḳulaḳ ḳulaḳ* 459/G.155-5

İncinin en değerlisi sadef içinde tek olarak bulunan iri incidir. Buna "dürr-i yektâ" adı verilir. Beyitte inci hem değeri hem de beyazlığı, parlaklığı ve bir sıra halinde dizilişi ile dişlere benzetilmiştir.

*Ġavṭa-ḫᵛār-ı lücce-i ġam olsa da ʿaşḳıñla dil*
*Fikr-i dendānıñ ṣafā-yı dürr-i yektādır bana* 366/G.14-2

D ü r r e; büyük inci tanesine denir (Nâcî 116). Divân'da dört beyitte kullanılmıştır.

*Deḳāy-i nuṭḳu*
*Ḥaḳāyıḳ gencine gevher-feşāndır baḥr-ı efkârı* 213/Kas.36-14

L ü ' l ü '; inci mânâsındadır (Nâcî 359). Divân'da sekiz beyitte geçmektedir.

Beyitte inci ve la’l taşı çıktıkları bölgeler ile birlikte zikredilmiş; sevgilinin dişlerinin ‘Aden incisinden dahi güzel ve kıymetli olduğu, dudaklarının da Bedahşân la’l’inden daha kırmızı olduğu belirtilmiştir.

*Aden'de görmedim dür-dāne dendānıñ gibi lü’lü’*
*Leb-i laʿliñ naẓīrin bulmadım gitdim Bedaḫşān'a* 112/Kas.7-105

Sevgilinin ağzı küçüklüğü sebebiyle hokkaya, içinde dizili olan beyaz ve parlak dişler de inciye benzetilmiştir. Böylece sevgilinin ağzı inci dolu bir kutu olarak tasavvur edilmiştir ve sevgili ağzını açıp konuşmaya başlayınca etrafa inciler saçılmaktadır. Bu yönden sözler de mecâzen inciye benzetilmiştir.

*Deheni ḥoḳḳa-i yāḳūt-ı leṭāfet güya*
*Nuṭḳa gelse ṣaçılır lü’lü’-i lālā-yı süḫan* 292/Kas.51-112

M e r c â n; incinin ufağına denir. Kızılca bir taştır (Âsım, 2000:512). Divân’da iki beyitte zikredilmiştir.

Mercân, inciye göre daha ufak tanelidir ve tesbih yapımında da kullanılmaktadır. Beyitte, kadehteki içkinin üzerinde oluşan kabarcıklar şekli ve rengi ile mercândan yapılmış tesbih tanelerine benzetilmiştir.

*Sāġar-ı rindiñ ḥabāb-ı bādesin taḳlīd içün*
*Zāhid-i ẕevḳ-āşinā bir sübḥa-i mercān bulur* 148/Kas.18-45

‘ A k î k; kırmızı renkte değerli bir taştır (Nâcî 25). Divân’da bir beyitte kırmızı rengi sebebiyle sevgilinin la’l gibi kırmızı dudaklarıyla mukayese edilerek kullanılmıştır.

*Aḳīḳ olmaḳ ne mümkindir leb-i laʿliñ ile yeksan*
*Verirse Ḳāf'dan Ḳāf'a o cevherdir yine erzān* 550/Kas.10

2.3.1.2.3 Diğerleri

2.3.1.2.3.1 Kehrübâ

K e h r ü b â; kehribar denilen genellikle sarı renkli, az çok saydam, fosilleşmiş reçinedir (Tuğlacı 1484). Divân’da üç beyitte sarı rengi sebebiyle sararmış çehre ve güneş kehrübâya benzetilerek kullanılmıştır.

*Kehkeşān-ı ḫırmen-i iḥsānı olmaḳ şevḳine*
*Gösterir zerdī-i rūyun kehrübā-yı āfitāb* 211/Kas.35-40

#### 2.3.1.3 Madenlerle İlgili Olarak Kullanılan Âlet ve Malzemeler

##### 2.3.1.3.1 Pûte, Tılâ, İksîr

P û t e; maden eritilen kap veya âlettir. Türkçe'de de pota denilir (Nâcî 573). Değerli eşyanın saklandığı mahzene de denir. Divân'da pûte-i zerger, derûn-ı pûte ve pûte-i gam terkipleri ile üç beyitte derin ve gizli bir yer olup, altın ve gümüşlerin saklandığı yer olması özelliğiyle kullanılmıştır.

*Taḳlīd ederse sāʿidiñe sīm külçesi*
*Ḳorlar derūn-ı pūteye bilsin ki ḫāmdır* 394/G.58-2

T ı l â; bir şeyin üzerine sürülecek yaldız, cilâ, koku gibi şeylere denir (Tuğlacı 2858). Divân'da tılâ-yı mihr ve tılâ-yı âfitâb terkipleri ile iki kez rengi sebebiyle çağrışımda bulunduğu güneş ile birlikte anılmıştır.

*Çarḫıñ ṭılā-yı mihri ile nuḳre-i mehi*
*Olmaz semend-i luṭfuna bir raḫt-ı Ḥayderī* 169/Kas.25-15

İ k s î r; kimya demektir. Eskilerin madenleri altına çevirmek için kullandıkları, hayatı ebedileştirdiğine inandıkları sıvıya verdikleri isimdir (Tuğlacı 1188). Divân'da iksir-i hüner, cevher-i iksîr, gevher ü iksîr, hâsiyyet-i iksîr, mâlik-i iksîr, iksîr-i kerâmet terkipleri ile on bir beyitte geçmektedir.

Beyitlerde iksirin taşı, toprağı altına çevirme özelliğinden yararlanılmış, övülen kişilerin vasıfları güç, kudret itibariyle iksire benzetilerek anlatılmıştır.

*Lemḥa-i inẓār-ı ʿayn-ı luṭfuña bir iş midir*
*Gevher ü iksīr ḳılmaḳ seng ü ḫāk-i kemteri* 163/Kas.23-46

Bir beyitte de iksir ile ilgili inanışların aksi düşünceler ifade edilmiş; kötü yaratılışın, mizacın, terbiye edilemeyeceği fikri, kalayın iksire girmekle saf gümüşe dönüşemeyeceği örneğiyle desteklenmiştir.

*Terbiyet būtesi bed-ṭīneti ḳāl eyleyemez*
*Sīm-i ḫāliṣ mi olur girse de iksīre raṣāṣ* 442/G.129-6

2.3.2 Servet ve Kıymet İfade Eden Maddî Unsurlar

2.3.2.1 Kıymet Ölçüsü Olan Maddî Unsurlar

2.3.2.1.1 Genel Manada Olanlar

2.3.2.1.1.1 Nakd, Nukre, Sikke

N a k d; bir nesnenin satın alınmasında peşin ve derhal verilen paraya denir (Nâcî 534). Divân'da nakd-i hayât, nakd-i encüm, nakd-i ahterân, nakd-i nücûm, nakd-i efkâr, nakd-i hüner, nakd-i vakt, nakd-i cân, nakd-i akl, nakd-i revân, nakd-i gam terkipleri ile yirmi iki beyitte kullanılmıştır.

Nakd, harcanması, belli bir uğurda sarfedilmesi bakımından hayat, akıl, vakit, can, ömür vs. gibi soyut kavramlar ile birlikte anılmıştır.

İnsan kendisine verilen hayatı yanlış şekilde sarfederse sonunda hüsrana uğrar ve gam, keder içinde kalır.

*Edip naḳd-i ḥayātı fısḳa maṣrūf*
*Bu ḫüsrān ile ḳaldım zār u melhūf* 49/Mes.27

Sevgili ile kavuşma anına paha biçilemez, âşık sevgilisi ile kavuşma uğrunda canını feda edebilir. Burada can nakdi, bir bedel olarak harcanmaktadır.

*Kālā-yı vaṣl-ı bī-bedeli naḳd-i cān değer*
*Ḳıymetli būse-i leb-i yāḳūtu ḳan değer* 400/G.67-1

Gam nakdi sebebiyle çaresiz kalan gönül muzdariptir. İncinen gönlü ne dinar ne dirhem mutlu etmeye yetmez.

*Naḳd-i ġamdan dil-i bī-çāreyi derhem bilirim*
*Yoḫsa ʿālemde ne dīnār u ne dirhem bilirim* 477/G.181-1

N u k r e; arıtılmış ve sikkelenmiş gümüş ve altın parçalarına verilen isimdir (Nâcî 555). Divân'da dört beyitte geçmektedir. Ay, arılığı, rengi ve şekli yönüyle nukreyi anımsatmaktadır.

*Çarḫıñ ṭılā-yı mihri ile nuḳre-i mehi*
*Olmaz semend-i luṭfuna bir raḫt-ı Ḥayderī*  169/Kas.25-15

S i k k e; paraların üzeri darp edilen nakışa; darphanede basılan madeni paraya denir (Nâcî 620). Divân'da üç beyitte geçmektedir. Beyitlerde paraların üzerine nakış ve yazıların; ayrıca padişah isimlerinin darp edildiği ifade edilmiştir.

Burada sikke, hükümdarlık sembolü olarak kullanılmıştır.

*Sezādır sikkesin ḍarb etse ol şāh-ı felek-rifʿat*
*Zer-i ḫurşīd ü sīm-i māh u naḳd-i aḫterān üzre*  133/Tar.15-22

2.3.2.1.2 Para Birimi Olanlar

2.3.2.1.2.1 Akçe, Direm, Dînâr

A k ç e; gümüşten basılan bir paradır. Gümüşün beyazlığı sebebiyle akçe denilmiştir (Tuğlacı 47). Divân'da bir beyitte geçmektedir.

Beyitte dönemin en itibar gören metâ'ları mecâzen akçe kelimesi ile ifade edilmiş, yaşanılan devirde marifetin, hünerin geçersiz olduğu, geçer akçenin ise kötü fikirlilik, fesatlık olduğu belirtilmiştir.

*Metāʿ-ı maʿrifet olmuşdu kāsid*
*Ederdi aḳçe kālā-yı mefāsid*  77/Mes.7-79

D i r e m; para, akçe demektir. Bir ağırlık ölçüsüdür. Akçe denilen sikkeli gümüş para mânâlarındadır (Nâcî 113).

D î n â r; sikkeli altına denilir (Nâcî 113). Divân'da direm beş; dînâr ise iki beyitte doğrudan para mânâsında geçmektedir. Şair, yaşadığı dönemde artık şiirin, gazelin itibar görmediğini, zamanında muteber olanın para olduğunu söylemiştir.

*Ne pīr-i meykede ne tāzeler alır ġazeli*
*Zamāneniñ hüneri şimdi dirhem ü dīnār*  279/Kas.50-56

#### 2.3.2.2 Servet İfade Eden Maddî Unsurlar

##### 2.3.2.2.1 Sermâye, Mâl, Metâ’

S e r m â y e; servet, varlık; alış-verişte, ticarette kullanılan para veya mala denir (Tuğlacı 2554). Divân’da on beyitte sermâye-i ‘ömür, sermâye-i dünyâ, sermâye-i ‘aşk, sermâye-i devlet terkipleri ile geçmektedir.

Peygamber övgüsü için kaleme alınan bu beyitte sermâye, dünya ve ahirette sahip olunan her şey anlamında kullanılmıştır.

*Eyā kān-ı kerem ol raḥmeten li’l-‘ālemīn sensin*
*Ki cūd u re’fetiñ sermāye-i dünyā vü ‘uḳbādır* 87/Kas.1-30

Bu beyitte de sermâye elde bulunan nakid olarak mecâzen ömür için kullanılmış; ömür sermâyesinin boşa harcandığı ifade edilmiştir.

*Gidip sermāye-i ‘ömrüm hebaya*
*Külün ṣavurdu bād-ı ġam havaya* 76/Mes.7-67

M â l; bir kimsenin sahip olduğu nesne, kıymeti olan her şeydir (Nâcî 374). Divân’da on bir beyitte doğrudan lûgat anlamıyla kullanılmıştır.

*Ma‘kūs-ı elemdir emel-i dehr ser-ā-ser*
*Olma heves-i māl ile ālūde melale* 509/G.228-3

M e t â ‘; satılık kumaş âlet vesaireye denilir (Nâcî 416). Divân’da dokuz beyitte akıl, ilim, irfan, sabır, marifet gibi soyut kavramların somutlaştırılması maksadıyla geçmektedir.

Şair, yaşadığı dönemi eleştirdiği beyitinde irfan sahibi olmanın hiçbir önemi kalmadığını belirtmiştir.

*Metā‘-ı kāsid-i ‘irfāna ṣarf-ı ‘ömr etdim*
*Alır bulunmadı üstümde ḳaldı āḫir-i kār* 279/Kas.50-52

Bir beyitte de biriktirilen servet, pazara çıkarılan mal, mülk için kullanılmıştır.

*Tedārük etdigim eski metā'-ı sāmānım*
*Revā mıdır ki ola şimdi zīver-i bāzār* 279/Kas.50-59

### 2.3.2.3 Varlık ve Kıymet İfade Eden Diğer Unsurlar

#### 2.3.2.3.1 Eşyâ, Hırmen, Bâr

E ş y â; mevcut olan şeyler, nesne mânâsındaki şey kelimesinin çoğul şeklidir. Mevcut olan nesneler, cansız varlıkların tümü çeşitli amaçlarla kullanılan, insan yapısı taşınabilir nesne veya nesneler demektir. Kelime, kâinatta var olan her şeyin genel adı olmuştur (Tuğlacı 752). Divân'da da kâinattaki tüm varlıkları ifade edecek şekilde üç beyitte kullanılmıştır.

Kâinattaki tüm mevcudatta, Allah'ın yarattığı her eşyâda O'nun (Allah'ın) nurunun, lütfunun akisleri mevcuttur.

*Cihānıñ çeşmi rūşendir fürūġ-ı ḥüsn-i ḫulḳuñdan*
*Ayāndır nūr-ı luṭfuñ gün gibi a'yān-ı eşyada* 272/Tar.49-25

H ı r m e n; harman demektir. Her türlü yığına, kümeye; ayın etrafında görülen hâleye de denilir Âsım, 2000:361). Divân'da on bir beyitte ziraat ürünlerinin toplanıp yığıldığı yer anlamıyla ve yığın, çokluk ifade etmesi yönünden sabır, ömür, güzellik, lütuf ile birlikte mecâzen kullanılmıştır.

Harmanda yığılan ekinler rüzgâra karşı savrulup dağıtılarak samanlar ve taneler birbirinden ayrılırlar. Bunun sonucunda harmanların etrafında bu tanelerden toplamaya çalışan yoksullar toplanırlar. Beyitlerde daha çok bu sahneden yararlanılmıştır.

*Gitdi ol demler ki ḫırmen ḫūşe-çīne vaḳf idi*
*Dāneyi herkes ḳapar şimdi dehān-ı mūrdan* 496/G.208-4

Şair, azla yetinmeyi bilen kanaatkâr kişiliğini karıncaya benzetmiş, bir tanenin kendisi için bir yığın gibi olduğunu söylemiştir.

*Ḫāliñle ḳanā'at ederiz mūr-nihādız*
*Bir dānesi de girse ele ḫırmenimizdir* 390/G.51-3

Harmanın yanması ve rüzgâra karşı savrulması bir yılın emeğinin hebâ olması anlamına gelmektedir. Ömrün boşa geçip tükenmesi de harmanın savrulmasına benzetilmiştir.

*Dāne-i ḫırmen-i ʿömr olmadadır maḥv u heba*
*Āsiyā-yı felekiñ gerdiş-i berbādından* 487/G.196-9

*Geçdi pür-āteş ile berḳ gibi yanımdan*
*Ḫırmen-i ṣabr u* 459/G.156-2

B â r; yük ve haml mânâsına gelmektedir (Âsım, 2000:49). Divân'da bâr-ı belâ, bâr-ı girân, bâr-ı günâh terkipleri ve müstakil kullanımları ile on altı beyitte geçmektedir.

Feleğin eziyetlerinden, belâlarından şikâyet edilip, artık tahammül kalmadığının ifade edildiği beyitlerde yük, özellikle gam, keder gibi insana eziyet veren soyut kavramlar ile münasebet kurularak zikredilmiştir.

*Yoḳdur taḥammülüm yetişir ġayrı ey felek*
*Bār-ı belāmı çekmege geldim cihāne āh* 508/G.226-6

*Ḳaddim ḫam oldu ḳalmadı gerçi taḥammülüm*
*Cevr ile bu felek yine bār-ı girān verir* 318/G.70-59

Sırat, âhirette cehennem üzerinde gerili olan dosdoğru bir köprüdür ki her insan onda kendi ameline göre iniş, yokuş ve dönüşler bulur (Ceylan, 2007:128). Kötü amel, günahlar insanın yüküdür ve bu sebeple bu yükün hafifletilmesi tavsiye edilmiştir. Böylelikle sırat köprüsünden geçerken yol zahmeti çekilmeyecektir.

*Ḳıl yürü diḳḳat ile bār-ı günāhı taḫfīf*
*Ḳıldan ince bilesin kim geçecek cisr-i Ṣırāṭ* 446/G.135-6

# SONUÇ

Edebiyat, bütünüyle bir milletin kültürel değerlerini yansıtmaktadır. Duygu, düşünce, dil ve hayal dünyasıyla bütün olarak içinden çıktığı ve yine içinde geliştiği toplumdan izler taşır. Bu nedenle edebi eseri vücuda getiren şairin de toplumun kültür değerlerinin dışında yer alması düşünülemez.

Altı yüzyıl gibi uzun bir süreyi kapsayan ve bir kültür birikimi olan Divân Edebiyatı da geçmişten günümüze kültürel değerlerimizi yansıtmakta ve o devrin sosyal hayatıyla ilgili izler taşımaktadır.

Sünbül-Zâde Vehbî Divânı'nın incelendiği bu çalışmada, XVIII. yüzyıl Osmanlı saray kültürüne ve toplum hayatına dair birçok maddî kültür unsuruna rastlanmış; Vehbî'nin şiirdeki kabiliyeti ve hayâl gücünün yanında zengin bir maddî kültür dünyasına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Klasik edebiyatın en hacimli Divânlarından biri olan Vehbî Divânı, devrin ilimlerini, toplumun kültürünü, günlük yaşantısını, örf ve âdetlerini, inançlarını, Ramazan ayında ve bayramlarda uygulanan geleneklerini, Osmanlı Devleti'nin savaşlarını, devlet dairelerindeki sosyal aksaklıkları yansıtması bakımından son derece zengin bir eserdir.

Sünbül-Zâde Vehbî, şahsi duygu ve düşüncelerini ifade ettiği şiirinde toplumun sosyal yönlerini de ihmal etmemiş; Divân şiiri kalıpları içerisinde gerçekçi gözlemler yapmış, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunun yaşayışına, gelenek-göreneklerine ve insanların ruh dünyalarına ait maddî kültür unsurlarını çeşitli teşbih ve istiarelerle sıkça kullanmıştır.

Devrinin Sultanüşşuarâ'sı olarak kabul edilen Vehbî'nin dili oldukça sade, anlaşılır ve devrinin özelliklerini yansıtır biçimdedir. Ayrıca Divân'ın pek çok yerinde, aynı maddî kültür unsurunun hem Arapça hem Farsça ve hem de Türkçe isimlerini kullandığı ve dil yönünden ne denli zengin bir birikime sahip olduğu görülmektedir.

Maddî Kültür bahsi, İnşâî Unsurlar, İmâlî Unsurlar ve Diğer Maddî Unsurlar başlıkları altında ele alınmış; bu başlıklarda çeşitli alt başlıklar ile kategorize edilerek ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Vehbî'nin, maddî kültür unsurları arasında en çok ve en az kullandığı materyaller ana hatlarıyla değerlendirilecek olursa meyhâne, meclis-i işret gibi eğlence hayatı ile ilgili unsurların, çemen, gülşen, gülistan, sünbülistan, sebz, bağ, bostan gibi yarı İnşâî mahiyetteki unsurların ve şarâb, mey, bâde, sahbâ gibi müskirât olarak kullanılan içeceklerin en fazla anıldığını görüyoruz. En az, Lahid, Merkad, Mîl, Seng-i mezar gibi ölüyle ilgili maddî unsurlara yer verilmiştir.

Şair, kendi zevk, sefaya düşkün yaradılışının yanı sıra XVIII. yüzyılda Osmanlı toplumunun eğlence hayatına olan düşkünlüğünü de şiirine yansıtmıştır.

Bu bölümlerde eğlence mekânları, bu mekânların mimari özellikleri, eğlenme usûlleri, eğlence meclislerinde sunulan yiyecek ve içecekler, mekânların muhitine göre değişiklik arz etmesi, sürekli kapatılma tehlikesinde olmaları gibi meyhâne kültürüne ait pek çok hususa dair ipuçları bulunmaktadır.

Divân'da, ülke ve şehir isimleri meşhur özellikleri ile birlikte sıkça kullanılmıştır. Bunların arasında özellikle Vehbî'nin I. Abdülhamit tarafından elçi olarak gönderildiği için yakından temaşa ettiği Acem toprakları çok detaylı olarak ele alınmış; Acem güzellerinden Acemlerin şiir ve sanattaki ustalıklarına, kervan ticaretinden bölgede çıkan önemli madenlere kadar pek çok bilgiye yer verilmiştir. Bölümde verilen örnek beyitlerden de anlaşılacağı üzere Vehbî, İslâmi kültür zemini üzerinde Hint'ten Çin'e, Avusturya'dan Tatar'a, Buhara'dan Nişabur'a kadar birçok kültürel mirası şiirlerine taşımıştır.

Vehbî'nin ailesi ile ilgili bilgilerden, aldığı eğitime; yaptığı görevlerden, gittiği şehirlere kadar kendisiyle ilgili çoğu bilgiye ulaştığımız beyitlerinden, devrin yöneticilerine dair fikir sahibi olmak da mümkündür. Divânı'ndan anlaşıldığı üzere Vehbî, yaşadığı dönemdeki çoğu padişaha kasideler sunmuş, mansıb taleplerini bu yolla dile getirmiştir. Ayrıca III. Mustafa ve Recep Paşa, kendisi de şair olan Koca Ragıp Paşa, Sadrazam Derviş Mehmed Paşa, Darendeli Mehmed Paşa, Sadrazam Hamid Halil Paşa, Şeyhülislâm İranî-zâde Mehmed Es'ad Efendi, Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi, Yenişehir Defterdârı Ömer Paşa vs. gibi pek çok devlet adamı için de şiirler yazmıştır.

Vehbî, kasidelerinin dışında çok sayıda tarih manzûmesi kaleme almıştır. Ebced hesabıyla düşürülen bu tarihler birer tarihi vesika niteliğindedir.

5732 beytin kültürel açıdan incelendiği çalışmamızda, Vehbî'nin, eserinde içinde yaşadığı toplumun hiçbir kültür unsuruna bigâne kalmadığı; yiyecek-içecek, giyim-kuşam, kozmetik ürünleri, tıbbî âletler, ulaşım araçları, mûsîki ve ölçü âletleri gibi günlük hayatta karşılaşılan ve kullanılan neredeyse bütün kültür öğelerini şiirine malzeme ettiği görülmüştür.

Sonuç olarak, iyi bir gözlemci kimliğine sahip olan tüm Divân şairleri gibi Sünbül-Zâde Vehbî için de sosyal hayat, hemen her malzemesini değerlendirip, kendi hayal dünyasında şekillendirerek faydalandığı önemli bir kaynak olmuştur. Gündelik hayata dair maddî kültür unsurlarını, rengi, biçimi, kokusu gibi bir yönüyle alâka kurarak soyut duyguların ifadesinde kullanmış ve böylece şiirini daha somut ve anlaşılır hale getirmiştir.

Bu sebeple Divân edebiyatını dönemin müesseseleri, mimarî, iktisadî hayatı, toplumun gelenek görenekleri, inanışları vb. hesaba katılmadan anlamak ve açıklamak imkânsızdır. Divân şiirini lâyıkıyla anlayabilmek ancak kendisine kaynaklık eden bu kültürel unsurların tespit edilmesiyle mümkün olacaktır.

Bu ihtiyaca cevap vermek üzere maddî kültür unsurlarının tespitine yönelik kaleme aldığımız çalışmamız ve benzeri çalışmalarla umuyoruz ki hem kültürel birikimimizin ne denli derin ve engin olduğu aydınlığa kavuşacak hem de bu zengin kültür gelecek kuşaklara canlı bir şekilde aktarılmış olacaktır.

## KAYNAKÇA


Acıduman, Ahmet. "İbn-i Sinâ'nın Bilim Tarihindeki Yeri: Kuhn'ca Bir Yaklaşımla". *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*. c. 55, S. 2, (2002): 115-122.

Akay, Hasan. *İslâmî Terimler Sözlüğü.* İstanbul: İslâm Bilgi Merkezi Yayınları, 1991.

Aksoy, Ö. Asım. D. Dilçin, *Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK. Yayınları, 2009.

Akün, Ö. Faruk. "Sünbülzâde Vehbî". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* c. 11.

Arslan, Mehmet. "Divân Şiirinde Tavla ve Tavla Istılahları", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri.* İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.

Âsım, Mütercim. *Kâmûs Tercümesi.* c. 2, İstanbul: 1304.

Âsım, Mütercim. *Burhân-ı Katı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Aybet, Nahid. *Fûzûlî Dîvanı'nda Maddî Kültür.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Banarlı, N. Sami. *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri.* İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık, 2002.

Baypınar, Yüksel. "Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *ankara.edu.tr/dergiler/26/1048/ 12644.pdf*, s.32.

Benli, Selma. "İlk Dönem Urdu Edebiyatı'na Genel Bir Bakış," *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* S.13, (2004): 91-106.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Edebiyata Dair*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1970.

Beyzâdeoğlu, Süreyya. "18. Yüzyılda Bir Mahkeme Baskını". *Milli Kültür.* S.62, (1991): 61-63.

Beyzâdeoğlu, Süreyya. "Tannâne Kasidesi". *Dergâh.* c. 2, (1991): 10-12.

Beyzâdeoğlu, Süreyya. *Sünbülzâde Vehbî.* İstanbul: Şule Yayınları, 2000.

Beyzâdeoğlu, Süreyya. “Kahramanmaraş’ın Sultanü’şşuarası Sünbülzâde Vehbî ve Lutfiyyesi”. Kahramanmaraş Sempozyumu. I. (2004): 99-118.

Bozkurt, Nebi. “Mescid-i Aksâ Maddesi,” *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 24.

Bursalı, M. Necati. *Âlemlere Rahmet Hz.Muhammed’in Hayatı.* İstanbul: Çelik Yay. 1998.

Cansever, Turgut. “Türk Evinin Mimarisi”, *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Balkan Ciltevi, 2002.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü.* Ankara, Rehber Yayınları, 1997.

Ceylan, Ömür. *Böyle Buyurdu Sûfî.* İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.

Ceylan, Ömür. *Kuşlar Divânı Osmanlı Şiir Kuşları.* İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

Ceylan, Ömür. *Tasavvufi Şiir Şerhleri.* İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. c. 5, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.

Davudoğlu, Ahmed. *Kur’an-ı Kerim ve İzahlı Meali*. İstanbul: Çelik Yay. 1981.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2005.

Dilçin, Cem. *Türk Şiir Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.

Diriöz, Meserret. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1, Belâgat.* Türklük Bilimi Araştırmaları, 11, Niğde, 2002.

Doğan, M. Nur. *Eski Şiirin Bahçesinde.* İstanbul: Alternatif Düşünce Yayınevi, 2005.

Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*, haz. Ö. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1999.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *İlâhî-nâme Tercümesi*. c. 2, İstanbul: 1971.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2004.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2013.

Halman, Talât Sait vd. *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2.bs, 4 Cilt, İstanbul: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.

Hamdi - *Yusuf u Züleyhâ Mesnevisi,* haz. Naci Onur. Ankara: Akçağ Yay. 1991.

İpekten, Halûk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri.* Ankara: Birlik Yayınları, 1985.

İpekten, Halûk. *Şeyh Gâlib Hayatı, Sanatı, Eserleri.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Kaplan, Yunus, Yakup Poyraz. "Divân Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S.3, (2010): 151-175.

Kartal, Ahmet. *Klâsik Türk Şiirinde Lâle.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Kartal, Ahmet. *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar.* İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010.

Levend, A. Sırrı. *Divân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar* ve Mefhumlar. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.

Meydan Larousse, 12 Cilt, İstanbul: Meydan Yay. 1969-1973.

Mum, Cem. "Sebk-i Hindî," *Türk Edebiyatı Tarihi.* c. 4, İstanbul: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2007.

Nâcî, Muallim. *Osmanlı Şairleri,* haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.

Nâcî, Muallim. *Lügat-ı Nâcî*, haz. Ahmet Kartal. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Onay, A. Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1992.

Öğüt, Salim. "Harem maddesi," *TDV İslâm Ansiklopedisi.* c. 16.

Özalp, Nazmi. *Türk Mûsikîsi Tarihi.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,

2000.

Özkan, Ömer. “Divân Edebiyatı ve Osmanlı Toplum Hayatı”. Muhafazakâr Düşünce 4. S.13, (2007): 125-140.

Öztekin, Özge. *Divânlardan Yansıyan Görüntüler XVIII. Yüzyıl Divân Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri.* Ankara: Ürün Yayınları, 2006.

Öztoprak, Nihat. “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S.4, (İstanbul:2010): 103-154.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: MEB Yayınları, 2004.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.

Pala, İskender. *Güldeste.* İstanbul: Kapı Yayınları, 2006.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Yargı Yayınları, 2006.

Polat, Ali. *Ömer Hayyam ve Rubaileri*. İstanbul: 2008.

Reşad, Faik. *Eslâf*. İstanbul: Matbaatü’l-Alem, 1312.

Sâmî, Şemseddin. *Kamûsül-a’lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1316.

Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1317.

Sefercioğlu, Nejat. “Divân Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı”. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Balkan Ciltevi, 2002.

Sürûrî, *Hezeliyyât*. (İstanbul: ty. S.70)

Şentürk, A. Atillâ, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi.* Ankara: Dergâh Yayınları, 2005.

Şükûn, Ziya. *Ferheng-i Ziya*. c. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1984.

Tarlan, A. Nihat. *Fuzûlî Divanı Şerhi.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

TDK Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.

Tökel, Dursun A. *Divân Şiirinde Mitolojik Unsurlar.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.

Tuğlacı, Pars. *Okyanus Türkçe Sözlük.* c. 3, İstanbul: Pars Yayınları, 1971.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.

Uzun, Mustafa. "Burc maddesi", *TDV İslâm Ansikloprdisi*. c. 6.

Uzun, Mustafa. "Kâbe Maddesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi.* c. 24.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi.* Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe Maddesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi.* c. 10.

Yenikale, Ahmet. *Sünbülzâde Vehbî Divânı.* Kahramanmaraş: Ukde Yayınevi, 2011.

Yeniterzi, Emine. "Klâsik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", UluslararasıSosyal Araştırmalar Dergisi-Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, S.15, (2010): 301-334.

Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü.* İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.

Yöntem, A. Canip. "Sünbülzade Vehbî". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 1, S.2, (1946): 86.

Yurtseven, Necmettin. *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Lûgatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

http://www.sultanhamami.com/tarihce.asp?islem=okutr&kayitno

# DİZİN

**C-Ç**



**D**

**E**

**F**



**G**

**H**

**I-İ**

**K**

**L**



**M**

**N**



**O-Ö**

**Ş**

**T**

**U-Ü**



**V**



**Y**



**Z**